

**ASHIROVA A.I., ALLABERGANOVA
M.R., DJURAYEVA D.SH.**

TA'LIM NAZARIYASI

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**MUHAMMAD AL-XORAZMIY NOMIDAGI TOSHKENT
AXBOROT TEXNOLOGIYALARI UNIVERSITETI
URGANCH FILIALI**

**ASHIROVA A.I., ALLABERGANOVA M.R.,
DJURAYEVA D.SH.**

TA’LIM NAZARIYASI

**O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi
tomonidan o‘quv qo‘llanma sifatida tavsiya etilgan**

**5350400 Axborot – kommunikatsiya texnologiyalari sohasida
kasb ta’limi**

**Toshkent
“METODIST NASHRIYOTI”
2024**

UDK: 37.01(075.8)

BBK: 74.202ya7

A 93

Ashirova A.I.

**Ta'lim nazariyasi /Allaberganova M.R., Djurayeva D.Sh./
O'quv qo'llanma. – Toshkent: “METHODIST NASHRIYOTI”, 2024. – 252 b.**

Mazkur o'quv qo'llanma “Ta'lim nazariyasi” fanining tarixi, predmeti maqsad va vazifalari, ilmiy-nazariy asoslari, innovatsion texnologiyalar va noan'anaviy o'qitish metodlari, talabalarining tanqidiy va ijodiy fikrlashini rivojlantirish usullari, asosiy didaktik kontsepsiyalar, ta'lim qonuniyati qonunlari va tamoyillari, masofaviy va media ta'lim, smart ta'lim, kreativ ta'lim texnologiyalari, mualliflik o'qitish texnologiyalari, muammoli o'qitish texnologiyalari hamda hamkorlikda o'qitishni tashkil qilish usullari yoritilgan. O'quv qo'llanma 5350400 Axborot – kommunikatsiya texnologiyalari sohasida kasb ta'limi bakalavriat ta'lim yo'nalishlari talabalari uchun tavsiya etiladi.

В пособии раскрывается история предмета теории образования, целей и задачах предмета, научных и теоретических основах, инновационных технологий и нетрадиционных методах обучения, методах развития критического и творческого мышления учащихся, основных дидактических концепциях, законах и принципов образования, юриспруденции, дистанционного и медиаобразования, интеллектуального образования, технологий творческого обучения, авторских технологий обучения, проблемных технологий обучения и методов организации совместного обучения. Пособие рекомендуется студентам направления образования бакалавриата 5350400 – Профессиональное образование в сфере ИКТ.

Mazkur o'quv qo'llanma oliy ta'lim muassasalarining 5350400 Axborot – kommunikatsiya texnologiyalari sohasida kasb ta'limi ta'lim yo'nalishlari o'qituvchilari va talabalari uchun mo'ljallangan.

Taqrizchilar:

I.Hajiyeva – Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti Urganch filiali Ijtimoiy gumanitar fanlar kafedrasini mudiri, dotsent.

I.I.Baltayeva – Urganch davlat universiteti “Axborot texnologiyalari” kafedrasini dotsenti.

O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 2022-yil 13-maydagi 166-sonli buyrug'iga asosan nashrga ruxsat berilgan.

ISBN 978-9910-03-126-7

© Ashirova A.I. va boshq., 2024.

© “METHODIST NASHRIYOTI”, 2024.

KIRISH

Hozirgi kunda mamlakatimizda yoshlarga ta'lim va tarbiya berishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ta'lim-tarbiya hamisha jamiyat taraqqiyotining asosi bo'lgan, chunki inson jamiyatdagi barcha munosabatlar, aloqalarning markazida turadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev oliy ta'lim sohasini yanada rivojlantirish, kadrlar tayyorlash sifatini oshirish, ilm-fan va ishlab chiqarish integratsiyasini kengaytirish masalalariga alohida e'tibor qaratmoqda. Keyingi yillarda oliy ta'limni yangi bosqichga ko'tarishga qaratilgan qator muhim hujjatlar qabul qilindi. Zamonaviy ta'lim standartlari, talabalikka qabul qilishning shaffof tizimi joriy etildi. 2019-yilda umumiy qabul kvotalari o'tgan yilga nisbatan 2 marta oshdi.

Prezident qarorlari bilan tasdiqlangan 2017-2021-yillarda oliy ta'lim muassasalarini rivojlantirish, ta'lim sifatini oshirish bo'yicha dasturlar professor-o'qituvchilar va keng jamoatchilik tomonidan mamnuniyat bilan qabul qilindi.

Axborot texnologiyalari bugungi kunda har bir sohada asosiy poydevor sifatida kirib bormoqda. Axborot texnologiyalarini rivojlantirish maqsadida Respublikamiz Prezidenti 2018-yil 19-fevraldagi PF-5349-sonli "Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalari sohasini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 24-iyuldagi Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universitetini "Kadrlar tayyorlash milliy tizimini tubdan takomillashtirish va samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 569-sonli qarori ijrosini ta'minlash maqsadida imzolangani fikrimizning asosi sifatida qaraladi. Mamlakatimizda qabul qilingan "Ta'lim to'g'risidagi qonun" bo'yicha ta'lim tizimini isloh qilinar ekan, bu asosiy diqqat yuqori saviyadagi kadrlarni tayyorlashga qaratilganligi, ta'lim tizimining naqadar ahamiyatga ega ekanligini anglatadi.

1-MAVZU. DIDAKTIKA TA'LIM NAZARIYASI SIFATIDAGI TARAQQIYOTI

Didaktika (yunoncha soʻz boʻlib, “didaklikos” – oʻqitadigan, oʻrgatadigan degan maʼnolarni anglatadi) – pedagogikaning bilim olish, taʼlim va tarbiya nazariyasiga oid sohasidir. «Didaktika»ning soʻzma-soʻz tarjimai – taʼlim nazariyasini anglatadi. Taʼlim nazariyasi taʼlim jarayoni tushunchasi va mohiyati, taʼlim prinsiplari, metodlari hamda tashkiliy ish shakllarni oʻz ichiga oladi. Didaktika oʻz oldiga oʻqitishning oʻquvchilarni har tomonlama kamol toptirish maqsadlariga javob beruvchi umumiy qonuniyatlarni bilib olish vazifasini qoʻyadi. Taʼlimning asosiy vazifasi yosh avlodda ilmiy bilimlar, amaliy koʻnikmalar, aloqalar tizimini shakllantirishdan, uning barkamol shaxsini rivojlantirishdan iborat. Demak, didaktika «nimaga oʻqitish», «nimani oʻqitish» va «qanday oʻqitish» kabi savollarga javob izlaydi.

Didaktika terminini dastlab nemis pedagogi Wolfgang Ratke (1571-1635 yillar) tomonidan oʻqitish sanʼatini ifodalovchi tushuncha sifatida ishlatilgan.

Didaktikaning paydo boʻishi va rivojlanishi. Umumiy didaktikaning fan sifatida shakllanishi buyuk cheh pedagogi Yan Amos Komenskiy 1632-yilda yozilgan va 1833-38-yillarda qayta ishlanib lotin tilida chop ettirilgan «Buyuk didaktika» asari bilan bogʻlanadi (1-rasm).

1-rasm. Yan Amos Komenskiy (1592-1670-yillar)

O'qitishning didaktik tamoyillarini, sinf dars tizimini asoslashda, bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirishda mashqlarning ahamiyatini ochib berishda Y.A. Komenskiyning xizmatlari katta. U o'quvchilarning tafakkuri, mehnat qobiliyati va nutqini rivojlantirish – o'qitishning asosiy vazifasi ekanligini alohida ta'kidlab o'tadi.

«Ko'rgazmalilik o'qituvchining oltin qoidasi» degan ibora ham uning nomi bilan bog'liq. Lekin shunday bo'lsada, so'nggi yillarda chop etilayotgan adabiyotlarda umumiy didaktika tushunchalarining paydo bo'lishi va rivojlanishida «Avesto» (eramizdan oldingi 548-529-yillar) asarining, qadimda o'rta asr Sharqining buyuk allomalari Forobiy, Beruniy, Ibn Sino, Umar Hayyom va boshqalarning, ayniqsa, ularning milliy ta'lim-tarbiya asoslarini yaratishdagi xizmatlari tan olinib, keng yoritilmoqda. O'zbekistonda XX asr boshlarida milliy ta'lim tizimini yaratilishi M. Behbudiy, A. Avloniy, S. Siddiqiy, I. Ibrat va A. Fitrat va ularning zamondoshlari nomlari bilan bevosita bog'liqdir.

Forobiy (879-950-yillar) qobiliyatlarni rivojlantirishga oid bir qator tavsiyalar ishlab chiqqan. “Yahshi nazariyachi bo'lish uchun, – deydi u, – qanday fan bo'lishidan qat'iy nazar quyidagi uch shartni bajarish zarur:

- bu fan asosini tashkil etuvchi barcha prinsiplarni bilishi;
- bu prinsip va ma'lumotlari muayyan fanga qo'llab xulosa yasash, ya'ni mulohaza yasash (fikrlash) qobiliyatiga ega bo'lishi;
- xato nazariyalarni inkor qilish va boshqa mualliflar fikrlarini tahlil qilib, haqiqatni o'rnatib, xatolikni tuzatish.

Farobiyning pedagogik fikrlari uning «Fozil odamlar shahri» (Toshket, 1993-yil) asarida bayon etilgan.

Beruniy (973-1051-yillar) o'zidan oldingi allomalar tomonidan yaratilgan bilishning ilmiy metodini rivojlantirdi va yanada chuqurlashtirdi. U didaktik tavsifga ega bo'lgan quyidagi xulosalarni shakllantirdi:

«Koinot tuzilishini o'rganish, shuningdek, osmon va yer shakllaring qandayligi va hatto ularning o'rtasida nima borligi o'qish yordamida, takrorlash yordamida idrok qilinishi astronomiya san'ati uchun juda foydalidir yohud o'quvchi shu yo'l bilan bu san'at kishilari qo'llaydigan so'zlarga odatlanadilar va ko'nikmalar hosil qiladilar, ularni osonlik bilan tushunadi va ahamiyatini yasash tasavvur eta oladi».

Beruniyning bilim nazariyasi uning zamondoshi Ibn Sino (980-

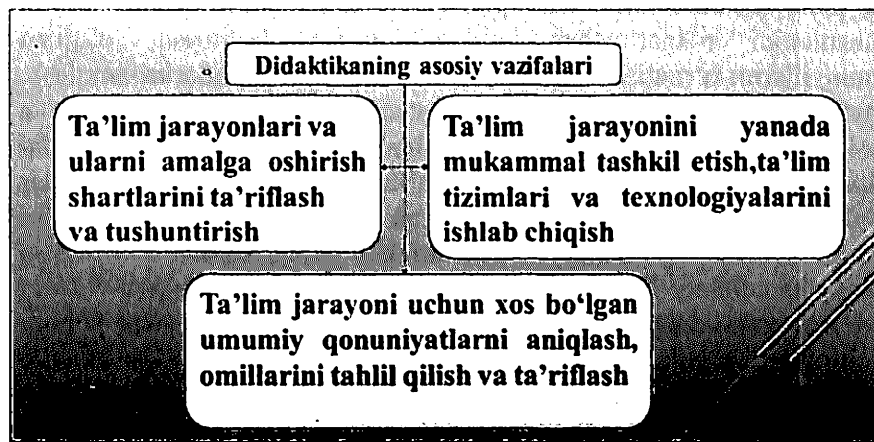
1037-yillar) tomonidan yanada rivojlantirildi. U «har qanday bilinayotgan (o'rganilayotgan) narsa uchun, uni bilish yo'llari mavjud bo'ladi», – deb ta'kidlaydi. Demak, u har bir fan uchun o'ziga xos bo'lgan ilmiy tadqiqod metodlarining mavjudligiga ishora qiladi. Ibn Sinoning bilish nazariyasida sabablar to'g'risidagi ta'limot muhim o'rin tutadi. U bevosita sezishlar orqali aniqlanadigan va yashirin, fakt bilan seziladigan sabablarni ajratib ko'rsatadi hamda u narsa haqidagi to'la tasavvur, uni vujudga kelish sabablarni o'rganganidan so'nggina paydo bo'ladi, deb ta'kidlaydi. Ibn Sino o'zining bu bilish qoidasiga tibbiyotda kasallikni davolashdan oldin uni simptomlarini (paydo bo'lish sabablarini) aniqlash zarurligiga amal qiladi, O'zbekistonda XX asr boshlarida o'zining umumdidaktik qarashlari bilan mashhur bo'lgan mutafakkir jadidlardan biri Abdulla Avloniydir. O'zbek pedagogikasida Abdulla Avloniy (1878-1943-yillar) pedagogika tushunchasiga birinchi marta to'g'ri ta'rif berdi. Hozirgi kunda «Pedagogika o'sib kelayotgan yosh avlodni tayyorlash to'g'risidagi fandi», deb ta'rif berilsa, Abdulla Avloniy 1913-yilda yozgan «Turkiy guliston yoxud axloq» (Toshkent, 1992-yil) asarida «Pedagogik», ya'ni «Bola tarbiyasining fani» deb ta'riflaydi. Tabiiyki, bunday ta'rif Avloniyning pedagogika fanini yaxlit bilganidan belgi. Bu sohada kuchli va keng ma'lumotga ega bo'lganligidan dalolat beradi. U o'zbek milliy pedagogikasining asoschisi bo'lib hisoblanadi. Avloniyning o'qitish nazariyasida matonat – fikr tarbiyasiga alohida e'tibor beriladi. U bolaning fikrlash qobiliyatini rivojlantirishni oilaga emas, balki maktabi, muallimlar zimmasiga yuklaydi. «Fikr tarbiyasi eng kerakli ko'p zamonlardan beri taqdir (orzu) qilinib kelgan, muallimlarning diqqatlariga suyangan, vijdonlariga yuklangan muqaddas bir vazifadir».

Umumiy didaktikani rivojlantirishga nazar tashlar ekanmiz, u Y.A.Komenskiy tomonidan «O'qitish nazariyasi» sifatida yaratilgan bo'lsa, Y.A.Komenskiydan keyin didaktikaning rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatgan nemis filosofi, pedagog va psixologi I. F Gerbard (1776-1841-yillar) bu tushunchaga tarbiya nazariyasini ham kiritish zarurligini e'tirof etadi. Uning bu fikrini polyak didaktlar B. Navrochinskiy, K. Sosnitskiy va boshqalar qo'llab quvvatlaydilar. B. Navrochinskiyning fikriga, «Ta'lim va tarbiya nazariyasi, ya'ni didaktika yaxlit bir butunlikni tashkil qiladi va uni biz pedagogika deb ataymiz»

– Didaktika pedagogik fanlar majmuasi bo‘limlaridan biri bo‘lib, – deydi K. Sosnitskiy, – u insonning intellektual qobiliyatlarini qayta shakllantirish nazariyasi bo‘lib hisoblanadi.

Rossiya didaktikaridan B.P.Yesipov ham ishiga o‘xshash fikrni aytadi va u: “Didaktika alohida fan bo‘lib hisoblanmaydi, balki u pedagogikaning tarbiya nazariyasi qismini tashkil qiladi”, – deb yozadi. M. A Danilov esa bunga qo‘shimcha qilib didaktikani mustaqil fan sifatida shakllanayotganligini ta’kidlaydi va uni o‘qitish hamda ta’lim berish nazariyasi deb ataydi. L.Klinberg – didaktika o‘qitish nazariyasi sifatida «pedagogikaning ilmiy fani» deb hisoblaydi,

Shuni ta’kidlash lozimki, didaktika Evropaning ko‘pchilik mamlakatlarida, jumladan, Rossiyada ham mustaqil fan sifatida tan olingan va o‘hshatish va o‘qitish nazariyasi sifatida keng rivojlangan. Buning natijasida umumiy didaktikadan uning shaxobchalari – xususiy aniq didaktikalar, ya’ni muayyan fan (mutaxassislik) didaktikasi fanlari ajralib chiqib, ular ham mustaqil ravishda rivojlanmoqda.

2-rasm. Didaktikaning vazifalari

Zamonaviy ma’noda didaktika – ta’lim va tarbiya muammolarini o‘rganuvchi va tadqiq qiluvchi ilmiy bilimlarning eng muhim tarmog‘i. Bu so‘z birinchi marta nemis o‘qituvchisi Wolfgang Rathke asarlarida o‘qituvchilik san’atini ifodalash uchun paydo bo‘lgan. Chex

o'qituvchisi Yan Amos Komenskiy bu tushunchani xuddi shu ma'noda ishlatgan. Didaktikaning asosiy vazifalari Ratixiya davridan beri o'zgarishsiz qolmoqda:

– muammolarni ishlab chiqish: nimani o'rgatish va qanday o'qitish;

– zamonaviy ilm-fan ham muammolarni intensiv ravishda o'rganadi: qachon, qayerda, kim va nima uchun o'qitish.

Didaktika nazariy va ayni paytda normativ va amaliy fandır. Uning asosini ta'limning umumiy nazariyasi tashkil etadi, bu nazariyaning asoslari barcha ta'lim va ta'lim fanlari uchun fundamentaldir.

Didaktikani o'rganish obyekti < haqiqiy o'quv jarayonlari.

Didaktik tadqiqot real o'quv jarayonlarini o'zining obyektiga aylantiradi, uning turli tomonlari o'rtasidagi muntazam bog'lanishlar haqida bilim beradi, o'quv jarayonining tarkibiy va mazmuniy elementlarining muhim xususiyatlarini ochib beradi. Bu didaktikaning ilmiy-nazariy vazifasidir. Olingan nazariy bilimlar ta'lim bilan bog'liq ko'plab muammolarni hal qilishga imkon beradi, ya'ni: ta'lim mazmunini o'zgaruvchan maqsadlarga moslashtirish, o'qitish tamoyillarini o'rnatish, o'qitishning optimal imkoniyatlarini aniqlash, metod va vositalari, yangi ta'lim texnologiyalarini loyihalash va hokazo. Bularning barchasi didaktikaning me'yoriy-amaliy (konstruktiv) funksiyasi haqida gapiradi. Didaktika barcha fanlar bo'yicha va ta'lim faoliyatining barcha darajalarida o'qitish tizimini qamrab oladi. O'rganilayotgan voqelikni qamrab olish kengligi bo'yicha umumiy va xususiy didaktika ajratiladi.

Umumiy didaktika o'qitish va o'qitish jarayonini uni yuzaga keltiruvchi omillar, uning sodir bo'ladigan sharoitlari va u olib keladigan natijalari bilan birgalikda tekshiradi.

Xususiy (o'ziga xos) didaktika o'qitish usullari deb ataladi. Ular turli o'quv fanlarini o'qitish jarayonining borishi, mazmuni, shakllari va usullarini o'rganadilar. Har bir fanning o'ziga xos metodologiyasi mavjud.

Didaktika ilmiy bilimlar tarmog'i sifatida bir qator nazariy muammolarni hal qiladi:

- nazariyaning maqsad va vazifalarini belgilash;
- o'quv jarayonini tahlil qilish, uning qonuniyatlarini o'rnatish;

- o‘qitish tamoyillari va qoidalarini asoslash;
- o‘qitish mazmuni va tashkil etish shakllarini belgilash;
- o‘qitish usullari va vositalarini tushuntirish;
- o‘quv qo‘llanmalarining moddiy xususiyatlari.

Didaktikaning boshqa fanlar, masalan, falsafa, sotsiologiya, mantiq, psixologiya, kibernetika, matematika va boshqalar bilan o‘zaro ta’siri va aloqasi kuzatiladi. Didaktikaning metodologik asosini bilishning falsafiy nazariyasi tashkil etadi. Jamiyatning faoliyat ko‘rsatishi va rivojlanishi qonuniyatlarini, ijtimoiy munosabatlarni o‘rganish didaktikani sotsiologiyaga yaqinlashtiradi.

Zamonaviy didaktik tizimning rivojlanishi demokratlashtirish va insonparvarlashtirish jarayoni deb ataladi.

Zamonaviy didaktikadan farqi shundaki, o‘qitishning maqsadi shaxsni har tomonlama rivojlantirish bo‘lib, o‘quv jarayoni o‘quvchilarning qiziqish va ehtiyojlarini hisobga olgan holda o‘qituvchi tomonidan boshqariladigan ikki tomonlama jarayon sifatida qaraladi. Binobarin, didaktika ta’lim va tarbiya, ularning maqsadi, mazmuni, usullari, vositalari, tashkil etilishi, erishilgan natijalar haqidagi fandir.

Didaktikaning asosiy kategoriyalari va didaktik tushunchalar tizimi.

Muayyan fanga xos bo‘lgan tushunchalarda insoniyat tomonidan ijtimoiy taraqqiyot jarayonida to‘plangan bilimlar aks etadi. Mavjud ilmiy tushunchalar ikki asosiy guruhga ajratiladi:

1) falsafiy tushunchalar.

2) xususiy ilmiy, ya’ni, muayyan fangagina xos bo‘lgan tushunchalar.

Didaktika uchun “umumiy va alohida”, “mohiyati va hodisa”, “qarama-qarshilik”, “bog‘liklik” kabi falsafiy tushunchalar ham muhim ahamiyatga ega. Didaktikada qo‘llaniladigan umumiy-ilmiy tushunchalar orasida “tizim”, “tuzilma”, “vazifa”, “element” kabilar alohida o‘rin tutadi. Pedagogikaga xos didaktik tushunchalar sirasiga quyidagilar kiradi:

1) **ta’lim** – o‘quvchilarga nazariy bilimlarni berish asosida ularda amaliy ko‘nikma va malakalarni shakllantirish, ularning bilish

qobiliyatlarini o‘stirish va dunyoqarashlarini tarbiyalashga yo‘naltirilgan jarayon;

2) **dars** – bevosita o‘qituvchi rahbarligida muayyan o‘quvchilar guruhi bilan olib boriladigan ta’lim jarayonining asosiy shakli;

3) **bilim olish** – idrok etish, o‘rganish, mashq qilish va muayyan tajriba asosida xulq-atvor hamda faoliyat ko‘nikma, malakalarining mustahkamlanib, mavjud bilimlarning takomillashib, boyib borish jarayoni;

4) **ta’lim jarayoni** – o‘qituvchi va o‘quvchilar o‘rtasida tashkil etiluvchi hamda ilmiy bilimlarni o‘zlashtirishga yo‘naltirilgan pedagogik jarayon.

5) **o‘quv fani** – ta’lim muassasalarida o‘qitilishi yo‘lga qo‘yilgan hamda o‘zida muayyan fan soxasi bo‘yicha umumiy yoki mutaxassislik bilim asoslarini jamlagan manba.

6) **ta’lim mazmuni** – davlat ta’lim standartlari asosida belgilab berilgan hamda ma’lum sharoitda muayyan fanlar bo‘yicha o‘zlashtirilishi nazarda tutilgan ilmiy bilimlar mohiyati.

Didaktikada “idrok etish”, “o‘zlashtirishi”, “mahorat”, “rivojlanish” va boshqalar (psixologiya) hamda “boshqarish”, “qayta aloqa” (kibernetika) kabi turdosh fanlarga xos bo‘lgan tushunchalar ham qo‘llaniladi.

Didaktikaning tushunchali-terminologik tizimi muntazam yangilanib va to‘ldirilib borilmoqda.

Didaktikaning asosiy kategoriyalari quyidagilardan iborat: dars, bilim olish, ta’lim, bilim, ko‘nikma, malaka, ta’lim maqsadi, ta’lim mazmuni, ta’lim jarayoni, ta’lim jarayonini tashkil etish, ta’lim turlari, shakllari, metodlari va vositalari, ta’lim natijasi.

So‘nggi paytlarda asosiy didaktik kategoriyalar sirasiga quyidagidek ta’limning didaktik tizimi va ta’lim texnologiyasi kabi tushunchalarni ham kiritish taklifi ilgari surilmoqda:

1) **bilim** – shaxsning ongida tushunchalar, sxemalar, ma’lum obrazlar ko‘rinishida aks etuvchi borliq haqidagi tizimlashtirilgan ilmiy ma’lumotlar majmui;

2) **bilim olish** – idrok etish, o‘rganish, mashq qilish va muayyan tajriba asosida xulq-atvor hamda faoliyat ko‘nikma, malakalarining

mustahkamlanib, mavjud bilimlarning takomillashib, boyib borish jarayoni;

3) *ko'nikma* – shaxsning muayyan faoliyatni tashkil eta olish qobiliyati;

4) *malaka* – muayyan harakat yoki faoliyatni bajarishning avtomatlashtirilgan shakli;

5) *ta'lim* – o'quvchilarga nazariy bilimlarni berish asosida ularda amaliy ko'nikma va malakalarni shakllantirish, ularning bilish qobiliyatlarini o'stirish va dunyoqarashlarini tarbiyalashga yo'naltirilgan jarayon;

6) *ta'lim metodlari* – ta'lim jarayonida qo'llanilib, uning samarasini ta'minlovchi usullar majmui;

7) *ta'lim mazmuni* – shaxsning aqliy va jismoniy qobiliyatini har tomonlama rivojlantirish, dunyoqarashi, odobi, xulqi, ijtimoiy hayot va mehnatga tayyorlik darajasini shakllantirish jarayonining mohiyati;

8) *ta'lim vositalari* – ta'lim samaradorligini ta'minlovchi obyektiv (darslik, o'quv qo'llanmalari, o'quv qurollari, xarita, diagramma, plakat, rasm, chizma, dioproyektor, magnitafon, videomagnitafon, uskuna, televizor, radio, kompyuter va boshqalar) va subyektiv (o'qituvchining nutqi, namunasi, muayyan shaxs hayoti va faoliyatiga oid misollar va hokazolar) omillar;

9) *ta'lim jarayoni* – o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida tashkil etiluvchi hamda ilmiy bilimlarni o'zlashtirishga yo'naltirilgan pedagogik jarayon;

10) *ta'lim mazmuni* – davlat ta'lim standartlari asosida belgilab berilgan hamda ma'lum sharoitda muayyan fanlar bo'yicha o'zlashtirilishi nazarda tutilgan ilmiy bilimlar mohiyati;

11) *ta'lim maqsadi (o'qish, bilim olish maqsadi)* – ta'limning aniq yo'nalishini belgilab beruvchi yetakchi g'oya;

12) *ta'lim natijasi (ta'lim maxsuli)* – ta'lim yakunining mohiyatini qayd etuvchi tushuncha; o'quv jarayonining oqibati; belgilangan maqsadni amalga oshirish darajasi;

13) *ta'limni boshqarish* – ta'lim muassasalarining faoliyatini yo'lga qo'yish, boshqarish, nazorat qilish hamda istiqbollarni belgilash;

14) *ta'lim tizimi* – yosh avlodga ta'lim-tarbiya berish yo'lida davlat tamoyillari asosida faoliyat yuritayotgan barcha turdagi o'quv-tarbiya muassasalari majmui.

Hozirgi kunda O'zbekistonda didaktika sohasi avvalgi avvalgi erishilgan yutuqlarni saqlab qolgani holda yangiliklar bilan boyitilib, yangi bosqichga ko'tarilmoqda.

Bilimni mustahkamlash uchun savollar

1. *Didaktika nima?*
2. *Didaktikaning ta'limda tutgan o'rni*
3. *Didaktikaning fan sifatida nechinchi asrlarda shakllana boshlandi?*
4. *Umumiy didaktikaning rivojlanishi?..*
5. *Didaktikaning asosiy kategoriyalarini ayting?*

2-MAVZU.TA'LIM JARAYONINNING METODOLOGIK ASOSLARI

Metodika va metodologiya. Dars berish metodikasi (uslubiyati)ning predmeti, bu dars berish (o'qitish) jarayonining o'zidir. Odatda **metodika (uslubiyat)** deganda ilmiy bilish faoliyatining shakllari va metodlari majmui haqidagi fan tushuniladi. Bu nazariy jihatdan qo'yilgan maqsadga yetish, haqiqatni, reallikni, faoliyatni nazariy yoki amaliy bilish, o'rganishning usullari yoki operatsiyalari majmuidir.

O'qitish metodikasi tushunchasi:

1). pedagogning o'qitish usullari va o'quvchining o'qish usullari hamda o'quvchining o'qituvchi bilan o'zaro bog'langanligi;

2). o'qitishdan ko'zlangan maqsadga erishish bo'yicha hamkorlikda ishlashning o'ziga xosligi, yani o'qitish metodlari belgilangan maqsadga erishish uchun ta'lim vazifalarini hal etishda o'qituvchi va o'quvchining hamkorlikdagi faoliyatidir.

Metodologiya yunoncha "metod" va "logiya" so'zlaridan iborat bo'lib, faoliyatning tarkibi, mantiqiy tuzilish, metod va vositalari haqidagi ta'limotdir.

O'zbekiston milliy ensiklopediyasida metodologiyaga quyidagicha ta'rif berilgan: "Metodlar haqidagi ta'limot fanda metodologiya deyiladi"¹.

"Metodologiya – tadqiqotning nazariy va amaliy faoliyatini tashkil etish, tiklash tamoyillari va usullari tizimi hamda bunday tizim haqidagi ta'limot"².

"Metodologiya metodlar haqidagi ta'limot yoki yalpi umumiy bilish metodi" deb ham ta'riflanadi. Metodologiya metodlarga va umuman voqelikka qanday yondoshish yo'lini o'rgatadi. Metodologiya metodlarga va umuman voqelikka, fan predmetini o'rganishda qanday ilmiy tamoyillar asosida yondashish yo'lini o'rgatadi.

Didaktik tadqiqotlar mashg'ulot o'tkazishni dialektik jarayon sifatida o'rganadi. Unga ko'ra:

1. O'qitish metodlari tizimi dinamikada, harakatda, ta'lim tizimida

¹ O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. O'ME Davlat ilmiy nashriyoti, Toshkent, 2003, 613-b.

² O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. O'ME Davlat ilmiy nashriyoti, Toshkent, 2003, 614-b.

yuz berayotgan barcha o'zgarishlarni hisobga olgan holda o'zgaradi, rivojlanadi, deb qaraladi.

2. Barcha metodlar bir-biri bilan aloqador. Biri ikkinchisini to'ldiradi, biri ikkinchisiga bog'liq.

3. Metodlarni qo'llashning turli-tuman modifikatsiyalari mavjud bo'lib, ular dars o'tish shakllari va vositalari bilan qo'shib ketadi.

Pedagogika fani rivojining hozirgi bosqichida alohida dolzarb metodologik masalalarni yechish bilan chegaralanmasdan xususiy bilimlar tizimi sifatida pedagogika metodologiyasini aniq belgilab olish zarur. Bu birinchidan, pedagogik nazariyalar ishonchligini ta'minlasa, boshqa tomondan metodologik bilimlar pedagogik (yoki ixtiyoriy boshqa) tadqiqotlari samarli tashkil etish va yetkazish mumkin emasligini uqtiradi.

Ijodiy jarayon bugungi kunda pedagogika fani metodologiyasiga, uning predmetiga nisbatan turlicha yondoshuvlar vujudga kelmoqdaki, ularning mohiyatini qisqacha tushuntirishga harakat qilamiz.

Metodologiya funksiyasi asosida aniqlash.

Metodologiya alohida fan sifatida ikki funksiyani bajaradi:

– deskriptiv (ifodalovchi) va perskriptiv (me'yorlovchi).

Birinchisi – obyektни nazariy jihatdan ifodalashni ko'zlasa, keyingisi – tadqiqotchining ishlashi uchun mo'ljall olishga shart-sharoit tug'diradi. Bu ikki vazifaning mavjudligi pedagogika metodologiyasini ham ikki guruhga ajratishni taqozo etadi – nazariy va me'yoriy.

Pedagogikaning nazariy metodologiyasiga quyidagilarni kiritish mumkin:

– metodologiya ta'rifi;
– fan metodologiyasining umumiy tavsifi, uning darajalari;
– metodologiya bilimlar tizimi va faoliyatlar tizimi sifatida;
– pedagogika sohasidagi tadqiqiy faoliyatni metodologik ta'minlash manbalari;

– pedagogik tadqiqot obyekti va predmetining metodologik tahlili.

Me'yoriy asosi quyidagi savollar doirasini qamrab oladi:

– pedagogikani obyektiv borliqni ma'naviy o'zgartirishning boshqa shaklidan farqli ilmiy asoslash;

– pedagogika sohasidagi ishlarni fanga taalluqliligini aniqlash: – maqsadning o‘ziga xosligi; maxsus tadqiqot obyektni ajratish; maxsus bilish metodlari va vositalarini qo‘llash; atamalarning bir xilligi;

– pedagogik tadqiqotlarni guruhlarga ajratish;

– tadqiqot tavsifnomasi: muammo, mavzu, uning dolzarbligi, tadqiqot obyekti, predmeti, maqsad va vazifalari, farazlari, himoya qilinadigan holatlar, yangiliklar, fan uchun muhimligi, amaliyot uchun muhimligi;

– pedagogik tadqiqot mantiqi;

– pedagogika fanlari tizimi, ularning o‘zaro aloqasi.

Tadqiqot muammosi bo‘yicha qabul qilingan direktiv va me‘yoriy hujjatlar ham bevosita metodologiyaning me‘yoriy asosini tashkil etadi.

Falsafiy asos mavqeidan aniqlash.

Falsafiy nuqtai nazardan metodologiya nazariy va amaliy faoliyatni tashkil etish va kurish prinsiplari va usullari tizimi, shuningdek, bu tizim haqidagi ta‘limot (nazariya) sifatida qabul qilinadi. Aniqrog‘i, metodologiya predmeti – faoliyatni tashkil etish haqidagi nazariya demakdir.

Bu yerda qaysi faoliyat haqida fikr yuritilyapti?

Ilmiy faoliyat nazarda tutilyaptimi yoki pedagogik faoliyat?

Bu savolga javobni quyidagi tahlil natija asosida topish mumkin:

Agar o‘qituvchi kundagi odatiy nomahsul (**reproduktiv**) faoliyat bilan mashg‘ul bo‘lib, har doim o‘zi o‘zlashtirgan bir xildagi texnologiya bilan ish ko‘rsa “dars beruvchi” sifatida faoliyat ko‘rsatsa, bu yerda metodologiya haqida gap bo‘lishi mumkin emas. Aksincha, mahsuldor (**produktiv**) faoliyat namoyish etib, misol uchun, ilmiy-tadqiqiy pedagogik faoliyat ko‘rsatsa yoki o‘zining xususiy mualliflik o‘qitish tizimini yaratsa, shubhasiz, metodologik faoliyat vujudga keladi. Keyingi holatda ikki qarama-qarshi tushuncha – loyiha va refleksiya – asosiy o‘ringa ko‘tarilyapti. Ma‘lumki, har qanday mahsuldor faoliyat loyihalash ko‘nikmalarini talab etadi. Ilmiy-tadqiqiy ishlarning quyidagi bosqichlari – ziddiyatlarni aniqlash, muammoni ifodalash, farazlarni qurish va hokazo – mantiqan tadqiqot loyihalash usulidir.

Amaliy pedagogik faoliyatda ham ta'lim (tarbiya) tizimlarini loyihalash ishlari amalga oshiriladi. Bunga "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" asosida yaratilgan zamonaviy ta'lim tizimi, uni rivojlantirish konsepsiyasi ("portlash effekti") misolida iqror bo'lishimiz mumkin.

Ijodiy faoliyatni tashkil etishda har doim refleksiya – loyihaning, jarayon va natijalarning doimiy tahlili muhim o'rin tutadi.

Xulosa sifatida ilmiy-pedagogik tadqiqot metodologiyasi ham, amaliy pedagogik faoliyat metodologiyasi ham quyidagi uchlik yaxlitligida qurilishi mumkinligini ta'kidlash lozim:

"loyiha texnologiya (ilmiy-tadqiqiy yoki → pedagogic) refleksiya" (A.M. Novikov),

Bu yondashuvlarga tayanib hamda mavjud adabiyotlar tahlili asosida pedagogika metodologiyasini quyidagicha ifodalash mumkin:

Pedagogika metodologiyasi o'zida pedagogik nazariya asoslari va tuzilmasi haqidagi bilimlar tizimini, pedagogik hodisa va jarayonlarni tadqiq qilishning yondashuvlarini, pedagogik voqelikni haqqoniy ifoda etadigan axborotlarni olish usullarini, shuningdek, bu bilimlar tizimini qo'lga kiritish bo'yicha faoliyat tizimini mujassamlashtiradi.

Ko'rinib turibdiki, bu ta'rifda ilmiy bilishning ikki jihati – bilimlar tizimi va ilmiy-tadqiqiy faoliyat qamrab olingan yoki ikki faoliyat turi – metodologik tadqiqot va metodologik ma'minot hisobga olinyapti. Agar birinchisining vazifasi pedagogika fanlari rivojining qonuniyatlari va yo'nalishlarini, pedagogik tadqiqotlarning sifat va samaradorligini oshirish prinsiplarini, ularning tushunchalari tarkibini aniqlashtirsa, ikkinchisi metodologik bilimlardan tadqiqot dasturlarini asoslashda va sifatini baholashda foydalanishni anglatadi. Shu bilan birgalikda pedagogik muammolarning umumnazariy muammolar bilan almashtirishga yo'l qo'yib bo'lmaydi, chunki birinchisi "Qanday qilib metodologiyani pedagogikaga qo'llash mumkin?" degan savolni aniqlashtirsa, ikkinchisi – umumnazariy savollar esa pedagogikaning predmeti, uning boshqa fanlar bilan aloqasi, ta'lim va tarbiya mohiyati kabi umumiy savollar yechimga qaratiladi.

Zamonaviy fan rivojiga bog'liq holda fan tilining metodologik masalalari ham kun tarbida turadi. Fanda tildan foydalanish muammosi ilmiy fan sifatida pedagogikani ham chetlab o'ta olmaydi.

Til ijtimoiy hodisa sifatida amaliy faoliyatda va bilish jarayonida ikki asosiy vazifani bajaradi:

1) Insonlar o'rtasida aloqa vositasini o'taydi.

2) Tafakkur shakli sifatida to'plangan bilimlarni qayd etish va saqlash, tizimlashtirish uchun zarur hisoblanadi.

Ma'lumki, til bilan qator fanlar – lingvistika, psixologiya, semiotika (belgilar haqidagi fan), falsafa shug'ullanadi. Metodologiya tilni ilmiy bilimlarni ifodalash, ularni qayta ishlash, ilmiy axborotlarni to'plash va saqlash vositasi sifatida o'rganadi.

Pedagogika boshqa fanlar qatori milliy tildan ilmiy axborotlarni shakllantirish, ishlov berish, saqlash va uzatishning universal vositasi sifatida foydalaniladi.

Biz tilda turli darajadagi tushunchalarga tayanamiz.

Tushuncha – bu predmetlarnig umumiy va o'ziga xos sifatleri haqidagi fikrdir. Tushuncha asosida predmetlar o'xshashligi va farqlari aniqlanadi. Albatta, tushunchalar mohiyatini anglashda odamlar ham bir-biridan farqlanadi. Shu boisdan milliy til so'zlari ham bir xil emas, ular amaliy faoliyatda turlicha muhimlik kasb etadi va muloqot jarayonida tekislanib, aniqlanib boraveradi.

Har qanday fan, jumladan, pedagogika ham aniq tushunchalar tizimini talab etadi. U milliy til asosida yaratiladi va ilm tili, ya'ni pedagogikning tushuncha-toifalar tizimi shakllanib oradi. Toifa tushunchadan bir bosqich yuqori turadi va ayni vaqtda o'zida ularning belgi va xususiyatlarini saqlab qoladi. Shu bois toifa tushunchadir, biroq barcha tushunchalar toifa bo'la olmaydi.

Pedagogika bo'yicha ilm tilini shakllantirish murakkab jarayon, u hanuzgacha qoniqarli darajada tadqiq qilingan emas. Bu fan ham boshqalari qatori hayotiy tildan ko'plab atamalarini qabul qiladi. (**“shakl”, “metod”, “tarbiya” va b.**). Uning vazifasi atamalardan bir xildagi tushunchalarni shakllantirishdir. Shu bois mumkin qadar tushunchalarni faol ilmiy muloqot tarkibiga kiritish uchun aniqlashtirish, chegaralashga harakat qiladi.

Pedagogikada ilmiy nutqning lug'at zahirasi yangi, maxsus terminlar va ta'riflar bilan boyib boradi. (*“pedagogik texnologiya”, “innovatsiya faoliyat” va b.*), ba'zan bunday boyish boshqa fanlar evaziga ham bo'lishi mumkin. (*“boshqarish”, “axborot*

texnologiyasi”) yoki eski ta’riflar yangicha talqinda ifodalanadi. Misol uchun, “o’qitish metodi”ning an’anaviy ta’rifi (belgilangan maqsadga erishish yo’lidagi o’qituvchi va o’quvchi-talabanning o’zaro harakat usullari) go’yo o’zgaraydigandek edi. Biroq Gegel ta’limotiga ko’ra, metod harakatdagi obyektini o’rganish usulidir. Shunga asosan, o’qitish metodiga berilgan eng so’nggi va yangi ta’rif quyidagicha: o’qitish metodi – bu harakatdagi o’quv materialini o’rganish bo’yicha o’qituvchi va o’quvchi-talabanning hamkorlikdagi faoliyat usullaridir.

Foydalanilayotgan atamalarning aniq ta’rifi va maxsus pedagogik lug’atini shakllanishi pedagogika fani tiliga mos holda amalga oshirilishi zarur. Bu fanning o’ziga xos tomoni shundaki, uning tili odatiy (kundalik) tilga juda yaqin bo’lgani uchun tushunish birmuncha yengil kechadi. Shu sababli maxsus pedagogik tillar nafaqat o’qituvchi va tarbiyachiga tushunarli, balki ularni ota-onalar, o’quvchi-talabalar va keng jamoatchilik ham tez hazm qilishadi. Boshqa tomonidan odatdagi til bilan ilmiy tilning yaqinligi fan sifatida pedagogika uchun xususiy bo’lgan metodik xarakterdagi jiddiy qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi.

Maxsus pedagogik atamalar sifatida qo’llanilayotgan tushunchalar induktiv tarzda hammaga tushunarli (ta’lim, tarbiya, o’qitish va b.), ular o’ta aniqlikni talab qiladigan vaziyatlarni vujudga keltirmaydi. Shu boisdan bu tushunchalar milliy tilda tavsiflangan holda turlicha ta’riflanadi va o’z navbatida aniqligini bir qadar yo’qotadi. Fikrimizning isboti uchun “tarbiya” tushunchasining mohiyatini oydinlashtirishga qaratilgan ta’riflarni keltirish mumkin. Biroq tushunchalarni aniq ta’riflash ilmiy pedagogik g’oyalarni muvaffaqiyatli rivojlantirish uchun zaruriy shart hisoblanadi.

Belgilar yordamida aniq ilmiy tilni yaratish pedagogikada ham kuzatiladi. Pedagogika o’z tadqiqotlari natijalarini nafaqat yozma ravishda, balki chizma, jadval, shkalalar orqali ham ifodalaydi. Keyingi vaqtlarda pedagogik hodisalar tahlil uchun kibernetika, informatika, matematika, mantiq fanlarining tushuncha va ramzlaridan keng foydalanilmoqda.

Erishilgan yutuq bilan fan tilining rivojlanishi to’xtamaydi, u vaqt o’tgan sayin rivojlanib boraveradi. Shubha yo’qki, pedagogika fanlarining ilmiy tiliga oid metodologik savollar e’tiboridan tushmaydi,

qolevarsa, har bir ilmiy termin jiddiy tadqiqotlar natijalari asosida vujudga keladi. Qo‘llanilayotgan atamalarning bir xilligi ma’lum ilmiy sohada hodasalarni bir xilda tushunishga imkon beradi, bilishning bugungi taraqqiyoti kecha erishilgan yutuqlarga tayanadi, ya’ni hammasini yangidan boshlashga hojat qolmaydi.

Ta’lim jarayoni tadqiqotlarning metodologik tavsifi. Metodologiyaning pedagogika uchun muhimligi, bir tomondan, fan rivojining umumiy xususiyatlari bilan, boshqa tomondan, pedagogik bilimlar rivojining o‘xiga xosligi bilan, uchunchi tomondan, bilish bosqichlarining murakkabligi bilan belgilanadi. U o‘zining rivojlanishi davomida boyib boradi, tajriba orttiradi, obyektiv voqelik hodisasi sifatida tarbiyaning muhim qonuniyatlari va tamoyillarini ochib beradi.

Pedagogik tadqiqotlarning zamonaviy yo‘nalishlari dolzarb va amaliy jihatdan muhim masalalarning yangicha yechimlarini izlab topish jarayonining tezlashuvi, ayni vaqtda istiqbolli muammolarning nufuzi oshib borayotganligi bilan tavsiflanmoqda. Bunda ikki yo‘nalishdagi tadqiqotlar alohida ko‘zga tashalanadi:

1. Umumiy xarakterdagi yirik tadqiqotlarni talab etadigan keng doiradagi muammoni o‘rganish.

2. Murakkab pedagogik jarayonlarning ichki, nozik qirralarini topishga imkon beradigan tor muammolar yechimiga qaratilgan chuqur detalli o‘rganish.

Birinchi yo‘nalish tarafdorlari pedagogik jarayonning barcha unsurlari o‘zaro aloqada va ularni ajratish yaramaydi, degan dalilga tayanishadi, pedagogik tajribani yaxlit o‘rganshi zarurligiga urg‘u berishadi. Biroq ular quyidagi holatni nazardan chetda qoldirishadi: pedagogik jarayon o‘zining bor munosabatlari bilan olib qaralganda pedagogika fani obykti hisoblanadi. Ikkinchi yo‘nalish vakillari pedagogik jarayonning alohida unsurlari (*metod, shakl va b.*) o‘rganshga urungan holda bir narsani unutishadiki, o‘quv-tarbiyaviy ishlar tizimida yulib olingan hech bir vosita to‘liq hisoblanmaydi.

Bugungi kunning jiddiy metodologik muammosi – bu zamonaviy ta’limni pedagogik tadqiqotlarga oid ilmiy muammolarda ishonarli va samarali aks ettirishdir.

Bajarilayotgan tadqiqotlarda uchraydigan umumiy kamchiliklar:

- mavzularning dolzarb pedagogik muammolar yechimiga qaratilmaganligi, ular yangi, konseptual g‘oyalarning yo‘qligi;
- farazlarning isbot talab qilmaydigan holatda noaniq ifodalanishi;
- jiddiy xulosalarning yo‘qligi, ularning nazariy va amaliy jihatdan noaniqligi;
- shablonlik (bir qolipdalilik).

Tavsiyalarni amaliyotda qo‘llash imkoniyatlari yo‘qlig va boshqa cheklaydigan asosiy omillar:

- malakaning yetarli emasligi;
- umrini yashab bo‘lgan sobiq sovet pedagogikasi g‘oyalaridan xalos bo‘la olmaslik;
- tadqiqot metodlaridan to‘g‘ri foydalana bilmaslik va b.

Zamonaviy pedagogik bilimlar sezilarli darajada shu kunga qadar takrib topgan tushunchalarining an’anaviy tizimi girdobidan chiqib ketadi. Bunday sharoitda pedagogika fanining o‘z predmeti, chegarasi va xarakteri, ilmiy bilimlarni egallash, ularni amaliyotda qo‘llash kabi masalalarni yangicha talqinda qo‘ymoqda. Boshqacha qilib aytganda, metodologik muammolarni nomzodlik yoki doktorlik dissertatsiyasi darajasida tadqiq qilishga ehtiyoj tug‘ilmoqda. Ular qatorida:

- pedagogikada ilmiy fakt muammosi;
- tadqiqot natijalarini amaliyotga tatbiq etish texnologiyasi;
- o‘qitish tarkibi, tuzilmasi va funksiyalarini ilmiy asoslash;
- nazariya va amaliyot kabi fundamental tadqiqotlar ham o‘z yechimini kutyapti.

Tadqiqot taqdiri metodlariga bog‘liqligi sir emas. Pedagogik tadqiqotlar metodi agar pedagogic hodasalrning obyektiv mohiyatini to‘g‘ri ifodalasa, pedagogika predmetining o‘ziga xosligiga javob bersa, shubhasiz, ilmiy deb e’tirof etiladi. Shu jihatdan olib qaralganda, pedagogik tadqiqot metodlari uchun metodologik baho zarur bo‘ladi.

Pedagogik tadqiqotlarning samaradorligi tadqiqotchining metodologik madaniyatiga to‘g‘ri proporsionaldir. Shu boisdan bu tushuncha integral sifat ko‘rsatkich hisoblanib, tadqiqotchidan o‘zida xususiy ilmiy faoliyatni tahlil qilish ko‘nikmasini, ma’lum konsepsiya (nazariya)ni ilmiy asoslash va ijodiy qo‘llash qobiliyatini egallashni talab etadi.

Bugun har bir pedagogik tadqiqot qoidaga ko'ra, joriy etilgunga qadar ilmiy asoslanishi shart: dastlabki holat; tadqiqot mantiqi; kutilayotgan natijalar, ularga erishish metodlarini belgilash; iste'molchilar bilan hamkorlik o'rnatish; uni joriy etish shartlarni ishlab chiqish; iqtisodiy manfaatdorlik va hokazo.

Pedagogik tadqiqot ilmiy faoliyatning murakkab turi hisoblanib, u ishonchli qo'llarda – metodologiyani chuqur o'rgangan, ilmiy tadqiqot metodlari bilan qurollangan shaxs tomonidan muvaffaqiyatli amalga oshirilishi mumkin.

Olimning qiyofasi, ruhiyati va tiynati haqida maxsus adabiyotlarda batafsil yoritilgan, ayniqsa, uning quyidagi sifatleri alohida qayd etiladi; haqiqatga, noma'lumni bilishga jiddiy intilish; kuzatilayotgan hodisa va jarayonlarni tasniflash qobiliyati va kuzatuvchanlik; ilmiy tafakkurning analitik – sintetik jamlanmasi va boshqalar. Tadqiqotchi tafakkurining xarakteri haqidagi savol birmuncha mulohazalidir. Bu murakkab jarayonni to'liq tasvirlashga da'vogarlik qilmagan holda jihatlariga e'tiborni qaratamiz:

Obyektivlik qaralayotgan hodisa va jarayonlarning qandaydir begona, yot tadqiqot uchun muhim bo'lmagan taassurot va ta'sirlardan holi bo'lishni, narsa va hodisalarning o'zaro aloqasini, undagi o'zgarishlarni xolisona ifodalashni ta'minlaydi.

Aniqlik tadqiqotning barcha muolajalari uchun tegishlidir: pedagogik hodisa va jarayonlarni kuzatish va qayd etish; fikrlar tahlili va umumlashmasi; turli manbalaridan olingan ilmiy axborotlardan foydalanish va boshqalar.

Tanqidiylik boshlang'ich ma'lumotlarni sog'lom baholashni tajriba natijalarining haqqoniyligini ta'minlash bilan farazlar va nazariyalarni qurishdagi shubhasiz uzluksiz va qonuniy darajasi bilan, agar ular yangi faktlarga zid kelib, dalilarni to'g'ri va chuqur tushuntira oladigan konsepsiya topilsa, ulardan voz kechish qobiliyati qobiliyati bilantavsiflanadi.

Muayyanlik va izchillik qabul qilingan atamalarning bir xilligida, tadqiqot mantig'iga amal qilishda, shart-sharoitlarni hisobga olishda, ilmiy apparat tushunchalarining bog'liqligida namoyon bo'ladi.

Tizimlilik o'rganilayotgan hodisa va jarayonlarni biror belgilari asosida tasniflashga intilishda, tasavvurlar, tushunchalar va qonuniy

aloqalarni oʻrnatish, konsepsiyalarni, naziryalarni shakllantirishda yuzaga chiqadi.

Xullas, ilmiy tafakkur tadqiqotning boshlangʻich nuqtasi belgilashda obyektivlikni, muayyanlikni, aniqlikni nozik, ehtiyotkorona chogʻishtirishni, haqiqatni bilish yoʻlining toʻgʻriligini, tajriba natijalarini, nazariy xulosalarni tanqidiy tekshirib koʻrishni va, albatta tizimlikni taqozo etadi. Boshqacha aytganda, tadqiqotchining metodologik madaniyatini shakllantirishda refleksiya – xususiy ilmiy faoliyatini tahlil qilish koʻnikmasi asosiy oʻrin tutar ekan.

Yuqorida taʼkidlanganlar turli soha vakillarining ilmiy tafakkuriga tegishlidir. Shu bilan birga pedagog – tadqiqotchi oʻziga xos baʼzi bir xususiyatlar bilan farqlanib turadi.

Birinchidan, u yetarlicha pedagogik tajribaga ega boʻlishi, kamida besh-oʻn yillik pedagogik jarayonning “ichida qaynashi” kerak. Shundagina, bu jarayonning siru sinoatlaridan voqif boʻladi, uning nozik, koʻz ilgʻamas joylarini topadi, muammoni anglay oladi, mavjud ziddiyatlarni shakllantiradi va yangi yechimini qidira oladi.

Ikkinchidan, pedagogik muammoning dolzarbligi respondentlar fikriga tayangan holda aniqlanadi. Bu juda muhim bosqich hisoblanadi.

Maʼlumki shogirdni tayyorlashda kuchli shaxslar koʻmagiga tayanish bizda qadimdan sinalgan usul. Ustoz oʻzining zaif tomonlarini shogirdiga oshkor qilmagan holda oʻzidan-da kuchliroq ustoz huzuriga yuborishni lozim topgan. Misol uchun Mashrab hurfikrlilikka tashna edi. Birinchi ustoz Mulla Bozor Oxund (XVII asr) Mashrabni oʻzidan kuchliroq boʻlgan Hidoyatulloq Ofoq Xojaga joʻnatadi. Sababi Bozor Oxund shogirdining fikrlashini boʻlib qoʻyishi, oʻzi bilmagan holda unga zarar yetkazishi mumkin edi. Natijada Mashrab Ofoq Xoja huzurida valiy boʻlib yetishadi.

Pedagogik tadqiqotchi obyektlar (oʻqituvchi, tarbiyachi, oʻquvchi talabalar va boshqalar) bilan ish koʻradi va pedagogik tajriba-sinov oʻtkazishda undan ehtiyotkorlik talab etiladi, ayniqsa, oʻquvchi-yoshlar qalbida, dunyoqarashiga, erkin fikrlashiga sinov davomida putur yetmasligi lozim.

Xullas, pedagogik voqelikni toʻgʻri aks ettirishda tadqiqotchi sogʻlom fikr sohibi boʻlish uchun metodologik madaniyatni egallashi shart ekan.¹

Ta'kidlash joizki, ayrim tadqiqotchilar pedagogik tadqiqotlarning asoslarini belgilashda pedagogikaning metodologik muammolarini umumnazariy muammolar bilan almashtirib, "*statistik metodologiya*", "*pedagogik metodologiya*" kabi ifodalarda noto'g'ri talqin qilayotgan hollarga duch kelinmoqda. Sababi, falsafa fanigina metodologik baza hisoblanabi, uning barcha bo'limlari, tushunchalar, qonuniyatlari, toifalari metodologik ahamiyat kasb etishi e'tirof qilingan. Shu bilan birgalikda filosofiyani metodologiya bilan to'liq almashtirish ham yaramaydi: metodologiya – bu boshdan – oxir filosofiya emas, balki uning asosiy funksiyalarini, ayrim jihatlarini o'zida aks ettiradi, xolos.

Shunday qilib, hozirgi kunda pedagogika fanining metodologik asosi filosofiyadir. Filosofiyaning bosh masalasi esa obyektiv borliq va inson o'rtasidagi o'zaro aloqani oydinlashtirish hisoblanadi. Olam bilan odam mavjudligini tadqiq qilish insonning cheksiz faoliyatini va xarakterini o'rganishdir. Individning shaxs darajasida namoyon bo'lishida tarbiyaning yetakchi mavqeini qadimdan faylasuflar tan olishgan va inson tarbiyasi muammosi falsafaning asosiy masalalari qatoriga kiritilgan. Shu tariqa falsafiy ta'limotlar tarkibida pedagogik fikr va g'oyalar vujudga kela boshlagan va yillar davomida rivojlanib borgan, natijada pedagogika mustaqil fan sifatida ajralib chiqqan. Demak, hech ikkilanmasdan aytish mumkinki, pedagogika faning metodologiyasini jamiyat taraqqiyoti qonunlarini ifoda etuvchi zamonaviy filosofiya, uning bilish nazariyasi tashkil etadi.

Mustahkamlash uchun savollar

1. Metodologiya nima?
2. Ta'lim jarayonining metodologiyasi nima?
3. Ta'lim jarayoni tadqiqotlarning metodologik tavsifi?..
4. Pedagog-tadqiqotchi o'ziga xos qanday xususiyatlar bilan farqlanib turishi kerak?

3-MAVZU. ASOSIY DIDAKTIK KONSEPSIYALAR

Ta'lim jarayoni psixologik-pedagogik konsepsiyalar (ular aksariyat hollarda didaktik tizimlar ham deb ataladi) asosida tashkil etiladi. Didaktik tizim (yunoncha «systema» – yaxlit qismlardan tashkil topgan, birlashtirish) – ma'lum mezonlari asosida ta'lim jarayoning yaxlit holatini belgilash, ajratib ko'rsatish demakdir. U ta'limning maqsadi, tamoyillari, mazmuni, shakli, metod va vositalarining birligi asosida tashkil etilgan tuzilmalarning ichki yaxlitligini ifodalaydi. Didaktik tizimlar O'qitishning maqsadlari, tashkiliy tamoyillari, mazmuni, shakllari va usullarining birligi bilan shakllangan tuzilmalarning ichki yaxlitligi bilan tavsiflanadi.

Bir-biridan farq qiluvchi uchta didaktik tushunchani ajratib ko'rsatish mumkin:

- an'anaviy (J.A.Komenskiy, I.Pestolozsi, I.Gerbert);
- pedosentrik (D.Dyui, G.Kershenshteyn, V.Lay);
- zamonaviy didaktik tizim (P. Halperin, L. Zankov, V. Davydov, K. Rogers, Bruner).

Tushunchalarning uch guruhga bo'linishi o'quv jarayoni qanday tushunilishiga asoslanadi. An'anaviy o'qitish tizimida o'qitish va o'qituvchining faoliyati ustun rol o'ynaydi.

Gerbert didaktikasi boshqaruv, o'qituvchiga yo'l-yo'riq, qoidalar, retseptlar kabi tushunchalar bilan tavsiflanadi. Gerbartning didaktikaga qo'shgan asosiy hissasi o'qitish bosqichlarini (bosqichlarini) ajratib olishdan iborat. Uning sxemasi quyidagicha: **aniqlik – assotsiatsiya – tizim – usul**. O'quv jarayoni g'oyalardan tushunchalarga va tushunchalardan nazariy ko'nikmalarga o'tadi. Ushbu sxemada amaliyot yo'q. Bu rasmiy darajalar ta'lim mazmuniga bog'liq emas, ular barcha darslar va barcha fanlar bo'yicha ta'lim jarayonining borishini belgilaydi.

XX asr boshlariga kelib yangi yondoshuvlar tug'iladi. An'anaviy tizim avtoritarizm, kitobxonlik, bolaning ehtiyojlari va manfaatlaridan ajralib turishi uchun tanqid qilindi. Bu tizimni o'rganish bolaga faqat tayyor bilimlarni beradi, lekin fikrlash, faollik, ijodkorlikni rivojlantirishga hissa qo'shmaydi, o'quvchining mustaqilligini bostiradi.

Pedosentrik kontsepsiya bolaning faoliyatiga asoslanadi, asosiy rol o'rganishga beriladi.

Dyui o'quv jarayonini bolaning ehtiyojlari, qiziqishlari va qobiliyatlaridan kelib chiqib, bolalarning aqliy qobiliyatlari va turli ko'nikmalarini rivojlantirishga intilish, ularni "mehnat, hayot maktabi"da o'qitishni mustaqil, tabiiy ravishda o'qitishni taklif qildi. O'z-o'zidan, o'quvchilar o'zlarining stixiyali faoliyati jarayonida bilim oladilar, ya'ni "amalda o'rganish". Bunday didaktikani mutlaqlashtirish bolalarning o'z-o'zidan paydo bo'ladigan faolligini ortiqcha baholashga, tizimli o'qitishni yo'qotishga, materialni tasodifiy tanlashga va ta'lim darajasining pasayishiga olib keladi.

Zamonaviy didaktik kontsepsiyani dasturlashtirilgan, muammoli ta'lim, rivojlantiruvchi ta'lim (P.Galperin, L.Zankov, V.Davydov), gumanistik psixologiya (K.Rodgers), kognitiv psixologiya (Bruner), pedagogik texnologiya va boshqa yo'nalishlar yaratadi. hamkorlik pedagogikasi.

Ushbu zamonaviy yondashuvlarda o'qitishning vazifalari nafaqat bilimlarni shakllantirish, balki o'quvchilarning umumiy rivojlanishi, ularning intellektual, mehnat, badiiy mahoratini oshirish, o'quvchilarning bilim va ma'naviy ehtiyojlarini qondirishni ham ta'minlaydi. Pedagogik hamkorlik – bu o'zaro tushunish, bir-birining ma'naviy dunyosiga kirish, ushbu faoliyatning borishi va natijalarini jamoaviy tahlil qilish asosida bolalar va o'qituvchilarning birgalikdagi rivojlanish faoliyatining gumanistik g'oyasi.

Ta'lim nazariyasida Y.A.Komenskiy, I.Pestallotsi va I.Gerbartlarning didaktik konsepsiyalari muhim ahamiyatga ega. An'anaviy didaktik tizimning yaratilishi nemis faylasufi, psixolog va pedagog I.F.Gerbart (1776-1841-yillar) nomi bilan bog'liq. U Y.A.Komenskiyning sinf-dars an'anaviy tizimini tanqidiy nuqati nazardan qayta asoslab, etika va psixologiyaning nazariy yutuqlariga tayangan holda ta'lim tizimini yaratdi. I.F.Gerbart ta'lim tizimining asosiy belgisi quyidagilardan iborat. O'quvchilarning intellektual rivojlanishini ta'minlash maktabning asosiy vazifasi; bolani tarbiyalash esa oilaning vazifasidir.

Progressiv (pedotsentrik) tizim bolaning bilim olishida faoliyatining asosiy rol o'ynashini e'tirof etadi. Mazkur tizim asosini

D.Dyui tizimi, G.Kershteynning mehnat maktabi, V.Lay nazariyalari tashkil etadi.

Zamonaviy didaktik tizim. XX asrning 50-yillarida psixolog va pedagog B.Skinner qismlarga bulingan axborotlarni yetkazish, bu jarayonni muntazam nazorat qilish asosida materialni o'zlashtirishda samaradorlikka erishish g'oyasini ilgari suradi. Mazkur g'oya keyinchalik dasturiy ta'lim deb ataladi. Keyinchalik N.Krauder nazorat natijalariga qarab o'quvchiga mustaqil ishlash uchun turli materiallarni taklif etadigan tarmoqlashtirilgan dasturlarni yaratdi.

D.Dyuning nazariy g'oyalari muammoli ta'limning asosi bo'lib qoldi. Bugungi kunda muammoli ta'lim deb nomlanuvchi ushbu g'oya o'qituvchi rahbarligi ostida muammoli vaziyatni yaratish va ularni hal etishda o'quvchilarning faollik va mustaqilliklarini ta'minlashga erishishni nazarda tutadi. Muammoli ta'limning vazifasi faol o'rganish jarayonini rag'batlantirish, o'quvchilarda fikrlash, tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantirishdan iboratdir.

L.V.Zankovning (1901-1977-yillar) rivojlantiruvchi ta'lim konsepsiyasi XX asrning 50-yillarida keng tarqaldi. Uning g'oyalarini amalga oshirish ta'lim jarayoniga insonparvarlik g'oyasini singdirish, shaxsni barkamol rivojlanishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishga imkon beradi.

Psixolog L.S.Vugotskiy (1896-1934-yillar) tomonidan XX asrning 30-yillarida ilgari surilgan "Yaqin rivojlanish zonasi" g'oyasi ham muhim ahamiyatga ega. Unga ko'ra bola kattalar yordamida bilim olib, o'zi mustaqil bajara olmagan ishlarni bajara boshlaydi.

An'anaviy didaktik tizim birinchi navbatda Ovroqada yashab kelayotgan ta'lim tizimini asoslagan nemis olimi nomi bilan bog'liq. Treningning maqsadi Gerbartning fikricha, intellektual ko'nikmalar, g'oyalar, tushunchalar, nazariy bilimlarni shakllantirishdir. Shu bilan birga, Gerbart tarbiyaviy ta'lim tamoyilini kiritdi: ta'limni tashkil etish va butun tartibni ta'lim muassasasi, uning ta'biri bilan aytganda, axloqiy jihatdan kuchli shaxsni shakllantirishi kerak.

Gerbartning fikriga ko'ra, o'quv jarayoni uning tuzilishini belgilaydigan rasmiy bosqichlarga muvofiq qurilishi kerak. Tuzilish bosqichlari: taqdim etish, tushunish, umumlashtirish, qo'llash, o'rganish darajasi va mavzusidan qat'i nazar, majburiy ravishda tavsiya

etiladi. Shubhasiz, bu nazariya o'quv jarayonini tartibga solgan, tashkil etgan, o'qituvchining o'qitishdagi oqilona faolligini materialni taqdim etishdan boshlab, uni tushuntirish orqali o'zlashtirish va o'quv vazifalarida qo'llashgacha ko'rsatgan. Bunda hozirgi davrdagi aksariyat darslarning mantiqini ko'rish oson. Biroq XX asr boshlariga kelib, bu tizim so'zlashuv, kitobiylik, intellektualizm, bolaning ehtiyojlari va manfaatlaridan va hayotdan ajratilganligi, tayyor bilimlarni bolalarni jalb qilmasdan uzatishni maqsad qilganligi uchun keskin tanqid qilindi. Bolaning aqliy faoliyatida, fikrlash rivojlanishiga hissa qo'shmaydi, chunki u avtoritar, o'quvchining mustaqilligini bostiradi. Shu sababli, XX asrning boshlarida yangi yondashuvlar tug'iladi.

Pedosentrik didaktika. U progressiv, amalda o'rganish deb ham ataladi va amerikalik pedagog D.Dyui nomi bilan bog'liq bo'lib, uning faoliyati G'arb maktablariga, ayniqsa, Amerika maktablariga katta ta'sir ko'rsatdi. D.Dyui o'quv jarayonini bolaning ehtiyojlari, qiziqishlari va qobiliyatidan kelib chiqib qurishni taklif qildi. Treningning maqsadi bolalarning umumiy va aqliy qobiliyatlarini, turli ko'nikmalarini rivojlantirish bo'lishi kerak.

Buning uchun mashg'ulot tayyor bilimlarni taqdim etish, yodlash va takrorlash sifatida emas, balki o'quvchilarning stixiyali faoliyati jarayonida bilimlarni kashf qilish, egallash sifatida qurilishi kerak. O'quv jarayonining tuzilishi quyidagicha ko'rinadi: faoliyat jarayonida qiyinchilik hissi, muammoni shakllantirish, qiyinchilikning mohiyati, muammoni hal qilish uchun gipotezalarni ilgari surish va sinovdan o'tkazish, xulosalar va harakatlar, olingan bilimlar. O'quv jarayonining bosqichlari tadqiqot tafakkurini, ilmiy izlanishni takrorlaydi. Shubhasiz, bu yondoshuv kognitiv faollikni faollashtiradi va fikrlash, muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Biroq bunday didaktikaning mutlaqlashtirilishi, uning barcha fan va darajalarga kengayishi e'tiroz uyg'otadi: bolalarning o'z-o'zidan paydo bo'ladigan faoliyatini haddan tashqari baholash va ularning o'qitishga bo'lgan qiziqishlariga rioya qilish tizimlilikni yo'qotishga, materialning tasodifiy tanlanishiga olib keladi, chuqur ma'lumot bermaydi. materialni o'rganish. Bunday ta'lim iqtisodiy emas: ko'p vaqt.

An'anaviy va pedosentrik tushunchalarda muammolarning mavjudligi bizni ularni hal qilish yo'llarini izlashga majbur qiladi. XX asrda turli mamlakatlar olimlari **zamonaviy didaktik tushuncha** yaratishga harakat qilmoqdalar. Fanda bu kabi yagona didaktik tizim mavjud emas, bir qancha nazariyalar umumiy xususiyatga ega. Aksariyat o'quv maqsadlari nafaqat bilimlarni shakllantirishni, balki o'quvchilarning umumiy rivojlanishini, intellektual, mehnat, badiiy qobiliyatlarni ham nazarda tutadi. O'quv jarayoni ta'lim maqsadlari va mazmuniga munosib javob berishi kerak va shuning uchun ikki tomonlama va boshqariladigan deb tushuniladi: o'qituvchi talabalarning o'quv va kognitiv faoliyatini boshqaradi, ularni rag'batlantirgan holda uni tashkil qiladi va olib boradi.

Mustaqil ish: an'anaviy, tushuntirish va islohotchilik, tadqiqot, didaktikaning haddan tashqari ko'p narsasidan qochish va ularning afzalliklaridan foydalanish.

Zamonaviy didaktik tizimning tarkibiy qismlari. Dasturlashtirilgan, muammoli ta'lim, rivojlantiruvchi ta'lim (P. Galperin, L. Zankov, V. Davydov), kognitiv psixologiya (J. Bruner), pedagogik texnologiya, hamkorlik pedagogikasi (Rossiyada XX asrning 80-yillarida innovatsion o'qituvchilar guruhlar).

Rivojlantiruvchi ta'limning asosiy kontseptsiyalarining xususiyatlari

Rus pedagogikasida bu masalani turli yo'llar bilan izohlovchi rivojlanish ta'limining bir qator tushunchalari mavjud. Shu munosabat bilan ularning tahliliga murojaat qilish maqsadga muvofiqdir.

Leonid Vladimirovich Zankov tushunchasi. 1950-yillarning oxiridan boshlab. rahbarligidagi ilmiy jamoa o'qitishning obyektiv qonuniyatlari va tamoyillarini o'rganish bo'yicha keng ko'lamli eksperimental tadqiqotni boshladi. U ta'lim va maktab o'quvchilarining umumiy rivojlanishi o'rtasidagi munosabatlar bo'yicha g'oyalarni va qoidalarni ishlab chiqish maqsadida amalga oshirildi.

1980-yillarning oxiri-1990-yillarning boshlarida maktabga yo'naltirish shaxsiy rivojlanish bo'yicha o'rganish ushbu kontseptsiyaning qayta tiklanishiga olib keldi.

Kontentni o'rganish tushunchasi. 1960-yillarda psixologlar Vasiliy Vasilyevich Davydov va Daniil Borisovich Elkonin

boshchiligidagi ilmiy guruh tuzildi. Insonning aqliy rivojlanishida boshlang'ich maktab yoshining o'rni va ahamiyatini aniqlashga harakat qilgan. Ma'lum bo'lishicha, zamonaviy sharoitda bu yoshdagi o'quvchilarda mavhum-nazariy fikrlash va xatti-harakatlarni o'zboshimchalik bilan nazorat qilish sharti bilan aniq ta'lim vazifalarini hal qilish mumkin (*Davydov. RO muammolari. – M., 1986 yil*).

Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, an'anaviy boshlang'ich ta'lim ko'pchilik boshlang'ich maktab o'quvchilarining to'liq rivojlanishini ta'minlamaydi. Bu shuni anglatadiki, **bolalar bilan ishlashda zaruriy proksimal rivojlanish zonalarini yaratmaydi, balki bu aqliy funksiyalarni o'rgatadi va mustahkamlaydi.** Bu, asosan, maktabgacha yoshda paydo bo'lgan va rivojlana boshlagan (sensorli kuzatish, empirik fikrlash, utilitar xotira va boshqalar). Bundan kelib chiqadiki, **trening bo'lishi kerak. Vaqt o'tishi bilan aqliy neoplazmalarga aylanadigan proksimal rivojlanishning zarur zonalarini yaratishga qaratilgan.**

Bunday mashg'ulot nafaqat faktlar bilan tanishishga, balki ular o'rtasidagi bog'lanishni bilishga, sabab-natija munosabatlarini O'rnatishga, munosabatlarni O'rganish ob'ektiga aylantirishga qaratilgan. Bunga asoslanib, va uning ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi **birinchi navbatda o'quv fanlari mazmuni va uni o'quv jarayoniga qo'llash mantig'i (usullari) bilan bog'liq.**

Ularning nuqtai nazari bo'yicha, o'qitish mazmuni va usullarini asosan maktab o'quvchilarida empirik fikrlash asoslarini shakllantirishga yo'naltirish bolalar rivojlanishining eng samarali usuli emas. **Maktab fanlarini qurish maktab o'quvchilarida o'ziga xos, empirik mazmundan farq qiladigan nazariy fikrlashni shakllantirishni nazarda tutishi kerak.**

Maktab o'quvchilarining nazariy bilimlarni o'zlashtirish jarayonida o'quv faoliyati va uning predmetini tahlil qilish, rejalashtirish va mulohaza yuritish orqali shakllantirish. Bu nazariyada biz, umuman, inson tomonidan bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirish haqida emas, balki aniq ta'lim faoliyati shaklida yuzaga keladigan assimilyatsiya haqida gapiramiz. Uni amalga oshirish jarayonida talaba nazariy bilimlarni egallaydi. Ularning mazmuni nima sodir bo'layotganini, obyektning shakllanishi va rivojlanishini aks

ettiradi. Shu bilan birga, xilma-xillik birligi sifatida real, konkretning nazariy qayta ishlab chiqarilishi fikrning mavhumlikdan konkretlikka harakati orqali amalga oshiriladi.

Mavzuni o'zlashtirishni boshlaganda, maktab o'quvchilari o'qituvchi yordamida o'quv materialining mazmunini tahlil qiladilar, undagi ba'zi bir boshlang'ich umumiy munosabatni ajratib ko'rsatishadi, shu bilan birga u boshqa ko'plab maxsus holatlarda o'zini namoyon qilishini aniqlaydilar. Belgilangan boshlang'ich umumiy munosabatni belgi shaklida mahkamlash orqali ular o'rganilayotgan mavzuning mazmunli abstraktsiyasini yaratadilar.

O'quv materialini tahlil qilishni davom ettirib, talabalar o'qituvchi yordamida ushbu boshlang'ich munosabatlarning uning turli ko'rinishlari bilan tabiiy bog'liqligini ochib beradilar va shu orqali o'rganilayotgan mavzuning mazmunli umumlashmasiga erishadilar. Keyin talabalar mazmunli abstraktsiya va umumlashmalardan foydalanib, o'qituvchi yordamida ketma-ket boshqa, aniqroq mavhumliklarni yaratadilar va ularni yaxlit o'quv mavzusida birlashtiradilar. Bunday holda ular dastlabki aqliy shakllanishlarni kontseptsiyaga aylantiradilar, keyinchalik ular barcha turli xil dolzarb o'quv materiallarida ularning yo'nalishining umumiy tamoyili bo'lib xizmat qiladi.

Bilimlarni o'zlashtirishning bu usuli ikkita xarakterli xususiyatga ega. Birinchidan, o'quvchilarning fikri maqsadga muvofiq harakat qiladi. **Umumiydan xususiyga.** Ikkinchidan, assimilyatsiya talabalar tomonidan aniqlashga qaratilgan **ular o'zlashtirgan tushunchalar mazmunining kelib chiqish shartlari.**

Yetakchi nazariy pozitsiyalar bilan tanishish mavzuni o'rganishning boshlanishiga yaqin bo'lishi kerak. Faktlar nazariy g'oyalar bilan bog'liq holda o'rganilsa, ular yordamida guruhlangan va tizimlashtirilgan bo'lsa, ularni o'zlashtirish osonroq bo'ladi.

Ta'lim vazifasi tomonidan hal qilinadigan harakatlar tizimi. Ulardan birinchisi – tarbiyaviy vazifani qabul qilish, ikkinchisi – unga kiritilgan vaziyatni o'zgartirish. Vazifa vaziyatning obyektiv shartlarining genetik jihatdan boshlang'ich munosabatini topishga qaratilgan bo'lib, unga yo'naltirish boshqa barcha vazifalarni keyingi hal qilish uchun universal asos bo'lib xizmat qiladi. Boshqa tarbiyaviy

harakatlar yordamida maktab o'quvchilari ushbu boshlang'ich munosabatni modellashtiradi va o'rganadi, uni shaxsiy sharoitda ajratib turadi, nazorat qiladi va baholaydi.

Tegishli harakatlar orqali nazariy bilimlarni o'zlashtirish o'rganilayotgan mavzularning muhim munosabatlariga yo'naltirishni talab qiladi, bu tahlilni amalga oshirish, rejalashtirish va mazmunli xususiyatni aks ettirishni o'z ichiga oladi. Shuning uchun nazariy bilimlarni o'zlashtirishda rivojlanish uchun shart-sharoitlar paydo bo'ladi. Bu aqliy harakatlar nazariy fikrlashning muhim tarkibiy qismlari sifatida.

Ta'limni rivojlantirish kontseptsiyasi va birinchi navbatda qaratilgan shaxsning asosi sifatida ijodkorlikni rivojlantirish. Rivojlantiruvchi ta'limning bu turi ular an'anaviy ta'limga qarshi.

Aqliy harakatlarni bosqichma-bosqich shakllantirish kontseptsiyasi Pyotr Yakovlevich Galperin va Nina Fedorovna Talyzinaning tegishli nazariyasi asosida ishlab chiqilgan. Buni bir qator qadamlar deb hisoblash mumkin.

Birinchi bosqich – talabning tegishli motivatsiyasini amalga oshirishni; harakat maqsadi bilan oldindan tanishishni nazarda tutadi, chunki topshiriqning maqsadi motivga to'g'ri kelgandagina harakatni faoliyat deb hisoblash mumkin.

Ikkinchi bosqich – faoliyatning (harakatning) yo'naltiruvchi asoslari sxemasidan xabardorlik bilan bog'liq. O'quvchilar birinchi navbatda faoliyatning mohiyati, uning borish shartlari, yo'naltirish, ijro va nazorat funktsiyalari ketma-ketligi bilan tanishadilar. Harakatlarni umumlashtirish darajasi va shuning uchun ularni boshqa shartlarga o'tkazish imkoniyati ushbu harakatlarning indikativ asosining to'liqligiga bog'liq. Bunday asosning uchta turi mavjud:

1. To'liq bo'lmagan yo'nalishlar tizimi tugallangan shaklda, modelga muvofiq, operativ bajarish uchun zarur bo'lgan (masalan, o'qish texnikasi elementlarini o'zlashtirish) berilgan.

2. Tugallangan harakatning to'liq taxminiy asosi berilgan;

3. Harakatning indikativ asosi umumlashtirilgan shaklda keltirilgan.

Uchinchi bosqich – harakatni tashqi ko'rinishda – moddiy yoki moddiylashtirilgan, ya'ni har qanday modellar, diagrammalar,

chizmalar va boshqalar yordamida bajarish. Bu harakatlar nafaqat orientatsiya, balki ijro va nazorat funksiyalarini ham o'z ichiga oladi. Bu bosqichda talabalar bajarilgan operatsiyalar va ularning xususiyatlari haqidagi xabarlarini ovoz chiqarib talaffuz qilishlari talab qilinadi.

To'rtinchi bosqich – nutqni (og'zaki yoki yozma) loyihalash va moddiylashtirilgan vositalardan ajratish tufayli harakat keyingi umumlashtirishga duchor bo'lganda, tashqi nutqni nazarda tutadi.

Beshinchi bosqich – harakat aqliy shaklga ega bo'lgan ichki nutq bosqichi.

Oltinchi bosqich – aqliy tekislikdagi harakatni bajarish bilan bog'liq (harakatning interorizatsiyasi).

Aqliy harakatlarni bosqichma-bosqich shakllantirish texnologiyasining afzalligi – o'quvchining individual sur'atda ishlashi va o'quv va kognitiv faoliyatini motivatsion o'zini o'zi boshqarishi uchun sharoit yaratish.

Muammoli ta'lim tushunchasi

Muammoli o'qitish nazariyasi va amaliyotiga bag'ishlangan fundamental ishlar 1960-yillarning oxiri-1970-yillarning boshlarida paydo bo'lgan. (Tovy Vasilevich Kudryavtsev, Aleksey Mixaylovich Matyushkin, Mirza Ismoilovich Maxmutov, Vinsent Okon va boshqalar).

Muammoli o'rganishning mohiyati talabalar oldida muammoli vaziyatlarni yaratish (tashkil etish), birinchisining maksimal mustaqilligi va ikkinchisining umumiy rahbarligi ostida talabalar va o'qituvchilarning birgalikdagi faoliyati jarayonida ushbu vaziyatlarni tushunish, qabul qilish va hal qilishdan iborat.

Talabalar. Muammoli ta'lim boshqa o'qitishdan farqli o'laroq, nafaqat o'quvchilarning shakllanishiga hissa qo'shadi, balki **maktab o'quvchilarining yuqori darajadagi aqliy rivojlanishiga erishish, ularning mustaqil o'rganish, o'z-o'zini tarbiyalash qobiliyatini rivojlantiradi.** Ushbu ikkala vazifani ham muammoli ta'lim jarayonida katta muvaffaqiyat bilan amalga oshirish mumkin, chunki o'quv materialini o'zlashtirish talabalarning faol qidiruv faoliyati jarayonida, muammoli-kognitiv vazifalar tizimini hal qilish jarayonida sodir bo'ladi.

Muammoli ta'limning yana bir muhim maqsadlaridan birini ta'kidlash kerak: o'quvchilarning aqliy faoliyati, tadqiqot faoliyati va mustaqilligining alohida uslubini shakllantirish.

Umuman olganda muammoli o'rganish quyidagicha: o'quvchilar oldiga muammo qo'yiladi va ular o'qituvchining bevosita ishtirokida yoki uni hal qilish yo'llari va vositalarini mustaqil ravishda o'rganadilar, ya'ni gipoteza quradilar, uning to'g'riligini tekshirish yo'llarini konturleydilar va muhokama qiladilar, bahslashadilar, o'tkazadilar. Tajribalar, kuzatishlar, ularning natijalarini tahlil qilish, bahslash, isbotlash ... Bular, masalan, qoidalar, qonunlar, formulalar, teoremlarni mustaqil «kashf qilish», fizika qonunini mustaqil ravishda chiqarish, imlo qoidalari, matematik formulalar, geometrik teoremani isbotlash usulini ochish va boshqalar.

Bu borada muammoli ta'lim texnologiyasidan foydalanish quyidagi imkoniyatlarni beradi:

– o'quvchilarni mantiqiy, ilmiy, dialektik, ijodiy fikrlashga o'rgatish;

– bilimlarni e'tiqodlarga o'tkazishga yordam beradi;

– ularda chuqur intellektual tuyg'ularni, shu jumladan, qoniqish va o'z qobiliyatlari va kuchli tomonlariga ishonch hissini uyg'otadi;

– o'quvchilarning ilmiy bilimlarga qiziqishini shakllantiradi. Mustaqil ravishda “kashf qilingan” haqiqat va qonuniyatlar unchalik oson unutilmasligi, unutilsa, tezroq tiklanishi aniqlandi.

Tubanda o'quv jarayonida ko'pincha yuzaga keladigan muammoli vaziyatlarning turlari ko'rsatilgan:

– talabalarning mavjud bilim tizimlari va yangi talablar (eski bilimlar va yangi faktlar, quyi va yuqori darajadagi bilimlar, kundalik va ilmiy bilimlar o'rtasida) o'rtasida nomuvofiqlik aniqlanganda;

– mavjud bilimlar tizimlaridan yagona zarur tizimni tanlash zarur bo'lsa, ulardan foydalanishning o'zi taklif etilayotgan muammoli muammoni to'g'ri hal qilishni ta'minlaydi;

– talabalar oldida mavjud bilimlardan foydalanishning yangi amaliy shartlariga duch kelganda, bilimlarni amaliyotda qo'llash yo'llarini izlashda;

– muammoni hal qilishning nazariy jihatdan mumkin bo'lgan usuli va tanlangan usulning amaliy jihatdan mumkin emasligi yoki maqsadga

muvofiq emasligi, shuningdek, topshiriqni bajarishning amalda erishilgan natijasi va nazariy asoslanmaganligi o'rtasida ziddiyat mavjud bo'lsa;

– texnik muammolarni hal qilishda sxematik tasvirlarning ko'rinishi va texnik qurilmaning dizayni o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri yozishmalar mavjud bo'lganda;

– tasvirlarning statik tabiati va ulardagi dinamik jarayonlarni o'qish zarurati o'rtasida sxematik diagrammalarda obyektiv ravishda o'ziga xos qarama-qarshilik mavjud bo'lganda.

Muammoli vaziyatni yaratish o'z ichiga oladi:

Bunday amaliy yoki nazariy vazifa, uni amalga oshirish jarayonida talaba o'zlashtirilishi kerak bo'lgan yangi bilim yoki harakatlarni kashf qilishi kerak. Bunday holda, quyidagi shartlarga rioya qilish kerak:

– topshiriq talaba ega bo'lgan bilim va ko'nikmalarga asoslanishi kerak;

– kashf qilinishi kerak bo'lgan noma'lum narsa o'zlashtirilishi kerak bo'lgan umumiy qolipni, harakatning umumiy usulini yoki harakatni bajarish uchun ba'zi umumiy shartlarni tashkil qiladi;

– muammoli topshiriqning bajarilishi talabada o'zlashtiriladigan bilimlarga bo'lgan ehtiyojni keltirib chiqarishi kerak.

Ajratish odatiy holder. Texnologiyaning to'rtta asosiy bo'g'ini.

Muammoni o'rganish:

– umumiy muammoli vaziyatdan xabardorlik;

– uni tahlil qilish va muayyan muammoni shakllantirish;

– muammoni hal qilish (gipotezalarni ilgari surish, asoslash, ularni izchillik bilan sinab ko'rish);

– muammoni hal qilishning to'g'riligini tekshirish.

Ta'lim jarayonida qaysi va qancha bo'g'inlar amalga oshirilishiga qarab farqlash mumkin.

Muammoli ta'lim texnologiyasini amalga oshirishning uch darajasi:

An'anaviy o'qitish texnologiyasi bilan o'qituvchining o'zi muammoni shakllantiradi va hal qiladi (formulani chiqaradi, teoremani isbotlaydi va hokazo). Talaba birovning fikrini tushunishi va eslab qolishi, formulani, yechim tamoyilini, mulohaza yuritish jarayonini eslab qolishi kerak.

Muammoli o'qitish texnologiyasining birinchi darajasi – o'qituvchining muammo qo'yishi, uni shakllantirishi, yakuniy natijani ko'rsatishi va talabani mustaqil ravishda echimlarni izlashga yo'naltirishi bilan tavsiflanadi.

Ikkinchi daraja – o'quvchini mustaqil ravishda muammoni shakllantirish, va yechishga o'rgatish, o'qituvchi esa yakuniy natijani shakllantirmasdan, faqat unga ishora qilishi bilan farqlanadi.

Uchinchi darajada – o'qituvchi muammoni ham ko'rsatmaydi: o'quvchi uni o'zi ko'rish, ko'rgandan so'ng uni hal qilish imkoniyatlari va yo'llarini shakllantirishi va o'rganishi kerak. Natijada muammoli vaziyatni mustaqil tahlil qilish va muammoni ko'rish, to'g'ri javob topish qobiliyati tarbiyalanadi.

Zinaida Ilyinichna Kalmykova tushunchasi

Ushbu kontseptsiyaga ko'ra, rivojlantiruvchi trening – bu shakllanadigan trening **samarali yoki ijodiy fikrlash**.

Ushbu fikrlashning asosiy ko'rsatkichlari:

– fikrning o'ziga xosligi, odatdagidan uzoqda bo'lgan javoblarni olish qobiliyati;

– g'ayrioddiy assotsiativ aloqalarning paydo bo'lishining tezligi va silliqligi;

– muammoga “sezuvchanlik”, uning g'ayrioddiy yechimi;

– tafakkurning ravonligi vaqt birligida qandaydir talabga muvofiq vujudga keladigan assotsiatsiyalar, g'oyalar soni sifatida;

Obyektning yoki uning bir qismining yangi noodatiy funktsiyalarini topish qobiliyati.

(*Kalmykova fikrlash o'rganishning asosi sifatida.* – M., 1981-yil)

Rivojlantiruvchi ta'lim orientatsiya bilan **didaktik tamoyillar tizimida** amalga oshirilishi mumkin Ular orasida eng ko'p quyidagilar **ahamiyatlidir**:

– muammoli o'rganish; o'qitishni individuallashtirish va differentsiallashtirish;

– fikrlashning turli komponentlarini (konkret, mavhum-nazariy) uyg'un rivojlantirish;

– aqliy faoliyatning algoritmik va evristik usullarini shakllantirish. Oxirgi ikkita tamoyil ushbu kontseptsiyaga xosdir.

U aqliy faoliyatning umumlashtirilgan texnikasini shakllantirishni rivojlantiruvchi ta'lim tamoyili sifatida ko'rib, ularni ikkita katta guruhga – texnikaga ajratadi. Bular algoritmik tip va evristik. Birinchisi, rasmiy mantiq qonunlariga to'liq mos keladigan oqilona, to'g'ri fikrlash usullari. Bunday usullar muammoni xatosiz hal qilish uchun harakatlar ketma-ketligini belgilaydi. Shu bilan birga, aqliy faoliyatning algoritmik usullarini shakllantirish o'quvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantirish uchun zarur, ammo etarli shart emas. Algoritmik usullar reproduktiv fikrlashni shakllantirish uchun asosdir.

Ijodiy (mahsulli) fikrlashning o'ziga xosligi evristik usullardan foydalanishni o'z ichiga oladi. Ushbu texnikalar o'z ichiga konkretlashirish, abstraksiya, variatsiya, analogiyani oladi. Ular evristik deb ataladi, chunki ular bevosita yangi muammolarni qidirishni, subyektlar uchun yangi bilimlarni ochishni rag'batlantiradi va shu bilan ijodiy fikrlashning o'ziga xos xususiyatiga mos keladi. Algoritmikdan farqli o'laroq, evristik usullar formal-mantiqiy emas, balki muammolarni mazmunli tahlil qilishga, fikrni o'rganilayotgan hodisaning mohiyatiga kirib borishga yo'naltiradi. Bu metodlar juda kam sonli talabalarda o'z-o'zidan shakllanganligi sababli, ularni maxsus o'rgatish kerak.

Rivojlanish ta'limining yana bir tamoyili alohida ahamiyatga ega – bu mnemonik faoliyatni tashkil etish (esda saqlash va takror ishlab chiqarish), bu esa bilimning mustahkamligini, o'quvchilarning muammo talablari asosida ularni yangilashga tayyorligini ta'minlaydi. Ushbu tamoyilning taqsimlanishi mahsuldor (ijodiy) fikrlashga e'tiborning kuchayishi aqliy faoliyatning boshqa tomoni – reproduktiv fikrlash va chambarchas bog'liq bo'lgan mnemonik faoliyatni yetarlicha baholamaslikka olib kelganligi bilan bog'liq. Samarali fikrlash muammolariga bag'ishlangan ishlarda (va boshqalar) fikrning yangi yo'nalishdagi harakatiga to'sqinlik qilishi mumkin bo'lgan o'tmish tajribasining salbiy roli ko'rib chiqiladi. Mustaqil, ijodiy fikrlashda, Qalmikovaning fikriga ko'ra, ishlab chiqarish va reproduktiv jarayonlar uzviy bog'liqdir.

Ongli bilim aqliy rivojlanishning muhim tarkibiy qismidir... Ularni saqlash alohida harakatlarni talab qiladi. Z.I.Qalmikovaning tadqiqotlari shuni tasdiqlaydiki, ijodiy fikrlash imkoniyatlarini

ro'yobga chiqarish uchun faqat ishchi xotirada bilimga ega bo'lishgina emas, balki undan keyingi foydalanish uchun uzoq muddatli xotiraga o'tkazish ham zarur.

3.I.Qalmykova mnemonik faoliyatning quyidagi usullarini belgilaydi:

– to'g'ridan-to'g'ri yodlash uchun sozlash;
– guruhlash, tasniflash, reja tuzish, semantik tayanchlarni ajratib ko'rsatish kabi usullarni ongli ravishda qo'llash;

– materialning “siqilishi”, “siqilishi”;

– grafik tarzda taqdim etilgan “ustunlar”ga ma'lumotni qo'yish – bu bilimlarning nafaqat alohida elementlarini, balki ular o'rtasidagi munosabatlarni ham aks ettiruvchi shartli belgilar, belgilar;

– materialga bir necha marta qaytish va boshqalar.

Shuni ta'kidlash kerakki, mnemonik faoliyatni shakllantirish tamoyilini amalga oshirishning o'ziga xos usuli ishlab chiqilgan. Uning o'ziga xosligi ko'plab elementlarning kombinatsiyasi bilan ta'minlangan ta'lim tizimi bilimlarni doimiy ravishda o'zlashtirish va tezkor qo'llashga qaratilgan. Bu elementlarga quyidagilar kiradi:

– nazariy bilimlarni erta joriy etish;

– o'quv materialini katta bloklarda taqdim etish;

– mos yozuvlar signallari bilan asosiy eslatmalar;

– birinchidan, materialning batafsil to'liq taqdimoti, so'ngra asosiy nazariy qoidalarga, yangi tushunchalarga, ular o'rtasidagi bog'lanishlarga alohida urg'u berilgan qisqa (“o'ralgan”) takroriy taqdimot;

– talabalar bilimini nazorat qilishning o'ziga xos va “ko'p shaklli” tizimi; cheklangan vaqtli ovoz berish imkoniyatlarining chastotasi va xilma-xilligi;

– maktab o'quvchilarini o'quv materiali ustida muntazam ishlashga undaydigan kuchli omil sifatida “ochiq istiqbol printsiipi” bilan ochiq nazorat varaqlari (Shatalov qo'llab-quvvatlashi. – M., 1987-yil).

Lev Moiseevich Fridmannning kontseptsiyasi

Bu olim nuqtai nazaridan, bolalar rivojlanishida eng muhim narsa xarakterdir.

O'quv jarayonining asosiy maqsadi har bir o'quvchining har tomonlama rivojlangan va ijtimoiy yetuk shaxsni tarbiyalashdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun ta'lim jarayoni bir qator tamoyillarga muvofiq qurilishi kerak (Fridman tajribasi psixolog nigohida. – M., 1987-yil).

O'quv jarayonida o'quvchilarning mustaqilligi tamoyili. Mustaqillik tamoyili ta'limning motivatsion va ehtiyojga asoslangan sohasini belgilaydi.

O'z-o'zini tashkil etish printsipi ta'lim jarayonining operatsion tomonini tavsiflaydi. Bu tamoyilga asoslanib, o'qituvchi dars bermaydi, balki o'quvchilarning bilim olishiga yordam beradi. O'quvchilarni ratsional ta'lim olish ko'nikma va malakalarini, nafaqat o'quv-tarbiyaviy harakatlarni mustaqil bajarish, balki ijodiy mustaqil o'quv faoliyatiga ham o'rgatish zaruratini tug'diradi.

Rivojlanish printsipi o'quv jarayonini tashkil etish uchun bir qator talablarni belgilaydi: o'quvchilarning yosh va individual tipologik xususiyatlarini hisobga olish va ularga tayanish; ularda mumkin bo'lgan qiyinchiliklarni bartaraf etish, harakatning yangi usullarini, qobiliyatlarini, ko'nikmalarini o'zlashtirish zarurligini rivojlantirish; haqiqiy rivojlanishning erishilgan darajasini hisobga olgan holda proksimal rivojlanish zonasiga e'tibor qaratish; ta'lim jarayonini har bir o'quvchining ijtimoiy yetukligini shakllantirishga yo'naltirish.

Kollektivizm printsipi ta'lim jarayonini tashkil etishning markaziy, etakchi shakli jamoaviy (guruh, juftlik) shakl ekanligini belgilaydi.

Rollarda ishtirok etish printsipi sinfdagi o'quvchilar o'rtasida rollarni teng va ixtiyoriy taqsimlashni o'z zimmasiga oladi.

Mas'uliyat printsipi ta'lim jarayoni ishtirokchilari ijtimoiy etuk shaxsni rivojlantirish nuqtai nazaridan muhimdir.

Psixologik qo'llab-quvvatlash printsipi har bir o'quvchining hissiy qoniqishini va shu bilan o'rganish uchun motivatsiyani rivojlantirishni nazarda tutadi.

Kontseptsiyada o'qituvchi va talabalarning nazorat va baholash faoliyati muhim o'rin tutadi... Ikkinchisi uchun bu faoliyat o'qituvchining tashqi nazorat va baholash faoliyati o'rnini bosadi. Bu o'quvchilarning ixtiyoriy va ixtiyoriy e'tiborini rivojlantirishga, ularda o'z harakatlarini, xatti-harakatlarini nazorat qilish va o'zini-o'zi

baholash odatlarini shakllantirishga yordam beradi. Busiz ijtimoiy etuk shaxsni shakllantirish mumkin emas.

Nazorat va baholash faoliyati tomonidan bajarilishi kerak bo'lgan talablarni shakllantiradi. U joriy, kundalik nazorat va baholash ishlarini boshlang'ich sinflardan boshlab o'quvchilarning o'zlari bajarishi kerak, deb hisoblaydi. O'qituvchining unda ishtirok etishi maktab o'quvchilariga ushbu faoliyatning oqilona usullari va uslublarini o'rgatish, nazoratning to'g'ri va oqilona standartlarini, me'yoriy baholash mezonlarini, ularning o'quv ishlarini tuzatish usullarini, o'z-o'zini nazorat qilish ehtiyojlari va odatlarini shakllantirish bilan bog'liq bo'lishi mumkin. O'z-o'zini hurmat qilish, ixtiyoriy e'tiborni tarbiyalash bilan.

Nikolay Nikolaevich Pospelov tushunchasi

Bu kontsepsiya aqliy operatsiyalarni shakllantirishga qaratilgan bo'lib, ular rivojlantiruvchi ta'limni tashkil etishning sharti va vositasi sifatida ishlaydi.

Har qanday aqliy operatsiyaning shakllanishi bir necha bosqichlardan o'tadi:

– *o'z-o'zidan*, bu vaqtda talaba operatsiyani bajaradi, lekin buni qanday amalga oshirayotganini tushunmaydi;

– *yarim spontan* operatsiyani bajarayotgan talaba buni qanday bajarayotganini anglab etsa, lekin bu operatsiyaning mohiyatini tushunmasa, uni qo'llash o'z-o'zidan, hech qanday qoidasiz sodir bo'ladi, deb o'ylaganda;

– *ongli*, bu jarayonda talaba aqliy operatsiyani bajarish qoidalaridan ongli ravishda foydalanadi va bu qoidalar maxsus tuzilganligini tushunadi (Pospelov o'rta maktab o'quvchilarida aqliy operatsiyalar. – M., 1989-yil).

Psixologiyada tan olingan pozitsiyaga asoslanib, **fikrlash jarayonining ikki tomoni – tahlil va sintez operatsiyalari**, N. N. Pospelov ta'kidlaydiki, har qanday yaxlitlikni to'g'ri tahlil qilish faqat qismlar, elementlar, xususiyatlarni emas, balki ularning aloqalari va munosabatlarini ham tahlil qilishdir. Shuning uchun u butunning parchalanishiga emas, balki sintez bo'lgan uning o'zgarishiga olib keladi. Tahlilning vazifasi, an'anaga ko'ra, obyekt yoki hodisani uning tarkibiy qismlariga ajratish emas, balki ushbu qismlarning mohiyatiga

kirib borishdir. Sintezning vazifasi nafaqat obyekt yoki hodisaning qismlarini birlashtirish, balki tahlilda hisobga olinmagan ahamiyatsiz omillarga qarab ularning o'zgarishi xarakterini aniqlashdir.

O'quvchilarni tahlil va sintez qilishga o'rgatish ularning amaliy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishni nazarda tutadi: obyektlarni tarkibiy qismlarga ajratish; obyektning ayrim muhim tomonlarini ajratib ko'rsatish; har bir qismni (tomonni) bir butunning elementi sifatida alohida o'rganish; obyektning qismlarini bir butunga bog'lash.

Obyektlar, hodisalar, jarayonlarda o'xshashlik va farqlarni o'rnatish bilan bog'liq bo'lgan taqqoslashning aqliy operatsiyasi tahlil va sintez operatsiyalarining o'ziga xos ko'rinishidir. **Maktab o'quvchilarini o'qitishda bu operatsiya bir necha ketma-ket bosqichlarni ajratib turadi.**

Birinchi bosqichda o'quvchilar taqqoslashning ma'nosini bilishlari, ya'ni «taqqoslash» atamasini tushuntirishlari va uni to'g'ri amalga oshirish uchun taqqoslanayotgan obyektlardagi muhim va ayni paytda mos keladigan xususiyatlarni aniqlash kerakligini tushunishlari kerak. Xuddi shu bosqichda o'qituvchi o'quvchilarni uning obyektlarini juftlashtirish, taqqoslash, taqqoslash uchun asoslarni aniqlash, uning ketma-ketligini rejalashtirish kabi xususiyatlari bilan tanishtiradi.

Ikkinchi bosqichda o'qituvchi o'quvchilarni taqqoslashda bosqichlar ketma-ketligi bilan tanishtiradi: bu obyektlarni solishtirish mumkinmi yoki taqqoslash uchun asos nima ekanligini aniqlash; birinchi obyektни tahlil qilish va uning xususiyatlarini ajratib ko'rsatish; ikkinchi obyektни tahlil qilish va uning xususiyatlarini ajratib ko'rsatish; o'xshash belgilarni topish va ulardan eng muhimini ajratib ko'rsatish; obyektlar o'rtasidagi munosabatni o'rnatish (tur-generik munosabatlar yoki tenglik munosabatlari); xulosa matni. Agar o'qituvchi nafaqat talabalarni tanishtirsa, bu bosqich tugallangan hisoblanadi turli yo'llar bilan taqqoslash va ularning amalda qo'llanilishini ko'rsatdi, lekin taqqoslash zarurligiga ham ishonch hosil qildi.

Uchinchi bosqichda o'quvchilar o'rganilgan qoidalarga muvofiq turli materiallar bo'yicha mustaqil ravishda taqqoslashlar amalga oshiradilar. Ushbu bosqichning natijasi talabalar tomonidan taqqoslash

usullari tizimini ishlab chiqish va o'z harakatlarining qonuniyligini isbotlash qobiliyatini rivojlantirishdir.

To'rtinchi bosqichda taqqoslash operatsiyasining yanada rivojlanishi, uni yangi vaziyatlarda, yangi materialda takroran qo'llash sodir bo'ladi. Taqqoslash bu erda ham operatsiya, ham didaktik vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Beshinchi bosqichda o'quvchilar yuqoridagi amallarnigina emas, balki taqqoslash operatsiyasini boshqa vaziyatlarga va boshqa bilim sohalariga o'tkazishni ham amalga oshiradilar. Ular o'zlarining taqqoslash usullarini topishga harakat qilishadi, o'z qoidalarini ishlab chiqishadi.

Muhim **ijodiy nazariyaning tarkibiy qismi** fikrlash **umumlashtirish operatsiyasi hisoblanadi.** Ushbu operatsiya jarayonida abstraktsiya va konkretlashtirish muhim rol o'ynaydi. Demak, predmet yoki hodisalarni umumlashtirishda umumiylik alohida ajratiladi. Ushbu obyektlar bir-biridan farq qiladigan xususiyatlar hisobga olinmaydi. Shunga o'xshash belgilar, aksincha, predmetdan ajratilgan va undan ajratilgan holda ko'rib chiqiladi. Bunday aqliy harakatlar abstraktsiya deb ataladi. Abstraktsiyadan so'ng fikr endi avvalgi shaklida emas, balki chuqur bilimlar bilan boyitilgan holda konkretga qaytadi. Umumlashtirish - bu kamroq umumiylikdan umumiylikka o'tish jarayonining o'zi, abstraktsiya esa bu o'tishni amalga oshirishga imkon beradigan jarayondir.

Umumlashtirish qobiliyatini o'rgatish nafaqat ushbu operatsiyaning mohiyatini tushuntirish, faoliyat namunalarini ko'rsatish, umumlashtirish usullari bilan tanishish, balki algoritmlar bo'yicha bajariladigan maxsus mashqlarni ham taklif qilish kerak.

Umumlashtiriladigan obyektlar haqida birinchi taassurotni aniqlang:

- obyektlarning o'ziga xos va o'xshash xususiyatlarini topish;
- ularni solishtirish va asosiyalarini aniqlash;
- eng keng tarqalganlarini tanlang;
- xulosani shakllantirish yoki tushunchaga ta'rif berish.

Umumlashtirish uchun obyektlar va hodisalarning umumiy tushunchasi va tur farqini to'g'ri topish muhimdir.

Agar talaba o'rganilayotgan materialni qanday tasniflashni bilmasa, hech qanday mavzuni chinakam o'rganib bo'lmaydi.

Tasniflash turkum obyektlarini eng muhim belgilariga ko'ra turlarga (guruhlarga, sinflarga) bo'lish operatsiyasiga asoslanadi. Tasniflash gobiliyatini shakllantirish uchun talabalar bilan birgalikda o'tkazish tavsiya etiladi. Keyingi ish:

- ularni formal mantiq elementlari bilan tanishtirish;
- tasniflash operatsiyasining mohiyatini tushuntirish;
- turli obyektlarni tasniflashning alohida namunalari ko'rsatish va tahlil qilish (shu jumladan, xatosi bo'lganlar);
- tasniflash uchun tavsiyalar va qoidalar (algoritm) ishlab chiqish;
- tasniflash mashqlarini bajarish.

Quyidagi tasniflash algoritmini taklif qiladi:

- tasniflangan obyektlarni o'rganish, ularning muhim xususiyatlarini aniqlash;
- bitta obyektни tanlash, uni muhim belgilari bo'yicha boshqasi bilan solishtirish, uni berilgan guruhga biriktirish (yoki rad etish);
- rad etilgan obyektни boshqa guruh uchun, keyin uchinchi, to'rtinchi va boshqalar uchun manba qilish;
- obyektlarni guruhlarga ajratib yozing va ularni ma'lum tartibda taqsimlang;
- umumiy tushunchalarni kiritish (guruhlarga sarlavhalar berish); tasnifning to'g'riligini tekshirish.

Kontseptsiyada barcha aqliy operatsiyalarni bir vaqtning o'zida va parallel ravishda o'rgatish mumkin emasligi qayd etilgan.

Evgeniya Nikolaevna Kabanova – Meller tomonidan kontseptsiya

Bu kontseptsiya, shuningdek, u chaqiradigan fikrlash operatsiyalarini shakllantirish bilan bog'liq tarbiyaviy ish usullari va ularni tarbiyaviy muammolarni hal qilishga xizmat qiluvchi harakatlar tizimi sifatida belgilaydi (Kabanova – Meller faoliyati va rivojlanish ta'limi. – M., 1981-yil).

Tarbiyaviy ish usullariga Meller murojaat qiladi: solishtirish, umumlashtirish, sabab-natija munosabatlarini ochib berish, kuzatish, o'rganilayotgan hodisalarning xarakteristikalarini jamlash, tushunchalarning muhim va muhim bo'lmagan belgilarini ajratish. Bu

sizga kerak bo'lgan texnikalar **mustaqil masalalar yechish va bilimlarni egallash** talabalarining aqliy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Ular maktab o'quvchilarida ta'lim ko'nikma va qobiliyatlarini shakllantirishning asosidir.

Ta'limni rivojlantirish muammosida Meller ikki guruh masalalarni ajratadi: *Birinchi*dan, aqliy rivojlanish ko'rsatkichlari. *Ikkinchi*si, bu rivojlanishni belgilovchi shart-sharojtlar, ya'ni o'qitishni tashkil etish va o'quv faoliyatini shakllantirish. Uning fikricha, aqliy rivojlanishning umumiy ko'rsatkichi tarbiyaviy ish uslubini o'zlashtirish darajasidir. Demak, o'quvchi bu texnikaning qanday harakatlardan iboratligini ayta oladi, undan yangi masalalarni yechishda foydalana oladi, ya'ni ma'lum texnikani yangi holatga o'tkazadi.

Talabalarining o'quv faoliyatini boshqarish usullariga Meller quyidagilarni nazarda tutadi:

- rejalashtirish;
- o'z-o'zini nazorat qilish, shu jumladan o'z harakatlarini baholash;
- mashg'ulotlar va dam olishni tashkil etish;
- ularning kognitiv qiziqishlarini boshqarish, e'tibor. Agar talaba uning tarkibini bilsa va maxsus masalalarni yechishda turli o'quv fanlarida foydalansa, bu usullarning har biri umumlashtiriladi.

RO uchun muhim shartlar sifatida

Ushbu kontseptsiyada quyidagilar mavjud:

- ta'limning barcha bo'g'inlari (dasturlar, darsliklar, metodika, maktab amaliyoti) maktab o'quvchilarida turli darajadagi umumlashma (mavzu ichidagi va fanlararo) ta'lim ishlarining usublari tizimini shakllantirish g'oyasi bilan singdirilishi kerak;
- har bir o'quv predmetida tarbiyaviy ishning asosiy usullarini ajratib ko'rsatish va ularni talabalar o'rtasida shakllantirish muhim;
- bilim o'quvchilarning aqliy faoliyatining tafakkur va hissiy tomonining o'zaro ta'sirini ta'minlashi kerak;

Talabalarni o'quv faoliyati bilan boshqarish usullarini shakllantirish.

Shaxsni rivojlantirish nazariyasini rivojlantirishga zamonaviy yondashuvlar

Shaxsiy rivojlanish nazariyasining rivojlanishi, birinchi navbatda, ta'limni insonparvarlashtirish g'oyasi bilan bog'liq. Bu vazifa faqat XX asrning 90-yillari oxiriga kelib e'tirof etila boshlandi. XX asrda ta'lim faqat insonning aqliy rivojlanishiga qaratilgan tamoyillarga asoslanishi mumkin emasligi aniq bo'ldi.

Ta'limni shaxsan rivojlantirish g'oyasi hamkorlik pedagogikasida o'z aksini topdi – ma'muriy va akademik pedagogikadan farqli o'laroq, XX asrning 80-yillarida mamlakatimizda muqobil ravishda shakllangan o'qitish va tarbiya amaliyotidagi yo'nalish. Ushbu yo'nalish rasmiy pedagogik doiralar tomonidan tan olinmagan o'qituvchilar-innovatorlar (va boshqalar) tomonidan ifodalangan. Ularning ishini o'rganish qo'llaniladigan pedagogik texnologiyalar asosidagi umumiy gumanistik yondashuvni tushunish va his qilish imkonini beradi. Uning mohiyati bolalar hayoti, ularning muammolari va qiyinchiliklari, tajribalari va intilishlari bilan shug'ullanish, bolaning haqiqiy, haqiqiy Meniga murojaat qilishdir.

Hamkorlik pedagogikasi

Innovatorlar pedagogik jarayon ishtirokchilari o'rtasida insonparvarlik munosabatlarini o'rnatish, harakat qilish zarur shart shaxsning uyg'un rivojlanishi. Uning ahamiyati shundaki, u an'anaviy ta'lim jarayonidagi qarama-qarshiliklarni ochib berdi, ularni bartaraf etish yo'llarini ko'rsatdi, zamonaviy ta'lim va pedagogika fanining falsafiy asoslarini qayta ko'rib chiqish zarurligini anglab etdi. jamoat ongi va ta'limni insonparvarlashtirish g'oyasini o'rgatish amaliyoti. Bu g'oya bir qator insonparvarlik munosabatlaridan shakllangan hamkorlik pedagogikasining qadriyat yo'nalishlarida O'z ifodasini topadi.

(1) Shunday sozlamalardan biri har qanday talabani u kabi qabul qilish: «Biz mehribon qalb odamlari bo'lishimiz va bolalarni ular kabi sevimiz kerak» (); tarbiya «ajablanarli darajada sodda, zukkolik bilan boshlanadi: o'quvchini u kabi qabul qilish va sevishtirish» (); o'qituvchi bolani «o'z ichida» kabi ko'rishi kerak, chunki u o'zini «faqat o'zini» biladi (). Majburiyatning har xil turdagi imperativ stereotiplari ta'sirida bu munosabat buzilgan taqdirda, o'quvchining o'qituvchi tomonidan ichki rad etilishi, rad etilishi, uning haqiqiy shaxsini qadrsizlanishi uchun asos bo'ladi. bolaning noroziligi, uning

har qanday holatda ham o'zini o'zi tasdiqlash istagi ... O'qituvchining o'quvchiga bevosita murojaat qilishi, u bilan muloqot qilishi, uning asl ehtiyoj va muammolarini tushunishi, pirovardida, bolani o'zi kabi qabul qilgan taqdirdagina unga samarali yordam berishi aniq.

(2) Boshqa sozlama bilan bog'liq talabning empatik tushunishi... Baholovchi va empatik (rahmdil, empatik) shaxslararo tushunish mavjud. Baholovchi tushunchaning asosini o'qituvchi tomonidan o'quvchilar bilan rolli muloqot jarayonida shakllantiriladigan va ularga nisbatan uning harakatlari va harakatlarini bashorat qilish va izchil tushuntirish imkonini beradigan ijtimoiy-pertseptiv obraz (stereotip) tashkil etadi. Masalan, o'qituvchi o'quvchini a'lochi yoki kambag'al o'quvchi deb biladi va baholaydi. Bu stereotiplar bolaning idroki va tushunchasiga o'ziga xos nuqtai nazar bo'lib xizmat qiladi. Empatik tushunish bilan, aksincha, o'qituvchi har doim «bu erda va hozir» tamoyiliga muvofiq harakat qiladi, o'quvchining ichki dunyosiga kirib borishga va uning ko'zlari bilan atrofni ko'rishga harakat qiladi: «Bolalarni tushunish ularning pozitsiyasini egallashni anglatadi» (); «hamma narsaga bolaligingizning ko'zi bilan qarang» (); «Doimiy ravishda o'zingizga bolalarning ko'zlari bilan qarashni o'rganing» ().

Hamkorlik pedagogikasining yuqorida aytib o'tilgan tamoyillari o'quv jarayonini insonparvarlashtirishning shaxsiy shartidir... Agar siz o'qituvchining shaxsiy parametrlarini, uning o'quvchilarga nisbatan sintoniyasini (hissiy uyg'unligini) hisobga olmasangiz, qo'llaniladigan pedagogik strategiya va taktikalarning samaradorligini oldindan aytib bo'lmaydi.

80-yillardagi pedagog-innovatorlarning tajribasini umumlashtiruvchi asarlarda, qoida tariqasida, ular o'z faoliyatida qo'llagan uslublari sanab o'tilgan («ma'lumotnomalar», «sharhlar yozish», «ijodiy kundaliklar», «belgisiz o'qitish», «adabiyot. batafsil «va boshqalar). Biroq, ularning faoliyatida asosiy narsa bu emas, balki o'qituvchining shaxsiy pozitsiyasi bo'lib, unda amaliy pedagogik falsafa o'ziga va o'quvchilariga nisbatan insonparvarlik munosabatlari yig'indisi sifatida namoyon bo'ladi.

Shaxsiy rivojlanish treningini joriy etish tanlangan munosabatlarga qo'shimcha ravishda o'quv jarayonida bir qator innovatsion o'zgarishlarni amalga oshirishni o'z ichiga oladi... Ular birinchi

navbatda tashvishlanadilar talabalar faoliyatining o'ziga xos shakllarini rivojlantirish uchun mavzu sharoitlarini yaratish; ya'ni mustaqil kashfiyotga, yangi tajriba o'zlashtirishga va o'quvchilarning o'z-o'zini baholash faoliyatini qo'llab-quvvatlash uchun kommunikativ sharoitlarni yaratishga olib keladigan bunday rivojlantiruvchi vazifalarni jamlash. Bu yondashuv **shaxsga yo'naltirilgan deb ataydi**, bu ta'lim mazmuni va o'qituvchilar va talabalar o'rtasidagi muloqot o'rtasidagi munosabatlarni tushunishda sezilarli o'zgarishlar kiritadi. U bu yondashuv bir qator asoslangan, deb hisoblaydita**tamoyillar: o'zgaruvchanlik; aql, ta'sir, harakat sintezi; ustuvor boshlash.**

O'zgaruvchanlik printsipi o'quv jarayonida bir xil turdagi, hamma uchun teng emas, balki bolalarning individual xususiyatlariga, ularning o'rganish tajribasini o'zlashtirish jarayonida shakllangan tajribasiga qarab har xil foydalanish bilan tavsiflanadi.

Aql, ta'sir va harakat sintezi printsipi bolalarni dunyoni bilish, birgalikdagi harakatlar va hissiy rivojlanish jarayoniga jalb qiladigan bunday ta'lim texnologiyalaridan foydalanishni o'z ichiga oladi. Sintezning ushbu printsipi voqelikni o'zlashtirishning uchta usulining uyg'unligini keltirib chiqaradigan o'quv jarayonini tashkil qilishni talab qiladi: kognitiv, hissiy-irodali va samarali.

Boshlanishning ustuvor printsipi bolalarni ularga yoqimliroq, yaqinroq, afzalroq bo'lgan faoliyatga jalb qilishni o'z ichiga oladi. Bu tamoyil bolaning o'zi uchun nima muhimligini, nimani yoqtirishini, u allaqachon o'zlashtirgan narsalarni hisobga olishga imkon beradi.

Ta'lim subyektlarining shaxsiy rivojlanishiga bo'lgan ehtiyoj rivojlanishning ushbu tomoni bilan bog'liq tamoyillarni ajratish va shakllantirish vazifasini qo'ydi. Bu masalani hal qilishga urinish psixika va ong rivojlanishining madaniy-tarixiy nazariyasida, faoliyatning psixologik nazariyasida va harakat psixologiyasida ishlab chiqilgan tamoyillarga qo'shilganlar tomonidan amalga oshirildi. yoshga bog'liq va individual shaxsiyat o'zgarishlarini, normalari va naqshlarini tushunish (, Morgunov rivojlanmoqda: Rus psixologiyasi bo'yicha insholar. - M., 1994).

Ushbu tamoyillar orasida eng asosiysi (o'n ikkitasi bor) mualliflar hisobga oladi ijodiy rivojlanish. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, bolalar nafaqat belgilarni, balki belgilarni ham yaratadilar.

Ikkalasi ham tilning elementidir. Bu assimilyatsiya haqida emas, balki nasl haqida, garchi bu jarayon kattalar bilan o'zaro ta'sir qilishdan tashqari mumkin emas. Shu ma'noda, allaqachon go'dak, madaniyat yaratuvchisi bo'lmasa, u holda uning mavzusi. Bolaning ijodiy salohiyatini bostirish ular bilan birga madaniyat mikroblarini bostirishdir.

Rivojlanish va o'rganishning ijodiy tabiati obrazli tarzda ifodalanadi: Mashq takrorlanmasdan takrorlashdir. Bola ham, kattalar ham bir xil harakatni ikki marta qila olmaydi, bir xil so'zni talaffuz qila olmaydi. Har bir amalga oshirish o'ziga xosdir. Shu munosabat bilan assimilyatsiya qilish uchun standartlarning tabiati, rivojlanishning konservativ va dinamik, ijodiy kuchlarining nisbati muammosi tug'iladi. Shuning uchun o'quv jarayonini takomillashtirish turli xil mashqlarni tanlash va tuzish va o'quv kurslarining muammoli tabiati bilan bog'liq bo'lishi kerak.

Ikkinchi o'rinda ierarxik tuzilgan printsiplar tizimida tarraqqiyotning ijtimoiy-madaniy kontekstining yetakchi roli tamoyili, assimilyatsiya paytida allaqachon chaqaloqlik davrida topilgan mahalliy til va chet tilining fonemik tuzilishiga karlik rivojlanishi. Maktabgacha ta'lim muassasasida va maktabgacha yoshdagilar sotsial-madaniy kontekst eng oddiy funksiyalar va obyektlarni o'zlashtirishga ta'sir qiladi va keyingi yoshda dunyo qiyofasini shakllantirish jarayonlariga, hissiy me'yorlarning tabiatiga, idrokning pertseptiv birliklariga, xotira sxemalariga, xatti-harakatlar va faoliyatning umumiy uslubiga ta'sir qiladi. O'quv dasturi madaniy va tarixiy kontekst va parallellar bilan to'ldirilishi kerak.

Muhim tamoyillar o'z ichiga oladi sezgir rivojlanish davrlarining etakchi roli, tilni o'zlashtirish, muloqot qilish usullari, obyektiv va aqliy harakatlar (hisoblash, o'qish, tasvirlar, belgilar, belgilar bilan ishlash, estetik idrok) uchun eng sezgir. Bu davrlarning mavjudligi tegishli mavzu, belgi, ramziy mazmun va mos keladigan o'qitish usullarini topish muammosini keltirib chiqaradi.

Xuddi shunday muhim sezgir davrlar va anatomik va morfologik kamolot o'rtasidagi munosabatni o'rnatish tananing tegishli tizimlari va tuzilmalari. Bu rivojlanishning ijtimoiy-madaniy va fiziologik konteksti o'rtasidagi aloqalarni aniqlash, ular o'rtasidagi

muvofiqlik va qarama-qarshiliklarni topish uchun muhimdir. Bu tamoyil an'anaviy biologik va ijtimoiy, irsiyat va atrof-muhit muammosini aks ettiradi.

Hamkorlik va muloqot tamoyili taraqqiyotning harakatlantiruvchi kuchi, ta'lim va tarbiya vositasi sifatida tushuniladi. Uning ajratilishi, aloqa insoniyatning tarixiy taraqqiyoti yutuqlarini shaxs tomonidan o'zlashtirishning zarur va o'ziga xos sharti ekanligi bilan oqlanadi.

Boshqaruvchi harakat va qonunlar printsiplari uning o'zgarishi bola rivojlanishini davriylashtirishning eng muhim asosi sifatida qaraladi. va har bir davrning ruhiy neoplazmalari etakchi faoliyatning tabiati bilan bog'liqligini isbotladi. Etakchi faoliyat turlari o'rtasidagi bog'liqlik bolaning yoshga bog'liq aqliy rivojlanishi davrlarining genetik uzluksizligining ichki asosi sifatida taqdim etiladi. Faoliyatning barcha turlari paydo bo'lganidan keyin birga yashashi, aralashishi va bir-biri bilan raqobatlashishi mumkin. Faoliyatning o'zgarishi, birgalikda yashashi, raqobati shaxsiyatning rivojlanishi bilan bog'liq eng muhim psixologik muammo bo'lib, uning echimi ulardan birini oqilona tanlash yoki yangisini qurish imkonini beradi.

Bolaning har tomonlama rivojlanishi uchun zaruriy shart **bolaning rivojlanishini kuchaytirish (kengaytirish)**. Ushbu tamoyilga ko'ra, talaba imkon qadar turli xil faoliyat turlari bilan ta'minlanishi kerak, ular orasida u o'z qobiliyati va moyilligiga eng yaqin bo'lganlarini topishi mumkin. Ayniqsa, bola rivojlanishining dastlabki bosqichlarida imkoniyatlar boyligining ahamiyati katta () uning bir tomonlamaligini bartaraf etish, moyillik va qobiliyatlarni ochib berish vositasi sifatida. Bu tamoyil juda muhim, chunki u bolaning o'zini materialda, u yoki bu faoliyat yoki muloqot shaklida erkin rivojlantirish, izlash va topish imkoniyatini beradi.

Rivojlanish uchun yosh normalarini belgilash muammosi ishlab chiqish va amalga oshirish bilan bog'liq **rivojlanishning barcha bosqichlarida doimiy qiymat tamoyili**. Printsip bolalarni rivojlanishning bir bosqichidan boshqasiga (tasvirdan so'zga, o'yindan o'rganishga, obyekt bilan bog'liq harakatlardan aqliy va boshqalarga) muddatidan oldin o'tkazishga yo'l qo'ymaslik g'oyasiga asoslanadi.

Rivojlanishning notekisligi (geteroxronizmi) tamoyili va aqliy harakatlarning shakllanishi, shuningdek, rivojlanishning yosh normalarini belgilash zarurati va ijro etuvchi, kognitiv, hissiy-baholash, shaxsiy rivojlanishning alohida darajalari haqida emas, balki ma'lumotlarni olish va qayd etish zarurligini anglash bilan bog'liq holda ko'rib chiqiladi. xulq-atvor va faoliyatning tarkibiy qismlari, lekin ularning almashinishi, uyg'unligi, raqobati va shakllanish tezligi haqida.

Ular o'quvchining proksimal rivojlanishining individual zonasining «o'lchamini» aniqlashda alohida muammoni ko'rishadi, chunki uning kamayishi yoki ko'payishi salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkin. Shu munosabat bilan, bolaning proksimal rivojlanish zonasini engib o'tishi uchun sharoit yaratish, ya'ni bunday zonada bolalar faoliyatini amaliy tashkil etish usullarini izlash bilan bog'liq bo'lgan uning chegaralaridan tashqariga chiqishni ta'minlash kerak. Bu proksimal rivojlanish zonasining ta'rifi sifatida shakllantirilgan va faoliyat usullari sifatida tushuniladigan qobiliyatlarni diagnostika qilish usuli sifatida faoliyat ko'rsatadigan printsipni ajratishni tushuntiradi.

Ongni rivojlantirish va uni yaratuvchi tuzilmalarni aniqlash uchun bolalarning yosh xususiyatlariga mos keladigan tashqi vositalarni (obyektlar, belgilar, modellar) va obyektiv va aqliy faoliyatning ichki usullarini aniqlashtirish kerak. Obyektlar va harakatlar (harakat) o'rtasidagi aloqalarni shakllantirishda vositachi rolni ongning aqliy materiyasiga kiritilgan belgi-ramziy tuzilmalar bajaradi. Bunda timsollashtirish anglash vositasi rolini o'ynaydi.

Belgi-ramziy tuzilmalarning vositachilik roli printsipi obyektlar va harakatlar o'rtasidagi bog'lanishlarni shakllantirishda bilvosita harakatdan darhol amalga oshiriladigan, xuddi o'ylamasdan, lekin ongli, erkin va axloqiy bo'lib qoladigan bevosita harakatga o'tish shartlarini aniqlash imkonini beradi.

Ta'lim kognitiv va ijro etuvchi faoliyat bilan, shuningdek, affektiv-emotsional va shaxsiy sohalar bilan, tashqi tomondan ichki tomonga o'tish bilan bog'liq bo'lganligi sababli, uning asosiy tamoyillari va mexanizmlari bo'lishi mumkin. **interyerlashtirish va eksteriorizatsiya**. Ularning yordami bilan nafaqat tashqi obyektiv harakatdan obyektiv va operativ ma'nolarga, tasvirlarga, fikrlarga

o'tishni tushuntirish mumkin, balki yordamdan hamdardlik, empatiyaga o'tishni, yangi hayotiy ma'no va g'oyalarni yaratishni kuzatish mumkin. ulardan - mustaqil, erkin va mas'uliyatli harakatlar, ishlar. Interiorizatsiya va eksteriorizatsiya rivojlanish jarayonini xulq-atvor, faoliyat va ongning o'zgartirilgan shakllari zanjirining shakllanishi sifatida ko'rib chiqishga imkon beradi.

Ong va faoliyatning birligi tamoyili, e'lon qilingan va ishlab chiqilgan, o'quv dasturlarini qurishda hisobga olinishi kerak. Shu bilan birga, shuni ta'kidlash kerakki, bu birlik maqsad sifatida, rivojlanish natijasi yoki natijasi sifatida emas, balki tsiklik, spiral, ziddiyatli xususiyatga ega bo'lgan uzluksiz shakllanish sifatida tushuniladi. Biz faollik, ta'sirchan, shaxsiy xususiyatga ega bo'lgan uning generatorlarining o'zaro ta'siri natijasida ongning shakllanishi haqida gapiramiz. Ta'sir va intellektning birligi printsipi bilan unga yaqin bo'lgan faol harakat tamoyilini qo'shib, shuni ta'kidlash kerakki, barcha psixik jarayonlar va hodisalar, **shaxsiy ta'lim** inson faoliyatida ularning paydo bo'lishi va shakllanishi jarayonida hisobga olinishi kerak.

Tanlangan tamoyillarning asosiy ma'nosi shundan iboratki **ongni tarbiyalash** individual va ijtimoiy. Buni amalga oshirishning manbai madaniyat bo'lib, uning xizmatiga ta'lim berilishi kerak. Yangi o'quv dasturini qurishni sof uslubiy vazifalarga qisqartirmaslik uchun inson mavjudligining kelib chiqishiga, ma'nosiga qaytish kerak.

Mustahkamlash uchun savollar

1. Didaktik tizimga nimalar kiradi?
2. Nemis faylasufi va o'qituvchisi I.F. Gerbart o'quv jarayonini qanday tashkil qilgan?
3. Amerika faylasufi psixolog, va pedagog J. D. D'yu ta'lim soxasiga qanday xissa qo'shgan?
4. Hozirgi zamon didaktik tizimida ta'lim mazmuni qanday?

4-MAVZU. PEDAGOGIK JARAYON BIR BUTUN TIZIM SIFATIDA

Pedagogik jarayon - bu berilgan maqsadga erishishga va oldindan rejalashtirilgan holatni o'zgartirishga, o'qituvchilarning xususiyatlari va fazilatlarini o'zgartirishga olib keladigan tarbiyachilar va bolalarning rivojlanayotgan o'zaro ta'siri. Boshqacha qilib aytganda, pedagogik jarayon - bu shaxsiy tajribaga erishilgan ijtimoiy tajriba. O'tgan yillardagi pedagogik adabiyotlarda «ta'lim jarayoni» tushunchasi ishlatilgan. P.F.ning tadqiqotlari Kaptereva, A.I. Pinkevich, Yu.K. Babanskiy va boshqa o'qituvchilar ushbu kontsepsiyaning tor va to'liq emasligini, bu jarayonning butun murakkabligini va birinchi navbatda uning asosiy ajralib turadigan xususiyatlarini - yaxlitlik va jamoatchilikni aks ettirmasligini ko'rsatdilar. Ta'lim, tarbiya va taraqqiyotning yaxlitlik va hamjamiyat asosida birligini ta'minlash pedagogik jarayonning asosiy mohiyatidir. Qolganlariga kelsak, «ta'lim jarayoni» va «pedagogik jarayon» atamaları va ular belgilaydigan tushunchalar bir xil.

Pedagogik jarayonni tizim sifatida ko'rib chiqamiz. Sizning ko'zingizga tushadigan birinchi narsa - bu bir-biriga singdirilgan yoki boshqa turdagi ulanishlar bilan o'zaro bog'langan ko'plab quyi tizimlarning mavjudligi. Pedagogik jarayon tizimi, ular qanchalik katta va mustaqil bo'lishidan qat'i nazar, uning biron bir kichik tizimiga qisqartirilmaydi. Pedagogik jarayon hamma narsani birlashtirgan asosiy tizimdir. Bu shakllanish, rivojlanish, ta'lim va tarbiya jarayonlarini ularning barcha sharoitlari, shakllari va usullari bilan birgalikda birlashtiradi.

Pedagogik nazariya pedagogik jarayonni dinamik tizim sifatida namoyish etishni o'rganish orqali progressiv qadam qo'ydi. Bunday vakillik tarkibiy qismlarni aniq belgilashdan tashqari, tarkibiy qismlar o'rtasidagi ko'plab aloqalarni va munosabatlarni tahlil qilishga imkon beradi va bu pedagogik jarayonni boshqarish amaliyotida asosiy narsa.

Pedagogik jarayon tizim sifatida jarayon oqim tizimi bilan bir xil emas. Pedagogik jarayon amalga oshiriladigan tizimlar bu umumta'lim maktab, sinf, o'quv mashg'uloti va boshqalar. Ushbu tizimlarning har biri ma'lum tashqi sharoitlarda ishlaydi: tabiiy-geografik, ijtimoiy,

ishlab chiqarish, madaniy va boshqalar. Shuningdek, har bir tizimga xos shartlar mavjud. Masalan, maktab ichidagi sharoitga moddiy-texnik, sanitariya-gigiena, axloqiy-psixologik, estetik va boshqa sharoitlar kiradi.

Struktura (lotincha *structura* - tuzilish) - bu tizimdagi elementlarning joylashishi. Tizimning tuzilishi qabul qilingan mezon bo'yicha tanlangan elementlardan (tarkibiy qismlardan) hamda ular orasidagi bog'lanishlardan iborat. Bog'lanishlarni tushunish eng muhim ahamiyatga ega ekanligi allaqachon ta'kidlab o'tilgan, chunki pedagogik jarayonda nima bilan va nimaga bog'liqligini bilishgina ushbu jarayonni tashkil etish, boshqarish va sifatini yaxshilash masalasini hal qilishi mumkin. Pedagogik tizimdagi aloqalar boshqa dinamik tizimlardagi komponentlar orasidagi bog'lanishlarga o'xshamaydi. O'qituvchining maqsadga muvofiq faoliyati mehnat vositalarining muhim qismi (va ba'zida ularning hammasi bilan) organik birlikda namoyon bo'ladi. Obyekt subyektdir. Jarayon natijasi bevosita o'qituvchi, foydalaniladigan texnologiya, talabaning o'zaro ta'siriga bog'liq.

Pedagogik jarayonni tizim sifatida tahlil qilish uchun tahlil mezonini belgilash zarur. Bunday mezon sifatida jarayonning har qanday etarlicha og'ir ko'rsatkichi, uning o'tishi uchun sharoit yoki erishilgan natijalarning kattaligi bo'lishi mumkin. Uning tizimni o'rganish maqsadlariga javob berishi muhimdir. Barcha nazariy jihatdan mumkin bo'lgan mezonlarga muvofiq pedagogik jarayon tizimini tahlil qilish nafaqat qiyin, balki bunga ehtiyoj yo'q. Tadqiqotchilar faqatgina ularni tanlaydilar, ularning o'rganilishi eng muhim aloqalarni ochib beradi, ilgari noma'lum bo'lgan naqshlar haqida tushuncha va bilim beradi.

Dastlab pedagogik jarayon bilan tanishgan talaba nimani ko'zlaydi? Albatta, birinchi navbatda, u tizimning umumiy tuzilishini, uning asosiy tarkibiy qismlari o'rtasidagi munosabatni tushunmoqchi. Shuning uchun ularni taqsimlash tizimlari va mezonlari mo'ljallangan maqsadga mos kelishi kerak. Tizim va uning tuzilishini farqlash uchun biz fanda ma'lum bo'lgan parallellik mezonidan foydalanamiz, bu o'rganilayotgan tizimdagi asosiy tarkibiy qismlarni ajratib ko'rsatishga imkon beradi.

Pedagogik jarayon amalga oshiriladigan tizimning tarkibiy qismlari o'qituvchilar, o'qimishli odamlar, ta'lim sharoitlari. Pedagogik jarayonning o'zi o'qituvchilar va o'quvchilarning o'zaro aloqalari maqsadlari, vazifalari, mazmuni, usullari, shakllari va erishilgan natijalar bilan tavsiflanadi. Bu tizimni tashkil etuvchi komponentlar - maqsadli, mazmunli, faoliyatga asoslangan, samarali.

Jarayonning maqsadli tarkibiy qismi pedagogik faoliyatning barcha xilma-xil maqsad va vazifalarini o'z ichiga oladi: umumiy maqsad - shaxsning har tomonlama va uyg'un rivojlanishi - individual fazilatlarni yoki ularning elementlarini shakllantirishning aniq vazifalariga qadar. Tarkibiy tarkibiy qism umumiy maqsad uchun ham, har bir aniq topshiriq uchun kiritilgan mablag'ni aks ettiradi va faoliyat komponenti o'qituvchilar va talabalarning o'zaro munosabatlari, ularning hamkorligi, jarayonni tashkil etish va boshqarishni aks ettiradi, ularsiz yakuniy natijaga erishib bo'lmaydi. Adabiyotdagi ushbu komponent tashkiliy yoki tashkiliy va boshqaruv deb ham ataladi. Va nihoyat, jarayonning samarali komponenti uning borishi samaradorligini aks ettiradi, belgilangan maqsadga muvofiq erishilgan siljishlarni tavsiflaydi.

Tizimning tarkibiy qismlari o'rtasida paydo bo'ladigan aloqalarni tahlil qilish uchun pedagogik jarayonning ko'plab tizimlari ajratilgan. Pedagogik o'zaro munosabatlar jarayonida namoyon bo'ladigan axborot, tashkiliy, faoliyat, kommunikativ aloqalar alohida ahamiyatga ega. Muhim o'rinni boshqaruv va o'zini o'zi boshqarish (tartibga solish va o'zini o'zi boshqarish) o'rtasidagi aloqalar egallaydi. Ko'pgina hollarda, eng muhimlarini ta'kidlab, nedensel munosabatlarni hisobga olish foydalidir. Masalan, pedagogik jarayonning samarasizligi sabablarini tahlil qilish kelajakdagi o'zgarishlarni oqilona loyihalashtirishga, yo'l qo'yilgan xatolarni takrorlamaslikka imkon beradi. Genetik aloqalarni hisobga olish, ya'ni yangi pedagogik jarayonlarni loyihalashtirish va amalga oshirishda to'g'ri uzluksizlikni ta'minlaydigan tarixiy tendentsiyalarni, o'qitish va tarbiyalash an'analarini aniqlash foydasiz bo'lmaydi.

So'ngi o'n yilliklarda pedagogik nazariyaning rivojlanishi pedagogik tizimlar obyektlari o'rtasidagi funktsional aloqalarni ta'kidlash, ularni tahlil qilish va tavsiflash uchun rasmiylashtirilgan

vositalardan foydalanish istagi bilan tavsiflanadi. Bu hozirgi kunga qadar faqat minimal omillarning o'zaro ta'siri bilan tavsiflangan eng oddiy ta'lim va tarbiya aktlarini o'rganishda aniq natijalar beradi. Haqiqatga yaqinlashib kelayotgan ancha murakkab ko'p faktorli pedagogik jarayonlarni funktsional modellashtirishga urinish paytida haqiqatning haddan tashqari sxematikligi aniq bo'lib, bu idrok uchun sezilarli foyda keltirmaydi. Ushbu kamchilik doimiy ravishda engib chiqilmoqda: ular zamonaviy matematikaning yangi tarmoqlarini va kompyuter texnologiyalari imkoniyatlarini pedagogik tadqiqotlarga kiritish jarayonini yanada aniqroq va aniqroq rasmiylashtirilgan tavsiflaridan foydalanadilar.

Pedagogik tizimda sodir bo'layotgan pedagogik jarayonni yanada aniqroq tasavvur qilish uchun xalq ta'limi tizimining tarkibiy qismlarini bir butun sifatida oydinlashtirish zarur. Shu munosabat bilan amerikalik o'qituvchi F.G. «Ta'lim inqirozi» kitobidagi Kumbalar. Tizim tahlili «. Unda muallif quyidagilarni ta'lim tizimining asosiy tarkibiy qismlari sifatida ko'rib chiqadi: 1) tizimlar faoliyatini belgilaydigan maqsadlar va ustuvor vazifalar; 2) ta'lim tizimining asosiy vazifasi bo'lgan o'quvchilar; 3) tizim faoliyatini muvofiqlashtiradigan, boshqaradigan va baholaydigan boshqaruv; 4) turli vazifalarga muvofiq o'quv vaqti va talabalar oqimining tuzilishi va taqsimlanishi; 5) tarkib - o'quvchilar ta'lim olishlari kerak bo'lgan asosiy narsa; 6) o'qituvchilar; 7) o'quv qo'llanmalari: kitoblar, taxtalar, xaritalar, filmlar, laboratoriyalar va boshqalar; 8) o'quv jarayoni uchun zarur bo'lgan binolar; 9) texnologiya - o'qitishda ishlatiladigan barcha texnika va usullar; 10) bilimlarni nazorat qilish va baholash: qabul qilish qoidalari, baholash, imtihonlar, o'qitish sifati; 11) bilimlarni oshirish va tizimni takomillashtirish bo'yicha tadqiqot ishlari; 12) tizimning ishlash ko'rsatkichlari xarajatlarini.

Professor I.P. Rachenko mamlakatimizda shakllangan ta'lim tizimidagi quyidagi tarkibiy qismlarni ajratib turadi:

1. Tizim faoliyatini belgilaydigan maqsad va vazifalar.

3. O'qitish va ta'lim mazmunining maqsad va vazifalarini amalga oshirilishini ta'minlaydigan o'qituvchilar tarkibi.

4. Ilmiy kadrlar tizimning ilmiy asoslangan ishlashini ta'minlash, zamonaviy talablar darajasida o'qitish va ta'limni tashkil etishning mazmuni va usullarini doimiy ravishda takomillashtirish.

5. Ta'lim va tarbiya tizimining asosiy vazifasi bo'lgan o'quvchilar.

6. Logistika (binolar, jihozlar, texnik vositalar, o'quv qo'llanmalari

7. Tizimni moliyaviy qo'llab-quvvatlash va uning samaradorligi ko'rsatkichlari.

8. Shartlar (psixofiziologik, sanitariya-gigiena, estetik va ijtimoiy).

9. Tashkilot va boshqarish.

Ushbu tizimda har bir komponentning o'rni uning qiymati, tizimdagi o'rni va boshqalar bilan munosabatlarning mohiyati bilan belgilanadi.

Ammo tizimni umuman ko'rish etarli emas. Uning rivojlanishini tushunish kerak - uning tarkibiy qismlari tomonidan o'tgan o'tmishni, hozirgi va kelgusi kelajakni ko'rish, tizimni dialektik rivojlanishida ko'rish.

Pedagogik jarayon bu mehnat jarayoni, u boshqa har qanday mehnat jarayoni singari ijtimoiy ahamiyatli maqsadlarga erishish uchun amalga oshiriladi. Pedagogik jarayonning o'ziga xos xususiyati shundaki, tarbiyachilarning ishi va o'qimishli kishilarning ishi birlashib, mehnat jarayoni ishtirokchilari o'rtasida o'zaro munosabat - pedagogik o'zaro munosabatlarni shakllantiradi.

Boshqa mehnat jarayonlaridagi kabi, mehnat predmetlari, vositalari, mahsulotlari pedagogikada ham taqsimlanadi. O'qituvchi faoliyatining obyektlari - rivojlanayotgan shaxs, o'quvchilar jamoasi. Pedagogik mehnat obyektlari murakkablik, izchillik, o'z-o'zini tartibga solish bilan bir qatorda pedagogik jarayonlarning o'zgaruvchanligi, o'zgaruvchanligi va takrorlanmasligini belgilaydigan o'z-o'zini rivojlantirish kabi sifatga ham ega.

Pedagogik ishning predmeti - o'qituvchidan farqli o'laroq, o'zining rivojlanishining oldingi bosqichida bo'lgan va kattalar uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma, ko'nikma va tajribaga ega bo'lmagan shaxsning shakllanishi. Pedagogik faoliyat obyektining o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, u unga bog'liq bo'lgan pedagogik ta'sirga to'g'ridan-to'g'ri mutanosiblik bog'liqligida emas, balki uning

ruhiyatiga xos bo'lgan qonuniyatlarga muvofiq - idrok etish, tushunish, fikrlash, iroda va xarakterning shakllanishi.

Mehnat vositalari (vositalar) - bu inson o'zi va mehnat obyektini o'rtasida ushbu obyektga kerakli ta'sirga erishish uchun joylashtirilgan narsadir. Pedagogik jarayonda mehnat qurollari ham juda aniq. Bularga nafaqat o'qituvchining bilimi, uning tajribasi, ma'lumotli shaxslarga bo'lgan shaxsiy ta'siri, balki u o'quvchilarni qaysi yo'nalishlarga yo'naltirishi kerak bo'lgan faoliyat turlari, ular bilan hamkorlik qilish usullari, pedagogik ta'sir uslubi kiradi. Bular ma'naviy mehnat vositalaridir.

Pedagogik jarayonni yaratishga qaratilgan pedagogik ish mahsullari avvalgi bo'limlarda allaqachon muhokama qilingan. Agar unda «ishlab chiqarilgan» narsa dunyo miqyosida taqdim etilsa, demak, bu yaxshi xulqli, hayotga tayyor, ijtimoiy shaxs. Muayyan jarayonlarda umumiy pedagogik jarayonning «qismlari», muayyan vazifalar hal qilinadi, umumiy maqsadga muvofiq ravishda insonning individual fazilatlarini shakllanadi.

Pedagogik jarayon, boshqa har qanday mehnat jarayoni singari, tashkilot, boshqarish, mahsuldorlik (samaradorlik), ishlab chiqarish qobiliyati, tejamkorlik darajalari bilan ajralib turadi, ularning taqsimlanishi erishilgan darajalarga nafaqat sifatli, balki miqdoriy baho berishga imkon beradigan mezonlarni asoslashga yo'l ochadi. Pedagogik jarayonning tub xarakteristikasi vaqtdir. U ushbu jarayonning qanchalik tez va samarali o'tishini ishonchli baholashga imkon beradigan universal mezon vazifasini bajaradi.

Pedagogik jarayon - bu berilgan maqsadga erishishga qaratilgan va davlatning oldindan rejalashtirilgan o'zgarishiga, ma'lumotli kishilarning xossalari va sifatlarini o'zgartirishga olib borishga qaratilgan tarbiyachilar va o'quvchilarning o'zaro aloqasi. Bu ijtimoiy tajriba shakllangan shaxsning fazilatlariga aylanadigan jarayon. Bu jarayon tarbiya, o'qitish va rivojlantirish jarayonlarining mexanik birikmasi emas, balki yangi sifatli ta'limdir. Butunlik, jamoat va birlik - bu pedagogik jarayonning asosiy xususiyatlari.

Pedagogik jarayon yaxlit hodisa sifatida. Pedagogika fanida ushbu tushunchani haligacha birma-bir izohlash mavjud emas. Umumiy falsafiy tushunishda yaxlitlik obyektning ichki birligi, uning

mustaqilligi sifatida talqin etiladi; boshqa tomondan yaxlitlik deganda pedagogik jarayonni tashkil etuvchi barcha tarkibiy qismlarning birligi tushuniladi.

Butunlik - bu ularning obyektiv, ammo doimiy xususiyatidir; u pedagogik jarayonning bir bosqichida paydo bo'lishi va boshqa bosqichida yo'q bo'lib ketishi mumkin. O'qitish jarayoni eng muhim va murakkab bo'lgan pedagogik obyektlarning yaxlitligi maqsadga muvofiq ravishda qurilgan.

Pedagogik jarayonning yaxlitligi quyidagilar bilan ta'minlanadi:

Ta'limiy jihatdan	Tashkiliy jihatdan	
<p>Ta'lim maqsadi va mazmunidagi insoniyat tomonidan to'plangan tajribani aks ettirish, ya'ni. quyidagi elementlarning o'zaro bog'liqligi:</p> <ul style="list-style-type: none"> · Harakatlarni qanday bajarish kerakligini o'z ichiga olgan bilim; · Malaka va ko'nikmalar; · Ijodiy faoliyat tajribasi; <p>Emotsional-qiyamat va atrofdagi dunyoga irodaviy munosabat tajribasi</p>	<p>Ushbu komponent jarayonlarining birligi:</p> <ul style="list-style-type: none"> · Ta'lim mazmunini va moddiy bazasini o'zlashtirish va loyihalash; · Ta'lim mazmunini amalga oshirish bo'yicha o'qituvchilar va talabalarning ishbilarmonlik aloqalari; · Shaxsiy munosabatlar darajasida o'qituvchilar va talabalarning o'zaro aloqasi; <p>Ta'lim mazmunini mustaqil ravishda o'zlashtiradigan talabalar</p>	

Pedagogik jarayonning mohiyati. Pedagogik jarayon - bu o'qituvchilar va o'quvchilarning rivojlanish va ta'lim muammolarini hal qilishga qaratilgan maxsus tashkil etilgan, maqsadga muvofiq o'zaro ta'siri.

O'qituvchilar va o'quvchilar shaxs va subyekt sifatida pedagogik jarayonning asosiy tarkibiy qismidir. Pedagogik jarayon subyektlarining o'zaro ta'siri (faoliyat almashinuvi) uning yakuniy maqsadi sifatida o'quvchilar tomonidan insoniyat tomonidan to'plangan tajribani barcha xilma-xilligi bilan o'zlashtirishdir. Tajribani muvaffaqiyatli o'zlashtirish, o'zingizga ma'lumki, yaxshi tashkil etilgan sharoitda yaxshi moddiy baza, shu jumladan turli xil pedagogik vositalar mavjudligida amalga oshiriladi. O'qituvchilar va o'quvchilarning mazmunli asosda turli xil vositalardan foydalangan holda o'zaro munosabati har qanday pedagogik tizimda sodir bo'ladigan pedagogik jarayonning muhim xarakteristikasidir.

Pedagogik jarayonning tizimni shakllantiruvchi omili uning maqsadi, ko'p darajali hodisa sifatida tushuniladi. Pedagogik tizim ta'lim maqsadlariga yo'naltirilgan holda tashkil etiladi va ularni amalga oshirish uchun u ta'lim maqsadlariga to'liq bo'ysunadi.

- Pedagogik jarayonning tarkibi va tarkibiy qismlari
- pedagogik jarayonga yo'naltirilgan ta'lim
- Pedagogik jarayon (PP):

Kattalarning maqsadli pedagogik faoliyati va uning tashuvchisi - o'qituvchi - bu o'qituvchilar tarkibining asosiy qismidir;

Bola pedagogik jarayonning asosiy va asosiy tarkibiy qismidir;

Tashkiliy-ma'muriy kompleks - o'qitish va tarbiyalash shakllari, usullari;

Pedagogik diagnostika - pedagogik jarayon ning alohida yo'nalishlari muvaffaqiyatining maxsus usullari yordamida obyektiv qayd etish;

Pedagogik jarayon samaradorligi mezonlari - baholash (xarakterli): bolalar egallagan bilim, ko'nikma va malakalar; singdirilgan e'tiqodlar; kundalik xatti-harakatlar (asosiy mezon);

Ijtimoiy va tabiiy muhit bilan o'zaro aloqani tashkil etish - o'zaro ta'sirning tashqi spektri, bu ham maqsadga muvofiq, ham o'z-o'zidan paydo bo'ladi;

2. Zamonaviy pedagogik jarayonni qurishda uslubiy yondashuvlar: tizimli, shaxsga yo'naltirilgan, murakkab

Tizimli yondashuv ta'lim nazariyasi va o'qitish nazariyasining izchil tizimini ishlab chiqishga, uning barcha asosiy elementlarini (maqsadi, mazmuni, vositalari, usullari) tavsiflashga imkon beradi. Mohiyat: nisbatan mustaqil komponentlar o'zaro bog'liq komponentlar to'plami sifatida qaraladi:

1) ta'lim maqsadlari;

2) pedagogik jarayon subyektlari; subyektlar - pedagogik jarayonning barcha ishtirokchilari (talabalar va o'qituvchilar);

Shaxsiy yondashuv - insonni ijtimoiy-tarixiy rivojlanish mahsuli va madaniyatni tashuvchisi sifatida tan oladi, odamni tabiatiga tushishiga yo'l qo'ymaydi (hayotiy yoki fiziologik ehtiyojlar). Shaxs maqsad sifatida, natijada va pedagogik jarayon samaradorligining asosiy mezoni sifatida ishlaydi. Shaxsiyatning o'ziga xosligi, axloqiy va intellektual erkinligi qadrlanadi. Ushbu yondashuv nuqtai nazaridan tarbiyachining vazifasi shaxsning o'zini o'zi rivojlantirish va uning ijodiy salohiyatini ro'yobga chiqarish uchun sharoit yaratishdir.

Integratsiyalashgan yondashuv - tadqiqotchini bir qator hodisalarni ko'rib chiqishga yo'naltiradi (masalan, «maktabdagi ijtimoiy tarbiya tizimi» mavzusini o'rganayotganda tadqiqotchi maktabdagi bolalarning ijtimoiy tarbiyasi, fuqarolik, axloqiy, mehnat munosabatlari, obyektiv va subyektiv sharoitlari va omillarini hisobga oladi) iqtisodiy, jismoniy va boshqa turdagi ta'lim, maktab, oila, jamiyatning bolalar tarbiyasiga ta'sirini birligi va muvofiqlashtirishi).

3. Shaxsga yo'naltirilgan pedagogik jarayonda pedagogik jarayonning xususiyatlari

Shaxsiy yo'naltirilgan ta'lim - bu ta'limning maqsadi va mazmuni, davlat ta'lim standartida, o'quv dasturlarida tuzilgan, talaba uchun shaxsiy ma'no kasb etadigan, o'rganish uchun motivatsiyani rivojlantiradigan ta'limdir. Boshqa tomondan, bunday trening o'quvchiga uning individual qobiliyatlari va aloqa ehtiyojlariga muvofiq ravishda maqsadlar va ta'lim natijalarini o'zgartirish

imkoniyatlarini beradi. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv o'quvchilarning o'ziga xos xususiyatlariga, moyilligiga va qiziqishlariga ega bo'lgan shaxs sifatida qaraladigan individual xususiyatlarini hisobga olishga asoslanadi.

Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv anchadan beri mavjud edi. Bunday ajoyib psixologlar A.N. Leontiev, I. S. Yakimanskaya, K. Rojers maktab o'quvchilari shaxsini shakllantirishga ta'siri haqida yozdilar. Birinchi marta K. Rojers «shaxsga yo'naltirilgan yondashuv» atamasidan foydalanishni boshladi. Shu bilan birga u o'quvchiga nafaqat o'rganish, balki zavq bilan o'rganish va tasavvurni rivojlantiradigan ma'lumotlarga boy materiallarni olish imkoniyatini beradigan bunday yangi o'qitish usuli haqida gapirdi. Shuningdek, Rojers ta'kidlaganidek, o'rnatilgan an'anaga ko'ra, ta'limda shaxsning rivojlanishiga emas, balki faqat intellektual rivojlanishga e'tibor berilgan. U ta'limning ikkita asosiy yo'nalishini ajratib ko'rsatdi: avtoritar va insonparvarlik, bepul ta'lim, bu maktabda talabalar birinchi kunlaridanoq do'stona muhitda, ochiq va g'amxo'r o'qituvchi bilan ular xohlagan va yoqtirgan narsalarini o'rganishda yordam berishadi.

Rojers ta'lim jarayonini tavsiflovchi ikkita so'zga ega: o'rganish va o'rganish. O'qitish orqali Rojers o'qituvchining o'quvchilarga ta'siri jarayonini va o'qitish orqali o'quvchilarning o'z faoliyati natijasida intellektual va shaxsiy xususiyatlarini rivojlantirish jarayonini tushunadi. U o'quvchilarga yo'naltirilgan uslubni qo'llashda o'qituvchining quyidagi munosabatlarini aniqlaydi: o'qituvchining talabalar bilan shaxslararo muloqotga ochiqligi, o'qituvchining har bir o'quvchiga, uning imkoniyatlari va qobiliyatlariga bo'lgan ichki ishonchi, dunyoni talaba ko'zi bilan ko'rish qobiliyati.

K. Rojersning fikriga ko'ra, mashg'ulotlar shaxsiy o'sish va rivojlanishni keltirib chiqarishi kerak. Va bunday munosabatlarga rioya qilgan o'qituvchi talabalar shaxsiyatining rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shuningdek, umumiy shartli usul umumiy metodik metodlardan foydalanishdir. Bunday metodlarga quyidagilar kiradi: o'qish manbalaridan foydalanish va o'quvchilar tomonidan ushbu manbalardan foydalanishni osonlashtiradigan maxsus shart-sharoitlarni yaratish, o'qituvchi va talabalar o'rtasida turli xil mulohazalarni yaratish, talabalar bilan individual va guruh shartnomalar tuzish,

ya'ni o'quv ishlari hajmining aniq nisbati, uning sifati va birgalikdagi muhokamalarga asoslangan baholash, o'quv jarayonini turli yoshdagi talabalar guruhlarida tashkil etish, o'quvchilarni ikki guruhga taqsimlash: an'anaviy ta'limga va gumanistik o'rganishga moyil bo'lish, shaxslararo muloqotning psixologik madaniyati darajasini oshirish maqsadida erkin muloqot guruhlarini tashkil etish.

Xulosa. Shaxs ta'lim, tarbiya markazida. Shunga ko'ra, o'quvchiga, uning shaxsiyatiga yo'naltirilgan barcha ta'lim maqsadi, mazmuni va tashkil etish shakllari bo'yicha antropotsentrik bo'ladi.

Zamonaviy ta'lim bu o'quv va tarbiya birligi bo'lib, u o'z paradigmasini axborotdan o'zgartirish, o'quvchining mustaqil bilim faoliyatini rivojlantirishgacha bo'lgan asosiy tamoyillarini amalga oshiradi. Ta'lim jarayonida o'qitish yo'nalishlari psixologik-pedagogik fan tomonidan shaxsiy-faol yondashuvni ta'minlash uchun mo'ljallangan ushbu jarayonni optimallashtirish yo'lidagi izlanishlarni aks ettiradi. Psixologik xizmat - bu zamonaviy ta'lim tizimining organik tarkibiy qismi bo'lib, u bolalarga ta'lim va tarbiya berishda, ularning intellektual va shaxsiy salohiyatlarini, bolaning moyilligi, qobiliyatlari, qiziqishlari va moyilligini o'z vaqtida aniqlash va maksimal darajada to'liq foydalanishni ta'minlaydi. Shuningdek, pedagogik xizmat bolalarning pedagogik rivojlanishi zaxiralarini o'z vaqtida aniqlashni, ularni o'qitish va tarbiyalashda amalga oshirilishini ta'minlashga chaqiriladi. Agar biz boshqa bolalarning ko'pchiligidan rivojlanishida orqada qolayotgan bolalar haqida gapiradigan bo'lsak, unda amaliy o'qituvchining vazifasi rivojlanishning kechikishining mumkin bo'lgan sabablarini aniqlash va yo'q qilishdir. Agar u iqtidorli bolalarga tegishli bo'lsa, unda bolaning pedagogik rivojlanishini tezlashtirish bilan bog'liq bo'lgan shunga o'xshash vazifa muammoga aylanadi: moyillikni erta aniqlash va ularni yuqori darajada rivojlangan qobiliyatlarga aylantirish. Ta'lim tizimidagi psixologik xizmatning yana bir qiyin vazifasi - bu butun bolalik davrida, ta'lim va tarbiya sifatini oshirish uchun bolalarni o'qitish va tarbiyalash jarayonlarini doimiy ravishda nazorat qilishdir. Ushbu pedagogik jarayonlarni bolalarning aqliy rivojlanishining tabiiy va ijtimoiy qonuniyatlariga, ta'lim va tarbiya psixologik nazariyasining asosiy qoidalariga qat'iy muvofiq ravishda qurish zarurligini nazarda tutayapman. Amaliy

maqsad o'qituvchining bu erda ishi turli bolalar muassasalarida qo'llaniladigan bolalarni o'qitish va tarbiyalashning mazmuni va usullarini ushbu fan pozitsiyasidan baholashga, ularni takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar berishga, turli yoshdagi bolalarning rivojlanishiga oid ilmiy ma'lumotlarni hisobga olgan holda qisqartiriladi. Shunday qilib, ta'lim ta'lim va tarbiyaning kombinatsiyasi sifatida shaxsni rivojlantirish va uning turli yosh darajalarida asosiy madaniyatini shakllantirish vositasidir.

Mustahkamlash uchun savollar

- 1) Pedagogik jarayonni tushuntiring?
- 2) Tizim nima?
- 3) Pedagogik jarayon tizim sifatida qanday komponentlardan iborat?
- 4) Zamonaviy pedagogik jarayonni qurishda uslubiy yondashuvlarni tushuntiring?

5-MAVZU. O'QITISH JARAYONINING MOHIYATI VA IMKONIYATLARI

Talabalarning kasb ta'limi olishlarini ta'minlovchi pedagogik jarayonlarning muhim tarkibiy qismi bu o'qitish jarayonidir.

Jarayon bu taraqqiyot dalillarning bir-biri bilan ketma-ket, qonuniy va uzluksiz almashishidir.

O'qitish jarayoniga quyidagi ta'riflarni berish mumkin.

Kommunikativ nuqtai nazardan o'qitishni bilim va tajribaga ega bo'lgan odam bilan ularni qabul qiladigan odam orasidagi muloqot sifatida ta'riflash mumkin.

Faoliyat nuqtai nazaridan yondashilsa, o'qitish - bu ta'limning yetakchi funksiyalarini amalga oshirishga qaratilgan pedagog va talabani o'zaro bog'liqlikdagi faoliyatidir.

Boshqarish nuqtai nazaridan o'qitish - bu pedagog tomonidan talabani o'rganish faoliyatini tashkil etishidir.

Barcha ta'riflarda ta'lim jarayoni uchun xos bo'lgan binar faoliyat mavjud.

O'qitishni ta'riflaganda, ulardan birortasini birlamchi deb olish shu jarayonning buzilishiga olib keladi.

Agar o'qitishni asosiy, yetakchi faoliyat deb olsak, u holda bunday faoliyat turi talabani yangi taraqqiyot darajasiga ko'tara olmaydi. O'rgatuvchi bosh figura emas, balki talabani o'rganishini ta'minlovchi yordamchidir.

Yetakchi ma'no hosil qiluvchi faoliyat sifatida o'qish, o'rganish turadi. Chunki u bo'lmasa yoki yetarli bo'lmasa, u holda o'qituvchining faoliyati ma'noga ega bo'lmaydi.

Pedagoglar ularning faoliyati yordamchi va xizmat ko'rsatish xarakterida bo'lib, talabani faolligini tashkil qilish va o'rganishlariga yordam berishdan iborat ekanligini yodda tutishlari lozim.

Zamonaviy ta'limning nazariyasi va amaliyotida asosiy urg'u o'qituvchining o'rgatuvchilik faoliyatidan o'quvchining o'rganish bilish faoliyatiga ko'chiriladi.

Shunday qilib, o'qitish - bu pedagog tomonidan talabalarning yangi-yangi tafakkur masalalarini ochishdagi faoliyatini tashkil qilinishidir. Bunda birinchi o'rinda «nimani o'rgatish» emas, balki «qanday

o'rgatish» kerak degan savol turadi.

O'qitish jarayonini asosiy harakatga keltiruvchi kuch - bu talabalarda mavjud bo'lgan ijtimoiy tajriba va bilim bilan ularning oldiga qo'yilayotgan masala orasidagi ziddiyatdir.

Bu ziddiyatni anglash talabalarni hamkorlikka undaydi. Natijada ularda rivojlanish ro'y beradi. O'zi uchun yangi bo'lgan tajribalarni o'zlashtiradi. Shunday qilib, hamkorlikdagi faoliyat характери ziddiyatlarni yechish usullari talabalarning rivojlanishi va ularning olg'a intilishlarining asosiy sifati hisoblanadi.

Hamkorlikdagi faoliyat turi va karakteriga ko'ra turli xildagi o'qilishiga ajratiladi.

An'anaviy **reproduktiv o'qitish** usuli talabalar tomonidan yangi vazifalarni yechish uchun bilim va faoliyat usullarini ko'chirishga va qabul qilishga asoslangan. Bunda ularni o'zlashtirishga ehtiyoji bormi yoki yuqori hisobga olinmaydi. Natijada ijtimoiy tajriba (o'qituvchi bergan mavzusi) qisman o'zlashtiriladi (asosan bilim va faoliyatning stereotip usullari). Ijodiy faoliyat tajribasi va qadriyat munosabatlari o'zlashtirilmaydi, ya'ni o'qitishni rivojlantiruvchi va tarbiyaviy masalalari yetarli yechilmaydi. Olinayotgan bilimlarning motivatsiyasi va shaxs uchun ma'nosi yuqori bo'lmaydi.

Zamonaviy innovatsion (produktiv) usuli pedagog tomonidan o'quvchi, o'rganuvchilarning intensiv, mustahkam va ijodiy faoliyatini tashkil qilishga asoslangan. Shunday faolyat asosida ular aniq tafakkur, hayotiy va kasbiy muammolarni yechadilar, mustaqil izlanishlar, yangi bilimlarni kashf etadilar.

Ijtimoiy munosabatlar tizimida insonning o'z-o'zini o'zgartirishi ro'y beradi.

Shunday qilib, mavzuning mohiyatiga ko'ra o'qitish jarayoni faqatgina intellektual o'zgarishlarni xosil qilmasdan, balki shaxsdagi yangi o'zgarishlarga xam olib keladi.

O'qitish, rivojlanish va tarbiya orasidagi o'zaro aloqa uqitish jarayonining obyektiv qonuniyati sifatida ifodalanadi. Biroq o'qitishning turiga ko'ra tarbiya va rivojlanishning характери turlicha bo'lishi mumkin: pozitiv va negativ, qisman rivojlantiruvchi va intinsiv rivojlantiruvchi.

O'qitish jarayonining rivojlantirish imkoniyatlarini yetarlicha

baholamaslik, o'qituvchining talabalar tomonidan faqatgina bilim va stereotip faoliyat usullarini o'zlashtirishga e'tibor berishi talabalarda reproduktiv fikrlash usulining shakllanishiga olib keladi (xotira, diktat va qabul qilish rivojlanadi). Produktiv ijodiy tafakkur, shaxsning emotsional sohasi kam rivojlanadi. Oqibatda nostandart masalalarni, murakkab kasbiy muammolarni yechishni talaba eplolmaydi.

O'qitish jarayonining strukturaviy komponentalari. Shaxs komponenti. O'qitish jarayoni subyektlari - pedagog va talaba. Bir tomondan, o'qitishni tashkil etish pedagogdan muayyan pedagogik mahorat darajasini talab qiladi. Ikkinchi tomondan, bu jarayonni tashkil qilishda boshlang'ich yo'llanma bo'lib talabalarning o'rganish imkoniyatlari va ularning o'qishga tayyorlik darajasi, motivatsiyasi, bilish extiyohlari va qiziqishlari xizmat qiladi.

Maqsad komponentasi. O'qitish maqsadlari O'MKX.T davlat ta'lim standart, malakaviy xarakteristika, mutaxassis modelida professional shaxsi va faoliyatiga qo'yiladigan talablar bilan aniqlanadi. Shu bilan birga ular bu talablar o'quvchilarning real imkoniyatlari, ehtiyojlari va qiziqishlari bilan, o'qitiladigan kurs mazmuni bilan solishtirish asosida aniqlashtiriladi. Shunday qilib, maqsadlar ierarxiyasi ko'riladi va unga o'quv jarayonining shaxs komponentasi hisobiga aniqlik kiritiladi.

Mazmun komponentasi, O'qitish mazmuni qo'yilgan maqsadlarga erishish uchun talabalar tomonidan o'zlashtirilishi lozim bo'lgan bilimlardan iborat bo'ladi. Uning minimumi DTS bilan aniqlanadi. DTS asosida ta'limi muassasasining o'quv rejalari hamda muayyan o'quv fani dasturlari ishlab chiqiladi. O'quv materialining mazmunini tanlashda pedagog o'quvchilarning o'rganish imkoniyatlari va ko'nikmalarini ham hisobga oladi.

Operatsion-faoliyat komponenti (o'qitish shakllari, metodlari, uslublari, texnologiyalari). O'qitish maqsadlari va vazifalarini amalga oshirish muayyan metod, usul, texnologiyalar, tashkiliy shakllar yordamida o'quvchi bilan o'zaro aloqani tashkil qilish asosida amalga oshiriladi.

Didaktik sharoitlar. Agar o'qitish jarayonini samarador amalga oshirishni ta'minlaydigan tashkiliy, moddiy va psixologik sharoitlar yaratilmasa, bu jarayon amalga oshmasligi mumkin.

Tashkiliy sharoitlar - bu o'qitish rejimlari va vaqt chegaralari, o'quv jarayonining tashkiliy strukturasi, uning fazoviy tashkiloti (o'quvchilarning o'quv auditoriyalarida joylashuvi va h.k.). Tashkiliy sharoitlar faqatgina o'quv jarayoniga qo'yiladigan talablar (o'quv reja, dars jadvali) bilan emas, balki umumgigienik talablar, o'quvchilarning fiziologik xususiyatlari va ehtiyojlari (turli xildagi faoliyat turlarining almashuvi, ovqatlanish tartibi, eng katta ish qobiliyati vaqti, talabalarning ortiqcha zo'riqishiga yo'l qo'ymaslik va h.k.) bilan ham aniqlanadi.

Moddiy sharoitlar o'quv jarayonini o'qitish vositalari bilan ta'minlanganligi bilan bog'liq: o'quv jarayonining texnik ta'minlanganligi, ko'rgazmali qurollarning bo'lishi, pedagogning o'quv-metodik kompleksi, talabalarning mustaqil ishini tashkil qilish uchun qullanma va ishlanmalar.

Psixologik sharoitlar o'quv jarayonida kommunikativlikni ta'minlash va pedagogning muloqotni boshqara olish qobiliyati bilan hamda o'qitish jarayonida qulay psixologik muhitni ta'minlab beradigan guruhdagi kommunikativ munosabatlarni tashkil qilish bilan bog'liq.

Nazorat-to'g'rilovchi komponent o'qitish jarayonining asosiy tarkibiy qismlaridan biridir. Uning ahamiyati har qanday tizimli boshqarishda muhim element bo'lgan teskari aloqa zarurligi bilan aniqlanadi. O'qitish natijalarini nazorat qilish o'quv jarayonining samarasini oshirishga uning barcha boshqa komponentalariga o'zgarish kiritish imkonini beradi.

Baholash-natijaviy komponent o'qitish jarayonining yakuni va natijasi o'qitish maqsadlarini amalga oshishi va ularga mos natijalarga erishish bilan bog'lik. Shuning uchun o'qitishning har qanday sikli uning natijalarini tahlil qilish bilan yakunlanadi va shularga asoslangan holda yangi bosqich uchun maqsad va vazifalar belgilanadi. O'qitishning har bir bosqichiga yakun yasash nafaqat natijaviylikni baholash uchun, balki o'quvchi va pedagogning o'zini refleksiya va tahlil qilish xususiyatini rivojlantirish, har ikkisida ham oldinga intilish va mukammallikka bo'lgan ehtiyojlarni shakllantirish uchun zarur. Shunga mos ravishda o'qitish jarayonining yakuniy bosqichi o'z ichiga quyidagilarni oladi: o'quvchilar hamda pedagog faoliyati natijalarini tahlil qilish va baholash.

Shunday qilib, yuqorida sanab o'tilgan komponentalar har qanday didaktik tizimning zaruriy strukturaviy elementlarini tashkil etadi va

o'qitish jarayonining mantig'ini, uning asosiy bosqichlarini aniqlab beradi.

Mustahkamlash uchun savollar

- 1) O'qitish jarayonini tushuntiring?
- 2) Reproduktiv va produktiv o'qish farqini tushuntiring?
- 3) O'qitish jarayonini qanday komponentalari mavjud?

6-MAVZU. TA'LIM QONUNLARI VA TAMOYILLARI

Didaktikada ta'lim-tarbiya jarayonida amal qilinishi shart bo'lgan qonun-qoidalar va tamoyillar ishlab chiqilgan. Shunday ekan, “qonuniyat”, “qonun”, “qoida”, “tamoyil” degan tushunchalarning tom ma'nosini aniqroq bilib olishimiz lozim.

Qonuniyat - bizning ixtiyorimizdan tashqari obyektiv mavjud bo'lgan narsa va hodisalar o'rtasidagi, ularning tadrijiy rivoji (evolyusiyasi) zaruriyatidan kelib chiqqan bog'lanish. Tabiiy fanlarda, uni qonun deb ham nomlaydilar. Masalan, Yerning tortilish qonuni, Markazdan qochma kuch qonuni, Jovul-Lens qonuni va hokazo.

Ta'lim-tarbiya jarayonining qonuniyatlarini tushuntiradigan bo'lsak, ular ta'lim-tarbiya jarayonining tadrijiy rivoji zaruriyatidan kelib chiquvchi ta'lim-tarbiyani bir butun qilib turgan qismlari orasidagi zaruriy bog'liqliklardir. Chunonchi, ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchi orasidagi zaruriy bog'liqlik yoki ta'lim beruchi bilan o'quv dasturi orasidagi zaruriy bog'liqlik va hokazolar.

Qonun atamasi aslida insoniyat tomonidan yaratilgan tartib va koidalarga nisbatan ishlatiladi. Ammo tabiiy fanlarda, ularni o'rganish jarayonida aniklangan tartiblarni Alloh taolo, ya'ni Xudo tomonidan, ishlab chiqilgan tartib-qoida degan mazmunda, uni qonun deb nomlanib kelingan. Izohli lug'atlarda bu atamalar sinonim sifatida qo'llanilgan. Ilmiy nuqtai nazardan qaralganda, tabiiy fanlardagi tabiat qonunlaridan tashkari, barcha bizning ixtiyorimizdan tashqarida mavjud bo'lgan va ularning tadrijiy rivoji natijasida paydo bo'lgan bog'liqliklarni qonuniyat deyiladi. Ijtimoiy hayotdagi inson va narsalar orasidagi goho zaruriy, goho nozaruriy (birovni foydasini ko'zlab) o'rnatilgan bog'liqliklar qonun deyiladi.

Tamoyil (prinsip) – bu obyektiv mavjud qonuniyatlardan, ya'ni butunni butun qilib turuvchi qismlari orasidagi zaruriy bog'liqliklardan kelib chiqib amal qilinishi lozim bo'lgan harakatlar moyilligidir.

“Prinsip” so'zining ma'nosi xulqning, xatti-harakatning asosiy qoidasi, yetakchi g'oya demakdir. **Ta'lim qonuniyatlari (prinsiplari) bu o'qitish jarayoniga qo'yiladigan talablar yig'indisidir.**

Biz, hatto, turmushda ham “**bu odam prinsipli**” deymiz va bunda o'sha odamning o'ziga xos qoidaloriga, o'zining prinsiplariga muvofiq

ish ko'rishini nazarda tutamiz. Agar kishining xatti-harakatlarida qat'iy qoidalar bo'lmasa, uni "prinsipi yo'q" deb hisoblaymiz.

Ta'lim-tarbiyaning tamoyillari o'qish va o'qitish jarayonida obyektiv mavjud bo'lgan va uni butun qilib turgan qismlari orasidagi zaruriy bogliqliklardan kelib chiqib, odamlar tomonidan ishlab chikilgan va ta'lim-tarbiya jarayonida amal qilishlikka tavsiya etilgan harakatlar tartibining moyilligidir.

Qoida – bu inson harakat tartibining oxirgi bosqichi bo'lib, obyektiv qonuniyatlar asosida ishlab chiqilgan tamoyillarning u yoki bu harakatlarini chuqurlashtirib, konkretlashtirib beruvchi harakat tartibidir. Qoidalar nazariya bilan amaliyot orasini bog'lab turuvchi vositadir.

Uni pedagogik jarayon misolida ko'radigan bo'lsak, u o'qitish qoidalarida namoyon bo'ladi. O'qitish qoidalari tipik vaziyatlarda o'qituvchilarning tipik harakati ifoda etilgan. Boshqacha qilib aytganda, didaktik qoidalar tipik pedagogik vaziyatda o'qituvchi va o'quvchi-talabalar o'zini qanday tutishi kerakligini ko'rsatib beradilar. Shuning uchun ular amaliyotga yaqin turadilar.

Pedagogik adabiyotlarda pedagogik qoidalarga ikki xildagi qarash mavjud. Birinchisi, amaliyotchi o'qituvchilarga didaktika qonuniyatlari va tamoyillarini bilish shart emas, ular olimlar tomonidan ishlab chiqilgan dars o'tish qoidalarini o'zlashtirib olsalar, shuning o'zi yetarli deytilar. Shu kunda xorijiy mamlakatlarda va Oktabr inqilobidan oldingi rus pedagogikasida bu fikr ustunlik qilgan. Bu masalaga ikkinchi turdagi qarash ham bor, ular amaliyotchi o'qituvchilarning faqat tayyor o'qitish qoidalariga bog'lab qo'ysak, ularning tashabbuskorligini cheklab ko'ygan bo'lamiz deytilar. Bularning ikkalasining fikrlarida ham mantiq bor. Haqiqat, har doimgidek, ikkalasining o'rtasida yotadi. O'qituvchilarni pedagogik qoidalarga qattiq bog'lab qo'yib, ularning erkini cheklash yomon bo'lgani kabi, amaliyotdan uzilgan va juda ham nazariylashgan pedagogik tamoyillarni va qonuniyatlarni pedagoglardan talab qilish va pedagogik jarayonni erkin harakatlarga aylantirib ko'yish ham noo'rin.

Ta'lim-tarbiyada, boshqa mehnat turlaridagidek, standart holatlar juda ko'p. Bu holda o'qituvchi uchun ko'p ham tashabbus ko'rsatishi shart emas, aks hollarda, o'qituvchining tashabbuskorligi darsni

muvaqqiyatli o'tishiga halal ham beradi. Bu holda, dars o'tganda aynan pedagogik koidalarga rioya qilish talab qilinadi.

Qoidalar didaktika tamoyillaridan kelib chikkani kabi, didaktika tamoyillari o'z ifodasini pedagogik qoidalarda topadi. Biroq, koidalar o'z ichiga yana ko'p sonli o'qituvchi va pedagoglarning ko'p yillik tajribasini ham qamrab olgan bo'ladi.

Dars o'tish koidalari qancha degan savolga K.D.Ushinskiyning so'zlarini keltirish o'rinlidir. U, barcha pedagogik koidalarni bir varakka sig'dirish xam mumkin, ulardan bir necha jildli kitoblar ham yaratish mumkin, degan ekan.

Odatda ular tavsiyanoma, ko'llanma va eslatmalar sifatida beriladi.

Ta'lim qonunlari. Ta'lim qonunlari to'g'risida gap borganda, Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligiga kiruvchi mamlakatlarda goho ta'lim tamoyillarini ham, goho ta'lim qoidalarini ham **qonun** deb yuritilishi kuzatiladi. Shuning uchun, qonun deb aniq aytilgan Amerikalik Torndayk maktabi bo'yicha quyidagi qonunlarni qayd qilish bilan cheklanamiz.

1. O'zaro bog'liqlik qonuni – ta'lim-tarbiya jarayonida ikkita ruhiy harakatning o'zaro bog'liqlikdagi **rivojlanish qonuni**. Bu qonun bo'yicha ta'lim-tarbiya jarayoni ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchi ruhining bir yo'nalishdagi harakatini taqozo yetadi. Bu qonunga binoan, agar ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil qiluvchi ikki shaxsning birining ruh harakati ikkinchisining bilan mos tushmasa, ta'lim-tarbiya jarayoni sodir bo'lmaydi. Bilim berish jarayoni sodir bo'lishi mumkin, tazyiq yo'li bilan, ammo haqiqiy ta'lim-tarbiya jarayoni amalga oshmaydi. Bu qonunga binoan darsni tashkil qilish va uni amalga oshirish uchun pedagog sinfda yoki auditoriyada bir xildagi ruhiy holatni, ya'ni bilim berish va bilim olish holatini shakllantirishi kerak.

2. Mashq qonuni – bu qonun bo'yicha, egallangan bilimni ko'nikmadan so'ng malakaga aylantirish uchun, **mashq qanchalik tez faol bo'lsa, qaytar reaksiya ham shunchalik tez bo'lib, bilim o'zlashtirilishi ham tez o'tadi**, u bilimni xotirada uzoq muddatga saqlanishi ta'minlanadi. Bu qonun bo'yicha, bilim egallaganda har bir kishi o'zining qabul qilish tezligi qobiliyatiga binoan egallasa ham, uni ko'nikma va malakaga aylantirishda, mashqni iloji boricha tez amalga oshirishni taqozo etadi.

3. Intensivlik qonuni – bu qonun bo'yicha ham, mashqlar javobi qanchalik intensiv ravishda bo'lsa, u shunchalik tez o'zlashtiriladi.

4. Assimiliatsiya qonuni bo'yicha – har bir yangi turtki qaytar reaksiyani vujudga keltiradi, deyiladi. Shuning uchun egallagan bilimni kaytarish yo'li bilan turtib turish kerak deyiladi.

5. Natijaviy qonunda – reaksiya ijobiy bo'lsa bilim mustahkamlanadi, agar salbiy bo'lsa xotira uni o'chirib tashlaydi, deyiladi.

Hakikatdan xam bu qonunlar hayotdan olingan bo'lib, amaliyotda minglab, marotaba sinalib ko'rilgan. Shuning uchun pedagogik amaliyotda bulardan kelib chiqishlik pedagogik jarayonning samaradorligini oshiradi.

Tamoyillar to'g'risida didaktikada shunday koida o'rmashib qolganki, tamoyillar tarixiy vaziyatdan kelib chiqib konkret jamiyatning ehtiyojlarini ifoda etar ekan. Ijtimoiy taraqqiyot va ilm-fanni rivojlanishi hamda ta'lim-tarbiya jarayonida yangi qonuniyatlarni aniqlanishi, shuningdek, ilg'or pedagogik tajribalar natijasida pedagogik tamoyillar tizimi boyib boraverar ekan.

O'zbekiston Respublikasining “Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi”da mamlakatimizda uzluksiz ta'limni tashkil etish va rivojlantirish yangi qonuniyatlar va pedagogik prinsip (tamoyil)lari to'liq o'z ifodasini topgan. Bu pedagogik ta'lim tamoyillari quyidagilardan iborat:

- ta'limning ustuvorligi;
- ta'limning demokratlashuvi;
- ta'limning insonparvarlashuvi;
- ta'limning ijtimoiylashuvi;
- ta'limning milliy yo'naltirilganligi;
- ta'lim va tarbiya uzviy bog'liqligi;
- iqtidorli yoshlarni aniqlash va yuqori darajada bilim olishlari uchun shart-sharoit yaratish kabilardir.

Ma'lumki, o'quv jarayonining muvaffaqiyatli va samarali natijasi ta'lim jarayonining qonun-qoidalari, ya'ni ta'limga qo'yilgan didaktik talablar va tamoyillarga qay darajada amal qilishlariga bog'liqdir. Chunki ta'lim tamoyillari o'quv jarayoniga qo'yiladigan ijtimoiy talablar, ta'limni tashkil etish va boshqarishda rivoya qiladigan qonun-

qoidalar sifatida amal qiladi.

Pedagogik amaliyotlarda ba'zan "**o'qitish prinsiplari**" atamasi ham ishlatiladi. Lekin ta'lim tamoyillari (prinsislari) ta'lim jarayonining ikkala subyekti o'qituvchi va o'quvchi-talabaga ham dahldor. Shuning uchun taniqli didaktik olimlar O.Roziqov, A.Zunnunov, U.Mahkamov ularni **ta'lim prinsiplari** deb atagan ma'qul deb ta'kidlaydilar. Chunki ta'limni tashkil yetish, boshqarish va nazorat qilishda o'qituvchi va o'quvchi-talaba faoliyatiga qo'yiladigan talablar, qoidalar, ta'lim prinsiplari deb ataladi. Prinsiplar umumdidaktik kategoriya bo'lib, ular ta'limning barcha turlari, darajalari, subyektlari, o'quv-tarbiya jarayonining hamma komponentlariga daxldor umumiy qoidalardir. Prinsiplar va ta'lim qonuniyatlari uzviylikda mavjuddir. Qonuniyatlar prinsiplarning ayrim tomonlarini yoritadi. Prinsip umummilliy xususiyatiga ega bo'lib, ta'limda barcha o'quv fanlarini o'qitish bosqichlarida qo'llanadi.

O'qitish bilish faoliyatining ajralmas qismi sifatida, insonning tevarak – atrofdagi dunyoni bilishining umumiy qonunlari asosida sodir bo'ladi. Shuning uchun o'qitish tamoyillari ta'lim jarayonining eng muhim masalalarini nazariy va amaliy jihatdan to'g'ri hal qilishning asosiy negizi hisoblanadi.

Demak, ta'lim tamoyillari pedagogning faoliyatini va talabalar tomonidan ilmiy bilimlarning o'zlashtirilishi tegishli ko'nikma va malakalar xosil qilishning asosiy qonun va yo'l-yo'riqlarini o'z ichiga oladi. Shu bilan bir vaqtda ta'lim tamoyillari har ikkala faoliyatning, ya'ni pedagog va talaba tomonidan o'z oldiga qo'yilgan vazifalarni muvvafaqiyatli amalga oshirish imkoniyatini beradigan bir qancha talablarni ham umumlashtirib beradi. Shunga ko'ra ta'lim qoidalari o'qitishning eng muhim masalalarini nazariy va amaliy jihatdan to'g'ri hal qilishning asosiy negizi hisoblanadi.

Umuman, ta'lim tamoyillari deb umuminsoniy tarbiyaning maqsad va vazifalarini amalga oshirishga qaratilgan o'qish va o'qitish jarayonlarining yo'nalishi talabalar tomonidan ilmiy bilimlarning o'zlashtirilishi, bilim va malaka hosil qilishning asosiy qonun va qoidalarining yig'indisiga aytiladi.

Bugungi kunda pedagogika nazariyasida quyidagi ta'lim tamoyillari tizimi ishlab chiqilgan:

1. Onglililik va faollik tamoyili – bilimni talabalar tomonidan ongli ravishda va faol qatnashib egallashlik;

2. Ko‘rgazma tamoyili «yuz marotaba eshitgandan bir marotaba ko‘rgan yaxshi» tamoyilidan kelib chiqib, bilim berishda turli-tuman ko‘rgazmali qurollardan samarali foydalanish;

3. Tizimlilik va muntazamlik tamoyili – bilimni ma‘lum bir tizimda va uzluksiz ravishda berib borish;

4. Mustahkamlik tamoyili – bilimni tushunarli tilda qayta-qayta takrorlash yo‘li bilan berish;

5. Tushunarlilik tamoyili – bilimni hammaga tushunarli va hammabop qilib berish;

6. Ilmiylik tamoyili – bilimni ta‘lim oluvchilarda avvaldan mavjud bilimlarga asoslanib va ulardan kelib chiqqan holda berish;

7. Nazariya va amaliyot birligi tamoyili – bilim berishda nazariy bilimlarni amaliyotda ishlashini, ya‘ni uni hayot bilan, amaliyot bilan bog‘liqligini ko‘rsatib berish.

Bu tamoyillar pedagogik jamoatchilik tomonidan umumiy tamoyillar deb qabul qilingandir.

8. Onglililik va faollik tamoyili. Bu tamoyil asosida ilm tomonidan aniqlangan, insonni haqiqiy bilim egallashi uchun, u bu bilimlarni chuqur anglab yetgan holda aqliy kuvvatini intensiv ishlatishi natijasida yetishi mumkin, degan qonuniyat yotadi. Bilimlarni anglaganlik holati kuyidagi omillardan ksilib chiqadi: o‘qishning sababiga; o‘quvchi va talabalarning bilish faolligining darajasiga; ularning bilish faolligini boshqarilishiga va bilim berishni tashkil qilishga hamda boshqa omillarga. O‘quvchi- talabalarning shaxsiy bilish faolligi bilib olishda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Onglililik tamoyilini amaliyotda ishlashi kuyidagi qoidalarga rioya kilishni takazo etadi;

1. Bu bilimni hayotdagi zarurligi va ahamiyatini o‘quvchi-talabalarga tushuntirib, uning istikbolini ravshan qilib ko‘rsatib berish yo‘li bilan, ta‘lim, oluvchilarda aniq maqsad va vazifalarni shakllantirish qoidasi.

2. O‘quvchi-talabalarga qanday yo‘l bilan bilim olishni tushuntirib, ularda shunday ishonch hosil qilingki, ular hech kachon olinadigan

bilimni chuqur anglab yetmay mexanik holda egallamasinlar.

3. O'qitganda barcha bilish shakllaridan: analiz va sintez; deduktiv va induktiv; taqqoslash va qarama-qarshi qo'yish va hokazolardan foydalanish qoidasi.

4. O'quvchi-talabalardagi mavjud bilim va ko'nikmalariga tayanib, obrazli taqqoslash usulidan foydalanib, har bir so'z va gapning tom ma'nosini ochib berish qoidasi.

5 O'quvchi-talabalarining o'zaro o'qitish kuchidan unumli foydalanib, ko'yilgan savollarga guruh bilan javob topish qoidasi.

6. Bugungi faol o'quvchi-talaba, ertangi yetuk xodim ekanligini yaqqol bilgan holda yoshlarni faollashtirishga hech qanday kuchni ayamasklik qoidasi.

7. Yoshlardagi mavjud bilimlar bilan yangi berilayotgan bilim orasidagi mantiqiy bog'lanish yo'q joyda onglilik bo'lmasligini esda tutgan holda, yoshlarning akli yetmay turgan joylarni, ulardagi bor bilim bilan mantiqiy bog'lab berish qoidasi.

8. Hech qachon o'quv fanini dars markaziga qo'ymay, dars markazida doimo o'quvchi-talabalar turishini, ularning shaxsi shakllanayotganini bilgan holda o'quvchi-talabalarga ta'limiy ta'sir o'tkazish qoidasi.

9. O'quvchi-talabalar fikrini, hayot bilan nazariy bilimlar orasidagi farqlar orlig'iga qaratish yo'li bilan, ularning tafakkurini faollashtirish qoidasi.

10. O'qitish jarayoni yanada muvaffaqiyatli o'tishi uchun, har bir tushuncha berilganidan keyin, uni bir necha misollar bilan mustahkamlash koidasi.

11. O'qitilayotgan narsada asosiy va ikkinchi darajali joylarini ajratish yo'li bilan, o'quvchi-talabalarda berilgan bilim ichidagi asosiy o'rinlarini ajrata olishga o'rgatish qoidasi.

12. Hech qachon quruq obro'ga tayanib o'qitmay, faqat aql va hissiyotdan kelib chiquvchi dalillarga tayanib o'qitish tamoyili

13. O'quvchi-talabalarni kitob o'qishga o'rgatish qoidasi.

14. Ta'lim-tarbiya jarayoniga salbiy ta'sir o'tkazuvchi ichki va tashqi omillarni doimo bartaraf etib borish qoidasi.

15. O'quvchi-talabalarga nega?, degan savolni tinmay berish yo'li bilan, ularda sabab va oqibat orasidagi bog'lanishni bildirib borish

qoidasi.

16. Berilayotgan bilimning to'g'riligiga, o'quvchi-talabalarda hech qanday shubha va gumon qolmasligi va uni esdan chikmasligi uchun, bilimni asos va dalillar bilan berish qoidasi.

17. Haqiqiy bilimga ega bo'lgan deb, uni qaytarib aytib berganga emas, balki bu bilimni amaliyotda qo'llay olganga aytiladi, degan qoida.

18. Doimo o'quvchi-talabalar qiziqish va ehtiyojlarini o'rganib borib, ularni jamiyat ehtiyojiga moslashtirib borish tamoyili.

19. O'quvchi-talabalardagi kuzatuvchanlikni rivojdantirib, hayotdagi voqealarni ilmiy asoslab berish yo'li bilan yoshlarda onglilikni kamol toptirish qoidasi.

20. O'quvchi-talabalarga shunday bilim beringki, bu bilimlar ularda qat'iy ishonch hosil qilib, harakat uchun dastur vazifasini o'tash qoidasi.

21. Hech kachon o'qituvchi aytganlarini qaytarish, birovlardan ko'chirish va aytib turish hollarga yo'l qo'ymaslik bilan, o'quvchi-talabalarni mustaqil fikrlashga va harakat qilishga o'rgatish koidasi.

22. Berilayotgan bilimni har tomonlama taxlil kilib berish yo'li bilan o'quvchi-talabalarda ijodiy tafakkurni rivojlantirish koidasi.

23. O'quvchi-talabalarni faollashtirish va rag'batlantirish uchun doimo savollar berib, ularning javobini chidam bilan tinglash koidasi.

Ko'rgazmalilik tamoyili. Bu eng hammaga ma'lum va tushunsa bo'ladigan tamoyillardan biri bo'lib, u qadimiy zamonlardan qo'llanilib kelingan. Buning asosida kuyidagi qonuniyatlar yotadi: birinchidan, ko'rish va eshitish orqali olingan axborotlar miyaga turlicha ta'sir etib, turlicha holda saqlanadi. Qisqacha qilib aytganda, ko'z bilan ko'rganda quloq bilan eshitgandagiga nisbatan besh barobar ko'p axborot olinib, uni miyada saqlanishi ham yuqori. Ikkinchidan, ko'zdan borgan axborot qayta ishlashga muhtoj emas.

Ta'lim amaliyoti, ko'rgazmalilik tamoyili amalga oshirishning bir qator qoidalarini ishlab chiqqan:

1. O'qitish jarayonida, ko'rgan narsa eshitganga nisbatan bir necha barobar tez o'zlashtirilib, uzoq muddatga esda saqlanib kolishligini doimo xotirada tutish qoidasi.

2. Bolalar shakl, rang, his qilish va tovush orqali fikr yuritishlarini

bilish qoidasi.

3. O'quvchi-talabalarning, kishi nimaiki narsani tasavvuriga keltirish mumkin bo'lsa, ko'ra olsa, sinab ko'rilsa, eshita olsa tafakkur qilinadi degan oltin qoidasini bilish.

4. Hech qachon ko'rgazmani asosiy maqsad qilib olmaslik, ko'rgazma maqsad emas, maqsadga yetish vositasi sifatida bilish qoidasi.

5. Bilim berish va bu bilimlarni o'quvchi-talabalar ko'nikmasiga aylantirish jarayonida, barcha tushuncha va mavhumliklar, ular tafakkuriga faqat asos, dalil, misol, timsol va qiyofalar orqali tez yetib borishini anglash qoidasi.

6. Ko'rgazmalardan, faqat narsalarni ko'rsatish uchun foydalanmay, ulardan muammoli vaziyatlarni shakllantirishda ham foydalanish qoidasi.

7. Ko'rgazma faqat axborot beribgina qolmay, o'rganilayotgan narsa va hodisa to'g'risida to'g'ri tasavvur xosil qilishligini bilish qoidasi.

8. Ko'rgazmani namoyish etilayotganda ma'lum bir tartib bilan ko'rsatish yaxshi natija berishini tushunib yetish qoidasi.

9. Ko'rgazmani ko'rsatayotganda avval butunlay, so'ng ularni qismlarga bo'lib ko'rsatib, undan keyin yana butunlay ko'rsatishga e'tibor berish qoidasi.

10. Turli ko'rgazmali kurollardan foydalanish yaxshi, ammo ularning miqdori haddan ziyod bo'lib ketsa, o'quvchi-talabalar xayolini yoyib yuborishligini bilish qoidasi.

11. Ko'rgazmani ko'rsatayotganda o'quvchi-talabalar avvaldan egallangan hissiy bilimlaridan unumli foydalanish qoidasi.

12. Eng yaxshi ko'rgazmalar o'quvchi-talabalar o'zi tayyorlagan ko'rgazmlar vositalar ekanligini bilgan holda ko'rgazmani iloji boricha o'quvchi-talabalar bilan birga tayyorlash qoidasi.

13. O'zingiz yaxshi bilmagan narsani hech qachon o'quvchi-talabalariga ko'rsatmaslik qoidasi.

14. Yangi texnik vositalar - o'quv televideniyesi, video, kompyuter va boshqalardan foydalanilayotganda, avval o'qituvchining o'z uni yaxshi o'zlashtirib olishlik qoidasi.

15. Ko'rgazmali kurollardan foydalanayotganda o'quvchi-

talabalar diqqatini, fikrlash madaniyatini, konstruktiv fikrini va o'qishga qiziqishini tarbiyalash qoidasi.

16. Ko'rgazmani, nazariy bilimni xayot bilan bog'lashda foydalanish qoidasi.

17. Dars jarayonida ko'rgazma usulidan foydalanish imkoni, kengayishi uchun ko'rgazmali vositalarni ko'rsatish tartibini albatta rejalashtirish qoidasi.

18. Ko'rgazmali kurollardan foydalanilayotganda, o'quvchi-talabalar yosh xususiyatlaridan kelib chiqish qoidasi.

19. Ko'rgazmali quollar juda ham kuchli ta'sir etuvchi vosita bo'lib, u o'quvchi-talabalar hayolini o'ziga qattiq jalb qilib, dars mavzusining asosiy maqsadidan chalg'itishi mumkinligini anglash qoidasi.

20. Ko'rgazmali quollardan haddan ziyod foydalanish o'quvchi-talabalarda abstrakt tafakkur rivojiga to'siq ham bo'lishi mumkinligini bilish qoidasi.

Tizimlilik va muntazamlik tamoyili. Bu tamoyil quyidagi obyektiv qonuniyatlariga suyanadi: inson faqat tashqi dunyoni o'z tafakkurida aniq aks ettirgandagina haqiqiy va faol bilimlarga ega bo'la oladi; o'quvchi-talabalar tafakkurida ilmiy bilimlar tizimini shakllantirishning asosiy usuli, maqsadga yo'naltirilgan maxsus ta'limni tashkil qilinishi; maxsus ta'limning tashkil qilinish tartibi o'quvchi-talabalar imkoniyati va beriladigan bilimning ichki mantiqiy tuzilishidan kelib chiqqanligi; bilim bernsh jarayoni bosqichma-bosqich amalga oshirilganligi tufayli bilim berish samarasi, bu bosqichlarning orasidagi vaqtni qanchalik qisqa bo'lishligiga bog'liq, bosqichlar orasidagi masofa vaqt jihatdan haddan oshib ketsa bilim berish samara bermaydi; agar bilim va unng negizida shakllangan ko'nikmalar mashq orqali takrorlanib turilmasa, bilim va ko'nikma yo'qolib ketadi; o'quvchi-talabalarni mantiqiy fikrlashga o'rgatilgan bo'lmasa, ular doimo fikr yuritishda qiyinchiliklarga duch keladilar; o'qitishda tizimlik va muntazamlikka amal qilinmasa, ta'lim-tarbiya jarayoni susayadi.

Pedagogik amaliyotda bu tamoyilni ishlashi quyidagi qoidalar orqali amalga oshiriladi:

1. O'quvchi-talabalar tomonidan bilimlar tizimi to'liq o'zlashtirib

olinishi uchun beriladigan bilimlarni mantiqiy tugallangan bilim bo'laklariga ajratib o'qiting.

2. Mazmunini to'liq ochib bsrishga ko'zingiz yetmagan biron-bir savol va muammoni dars rejasiga kiritmang.

3. Mantikiylikni hech qachon buzmag, buzilib qoladigan bo'lsa, o'zlashtirilmaslikning oldini olish uchun, uni darrov bartaraf eting.

4. O'quv fani – katta bir fanning kichraytirilgan modeli ekanini tushuntirib, fanlararo bog'liqlikni ko'rsatib bering.

5. Nazariy bilimlarni o'zlashtirilishi to'g'ri ketayotginini doimo tekshirib boring: o'rganilayotganning obykti, predmeti, nazariy asoslari, asosiy tushunchalari, nazariyasi va uni qoidalarini, chegaralarini doimo eslatib ularni bajarilishini tekshirish.

6. Doimo esda tutish lozimki, kunda eshitib, go'yoki yaxshi bilgan narsani tushuntirib, ilmiy asoslab berish qiyin bo'ladi. Shuning uchun o'quvchi- talabalardagi avvalgi bilimlari va mantiq usullaridan doimo foydalanish.

7. Boshlang'ich va umumta'lim bosqichlaridagi bilim mazmuni va uni berish usullari orasidagi vorislikni doimo saqlash zarur.

8. O'kitishning ilg'or usullaridan doimo foydalaning.

9. O'qitishda tizimlilikni va muntazamlilikni saqlash uchun, avval o'tilgan bilimlarni doimo takrorlab turing.

10. O'tilgan mavzularni takrorlash usulidan, faqat dars boshida va uni yakunlayotganda foydalanib qolmay, har bilimni tushuntirilayotganda ham undan foydalaning.

11. O'tilgan mavzular bilan tez kirishib ketuvchi boshqa yangi fikrlarni bildirmang.

12. O'quvchi-talabalar til savodxonligini faqat til o'qituvchilari kuzatib boribgina qolmay, balki barcha fan o'qituvchilari ham yoshlarning til savodxonligi va nutq madaniyatiga e'tibor berishi lozim.

13. Sabr va chidam bilan hamda uzluksiz ravishda o'quvchi-talabalarni

mustaqil fikr yuritishga va bilimlarni mehnat qilib topishga o'rgating. O'quvchi-talabalarning o'rniga o'zingiz javob bera qolmang.

14. Doimo o'quvchi-talabalarga o'qishining istiqbolini eslatib turing.

15. Har bir bilim oxirida albatta umumlashtiruvchi mashg'ulotlarni

amalga oshiring.

16. O'quvchi-talabalar javobida uchrab turadigan xatolarni doimo tuzatib boring.

17. Charchab qolgan o'quvchi-talabalar faoliyatini hech qachon sun'iy ravishda faollashtirishga harakat qilmang, faollashtirishni ularning jismoniy va aqliy imkoniyatidan kelib chiqing.

18. O'quvchi-talabalardan egallagan bilimiga ko'nikma va malaka xosil qilishni talab qiling.

19. Esda saqlash lozimki, bir tizimda egallagan bilim esdan chiqmaydi. Esdan chiqib qolsa, tizim orqali uni darrov esga tushirish oson.

20. Hamma narsa uzluksiz ketma-ketlikda olib borilishi kerak, bugungi aytganlaringiz kechagisini mustahkamlashi va ertangi aytganingizga yo'l ochib berishi kerak.

Mustahkamlik tamoyili. Bu tamoyilda barcha ilg'or o'qituvchilar va pedagog olimlarning ko'p yillik izlanishlari o'z ifodasini topgan. Unda nazariy bilimlar bilan emperik bilimlar birlashib mustahkamlangan.

Bilimlarni mustahkam egallash jarayoni juda murakkab bo'lib keyingi yillardagi tadqiqotlar bu jarayonga o'zgartirishlar kiritildi. Bilimni mustahkam yegallash jarayonini shu kundagi tushunilishi, bu jarayonga quyidagi yangi qoidalarni kiritishni taqozo etadi.

1. Bugungi kungi talimda fikr yuritish eslab qolishdan ustunlik qilishi isbotlangan.

Shuning uchun o'quvchi-talabalar aqliy quvvatini tejash maqsadida, ulardan keraksiz va kam e'tiborli narsalarni eslab qolishiga kamroq e'tibor berib, uning hisobiga fikr yuritishiga ko'proq kuch sarflashiga yordam berish.

2. O'quvchi-talabalar tushunib yetmagan yoki noto'g'ri tushunib, qolgan narsalarni eslab qolmasliklariga e'tibor berish lozim. O'quvchi-talaba, faqat yaxshi tushunib yetib, uni to'g'riligiga imon hosil qilgan narsasini xotirasida saqlashi kerak.

3. O'quvchi-talabalar xotirasini kam e'tiborli axborotlarni eslab qolishdan holi qilish maqsadida, ularni turli lug'at va ensiklopediyalardan foydalanishga o'rgating.

4. Eslab qolinadigan narsalarni nihoyatda qisqa qilib, yod olishga

oson bo'lishi uchun, ravon, iloji bo'lsa she'r vazniga solib turib esda saqlashga o'quvchi-talabalarni o'rgatish.

5. Esdan chiqarish bilimni egallab olgandan keyin tez kechishini hisobga olgan holda, ularni psixologiya fanining esda saqlash qoidasi asosida xotirada saqlashga o'quvchi-talabalarni o'rgatish.

6. Yod olishni o'quvchi-talabalarga uyga vazifa yoki mustaqil ish qilib bermang yaxshisi uni shu narsaga qiziqtirib qo'ying va vaqti-vaqti bilan bu qiziqishni yangilab turing.

7. Takrorlash mashqlarini o'quvchi-talabalar yangi bilimni egallagan zahotidan boshlash kerak. Chunki, bu narsalar keyin esdan chiqib ketishi aniq..

8. O'quvchi-talabalar diqqatini susaytiruvchi ichki va tashqi omillarni faoliyatiga yo'l ko'ymang.

Dangasalik kasali bilan tinmay kurash olib boring, bilim olish sur'atini susaytirmang.

9. Beriladigan bilimga qizikish va ijobiy munosabatni shakllantirmasdan turib, yangi bilim berishni boshlamang.

Majburlab berilgan bilim o'quvchi-talabalar xotirasida uzoq saqlanmasligini unutmang.

10. Bilimni egallash sur'ati pasaya boshlashi bilan uning sababini aniqlang va bartaraf eting.

11. O'quvchi-talabalar tomonidan mustaqil ravishda darsni takrorlash eslab qolishning muhim omili ekanini unutmang va o'zini-o'zi tarbiyalashga katta e'tibor qarating.

12. Takrorlash darslarini shunday tashkil qilingki, u faqat bilimni fikr yuritishga ham foydasi bo'lsin. Shuning uchun darslarini asosiy dars tizimida uning hajmini yo ko'paytiring, yoki kamaytiring.

13. Berilgan bilim xotirada mustahkam saqlanishi uchun, uni qiziqarli qilib, ko'rgazmali qurollardan foydalanib tushuntirib bering.

14. Yangi beriladigan bilim mustahkam xotirada qolishi uchun, uni avvalgi bilim bilan bog'lab tushuntirib bering.

15. Bilimni mantiqan bir butun qilib berishga o'rganing.

16. Oson va bir turdagi topshiriq berishdan tiyiling, ular o'quvchi-talabalarga qiziq bo'lmay, toliqtiradi.

17. Mashqlar o'tkazishdan oldin, ularning bajarilish tartibi va natijasi to'g'risida ma'lumot bering.

18. Mashq davrida o'quvchi-talabalarni charchab qolishidan saqlang.

19. Hozirgi zamon nazorat usullaridan to'g'ri foydalaning.

20. O'quvchi-talabalarni o'z mehnatini nazorat qilish va baholashga o'rgating.

Tushunarlilik tamoyili. Bu tamoyil bir tomondan, didaktikaning boshqa tamoyillarining talablaridan, ikkinchi tomondan, o'quvchi-talabalar yosh xususiyatidan, uchinchi tomondan, ko'p yillik pedagogik tajriba asosida yaratilgan.

Bu tamoyil zaminida **tezaurus qonuni** yotadi. Bu qonun bo'yicha kishiga bilim faqat uning tezaurusiga mos kelganda tushunarli bo'ladi. "Tezaurus" lotinchada «xazina»ni bildiradi. Ma'nosi, kishining to'plagan bilimi, ko'nikma va fikrlash uslubi uning "tezaurusi"ni tashkil qiladi.

Boshqa qonuniyatlarni ham ko'rsatishimiz mumkin: a) beriladigan bilimning tushunarliliigi, uni yegallayotgan o'quvchi-talabaning yoshi individual xususiyatlariga bog'likdir; b) tushunarlilik bilim berishni tashkil qilishga unda qo'llaniladigan bilim berish usul va uslublariga bog'liq; v) bilimni tushunarliliigi uni olayotganning bilim xajmiga va sifatiga bog'likligi; g) bilimni tushunarliliigi uni berilish sur'atiga bog'liqligi va hokazo.

Ya.A. Komenskiy shakllantirgan kuyidagi qoidalari mavjud: osondan qiyinga, ma'lumdan noma'lumga va oddiydan murakkabga. Hozirgi zamon pedagogik nazariyasi va amaliyoti tushunarlik tamoyilini qo'llanish qoidalarini kengaytirdi va boyitdi:

1. Bilimni ta'lim oluvchining yoshiga karab berish.

2. O'quvchi-talabalar tafakkuri berilayotgan bilimga tayyorlangan bo'lishi shart.

3. O'qitayotganda o'quvchi-talabalarining tayyorgarlik va rivojlanganlik darajasiga qarab bilim berish.

5. O'quvchi-talabalarni individual qobiliyatidan kelib chiqib bilim berish.

6. Bilim berish sur'ati o'rtacha olib borilishi shart.

Bilim berishda, muayyan kuchlanishni hosil bo'lishini esda saqlash, bu kuchlanish oshib ketsa o'quvchi-talabalar toliqib, kuchlanish pasayib ketsa ta'lim oluvchilar zerikib qolishini bilish.

7. Psixologiya va pedagogikaning yangi kashfiyotlaridan unumli foydalaning, asta-sekin ta'lim jarayonini takomillashtiring.

8. Yangi dars o'tishda kuchli o'quvchi-talabalardan va darsni mustahkamlayotanda o'rta va kuchsiz o'quvchi-talabalardan foydalaning.

9 Berilayotgan bilimlarni qarama-qarshi tomonlarini ham tushuntirib o'quvchi-talabalarni bilim olishini osonlashtiring.

10.O'quvchi-talabalarga eng qiyin singadigan bilimlar tabiat va jamiyat taraqqiyotining umumiy qonunlaridir. Shuning uchun o'z faningizni o'tayotganda ustalik bilan ularni ko'shib tushuntirib keting.

11.Ta'lim-tarbiya jarayonini asossiz tezlashtirmang va susaytirib yubormang.

12.O'quvchi-talabalarning oraliq yakuniy fikrlarini bildiga yo'ymasdan, ulardan fikrni davom ettirish uchun foydalaning.

13.Tushunarlilik o'qituvchining so'zlarini yuqori hissiyot va har bir so'zni asoslab berilganligi bilan ham belgilanadi.

14.Uzoq monolog so'zlardan qoching.

15 O'qitishning bosh qismida barcha bilim hajmini to'kib solmang, faqat asosiylarini aytib o'tish bilan kifoyalaning.

16. Yomon o'qituvchi haqiqatni aytib ko'ya koladi, yaxshi o'qituvchi bu haqiqatni topishni o'quvchi-talabalarga o'rgatadi, degan iborani unutmang.

17 Tushunarli qilib dars o'tish deganda, butun bilimni o'quvchi-talabalarga tushunarli tilda tushuntirib berish yoki bu bilimlarni topishni tushunarli qilib aytib berishda emas, tushunarli dars o'tish deganda kalavani ta'lim oluvchilar qo'liga ushlatib qo'yib, bilimni sekin-asta chiqib kelishini ko'rsatish, o'quvchi-talabalarni rag'batlantirib turish va hokazo tadbirlarga aytiladi.

Ilmiylik tamoyili. Bu tamoyil asosida bir qator qonuniyatlar yotadi. Jumladan; dunyoni o'rganib bo'ladi va insoniyat aniqlagan va amaliyotda sinab ko'rilgan qonuniyatlarni o'rgansa bo'ladi; ta'lim-tarbiya jarayoni, ilmiy faoliyat orqali to'plangan, obyektiv olam to'g'risidagi ma'lumot tizimini o'sib kelayotgan avlodga bildiradi; ilmiylik, beriladigan bilimlar ma'lum bir ketma-ketlikda berilishini taqozo yetadi; ilmiylik, o'qituvchilarning bilimini malum bir ketma-ketlikda berishga amal kilishni ham taqazo etadi; ilmiylik yana

berilayotgan bilim hozirgi zamon ijtimoiy va ilmiy-taraqqiyot darajasiga mosligi bilan hamda tuzilgan dastur va ishchi rejaga mos bo'lishligi bilan xam belgilanadi.

Didaktika bu tamoyilni amaliyotga ko'llashning bir qator qoidalarini ishlab chiqqan.

Pedagogik amaliyot bilan shug'ullanganda pedagogika, psixologiya va dars berishning usul va uslublarining eng ilg'orlaridan foydalanish.

1. Hozirgi zamon didaktika va psixologiya fanlarining ko'rsatmalari bo'yicha dars berganda mantiqning faqat induktiv usulidan foydalanibgina qolmay, deduktiv usulidan ham bemalol foydalanaverish.

2. Boshdanoq o'quv fanining ichki mantig'ini ochib berishga intilish.

3. O'quvchi-talabalarda narsa va hodisalarga dialektik yondoshuvni shakllantirish maksadida, xar bir bilimni berishda uning ichki dialektikasiga ahamiyat berish.

4. Takrorlanmasa esdan chikadi degan qoidadan kelib chiqib, har bir darsda yangi bilimni takrorlab turish.

5. Qonuniyatlarni tushuntirayotganda, ularni tashqi muhit, vaqt, eskilik va yangilik orasidagi tafovut hamda ichki sharoitlarga bog'liqlikda tushuntirish.

6. O'qitganda, o'quvchi-talabalarda izlanuvchanlik hissiyotini rivojlantirish.

7. Muayyan qonuniyatni tushuntirishda, uni kashf etgan olimning qisqacha tarjimai holini aytish.

8. Bilim berishda, uni tadqiq qilingan usullarini ham aytib, o'quvchi-talabalarda tadqiqot usullaridan foydalanish ko'nikmasini shakllantirish.

9. Dars o'tganda atama, ta'rif va tushunchalarning eskilariga tanqidiy yondoshib, eng yangilaridan foydalanish.

10. Bilim berishda tarixiylik qoidasidan kelib chiqib, berayotgan bilimingizni kashf qilinish tarixini aytish.

11. Fan bilan bog'liq to'g'ri bilimlarini berishda, ular ichidan asosiylarini ajratib, fandagi ustuvor yo'nalishlarini ham ko'rsatib o'tish.

12. Maktabning yuqori sinflari, akademik litsey, kasb-hunar kolleji

va ayniksa, oliy o'quv yurtlarida fandagi bahsli o'rinlarini aylanib o'tmaslik.

13. O'quvchi-talabalarning tadqiqotchilik faoliyatini rag'batlantirib borish.

14. Yangilik topishni o'quvchi-talabalarda tarkib toptirish.

Nazariya va amaliyot birligi tamoyili. Bu tamoyil falsafaning bilish nazariyasining markaziy qoidasiga asoslanadi. Unda, bilishning birinchi va asosiy nuqtai nazari – bu hayotning va amaliyotning nuqtai nazaridir, deyiladi.

U quyidagi qonuniyatlardan kelib chiqadi: har qanday bilimning to'g'riligi amaliyotda sinalib, tasdiqlanadi; amaliyot haqiqat mezon, bilishning manbai va tadqiqot natijalarini qo'llanish hududi; to'g'ri tashkil kilingan ta'lim-tarbiya xayotdan kelib. chiqadi; ta'lim-tarbiyaning samaradorligi, uni qanchalik amaliyot bilan bog'liqligi bilan belgilanadi; bilim berishni samaradorligi, uni politexnik ta'lim bilan bog'liqligi bilan begilanadi; berilayotgan bilim qanchalik hayot bilan bog'lansa, o'quvchi- talabalardagi bilim egallash shunchalik ongli kechadi.

Bu tamoyilni amaliyotda qo'llanishi quyidagi qoidalar orqali kechadi:

1. Bilim va tarbiya berishda, o'qituvchi-talabalar bu berilayotganlarni, o'z hayotiga naqadar zarur ekanini bilib borishi.

2. Bilim berishda xayotdan bilimga yoki bilimdan hayotga qarab borish.

3. Bilim berishda, bu bilim hayotda zarur bo'lgani uchun kashf qilinganligini ta'kidlash.

4. O'quvchi-talabalarni eng yangi mehnat qurollari va mehnat munosabatlari bilan tanishtirib borish.

5. O'quvchi-talabalarni olgan bilimlarini amaliyotda albatta sinab ko'rishlarini talab qilish.

6. Ta'lim natijasini ishlab chiqarish bilan bog'likligini amalda ko'rsatish.

7. Bilim berish jarayonini ishlab chiqarish yutuqlaridan misollar keltirish yo'li bilan bilimni amaliyot bilan bog'lash.

8. Dars berishda, o'quvchi-talabalarning mehnat tajribalaridan kelib chiqish.

9. Ijtimoiy mehnat faqat dars jarayonidagi olingan bilimlar asosida amalga oshirilishi.

10. Aqliy mehnatni jismoniy mehnat bilan qo‘shib olib borish.

Shunday qilib, **didaktika** ya’ni ta’lim tamoyillari asrlar osha sayqal topib bordi. Albatta ta’lim tamoyillari har bir davrning o‘ziga xos bo‘lgan xususiyatlarini hisobga olgan holda o‘zgarib boradi. Chunki ta’lim tamoyillari jamiyat va davlat oldida turgan ulkan vazifalar asosida belgilanadi. Ta’lim (o‘qitish) jarayoni murakkab hamda ko‘p qirralidir. Unda pedagog va talabalar faol ishtirok etadilar. Bu jarayonning muvaffaqiyatli va samarali natijasi ta’lim jarayonining qonun-qoidalari, ya’ni ta’limga qo‘yilgan didaktik talablarga va ta’lim tamoyillariga qay darajada amal qilishlariga bog‘liqdir.

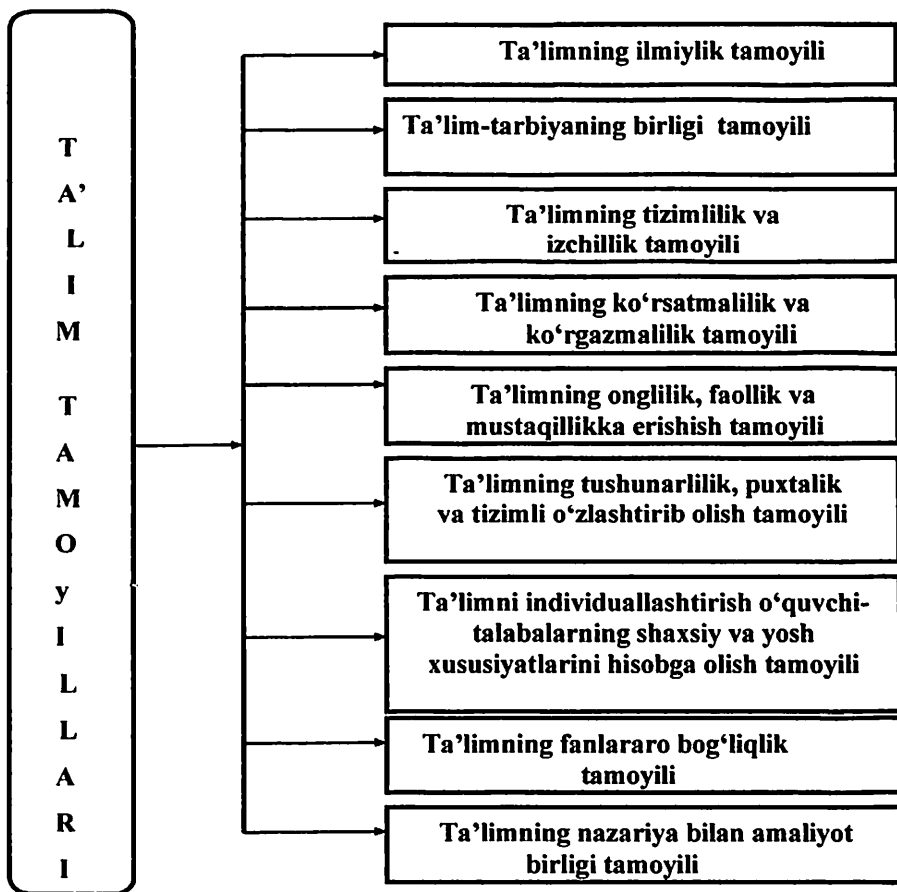
Yuqoridagi fikrlardan ko‘rinib turibdiki, buyuk chex didaktik olimi Yan Amos Komenskiy o‘zining “Buyuk didaktika” asarida didaktikaning prinsiplarini, ya’ni tamoyillarini ishlab chiqqanidan boshlab, ularni M.I.Skatkin, G.M.Kodjaspirova, S.Rajabov, N.G‘aybullaev, I.F.Xarlamov, S.P. Ilina, Yu.K.Babanskiy, L.S.Vigoskiy, V.A.Kan-Kalin, R.Yodgorov, R.Mamatqulova, R.Mavlonova, J.Hasanboev, X.To‘raqulov, I.Alqarov, N.Usmonov, B.Ziyomuhamedov, N.Vohidova, N.Rahmonqulova va boshqa pedagog olimlar ko‘rib chiqdilar, lekin ta’lim (o‘qitish) tamoyil (prinsip)larining soni va mazmunini belgilash xususida hozirgi kungacha bir fikrga kelingani yo‘q. Ta’lim tamoyil (prinsip)lari soni 6 tadan 11 tagachadir. Tadqiqotlardan ayrimlarining asarlarida turli prinsiplar tavsiya etilgan. Masalan, M.I. Skatkin uzluksiz ta’lim tamoyilini hisobga olib, o‘qitishning mustaqil bilim olishga o‘tish prinsipi joriy etilishini taklif qiladi, shuningdek, o‘qishga ijobiy munosabatni shakllantirishga katta e’tibor berib, ta’lim ijobiy asosda olib borilishi prinsipini maqsadga muvofiq deb biladi. Yu.K.Babanskiy didaktikaning yangi yo‘nalishlaridan biri – optimallashtirish nazariyasini ishlab chiqib, mana shu nazariyaning amaliy yo‘nalishini aks ettiradigan uchta yangi prinsipni tavsiya qiladi. Bular esa: 1) ta’limning og‘zaki, ko‘rsatmali va amaliy, reproduktiv va izlanishli, shuningdek, boshqa metodlar hamda usullarini to‘g‘ri birlashtirish; 2) ta’limning dars, darsdan tashkari, shuningdek, umumsinf, guruhiy va yakka tartibdaga shakllarini to‘g‘ri birlashtirish; 3) o‘quvchi-talabalarning o‘qishga ijobiy munosabatni kuchaytirish, ularda bilishga qiziqishni,

bilimlarga ehtiyojni tarkib toptirishdan iboratdir. Bu prinsiplar hali barqaror prinsiplar tizimiga kirgani yo'q, lekin tajribali pedagoglar pedagogikaning tegishli mavzulari va bo'limlarini o'tishda ulardan foydalanmoqdalar.

Barcha predmet o'qituvchilari ana ana shu ta'lim prinsiplariga rioya qilishlari kerak. Aniq predmetlarning mazmuniga, o'quvchi-talabalarning yosh xususiyatlariga, ko'rsatmali qo'llanmalar mavjudligiga bog'liq xolda prinsiplarning nisbati hamda mazmuni o'zgartirilishi lozim. Masalan; ko'rsatmalilik prinsipini tabiatshunoslikni o'qitish jarayonida tajribalarni namoyish etish bo'lsa, tilni o'qitishda grammatika jadvallarini ko'rsatish, doskaga yozish, sxemalarni chizish va hokazolardan iborat bo'ladi.

Lekin har qanday predmetni o'qitishda jonli mushohada, ya'ni narsa va hodisalarni muayyan idrok etish, fikrlash prinsiplariga amal qilish boshqacha aytganda nazariy xulosalarni tushunish va bilish, ularni hayotda qo'llay olish zarur.

Umuman, ta'lim (o'qitish)ning har hil tamoyil (prinsip)lari tavsiya etilayotgan bo'lsa ham, lekin barcha tadqiqotchi-didaktlar uchun bir qator umumiy ta'lim tamoyil (prinsip)lari mavjud. Ular 3-rasmda keltirilgan.

3-rasm. Ta'lim tamoyillari

Mustahkamlash uchun savollar

1. Qonun, qonuniyat, tamoyil tushunchalarini izohlang?
2. Ta'lim tamoyillarini tushuntiring?
3. Ta'limning fanlararo bog'liqlik tamoyilini tushuntiring?
4. Ta'limning ilmiylik tamoyilini tushuntiring?
5. Ta'limning nazariya bilan amaliyot birligi tamoyilini tushuntiring?

7-MAVZU. TA'LIM MAZMUNI

Ta'lim asosida jamiyat rivojlanishining obyektiv ehtiyojlari turadi. Ta'lim insonning mehnat olamiga samaraliroq kirishini, jamiyat hayotiga qo'shilishini ta'minlaydi. Mustaqillikka erishib, erkin bozor munosabatlari asosida demokratik huquqiy davlat sifatida erkin fuqarolik jamiyatini barpo etish yo'liga o'tgan O'zbekiston Respublikasida hozirgi bosqichda ta'lim tizimiga, pedagogika faniga, yosh avlodda mustaqillik va faollikni, ishbilarmonlik va tadbirkorlikni shakllantirishga jiddiy e'tibor berilmoqda.

XX asr pedagoglari va psixologlariniig diqqat markazida o'quvchi-talabalarning aqliy qobiliyatlarini shakllantirish, ularni o'qitish, tarbiyalash kamol toptirish jarayonlarini uyg'unlashtirish. faoliyat va ongning o'zaro bog'liqligi nazariyasini ishlab chiqish, mustaqil o'quv-bilish ishlari, o'qishni faollashtirish, ta'lim jarayonlarini optimallashtirish, faol ta'limning shakl va metodlaridan foydalanish kabi muammolar asosiy o'rin oladi. Ularni ishlab chiqish mamlakat pedagogika va psixologiya fanlarida jahonda haqli ravishda, e'tirof etilgan turli yo'nalish va maktablar vujudga kelishini oldindan bilish imkonini yaratdi.

Ta'lim – jarayon bo'lib, u natija va tizimdir. Ta'lim jarayon sifatida bilimlar, ko'nikma va malakalarning ma'lum yig'indisini, faoliyat va munosabatlarning tegishli tajribasini o'zlashtirishga qaratilgan maxsus ishlarning tashkil qilinishidir. Ta'lim natija sifatida bilimlarni, faoliyat va munosabatlar tajribasini o'zlashtirishda erishilgan darajadir. Ta'lim tizim sifatida davlat muassasalari va boshqarish organlarining majmuasi bo'lib, ular doirasida komil insonni tarbiyalash jarayoni amalga oshiriladi. Shu tariqa, ta'lim doimo bir yo'la tarbiyalash jarayonini ham, tarbiyalash ya'ni o'qitish jarayonini ham ifodalaydi.

Yosh avlod haqida gap borar ekan, shaxsning barkamol avlod kamol topishi, o'z mavqeini anglash va o'zini ko'rsatish masalalari birinchi o'rinda turadi. Bu masalalar butun jamiyat va maxsus yaratilgan ijtimoiy institutlar va insonning o'zi tomonidan tasodifiy ravishda ham, maqsadga muvofiq yo'sinda ham hal qilinishi mumkin. Ta'lim tizimida shaxsning ijtimoiylashuvi, kasbni egallashi va moslashuvi jarayonlarini maksadga muvofiq tarzda boshqarishga ham da'vat etilgan.

Ta'lim deganda: shaxsning jismoniy va ma'naviy kamol topish jarayonini, uning ongli ravishda ayrim ibratli qiyofalarga yo'nalishi va tarix maydoniga kelib, ijtimoiy ongda ma'lum darajada yorqin iz qoldirgan ijtimoiy namuna (masalan, Sparta jangchisi, xushaxlok ruhoni yoki serg'ayrat ishbilarmondek) bo'lishi, har tomonlama barkamollikka intilish jarayonini tushunish mumkin. Ana shu tushunchaga ko'ra, ta'lim butun jamiyat va shaxslar xayotining ajralmas jihati sifatida namoyon bo'ladi va bu keng, ma'nodagi «**tarbiya**» tushunchasiga o'xshaydi. Lekin ko'p ma'noliligi ko'rsatilmasa «**ta'lim**» so'zini to'liq anglab bo'lmaydi. Masalan, ta'lim deganda ma'lum hajmdagi bilimlar, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirish tushuniladi. Ta'limga shaxsni o'kitish va kamol toptirish jarayonini tegishli yo'sinda tashkil etish sifatida qarash xam mutlaqo to'g'ridir. Bulardan tashkari, shubxasiz, ta'lim bilimlar, ko'nikma hamda malakalarni berish va o'zlashtirish bilan bog'liq faoliyat tizimi, shuningdek, ma'lum ijtimoiy institut (o'ziga xos vazifalarni bajarish uchun tuzilgan muassasalar tizimi)dir.

Ko'ramizki, ta'lim turli shakllarda namoyon bo'ladigan ko'p kiralni hodisa (daraja, jarayon, faoliyat)dir. O'quv-tarbiya jarayoni tizimining tuzilishi, ana shu jarayonning mazmuni, pedagoglar va o'quvchitalabalarning faoliyati, shuningdek, amalga oshirilgan ishlarning natijasi mazkur tizim jamiyatning kandy tarixiy tipiga mansubligiga bog'liqdir. Mana shularning hammasini hisobga olib, kuyidagilarni aytish o'rinlidir: ta'lim — nisbatan mustaqil tizim bo'lib, uning vazifalari jamiyat a'zolarini muntazam ravishda o'kitish va tarbiyalash orqali ularni ma'lum boyliklar, ko'nikma va malakalar hamda axloq normalari bilan qurollantirishdir. Ana shunday o'qitish va tarbiyalashning mazmunini pirovard natijada mazkur jamiyatning ijtimoiy- iqtisodiy va siyosiy tizimi hamda moddiy-texnik taraqqiyotining darajasi belgilaydi.

Endilikda har bir xalqning faqat o'z milliy madaniyati asosida o'qishi va tarbiyalanishi yetarli emasligi, u jaxon madaniyati boyliklarini ham anglashi zarurligi to'g'risidagi fikrlar tasdiqlanmoqda. Bilimdon kishilarni tarbiyalashdek an'anaviy vazifa o'niga atroflicha fikr yuritadigan ijodkor kishilarni kamolga yetkazish vazifasi olg'a surilmoqda. Ilgari ma'lumotlilik darajasi o'rganilgan qoidalar, taxlil kilingan asarlar, yodlangan she'rlarning soni va bir xil masalalarni yechish ko'nikmasi bilan belgilangan bo'lsa, xozirgi kunda bu daraja

mikyosi kengaydi. Eng muhim masalalarni ko‘ya bilish xar qanday ishga ijodiy yondashish kabi xislatlar ma‘lumotlilik darajasini ko‘rsatadi.

Avvalgi vaqtlarda o‘quvchi-talabalarni axborotlardan xabardor qilingan bo‘lsa, endi ularda hayotni o‘zgartirish, uni yaxshi tomonga burish ko‘nikmalari va qobiliyatlarini shakllantirishga jiddiy ahamiyat berish zarur. Eng muhimi, butun tarbiyaviy jarayonni insonga qaratishdir. Ta‘lim insonni bilimlar bilan qurollantiribgina qolmasligi, balki uni shaxs sifatida kamol toptirishi va takomillashtirishi ham kerak. Boshqacha aytganda, jamiyatda ta‘limni insonparvarlashtirish g‘oyalari tobora keng yoyilmoqda. Shubhasizki, jamiyat va ta‘limni insonparvarlashtirish muammosi ta‘limning og‘zaki axborot usulini unumli, yaratuvchilik usuliga aylantirish bilangina hal bo‘lmaydi. Mazkur jarayonning eng muhim yo‘nalishi ta‘lim mazmunini insonparvar qilishdir. Bu tadbir, birinchidan, shaxsda madaniyatni shakllantirishda fanlarning rolini oshirishda, xalq milliy madaniyatining barqaror boyluklarini tushunishdan, ikkinchidan, tabiiy-ilmiy va texnika fanlarini ekologik hamda ijtimoiy ahamiyatli jihatlar bilan boyitishdan iboratdir.

Ta‘limni insonparvarlashtirishning eng zarur tomonlaridan biri – o‘quvchi-talabalarga faqat ma‘lum xajmdagi bilim-ko‘nikma va malakalarni o‘zlashtirishda yordam berib qolmay, balki ularni madaniyati, uning boyluklari va xilma-xilligiga jalb etishi kerak. Hozir bu muammo g‘oyat jiddiydir.

Ta‘limning mazmuni uning maqsadidan kelib chiqadi. Ta‘limning mazmuni deganda o‘quvchi-talabalarning o‘qish jarayonida egallab olishi lozim bo‘lgan doirasi tushuniladi.

Ta‘limning mazmunini tanlash bir qator ehtiyojlarni hisobga olish bilan belgilanadi:

1. Ijtimoiy ishlab chiqarishning eng zarur ehtiyojlar, ijtimoiy tuzumning xususiyatlari.

2. Davlatning xalq ta‘limi va muayyan turdagi o‘quv yurti oldiga qo‘yadigan maqsad va vazifalari.

3. O‘qitish qoidalaridan kelib chiqadigan va o‘quvchi-talabalarning imkoniyatlarini (yosh imkoniyatlari va boshqalar) e‘tiborga oluvchi didaktik talablar va hakoza.

4. O‘zbekiston Respublikasining “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonuni va “Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi”da ta‘kidlanishicha, ta‘limning

mazmuni va ehtiyojlari har bir o'sib kelayotgan yosh avlodni ijtimoiy hayotga va demokratik huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati istiqbollariga zo'r ishonch bilan qaraydigan erkin fikrlovchi barkamol inson qilib tarbiyalashdan iboratdir.

Ta'limning asosiy mazmuni uning vazifalarida oydinlashtiriladi.

Asosiy vazifalarga aqliy tarbiya bilan bog'liq bo'lgan vazifalar kiradi.

Demokratik huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati qurishda ta'limning mazmuni va jamiyat ehtiyojlaridan kelib chiqib quyidagilarga amal qilgan holda belgilanadi:

- ilmiy bilimlarni yetakchi roli to'g'risidagi qoidaga;
- insoniyatning madaniy-ma'rifiy merosini va umuminsoniy qadriyatlarni egallab olish haqidagi "Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi" ko'rsatmalariga;
- tarbiyalanuvchi shaxsni barkamol qilib rivojlantirish, iymone'tiqodini, ilmiy dunyoqarashini tarkib toptirish;
- ilmiy faoliyat natijalari bilan demokratik va fuqarolik jamiyati qurilishi tajribasi bog'liqligi haqidagi qoidaga;
- ta'limning bir maqsadga qaratilganligi;
- ta'lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy prinsiplariga va didaktika prinsiplariga muvofiqligiga amal qilinadi.

Demokratik huquqiy davlat zaminida fuqarolik jamiyati barpo etayotgan bizning mamlakatimizda ta'lim mazmuni quyidagi yo'llar bilan ta'komillashtirishni nazarda tutadi:

- fan va tajribadagi yangi muvaffaqiyatlarni aks ettirish;
- ikkinchi darajali va ortiqcha murakkablashtirilgan o'quv materiallaridan qutilish;
- o'rganilayotgan fanlar ro'yxatini va o'quv materiallari hajmini aniqlash hamda o'quvchi-talabalar, albatta, o'zlashtirib olishi kerak bo'lgan malaka va ko'nikmalarning optimal xajmini belgilash;
- o'quv fanlariga oid asosiy tushunchalarni va yetakchi g'oyalarni juda ham aniq bayon qilish;
- o'quvchi-talabalarni pedagogik texnologiyalar: kompyuter, kserks, elektron pochta va shu kabilar to'g'risidagi bilimlar bilan qurollantirish hamda ularda shu texnologiyalardan foydalanish ko'nikmalarini hosil qilish.

Umumiy ta'lim – bu o'quvchilarning har tomonlama umumiy tayyorgarligini va rivojlanishini ta'minlovchi fan asoslarini egallab olishdir,

Kasbiy ta'lim – shaxsning o'zi tanlagan, nisbatan tor yo'nalishdagi mehnat faoliyatiga xizmat qiladi.

Politehnika ta'limi – o'quvchilarning hozirgi zamon ishlab chiqarish asoslari, uning energetikasi haqidagi bilimlar sistemasi bilan ta'minlaydi hamda inson faoliyatining turli sohalaridagi ish operatsiyalarini o'zlashtirib olish uchun zamin, ya'ni bazaviy ahamiyatiga ega bo'lgan bir kator mehnat ko'nikma va malakalarini egallash nazarda tutiladi.

Ma'lumot mazmuni – yoshlarning ma'lumoti, taraqqiyoti, tarbiyasini o'ljallab, hozirgi zamon fani, texnikasi, ishlab chiqarishi, fikrlashining umumiy asoslarini didaktik ishlov berish yo'li bilan tanlangan bilimlar, ko'nikma-malakalar, ijodiy faoliyat tajribasi va munosabatlardir.

Ta'lim mazmuni – yoshlarni ma'lumotli kilish, taraqqiy ettirish, tarbiyalash maksadida ma'lumot mazmunidan tanlanib, ta'lim jarayoniga olib kirilgan bilim, ko'nikma-malaka, faoliyat usullari hamda tabiat, jamiyat va tafakkur hodisalarini emotsional baholashga doir munosabatlardir. Ta'lim mazmuni, ma'lumot mazmuni asosida tanlanadi. Ta'lim mazmunini o'rgatish va o'zlashtirish yo'li bilan ma'lumot mazmunish amalga oshirishga, binobarin, o'quvchi-talabalarni ma'lumotli qilish, taraqqiy ettirish, tarbiyalashga erishiladi. Ma'lumot mazmunini tanlashga oid nazariyalarning ayrimlari uzoq o'tmishga borib taqalsa, ayrimlari XX asrda paydo bo'lgan. Masalan, **Moddiy ta'lim nazariyasi** XIX asrning keyingi choragida pedagogika nazariyasiga (1879 yil, F.Doerfeld. «**Didaktik materializm**» kitobi orqali) kirib keldi. Moddiy ta'lim nazariyasi asoschilari maktabning vazifasi bolalarga imkoniyati yetguncha ko'proq bilim o'rgatishdan iborat deb hisoblardilar. **Formal ta'lim** tushunchasi 1791 yili (Ye.Shmidtning «Empirik psixologiya» kitobida paydo bo'ldi. Formal ta'lim nazariyasi tarafdorlari maktabning vazifasini bolalar taraqqiyotida ko'rishadi. Ular maktabning ishi bilim berish emas, aksincha, bolalarda turli qobiliyatlarni rivojlantirishdan iborat, deb bilishadi. Bilimlarni esa har kim o'zi istagancha, o'z qobiliyatiga yarasha o'rganadi.

Ta'lim mazmuni quyidagi davlat hujjatlari va rasmiy hujjatlarda

o‘z aksini topadi:

1. O‘quv rejasi;
2. O‘quv dasturi;
3. Darslik.

O‘quv rejasi – davlat hujjatidir. Unga barcha ta‘lim muassasalari so‘zsiz amal qiladi. Unda umumta‘lim maktablari, akademik litseylar, kasb- hunar kollejlari va oliy o‘quv yurtlari bo‘yicha o‘rganilishi lozim bo‘lgan o‘quv fanlari va shu fanlar uchun ajratilgan o‘quv soatlari ko‘rsatilgan bo‘ladi. Bu davlat hujjati bo‘lib, xalq ta‘limi vazirligi, oliy va o‘rta maxsus ta‘lim vazirligi tomonidan tuziladi va tasdiqlanadi hamda Respublikada barcha ta‘lim muassasalari uchun ajratilgan soatlar va o‘quv yilining tuzilishini belgilab beruvchi davlat hujjatidir. O‘quv rejasini tuzishda quyidagi didaktik omillarga asoslanadi: – o‘quv-tarbiya ishining maqsadi, o‘quvchi- talabalarga aniq ilmiy bilim berish, olgan bilimlarini ko‘nikma va malakaga aylantirib, uni amaliyotda qo‘llay olishga o‘rgatish va h.k.

Shunday qilib, o‘quv rejasi ta‘limning mazmunini belgilaydigan eng muhim hujjat bo‘lib, unda o‘quv yurtida o‘rganiladigan predmetlarning tarkibi, ularning o‘quv soatlari va haftalari bo‘yicha taqsimlanishi hamda har bir o‘quv predmeti uchun ajratilgan vaqtlar miqdori ana shularga muvofiq ifodalanadi. O‘quv rejasi aslida ta‘lim mazmunining qabul qilingan u yoki bu nazariy konsepsiyasini normativ yo‘sinda va yaxlit holda aks ettiradigan asosiy hujjatdir.

Ta‘limning mazmunini ifodalovchi hujjat sifatidagi o‘quv rejasi ijtimoiy buyurtmaning pedagogik talqini natijasida tarkib topgan ta‘lim mazmunining ifodasiga bevosita bog‘liq bo‘ladi.

Jahon pedagogikasida o‘quv rejasini ayrim o‘quv predmetlaridan tuzish kerakmi yoki turli fanlarga doir bilimlar qandaydir amaliy ish yoki tadqiqot doirasi guruhlanadigan komplekslar va loyihalardan tuzish kerakmi, degan masala xususidagi munozara bormoqda. «Amerika Qo‘shma Shtatlarida kompleks o‘kitish uzoq muddatli elementar maktabdagina emas, balki o‘rta maktabda ham, oliy ta‘limda ham davom etadi. Komplekslik g‘oyasining o‘zi nihoyatda keng tus olgan. Amerika pedagogikasida o‘quv dasturlarini predmetlar bo‘yicha tuzishga qarshi kurash boshlanganiga yarim asrdan oshdi).¹

Pedagogik adabiyotlar, ish tajribalari va pedagogik tadqiqotlar

tahlilicha, o'quv-yurtlarida o'rgatish uchun tanlangan o'quv predmetlarini bir yo'la o'rganish mumkin emas. Chunki birinchidan, bunga jiddiy chegaralangan o'quv vaqti imkon bermaydi; ikkinchidan, ayrim o'quv predmetlarini o'zlashtirish uchun oldin boshqa o'quv predmetini o'rganish shart. O'tmishda ana shunda fikr yuritish ma'lum predmetlarni o'rganishda jiddiy izchillik prinsipini mustahkamlashga urinish imkonini berdi.

O'quv rejalari ta'lim oluvchilarning yosh xususiyatlariga muvofiq tuziladi. O'quv rejasiga mazkur yoshdagi o'quvchi-talabalarga mos predmetlar tegishli hajmda kiritiladi va ular o'quvchi-talabalarning har tomonlama muvaffaqiyatli kamol topishiga yordam berishi ko'zlanadi. Har bir predmet uchun o'quv soatlarining miqdorini belgilashda, birinchidan, predmetning ta'lim tizimidagi roli va ahamiyati, ikkinchidan, mazkur predmet bo'yicha o'rganilishi lozim bo'lgan o'quv materialining hajmi, uchinchidan, u yoki bu predmetni o'rganishning didaktik xususiyatlari e'tiborga olinadi.

Bulardan tashqari o'quv rejasida o'quvchi-talabalarning ayrim fanlarga qiziqishi xohishlarini qoniqtirish va qobiliyatlarini rivojlantirish maqsadida o'tkaziladigan mustaqil ta'lim mashg'ulotlariga soatlar miqdori ajratiladi.

O'quv rejasi tuzishda quyidagi omillarga asoslaniladi:

1. Ta'limning uzluksizligi va izchilligiga.
2. O'quv fanlarining hajmi o'quvchi-talabalarning yoshi, bilim saviyasiga qarab belgilanadi.

O'quv rejasiga kiritilgan fanlar dunyoviy va ilmiy xarakterga ega bo'lib, umuminsoniy tarbiyaning maqsad va vazifalarini amalga oshirishga qaratiladi.

O'quv rejasida tabiiy fanlar – matematika, fizika, kimyo, biologiya, geografiya, informatika, ona tili, chet tili, tarix, falsafa va boshqa ijtimoiy iqtisodiy fanlar asosiy o'rinni egallab, o'quvchi-talabalarda ilmiy dunyoqarash asoslarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ijtimoiy iqtisodiy fanlar bilan bir qatorda o'quvchi-talabalarning ma'naviy dunyosini boyitadigan va ijtimoiy hayotga tayyorlashda ahamiyatga ega bo'lgan tasviriy san'at, musiqa, jismoniy tarbiya, mehnat ta'limi va iqtisod asoslari singari fanlarni o'qitish uchun soatlar ajratiladi.

O'quv rejasining tushuntirish xatida ikkita qoida yoritiladi: o'quv rejasining tuzilishi prinsiplari ta'lim mazmunining tarkibi va strategiyasiga ta'sir etadigan, uni to'g'rilaydigan omillarlan biri sifatida ifodalanadi; ta'lim mazmunining, ta'lim konsepsiyasini aks ettiradigan hujjat sifatidagi o'quv rejasining vazifalarini kengaytirmay turib, o'quv rejasida va o'quv dasturlarida ta'lim mazmunini tarkibi va o'quv dasturlarida ta'lim mazmunining tarkibi va tuzilishini to'liq yoritib bo'lmaydi.

O'quv rejasida o'quv predmetining yaxlit kontegratsiyalangan tizimi ikki marta ta'lim muassasasidagi ta'limning dastlabki va oxirgi pog'onalarida o'qitishning boshlang'ich va yakunlovchi bosqichlarida ifodalanadi. O'quv yurtining o'rta zvenosida predmetlarni tabaqali o'rganish asosiy o'rin oladi.

Ta'limning boshlang'ich bosqichida integratsiyalangan kurslar kiritilishining sababi o'quvchi-talabalarda yaqqol tabaqalangan kurslarga qiziqish bo'masligi, ya'ni ana shu davrda ular dunyoni yaxlit bo'lishi va idrok etishidir. Kichik yoshdagi maktab o'quvchisini va birinchi kursdagi talabani bilimlarini o'zlashtirish jarayonining o'zi qiziqtiradi. Predmetni bilishga qiziqish aqliy faoliyatning murakkab shakllarda rivojlanishiga va keyinchalik predmetlarning tavsiflanishiga bog'liq holda vujudga keladi.

Amaliyotdan ko'rinadiki, yangi tipdagi maktablar, akademik litsey, kasb- hunar kollejlari, oliy o'quv yurtlarini tashkil etilishi, ta'lim mazmunidan ortiqcha mafkuraviylashtirish va cheklashlarni chiqarib tashlash orqali ta'limdagi bir xillikning o'zini qayta qurish, o'qituvchi bilan o'quvchi- talabalar munosabatining uslublarini o'zgartirish natijalari yaxshi sezilmayotir.

Ta'lim muassasalarida ta'limning mazmunini yangilash borasidagi tadbirlar va yechimlar orasidagi o'rta maktab o'quv materiallarini quyi sinflarga, oddiygina ko'chirish bilan yoki akademik litsey materialini kasb- hunar kollejlari yoxud oliy o'quv yurtlarida qayta takrorlash bilan o'quvchi- talabalar qobiliyatini tezkor rivojlantirishga, ta'limning sifatini oshirishga intilishlar ham uchramoqda. Bunday materiallar esa o'quvchi- talabalar o'zlashtirishining psixologik xususiyatlariga ham, o'qitish metodlariga ham to'g'ri kelmaydi. Shunga ko'ra, mazkur tadbir ortiqcha so'zlarni kiritish, axborotlarni

ko'paytirish bilan ta'limning mazmunini murakkablashtiradi va hajmini oshiradi, o'quvchi-talabalarining xotirasi cheksiz bo'lsa-da, ular uchun o'quv mashg'ulotini qiyinlashtiradi xolos.

Insonparvarlik munosabatini boyitish milliy qadriyatlarning o'zgarishini talab qiladi. Endilikda ta'lim jarayonida bilimlarning tayyor shakllarini o'zgartirish, asosan, faoliyatning qayta tiklash turlaridan foydalanish emas, balki o'quvchi-talabalar faoliyatining bilim olish jarayoniga bog'liq izlanish turlarini faollashtirish kerak.

Psixologlarning tadqiqotlaridan ma'lum bo'lishicha, ta'lim va shu yo'sinda qayta qurilsa, o'quvchi-talabalar to'liq kamol topish subyektiga aylanadi. Shunda u faqat qayta tiklash va to'ldirish lozim bo'lgan bilimlar bilan ta'minlanadigan pedagogik ta'sir ko'rsatish obyekti hisoblanmaydi.

O'quvchi-talabalar faoliyatining jamoaga taqsimlangan shakllarida yoki o'qituvchi bilan birga ishlashda mustaqil bilim olish jarayoniga faol kirishadi va o'zining ijodiy qobiliyatlarini namoyish etish imkoniyatiga ega bo'ladi. Xususan, mustaqil bilim olish jarayonidagi faol izlanish ishlarida, hatto qiynchiliklarga duch kelinsa ham o'quvchi-talabalarining sog'ligiga ijobiy ta'sir etadi. Shifokorlar va psixologlarni tasdiqlashicha, o'quvchi-talabalar faoliyatining ro'yobga chiqmasligi, ularga yomon ta'sir ko'rsatishi, intizomsizlikni huquq buzish hollarini vujudga keltirishi, o'quvchi-talabalarni "yuqoriga" emas, balki "pastga" yetaklashi mumkin.

Ta'lim mazmunini qayta qurishning butun murakkabligi shundaki, o'quvchi-talabalarni kamol toptirish talaba, ularning ijodiy ishlashini kuchaytiradigan metodlarni faol qo'llashga olib boradi, ko'nikma va malakalarni shakllantirish zarurligi esa tafakkurning reproductiv komponentlaridan voz kechishga yo'l qo'ymaydi. Bunda ularni oqilona birlashtirish, tafakkurning samarali va reproductiv komponentlari shakllanishining didaktik birligiga erishish, ayrim tadqiqotchilar taklif qilayotganidek reproductiv komponentlarni inkor qilmaslik kerak.

Shunday qilib, jamiyat uchun nihoyatda zarur alternativ ta'lim muassasalariga o'quvchi-talabalarining ya'ni o'sgan va tayyorlangan sara qismi yig'ilayotgan yoshlarni o'qitish odatdagi ta'lim muassasalariga yuklanayotgani sababli insonparvar pedagogika g'oyalarini amalga oshirish yo'lga kirgan ommaviy ta'limning vazifasi juda

murakkablashmoqda. Tabiiyki bunday ta'lim muassasalarida ham o'quvchi-talabalarga ma'lum bilimlar doirasida axborotlar berish va juziy ko'nikmalarni singdirish bilan cheklanish mumkin emas: ularni imkoni boricha yuqori darajada kamol toptirish kerak.

O'quv dasturi – DTS va o'quv rejasi asosida ishlab chiqiladi. O'quv dasturi har bir o'quv fanining o'qitish uchun ajratilgan bilim hajmi tizimi va g'oyaviy siyosiy yo'nalishini aniqlab beradigan davlat hujjatidir. Unda ma'lum bir o'quv fani bo'yicha o'qitiladigan bilim hajmi va ta'lim mazmuni ifodalanadi.

O'quv dasturida o'quv yili davomida har qaysi ta'lim muassasasida (maktab, akademik litsey, kasb-hunar kolleji, oliy o'quv yurti) alohida fanlar bo'yicha o'quvchi-talabalarga beriladigan ilmiy bilim, ko'nikma va malakalarning xajmi belgilab beriladi. O'quv dasturda har qaysi o'quv fanlarining majmui izchillik bilan yoritiladi va ma'lum mavzular orqali ko'rsatiladi. Ma'lum mavzu yuzasidan o'quvchi-talabalar o'zlashtirishi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar qisqacha ifodalab beriladi.

O'quv dasturini tuzishda quyidagi didaktik qoidalarga va prinsiplarga qat'iy amal qilinadi:

1. Dasturning aniq bir g'oyaga asoslanganligi (prinsipi).

Dastur demokratik huquqiy davlatning va hozirgi kunda barpo etilayotgan fuqarolik jamiyatining tamoyillariga asoslangan holda isloh qilingan ta'lim tizimi, fan, texnika, ishlab chiqarish, ijtimoiy munosabatlardagi erishilgan yutuqlar darajasini ilmiy-nazariy asosda aks ettirishi lozim.

2. Dasturning ilmiylik prinsipi.

Har bir ta'lim va tarbiya g'oyalari, ilmiy jihatdan tekshirilgan, aniq, to'g'ri, haqqoniy, ishnoqli dalillar, kuzatishlar, manbalar, materiallar asosida kiritiladi.

Ma'lumki, hozirgi kunda fan va texnika tobora rivojlanib, yangi-yangi kashfiyotlar paydo bo'lmoqda. Fan-texnikaga oid yangi ma'lumotlar va masalalar kiritilishi munosabati bilan o'quv dasturidagi vaqt o'tishi bilan ayrim eskirgan tushunchalar va masalalar o'quv fanlaridan chiqarib tashlanadi.

3. Dasturning qat'iylik prinsipi. O'quv dasturi jamiyatimiz taraqqiyotining har bir bosqichida fan-texnika, ishlab chiqarish hamda ijtimoiy-iqtisodiy va huquqiy munosabatlar sohasida erishilgan yutuqlar

darajasini aks ettirishi lozim. Hamma o'quv fanlariga oid dasturlarning bir necha yillar mobaynida qat'iy bo'lishiga erishish shu fan bo'yicha mukammal darsliklar ishlab chiqish uchun katta ahamiyatga ega.

4. Dasturning nazariya bilan amaliyot birligi prinsipi.

Ilmiy bilimlarni puxta egallash va o'zlashtirilgan ilmiy bilimlarni amaliyotda qo'llay olish uchun o'quvchi-talabalarga beriladigan nazariy tushunchalar ijtimoiy qurilish amaliyotiga bog'lab, aniq hayotiy misollar bilan mashqlar, tajribalarda ko'rsatib, xulosalar chiqarish kabilar bilan bog'lanishi lozim. Bu o'quvchi-talabalarning ijtimoiy faolligini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

Dasturning asosiy vazifasi – o'quv predmetining mazmunini ifodalashdir. Unda o'quv predmetining sinflarga, (kurslarga), bo'limlarga, bosqichlarga, qismlarga, mavzularga bo'linishi, ularning o'rganish tartibi, soatlar turi ko'rsatiladi. Hatto, dasturdagi masalalar ro'yxati ham undagi boshqa bilimlarning mazmunidan tashqari protsessual yo'nalishi ham mavjudligidan dalolat beradi. Shunday qilib, dastur ikkita vazifani bajaradi: ta'limning mazmunini o'quv predmeti doirasida aks ettiradi va predmet uchun muayyan normativ sifatida xizmat qiladi. Bundan tashqari u darslikka o'tishni tayyorlaydi va uning mualliflari faoliyati uchun yo'llanma hisoblanadi.

Masalalar ro'yxati – dasturning markaziy bo'limidir., ammo unda boshqa bo'limlar ham bo'lib, ular darslikning tuzuvchilari fikrini va o'qituvchilarning faoliyatini ma'lum yo'nalishga solishi kerak. *Har bir o'quv predmeti bo'yicha DTS asosida o'quv dasturi to'rt qismdan: tushuntirish yoki o'qitirish xati (har xil dasturda mazmuni turlicha); ro'yxat ko'rinishidagi mazmunning o'zi (mavzular, masalalar, laboratoriyalar va amaliy ishlar, namoyishlar, ekskursiyalar); predmetlararo aloqalar ko'rsatilgan bo'lim hamda o'quvchi-talabalarning bilim va ko'nikmalariga qo'yiladigan talablar ifodalangan bo'limlardan iborat bo'ladi.*

Har bir o'quv fanining maqsadlari va vazifalarini ifodalash – dasturning eng muhim elementidir. Xususan ana shu maqsad va vazifalar darslik muallifining dasturni amalga oshirishdagi ma'lum nuqtai nazarini va o'qituvchining darslikni to'g'irlashi hamda o'qitish jarayonini tashkil etish uchun tegishli yo'nalishni belgilaydi. O'qituvchi ayniqsa, yosh o'qituvchilar o'z izlanishlarini yo'nalishini belgilab olish uchun kursning

maqsadini chuqur anglashlari kerak. Dasturlarda shunday vazifalar beriladiki, o'qituvchi ularni hal qilish uchun oliy o'quv yurtida tayyorlanmagan bo'ladi. Buning maqsadi sifatida ta'lim mazmuniga metodologik bilimlarning kiritilishini aytish mumkin. Har bir o'quv faniga mana shunday talablar qo'yilishining o'zi o'qituvchilarni chuqur o'ylashga majbur etadi. Tajribali pedagog o'tgan yillardagi dasturlarda bunday vazifalar bo'lmaganligini sezadi. Bu hol uning mustaqil bilim olishi, ijodiy izlanishi, shuningdek, metodik birlashmada ishlashi uchun turtki bo'ladi.

Demak, o'quv dasturlari DTSga asoslanib davlat tomonidan tasdiqlangan hujjatdir. Shu bois ham barcha turdagi ta'lim muassasalarida o'quv jarayoni zamon talablariga javob beradigan o'quv rejasi va o'quv dasturlari asosida tashkil etiladi.

Darslik. Dasturda ta'limning mazmuni *masalalar ro'yxati* orqali ifodalanadi. O'quv materiali o'quvchi-talabalarga mo'ljallangan darsliklar, o'quv qo'llanmalarda, kitoblar va didaktik materiallarda, o'qituvchiga mo'ljallangan metodik tavsiyalarda yoritiladi. Darslik asosiy normativ hujjat hisoblanadi.

Darslik ma'lum bir fanning mazmunini dastur asosida didaktik talabalarga rioya qilgan holda bayon etuvchi o'quv kitobidir.

Darslik bilan bir qatorda o'quvchi-talabalarni o'quv materiallari ustida tizimli ish olib borishlari ilmiy bilim-ko'nikma va malakalarni shakllantiradigan quyidagi kitob va qo'llanmalardan ham foydalanadilar:

1. Badiiy adabiyot;
2. Ilmiy adabiyot;
3. Ilmiy-ommabop adabiyot;
4. Masala va mashqlar to'plami.

Darslik o'quvchi-talabalarning kitobi va uning eng muhim qurolidir. U faqat darsda tahlil qilinadigan o'quv materialini o'zlashtirishda o'quvchi-talabalarga yordam beribgina qolmay, unda mazkur predmetga qiziqish uyg'otishi, shu soha bo'yicha bilim olish ishtiyoqini ham vujudga keltirishi kerak.

Darslik o'quvchi-talabalar uchun ham metodik qo'llanma sifatida xizmat qiladi: tushunchalarni kirtish tartibini, ularni yoritish chuqurligini, kiritilgan o'quv materiallariga vaqtning taqsimlanishini

belgilaydi.

Obrazli qilib aytganda, darslik o'qitish jarayonining "ssenariysi"dir. Unda o'qituvchi o'zlashtirishi lozim bo'lgan bilimlar, faoliyat usullari qayd qilinadi, bilim va ko'nikmalarni ijodiy qo'llash yo'llari belgilanadi, yemotsional – qimmatli qadriyatlarni tarbiyalashning ayrim vositalari ko'rsatiladi. Darslikda ta'limning ana shu barcha mazmuni muayyan tartibda o'quvchi-talabalarning ta'lim muvaffaqiyatini ta'minlaydigan bosqichlar bo'yicha joylashtiriladi. Lekin maktabdagi boshlang'ich sinflar uchun mo'ljallangan darsliklar bag'oyat o'ziga xosdir. Ularning hammasida metodik apparat kichkina bo'lib u sinflar sayin asta-sekin vujudga keladi. O'rta maktabda ba'zan o'quvchi darslikdan tamomila mustaqil holda foydalana olish- olmasligi muhokama qilinsa, boshlang'ich sinfda bu ishga o'qituvchining rahbarligi majburiydir. Akademik litsey, kasb-hunar kollejlari va oliy o'quv yurtlarida o'quvchi-talabalarning o'zlari mustaqil mutolaa va muhokama qilishni bilishadi.

Ijodiy ishlaydigan o'qituvchilarning tajribasini tahlil qilib juda muhim kuzatishni amalga oshirish mumkin. Ular darslik va o'zlarining metodik qo'llanmalaridan prinsip sifatida emas, balki normativ model sifatida foydalanadilar. Aslida o'qituvchilar o'quvchi-talabalarning ehtiyojini, shaxsiy imkoniyatlarini nazarda tutib, o'z darsliklarini yozadilar. Ular darslikni to'ldirib, kengaytirib va chuqurlashtirib, uning mualliflari bilan hamkorlikda ish olib boradilar. Binobarin, muallif o'quvchi-talabalarning tayyorgarlik darajasini hisobga olish, ularga tabaqali yondashish imkoniyatiga ega bo'lmaydi.

O'qituvchi doimo o'quv yili boshlanishidan oldin va keyinchalik har kuni darslikka murojaat qiladi. Uning bundan maqsadi har gal har xil bo'ladi. Darslik o'qituvchining qo'lida juda ko'p vazifalarni bajaradi. U, avvalo, predmetni o'qitish vositasi sifatida xizmat qiladi. Har bir o'qituvchi ana shu vazifani biladi va uni muvaffaqiyatli amalga oshira oladi.

Darslik bilan o'quv jarayoni o'zaro bog'liq bo'lib, unda savollar, topshiriqlar, jadvallardan, statistik, xronologik ma'lumotlar va hokazolardan o'z o'rinda foydalanish lozim.

Darsliklarda savollar va topshiriqlar ta'lim konsepsiyasi asosida tuzilgan va metodik nuqtai-nazardan to'g'ri joylashtirilgan (kamol toptirish maqsadida yoki rasmlar orqali ifodalangan bo'lishi lozim.

Ular, asosan, quyidagi uch guruhga bo'linadi:

Birinchi guruh bilimlarni mustahkamlash, o'zlashtirilgan narsalarni esga tushirish va malakalarni shakllantirishga doir savol va topshiriqlar kiradi.

Ikkinchi guruh tafakkurni o'stiradigan (mustaqil ishlashni taqsimlash, umumlashtirish, baholash, xulosa chiqarish, bilimlar tizimini mustahkamlash, aniqlash va tajribaga solishni talab qiladigan) savol va topshiriqlardan iboratdir.

Uchinchi guruh o'zlashtirilgan bilimlarni amalda qo'llashga (mustaqil ishlarni bajarish va malakalarni egallashga) doir savol va topshiriqlarni o'z ichiga oladi.

Darslikda o'quv dasturining barcha talablari aks etishi va asosiy g'oyalar, xulosalar yaqqol ifodalanishi lozim.

Darsliklarni yaratishda va mazmunini o'quvchi-talabalarga moslashtirishda quyidagi didaktik talablarni alohida e'tiborga olish kerak:

- materiallarni darsliklarga to'g'ri taqsimlash;
- darslikda aks etgan ilmiy bilimlar o'quvchi-talabalarning yosh xususiyatiga mos kelishi kerak;
- darslikda bayon qilingan ilmiy bilimlarning nazariy asosi, g'oyalari tizimli, mantiqiy jihatdan aniq va qisqa, izchil bo'lishi kutiladi. Ular hayotdan olingan, ishonarli bo'lishi talabchanlikka asoslanishi lozim;
- darslikdagi nazariy bilimlar ishlab chiqarish amaliyoti bilan bog'langan bo'lishi kerak;
- darslik tilining soddaligi, ravonligi, ta'lim oluvchilar nutqini o'stirish uchun tegishli qoida va ta'riflar berilishi kerak;
- darslik ichidagi va muqovasidagi rasmlar va bezatilishi o'quvchi-talabalarning yoshiga mos, fanning xarakteriga monand bo'lishi kerak;
- o'quvchi-talabalarga beriladigan vazifalarni asta-sekin qiyinlashtirib borish (tizimga solish);
- o'quvchi-talabalarga tabaqali yondashishni nazarda tutish (topshiriqlarni qiyin yoki osonligiga qarab tanlash);
- darsda, uy vazifalarini va mustaqil ta'lim bilan bog'liq savol topshiriqlarni bajarishda, takrorlashda asosiy va qo'shimcha materiallarni ajratish;
- darslikdagi savol-topshiriqlarning mo'ljallangan vaqtga mosligi va

o'quvchi-talabalarni qiynab qo'ymasligi;

–darslikning mazmuni (o'quvchi-talabalarni qiziqtirish, mavzu-matnlarining g'oyaviy-estetik jihatlari) uni o'rgatishning metodik tizimiga muvofiq bo'lishi va hokazolalar.

Darslikning asosiy komponenti uning matnidir. Matnlar asosida va qo'shimcha materiallardan (murojaat, hujjat, xrestomatiya va hokozolardan) hamda tushuntirishlardan iborat bo'ladi. Darslikni tahlil qilishda uning tuzilishi, mavzularning o'rni, ilustrasiyalarga boyligi va eng muhim o'quvchi-talabalarga ta'siri hisobga olinishi kerak. Mana shu didaktika talablari amalga oshirilishi uchun har bir yangi darslikni yaratishning o'ziga xos muammolarini to'g'ri hal qilish, darslik o'quv-metodik ishlarining asosi bo'lishi kerakligini nazarda tutish shart.

Shunday qilib, darslikda har bir fanning mazmuni va shu fanga oid ilmiy bilim asoslari o'quv dasturiga va didaktika talablariga muvofiq ravishda bayon qilinadi. Darsliklar bilan bir qatorda ayrim fanlardan o'quv qo'llanmalar ham yaratiladi. Masalalar, mashqlar va testlar to'plami, xrestomatiyalar, atlaslar, lug'at kitoblar kabilarni misol qilib keltirish mumkin.

Umuman, darslik va o'quv qo'llanmalaridagi materiallar katta ta'limiy- tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lib, u bilan ishlash o'quvchi-talabalarning aqliy tarbiyasiga, ularda ilmiy dunyoqarashning, ahloq-odob, tafakkur, nutq va ijodiy mustaqillikning rivojlanishiga yordam beradi.

5-rasm. Ta'lim mazmunini tanlash ehtiyojlari

Mustahkamlash uchun savollar

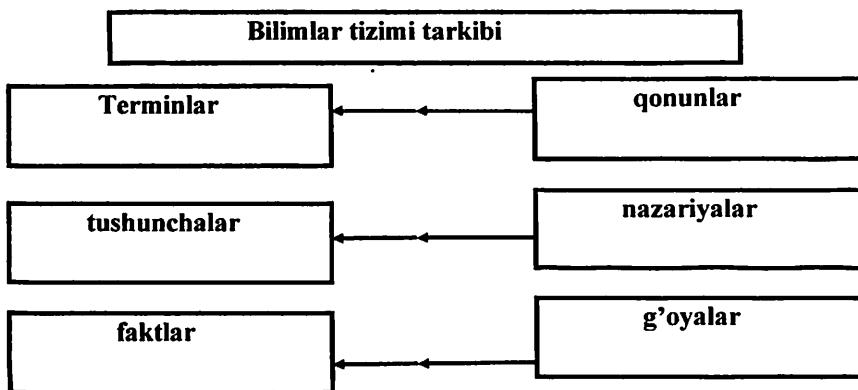
- 1) Ta'lim mazmunini tushuntiring?
- 2) DTS nima?
- 3) Darslik va o'quv qo'llanma farqini tushuntiring?
- 4) O'quv reja qanday hujjat?

8-MAVZU. O‘QUV JARAYONINI TASHKIL ETISHNING ASOSIY SHAKLLARI

Kishilik jamiyatining tarixiy taraqqiyotida ta’lim berish va o‘qitish paydo bo‘lgan va mustaqil jarayon sifatida ajralib chiqqan vaqtdan boshlab tashkiliy shakllarida turlicha amalga oshirilgan.

Insoniyat tarixiga nazar tashlar ekanmiz, kishilik jamiyati taraqqiyotining ilk bosqichlarida ta’lim berish ishlarini kishilarning mehnat faoliyati, turmush tarzi bilan uzviy bog‘langan hamda bilim berish, katta yoshdagilar hayotiy tajribasini yoshlarga o‘rgatish ishlari **yakka tartibda** (individual) olib borilgan. Bu o‘qitishning eng qadimgi shakli – **ta’limning individual shakli** hisoblanadi. Ta’limni tashkil etishning individual shakli (kichik guruhlar shaklida) antik davr va o‘rta asrlarda yagona usul bo‘lgan, undan Yevropadagi ba’zi mamlakatlarda keng foydalanilib kelingan.

Individual ta’lim (kichik guruhlar shaklida) bir qator **afzalliklarga** ega, shuning uchun ta’limning bu shakli bizning davrimizgacha **repetitorlik ta’limi shaklida** saqlanib qolgan. Uning ustunligi o‘quv faoliyati mazmuni va metodini to‘la individuallashtirish, aniq bir masalani hal etishda uning har bir harakati va faoliyati jarayonlarini kuzatib borishdan iborat. Individual ta’lim o‘qituvchining yuqori pedagogik malaka va mahoratga ega bo‘lishni talab etadi.

Individual ta’lim (o‘qitish)ning afzallik(ustunlik)lari bilan bir

qatorda uning bir qator kamchiliklari ham mavjud bo'lib ular quyidagilardan iborat:

1) vaqtning tejamli emasligi;

2) o'qituvchi ta'sirining cheklanganligi (o'qituvchining vazifasi o'quvchi- talabalarga topshiriq berish va uni bajarilishini tekshirishdan iborat);

3) boshqa o'quvchi-talabalar bilan hamkorlikda ishlash imkoniyati cheklanganligi (bu holat ijtimoiylashish jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatadi);

4) jamoada ishlash tajribasining shakllanmasligi va h.k.

Mazkur sabablar XVI asrdan boshlab individual o'qitish shaklining ahamiyati pasayib, uning o'rnini **ta'limning individual – guruhli shakli** egallashiga imkon beradi.

Ta'limning individual – guruhli shaklidan Yevropada XVI asrda keng foydalana boshladilar. Vaholanki, Markaziy Osiyo davlatlarida ta'limning **individual – guruhli shaklidan** qadimgi (antik) davrlarda keng foydalanganlar. Zardushtiylikning muqaddas kitobi "Avesto" (miloddan avvalgi VII-VI asrlar)da talqin etilishicha, ibodatxonalar qoshidagi maktablarda individual – guruhli o'qitish jamoali o'qitish bilan birga qo'shib olib borilar edi. Birinchi navbatda, bolalarga zardushtiylik dini asoslari, Oliy Tangri Axura Mazdaga iltijo va murojaatlari-yu farzlari, Zardusht o'g'itlari puxta o'qitilib, kalome – bad'e asoslariga suyangan holda "Gohlar" maxsus yodlatilgan. Ikkinchidan jamiyat taraqqiyoti ehtiyoji va talablaridan kelib chiqqan holda, bolalarga riyoziyot (matematika), xandasa (geometriya), falakiyot (astronomiya), tarix, falsafa, huquqshunoslik, tabobat va boshqa dunyoviy fanlar o'qitilgan. Kichik yoshdagi bolalarni o'qitishda ustoz- kohin (o'qituvchi) 21 kitob (nask)dan iborat "Avesto"ning "Goh" "Yasht" yoki boshqa kitob (nask)laridan birini ochadi, bolalar navbatma-navbat ovoz chiqarib o'qiydilar, keyin esa hamma birgalikda (individual-guruhli) takrorlaydilar, mashqlarni esa maxsus taxtachalarga yozganlar. O'qitish jarayonida ko'rsatmali qurollardan, hikoya qilish va suhbat – muloqot uslublaridan keng foydalanilgan. Dars jarayonida o'tilgan mavzuni shovqinsiz takrorlash, hamisha esda tutish talab qilingan, egallangan bilimni sinash maqsadida ta'lim oluvchilarning bilim darajasi muntazam tekshirilib va baholanib

borilgan. Tashkil etish quyosh chiqqandan to botguncha davom etgan, uy vazifalari (topshiriqlari) mavjud bo'lmagan.

O'rta asr Uyg'onish davrida (IX-XII asrlar davomida) al-Xorazmiy, al-Forobiy, al-Beruniy, Ibn Sino va boshqa mutafakkirlarning asarlaridagi g'oyalarning o'ziga xosligi shundan iboratki, bevosita o'rganilayotgan fan mantig'idan ajratilmagan. Shuningdek, ta'lim jarayonini tashkil etish shakllari, ta'lim-tarbiya maqsadi, prinsiplari, mazmuni va uslublariga xos g'oyalar alohida kitoblarda berilmay, balki bevosita amalda (tajribada), bironta fanni o'rganish asosi aniq bilim, malaka va ko'nikmalarni shakllantirish jarayonida yoritiladi.

Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy (783-850) "Al-kitob al-muxtasarfi hisob aljabr va muqobala" ("Aljabr va al muqobala hisobi haqida qisqacha kitob" asari bilan algebra fanining asoschisi sifatida matematika fanida abstraksiya (mavhumiylik) tushunchasini kengaytirdi. Induksiya yo'li bilan masalalarni umumiy yechish usullarini hal etdi, deduksiya yo'li bilan umumiy usullar yordamida turli xususiy masalalarni yechdi.

Al-Xorazmiy o'qitish jarayonini tashkil etishda bilim berishning ko'rgazmali tajriba usullari, savol-javob, malaka va ko'nikmalarni shakllantirish, talabalarning bilimlarini sinash usullaridan keng foydalangan.

Abu Nasr Forobiy (873-950) o'z asarlarida o'qitish jarayonini tashkil etishda ta'lim-tarbiyani uzviy birlikda olib borish xususida fikr bildirsa ham, ammo har birining inson shaxsini kamol toptirishda o'z o'rni va xususiyati bor ekanligini alohida qayd qiladi:

"Ta'lim – degan so'z xalqlar va shaharliklar o'rtasida nazariy fazilatni birlashtirish, tarbiya esa shu xalqlar o'rtasida nazariy fazilatni birlashtirish, tarbiya esa shu xalqlar o'rtasidagi tug'ma fazilat va amaliy kasb – hunar fazilatlarini birlashtirish degan so'zdir.

Ta'lim faqat so'z va o'rgatish bilangina bo'ladi. Tarbiya esa, amaliy ish tajriba bilan, ya'ni shu xalq, shu millatning amaliy malakalardan iborat bo'lgan ish-harakat, kasb-hunarga berilgan bo'lishi, o'rganishidir".

Forobiy o‘qitish jarayonini tashkil etishda ta’lim-tarbiya berishning ishonirish va majbur etish metodlari u‘stida to‘xtab, shunday yozadi: **“Amaliy fazilatlar va amaliy san’atlar (kasb-hunar) va ularni bajarishga odatlantirish masalasiga kelganda, bu odat ikki turli yo‘l bilan hosil qilinadi: birinchi yo‘l qanotbaxsh so‘zlar, chorlovchi, ilhomlantiruvchi so‘zlar yordamida odat hosil qilinadi, malakalar vujudga keltiriladi. Odamdagi g‘ayrat, kasb-intilish harakatga aylantiriladi.**

Ikkinchi yo‘l (usul) – majbur etish yo‘lidir. Ammo ulardan qaysi biriki, nazariy bilimlarni o‘rganishga astoydil kirishsa hamda fazilati yaxshi bo‘lib, kasb-hunarlarni va juz‘iy san’atlarni egallashlarga intilishi bo‘lsa, bunday yoshlarni majbur etmaslik kerak, maqsad ularni fazilat egasi qilish va kasb – hunar ahillariga aylantirishdir”. Ta’limning differensiyasi (darajalanishi) haqidagi al- Forobiyning didaktik xulosalari hozirgi davrning ta’lim nazariyasi uchun ahamiyati yo‘qotmaganligini alohida ta’kidlash lozim:

“Ishontirish metodlari va xayolda paydo bo‘lgan fikriy tasavvurlar oddiy xalqni, xalqlardagi va shaharlardagi oddiy kishilarga ta’lim berish davomida qo‘llaniladi. Qaysiki, ishonchli dalillash metodi, ya’ni narsalarning mohiyatiga o‘zining aql bilan yetishish metodi tanlaganlar qatoriga chiqishi mumkin bo‘lmagan kishilarnigina o‘qitish davomida qo‘llanadi”. Al-Farobiy ta’lim jarayonida bilimlarning boshlanishi va dalillarning asosi hisoblanadigan kuzatish va tajriba kabi ko‘rgazmali metodlarni keng qo‘llashni taklif etadi. Tajriba natijasida olingan va kuzatishlar yoki tajriba yo‘li bilan tekshirilgan bilimlar natijasida ta’lim oluvchining fikr-o‘yi aqqliroq bo‘lib boradi, uning o‘zi esa – ko‘p darajada mukamallashadi.

Abu Rayhon Beruniy (973-1048) ta’lim jarayonini tashkil etishda, birinchidan, ta’lim oluvchiga bilim berishda turli mavzular yuzasidan mulohazalar yuritishni, ikkinchidan, tolibi ilmlarni zeriktirmasdan ko‘rgazmali bayon etishni, xotirasiga malol keltirmaslikni ta’kidlaydi: “Bizning maqsadimiz o‘quvchini toliqtirib qo‘ymaslikdir, hadeb bir narsani o‘qiyverish zerikarli bo‘ladi va toqatini toq qiladi. Agar o‘quvchi bir masaladan boshqa bir masalaga o‘tib tursa, u xuddi turli-tuman bog‘-rog‘larda sayr qilgandek bo‘ladi, bir bog‘dan o‘tar-o‘tmas, boshqa bog‘ boshlanadi. Kishi ularning

hammasini ko'rgisi va tomosha qilgisi keladi. Har bir yangi narsa kishiga rohat bag'ishlaydi".

Abu Ali ibn Sino (980-1037) "Tadbiri manzil" asarining "Omuzish va parvarishi modarabo farzand" (Bolalarni maktabda o'qitish va tarbiyalash") bo'limida o'quvchilarni, ya'ni tolibi ilmlarni *jamoali ya'ni sinf-dars shaklida o'qitishni* tashkil etishda quydagi tomonlarga qat'iy rioya etish zarurligini takidlaydi:

-agarda o'quvchilar(tolibi ilmlar) birgalikda o'qisalar,ular zerikmaydilar, fanni o'rganishga qiziqish kuchayadi; ularda bir-birlaridan ortda qolmaslik uchun o'zaro musobaqalashish istagi rivojlanadi, ular bolaning o'qishi yaxshilanishiga yordam beradi;

-o'zaro suhbatlarda o'quvchi(tolibi ilm)lar kitobdan o'qish yoki kattalardan eshitgan qiziqarli ma'lumotlarni bir-birlariga aytib beradilar;

- bola (tolibi ilm)lar birgalikda yig'ilganlarida bir-birlari bilan do'stlashadilar va bir-birlarini hurmat qiladilar, ular faqat musobaqalashmaydilar, balki bir-birlariga o'quv materiallarini o'zlashtirishda yordam beradilar; bu bilan bola (tolibi ilm)lar mag'rurlanadilar, bir-biridan yaxshi odatlarni o'rganadilar.

Burxoniddin Zarnuji (XII asr) "Bilim olish yo'lida o'quvchiga maslahatlar" nomli asarida ta'lim (dars)ni tashkil etish bo'yicha tavsiyalar beradi. Uning ta'kidlashicha, maktab va madrasalarda dars jarayoni taxminan bir soat davom etishi kerak. O'qituvchi darsga tolibi ilmlar tushunishi va o'zlashtirishi mumkin bo'lgan o'quv materiallarini tanlab olishi, darsda o'rganiladigan materiallarni sodda qilib tushuntirib berishi lozim. O'quv materiallari shunday tanlanishi kerakki, u ikki marotaba takrorlanganda o'zlashtirilsin. Shuning uchun u katta matnlarni qismlarga bo'lish va boshqa darslarda uni albatta takrorlashni taklif etadi.

Muhammad Tarag'ay Ulug'bek (1394-1449) davrida o'qitishning sinf- dars tizimlari, bolalarni yoshi bo'yicha tabaqalashtirib o'qitish, o'quv-tarbiya ishlarini tashkil etishning aniq bir muddatini belgilab qo'yish, xotin- qizlarga ta'lim-tarbiya berishni aniq bir tizimga solish va boshqa ko'pgina o'xshash islohotlar amalga oshirildi. Jumladan, Ulug'bek madrasalarda o'qish muddatini qat'iy 8 yil qilib belgilab qo'ydi.

Shuningdek, maktab va madrasalarda dars berishning individual mashgʻulotlar tizimini bekor qiladi va **“jamoa” sinf-dars tizimiga** yaqin boʻlgan shaklini joriy qildi. Umumiy maʼruzani 50-70 nafar tolibi ilmlardan iborat guruhga odatda, ilm-fan boʻyicha oʻz sohasida mashhur Shamsiddin Muhammad Qozizoda Rumiy, Mavlono Muhammad, Ali Qushchi kabi olim mudarrislar oʻqiydi, amaliy mashgʻulotlarni esa 10-15 talabadan iborat guruhda kichik mudarrislar olib boradi. Oʻqitishning muhim metodlari munozara va tortishuvlar hisoblangan.

Ulugʻbek maktab va madrasalarda berilgan nazariy bilimlarni amaliyotga tatbiq etish maqsadida mudarrislar oʻqituvchilardan tolibi ilmlar (oʻquvchi- talabalar) bilan rasadxonada amaliy mashgʻulotlar oʻtkazishni talab etdi, bunga bevosita oʻzi rahbarlik qildi.

Ulugʻbekning fikricha, tolibi imlar hayotida darslik muhim oʻrinda turadi. Shunga koʻra, uning izdoshlari tomonidan matematika, metafizika, astronomiya, geografiya, tarix va boshqa fanlardan sodda, tili ravon, tushunarli, mantiqiy izchillikda oʻqimishli darsliklar yozilgan. Lekin shu oʻrinda oʻqitishning **“jamoa” shaklining** salbiy tomonlari ham boʻlganligini taʼkidlab oʻtish lozim. Jamoali oʻqitish shakli XX asr taʼlim tizimida mashhur boʻlgan guruhli laboratoriya metodida boʻlgani kabi oʻzlashtirishni individual xususiyati hisobga olinmagan. Yaxshi oʻzlashtirmagan baʼzi shogirdlar ham ilgʻor (oʻzlashtirgan)lar qatorida bir qoʻllanmani oʻrganishga oʻz-oʻzidan oʻtavergan, kerakli bilimni egallay olmagan holda madrasani bitirib chiqadilar.

Taʼlimni individual – guruhli shaklining mazmuni mashgʻulotlarni oʻqituvchi bir oʻquvchi-talaba bilan emas, balki tayyorlik darajasi turlicha boʻlgan turli yoshdagi oʻquvchi-talabalar guruhi bilan olib borishidan iborat edi. Oʻqituvchi navbat bilan har bir oʻquvchi-talabadan oʻtilgan mavzuni soʻraydi, yangi savollarni tushuntiradi, mustaqil ishlash uchun individual topshiriqlar beradi, qolgan oʻquvchi-talabalar oʻz ishlari bilan shugʻullanadilar. Oʻqishni bunday tashkil etishda bolalar mashgʻulotlarga yilning turli davrlarida hamda kunning turli vaqtlarida kelishlari mumkin boʻlgan ham.

XV-XVI asrlar davomida Yevropada ishlab chiqarishning rivojlanishi oʻquvchi-talabalarga taʼlim berishning ommaviy shakli

yuzaga kelishiga zamin yaratdi.

Ulardan biri o'quvchi-talabalarni **guruhli (jamoali) ta'limi** sanaladi. U Rossiya (hozirgi Belorusiya va Ukrainaning g'arbiy hududlari) **birodarlik** maktablarida ilk bor qo'llanilgan va o'qish sinfdarsli shaklining asosi bo'lib qolgan. Bu tizimlar XVII asrda Yan Amos Kamenskiy tomonidan "Buyuk didaktika" asarida nazariy jihatdan asoslab berildi va ommaviylashtirildi. Olim pedagogika nazariyasiga o'quv yili, o'quv kuni, dars mashg'ulotlar orasidagi tanaffus, o'quv ta'tillari kabi tushunchalarni kiritdi.

Ya.A.Kamenskiy "Buyuk didaktika" (1632) asarida o'quv mashg'ulotlarini guruh shaklida uyushtirib, ularda har yili va har bir o'quv kunini bir vaqtda boshlashni; har qaysi mashg'ulot uchun muayyan muddat belgilashni; mashg'ulotlar o'rtasida tanaffuslar berilishini; guruhlarda o'quvchi-talabalar yoshi va soni bir xil bo'lishini, materialni bir xil sur'atda o'rganishni; o'quv mashg'ulotini muayyan tashkiliy shaklda; o'quvchi-talabalar e'tiborini bir nuqtaga to'plash, o'qituvchining tushuntirishi, tushuntirishlar davomida va undan keyin o'quvchi-talabalarga savol berish, o'quv materiali mazmuni qanday o'zlashtirilganini nazorat qilish shaklida o'tkazishni ta'minlash maqsadga muvofiq va zarur ekanligini nazariy jihatdan asoslab berdi. Guruhli (jamo) mashg'ulotlarning bunday shakli **sinf-dars tizimi** nomini olib, juda ko'p mamlakatlarga tarqaldi, mustahkamlandi. U bugungi kunda ham takomillashgan ko'rinishda keng ko'lamda qo'llanilib kelinmoqda.

Sinf-dars tizimining bugungi mazmuni o'quv ishlarini tashkil etish o'ziga xos shakl sifatida quyidagilardan iborat:

- bir xil yoshdagi va taxminan bir xildagi tayyorgarlik darajasiga ega bo'lgan o'quvchilar sinfi yoki talabalar guruhini tashkil etadi. Ta'lim muassasasida sinf o'quvchilari yoki talabalar guruhi o'qishning umumiy davriga asosan doimiy tartibni saqlab qoladi;
- sinf yoki guruh o'qish faoliyati yagona yillik, o'quv rejasi va dasturi asosida, doimiy dars jadvali bo'yicha tashkil etiladi, buning natijasida o'quvchi-talabalar ta'lim muassasasiga yilning bir vaqti va oldindan belgilangan kun soatlarida kelishlari kerak bo'ladi;
- mashg'ulotlarning asosiy birligi dars hisoblanadi;
- dars odatda bir fan yoki mavzuga bag'ishlangan bo'ladi, shu bois

o'quvchi- talabalar sinfda yoki auditoriyada bitta material ustida ishlaydilar;

- darsda o'quvchi-talabalarning o'qish faoliyatiga o'qituvchi rahbarlik qiladi, u o'z fani bo'yicha o'qish natijalari, har bir o'quvchi-talabani alohida bilimni baholaydi.

K.D.Ushinskiy tomonidan sinf-dars tizimi, uning tashkiliy qurilishi va tipologiyasi yanada rivojlantirildi. U har bir darsning bir-biri bilan ketma-ket bog'langan quyidaagi uchta qismini ajratib ko'rsatadi:

1) ilgari o'rganilgan bilimlar asosida yangi bilimlarni anglashni amalga oshirish va o'quvchi-talabalarda materialni jadal qabul qilishga maqsadli ko'rsatmani yaratishga qaratiladi;

2) asosiy masalani hal etishga yo'naltiriladi va darsning muhim, markaziy qismi hisoblanadi;

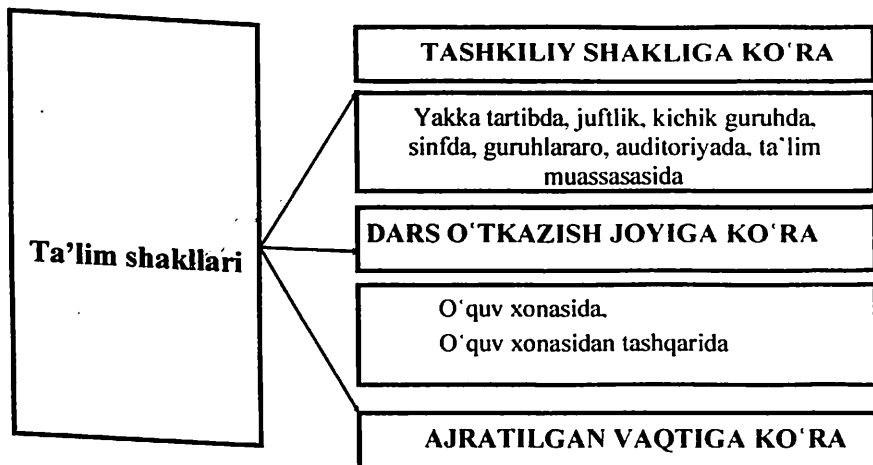
3) amalga oshirilgan faoliyatga yakun yasash, bilim, ko'nikma va malakalarni mustahkamlashga qaratiladi.

A.Disterverg esa darsni tashkil etish, o'qituvchi va o'quvchi-talabalarning faoliyatiga taalluqli o'qitish tamoyillari va qoidalari tizimini ishlab chiqdi, o'quvchi-talabalarning yoshi va imkoniyatlarini hisobga olish zarurligini ilmiy asoslab berdi. Ta'limning sinf-dars tizimi alohida o'quv fanlarini o'qitish metodikasi va didaktikasiga oid asarlarida uning afzallik va kamchiliklarini ko'rsatib berdi.

Afzalliklari: yaxlit o'quv-tarbiyaviy jarayonning tartibli ketishini ta'minlovchi aniq tashkiliy tizim; jarayonlarning oddiy boshqarilishi: muammoning jamoa bo'lib muhokama qilinishi, masalaning yechimini birgalikda izlash jarayonida bolalar o'zaro munosabatlarning shakllanish imkoniyati; o'qituvchining o'quvchi-talabalar va ularning tarbiyasiga doimiy emotsional ta'sir ko'rsatishi; ta'limning emotsionalligi (zero, o'qituvchi bir vaqtning o'zida o'quvchi-talabalarning katta guruhi bilan ish olib boradi), o'quv faoliyatiga musobaqalashish elementlarini o'zlashtirish sari harakatlarning muntazamligi va ketma-ketligi.

Kamchiliklari: tizimning asosan bilimlarni o'rtacha darajada o'zlashtiruvchi o'quvchi-talabalar uchun mo'ljallanganligi, bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchi-talabalar uchun qiyinchiliklarning yuzaga kelishi va kuchli o'zlashtiruvchi o'quvchi-talabalar qobiliyatlarining rivojlanish sur'atining ortga surilishi; o'qituvchi uchun o'qitish

mazmuni va o'qitish sur'atlari hamda metodlari bo'yicha individual ishlarni tashkil etish, shuningdek, o'quvchi- talabalarining individual xususiyatlarini hisobga olishda qiyinchilikning yuzaga kelishi; katta va kichik yoshli o'quvchi-talabalar o'rtasidagi munosabatlarning qaror topmasligi.

6-rasm. Ta'lim jarayoni shakllari

Mustahkamlash uchun savollar

1. Ta'limning individual shaklini tushuntiring?
2. Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy asarlaridagi g'oyalarning o'ziga xosligini ayting?
3. O'quv jarayonini tashkillashtirishda boshqa mutafakkirlarning asarlaridagi g'oyalarning o'ziga xosligi ayting?

9-MAVZU. O‘QITISH METODLARI VA VOSITALARI

“Pedagogik adabiyotlarda, lug‘atlarda va ta‘lim jarayonida **“metod”**, **“metodika”**, **“usul”**, **“uslub”** atamaları tartibga keltirilmasdan ba‘zi o‘rinlarda **“Ta‘lim metodlari”**, **“o‘qitish metodlari”**, **“o‘qitish usullari”**, **“o‘qitish uslublari”** tarzida turlicha talqin qilinmoqda. Shu bois ta‘lim metodlari mazmun-mohiyatini batafsilroq ta‘riflashga va izohlashga qaror qildik.

“Metod” – yunoncha so‘z bo‘lib, **“aynan nimagadir yo‘l”** degan ma‘noni anglatadi, ya‘ni *“maqsadga erishish usuli yoki yo‘li”* demakdir, muayyan ma‘noda esa *“tartibga solingan faoliyatdir”*.

“Metod” tushunchasi bilan bir qatorda **“metodik usul”** degan tushuncha ham qo‘llaniladi. **“Metod”** ancha keng tushuncha, **“Metodik usul”** metodning bir qismi, uning mexanizmi sifatida tushuniladi. Agar o‘qituvchining mavzuni tushuntirishdagi hikoyasi *metod* bo‘lsa, hikoya qilish vaqtida o‘quvchi-talabalarga qaratilgan savollar ularni faollashtirishga yordam beruvchi *metodik usul* bo‘ladi. Shuningdek, mavzuni ko‘rgazmali qurollar va o‘qitish texnikasi vositalari yordamida ko‘rsatish ham *metod*, mavzuga bog‘liq o‘quv materiallarining bir qismini sekinlashtirilgan holda ta‘minlovchi *metodik usuldir*. Shuningdek, o‘quv-bilish faoliyatining maqsadga yetishishda qo‘llaniladigan metodik usullar tizimini *uslub* (yo‘l) desa mantiqan to‘g‘ri bo‘ladi.

Ta‘lim-tarbiya uslub (metodika)larini tavsif qiladigan bo‘lsak, u o‘qituvchi bilan o‘quvchi-talabalar, muloqotini hamda o‘quv dasturi va darslik, shuningdek, o‘qitish texnikasi vositalari yordamida bilim berish va uni olishni amalga oshiradigan o‘zaro munosabatlarni tizimga soluvchi pedagogik faoliyatidir. Bu o‘qituvchi tomonidan o‘quvchi-talabalarni bilim, ko‘nikma va malakalar bilan qurollantirish; o‘qituvchilar tomonidan berilayotgan ilmiy bilim, ko‘nikma va malakalarni o‘zlashtirish faoliyatda qo‘llanadigan uslub, ya‘ni yo‘llarni o‘z ichiga oladi. Ta‘lim berish o‘qituvchidan izlanishni, yuksak pedagogik mahoratga ega bo‘lishni, mavzuning maqsadiga qarab, ta‘lim metodlarini tanlay bilishni, kerakli ta‘lim vositalaridan o‘z o‘rnida foydalana bilishni talab etadi.

Binobarin, ta‘lim (o‘qitish)ning metod, usul va uslublari tushunchalari o‘zaro bog‘liq bo‘lib, ularning har biri bilimlarning ongli

va chuqur o'zlashtirilishiga, o'quvchi-talabalarda mustaqillik va ijodiy faollikning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

O'quv jarayonidagi asosiy muammolardan biri talabalarning o'zlashtirish darajasini oshirish, berilayotgan bilimlarni tushunishlarini, xotiralarida saqlash va qo'llash yo'llarini yegallashni yaxshilashdan iborat bo'lmoqda. Ma'lumki, inson ma'lumotlarning 80 foizini ko'rish, 15 foiziga yaqinini yeshitish va qolgan 5 foizini maza-tam bilish sezgi organlari orqali oladi. Biroq hayotda ma'lumotlarni faqat qabul qilibgina qolmay, uni yodda saqlash ham kerak.

Ta'lim sohasidagi qo'llanilayotgan ilg'or axborot texnologiyalarining asosiylaridan biri — interfaol yelektron doskalari hisoblanadi. Bu mo'jiza doskalar zamonaviy texnologiyalar rivojlanishining yeng yuqori cho'qqilaridan hisoblanadi. Ular oddiy markerli doskalar kabi ko'rinishga yega bo'lib, ularda yozilayotgan har bir matn, grafik ko'rinish, chizma, jadval kabilar daqiqalarda tez kompyuter yekranida paydo bo'ladi. yelektron doskalarining asosiy afzalliklari quyidagilar:

- ma'lumotni tahrirlash ko'lamining kengligi;
- natijalardan nusxa olish, yelektron pochta orqali jo'natish, saqlash imkoniyatlarining mavjudligi;
- matn, tovush, animatsiya, grafiklardan birgalikda foydalanish imkoniyatining kengligi;
- virtual auditoriya yaratish imkonida namoyon bo'ladi.

Pedagogika amaliyotda o'qitish metodlarining juda katta tajribasi to'plangan. Ularni tanlashda turli sharoitlar, o'qitilayotgan fanning xarakteri, ta'lim oluvchilarning yosh xususiyatlari, oldingi tayyorgarlik darajasi va hokozolar hisobga olinadi.

Shunday qilib, ta'lim, ya'ni o'qitish metodi o'qituvchi va o'quvchi-talabalar hamda amaliy bilish faoliyatining ta'limiy vazifalarini bajarishga qaratilgan yo'ldir. Unga quyidagi muayyan didaktik talablar qo'yiladi:

1. O'quv materialini o'rganishning o'qituvchi tavsiya etgan yo'l mantiqiy fikrlashning falsafiy-pedagogik-psixologik usuli mustaqil qarashlar, irodaviy xususiyatlari va shaxsning shakllanishiga olib borishi kerak. Ana shu nuqtai nazardan metod tarbiyaviy tusda bo'lishi lozim;

2. Ta'lim metodining ilmiy asosi yaqqol va aniq bo'lishi zarur.

Shundagina o'qituvchi mazkur metod orqali qanday masalalar qo'yilishi va hal qilinishi mumkinligini, qanday masalalarni hal qilib bo'lmasligini ko'ra oladi;

3. Ta'lim o'qitish metodining tizimliligi uning samaradorligini belgilaydi;

4. Ta'lim (o'qitish) metodining tushunarligi: o'qitishning yo'li o'quvchi-talabalar uchun qabul qilinishi va qo'llanishi, o'quv materialini o'rganishning usuli esa bilimlarni o'zlashtirishning imkoniyatlariga muvofiq bo'lishi lozim;

5. Ta'lim (o'qitish) metodining onglik va faollik zaruriyati nihoyatda jiddiy talabdir;

6. Bilimlarning puxtaligi va asosligi;

7. Ta'lim (o'qitish) metodikasida nazariy va amaliy hodisalarning muvofiqligi har qanday ta'lim metodidan biror maqsadga erishish ko'zda tutiladi va shuning uchun qandaydir maqsad qo'yishni, unga erishish bo'yicha faoliyat usulini, ana shu faoliyatni amalga oshirishda yordam beradigan vositalarni bo'lishini taqozo etadi. Har qanday faoliyat uning obyektini talab qiladi. Nihoyat ta'lim metodi maqsadga olib borishi kerak, aks holda u qo'yilgan maqsad uchun yaroqsizligini, yo bo'lmasa, bu holatda uning umuman noto'g'ri qo'llanganini e'tirof etish lozim. Shunday qilib, har qanday ta'lim metodini qo'llashdan ko'zlanadigan maqsadni, shu maqsadni amalga oshirish faoliyatini bajarish vositalarini talab qiladi. Bu vositalar faoliyat obyekti to'g'risidagi predmetli yoki aqliy bilimlar, qo'yilgan maqsadga albatta erishishdan iborat bo'lishi mumkin. Bularning hammasi har qanday ta'lim metodiga nisbatan maqsadga muvofiqdir, lekin o'qitish metodi uchun yetarli emas. Metod tizimiga o'qitish usullari ham kiradi. Lekin metod mazkur usullar majmuidan iborat emas. Usul o'qituvchi yoki o'quvchi-talabalar aqliy va amaliyot ishining alohida jarayonlari bo'lib, ular mazkur metodda tavsiya etilgan materialni o'zlashtirish shaklini to'ldiradi. Masalan, o'qituvchi o'quv materialining mazmunini slab qolish usulini beradi. Usul metoddan ajraladi, o'zining bilimlarini o'zlashtirishdagi va ko'nikmalar hamda malakalarni shakllantirishdagi ahamiyatini yo'qotadi.

Umuman, o'qitish metodlarining majmuasi – atrofda voqelikni bilishning yo'li, deya xulosa chiqarish mumkin. O'quvchi-talabalar aqliy

kamol topishining xarakterini belgilaydigan yo‘l bilimlarni o‘zlashtirish imkoniyatini yaratadi, shaxsning xususiyatlarini shakllantiradi. O‘qitishning maqsadi o‘quvchi-talabalarga insoniyatning tajribasini o‘zgartirishning o‘zidir. Ta‘lim nazariyasi metodlarini insoniyat tajribasidan oladi va ularni o‘quv mashg‘ulotlariga moslashtiradi. Shuning uchun ta‘lim, ya‘ni o‘qitish metodlari doimiy ravishda yangilanadi, takomillashadi, fan-texnikaning rivojlanishi va ijtimoiy rivojlanish asosida yangi metodlar vujudga keladi.¹

O‘qitish metodlarining juda ko‘p turlari mavjud va ularning sonini aniq belgilab bo‘lmaydi. Metodlar o‘qitishning mantiqiy tomonlariga, komponentlari va vazifalariga asoslanib tasniflanadi.

Nazariya va amaliyotda bir qancha tasniflar mavjud bo‘lib, ular o‘zaro zid kelmaydi, biri ikkinchisini inkor etmaydi, balki bir-birini to‘ldiradi. O‘qitish jarayonining ko‘rish imkoniyatini yaratadi.

Tasnif tartib va tizimini vujudga keltiradi, umumiy va muayyan nazariy va amaliy, muhim va tasodifiy o‘qitish metodlarini aniqlashga yordam beradi, shu orqali ulardan amaliyotda samaraliroq foydalanishga xizmat qiladi.

O‘qitish metodlarini tasniflashda o‘quvchi-talabalarga o‘quv materialini o‘rganishning maqsadga muvofiqroq yo‘llarini tanlash imkonini yaratadi, o‘z ishidagi yutuq va kamchiliklarni tushunishda yordam beradi, o‘qituvchilarning faoliyatini takomillashtirish uchun qulay sharoitni vujudga keltiradi.

Pedagogika nazariyasida ta‘lim ya‘ni o‘qitish metodlarini tasniflashda yagona yondashish mavjud emas. Hozirgi didaktikada ta‘lim (o‘qitish) metodlarini bilimlar manbai bo‘yicha (S.O.Lordkipanidze, Ye.Golant), didaktik maqsadlar bo‘yicha (B.P.Yesip), bilish faoliyatining saviyasi bo‘yicha (I.Ya.Lerner, M.N.Skatkin, M.I. Maxmutov) farqlash eng ko‘p tarqalgan.

Metodlarning binar sxemalar, ularni uch o‘lchovli va hatto, keng qamrovli farqlash xam uchraydi. Ana shu tasniflarning har birida afzalliklar va kamchiliklar mavjud bo‘lib, ular adabiyotlarda yetarlicha tahlil qilingan.

Ta‘lim (o‘qitish) metodlarini bilish manbalari bo‘yicha tasniflash ancha oddiy bo‘lib, ular maktab amaliyotida keng tarkalgan. Bu belgi bo‘yicha metodlar quyidagi uch guruhga bo‘linadi:

1. Ogʻzaki metodlar (bilimlarni soʻz bilan bayon qilish suhbat darslik maʼlumotnoma va ilmiy adabiyotlar bilan ishlash)

2. Koʻrgazmali metodlar (rasmlar, namoyishlar, kuzatishlar).

3. Amaliy metodlar (mashqlar, laboratoriyadagi amaliy ishlar).

Bular maʼlum darajada shartlidir, chunki mazkur metodlarning hammasi oʻzaro chambarchas bogʻliq boʻlib ularni doim ham aniq chegaralab boʻlmaydi.

Har bir taʼlim (oʻqitish) metodining oʻz vazifasi bor. Adabiyotlarda oʻqitish metodlarining ragʻbatlantiruvchi (motivlashgan), taʼlimiy-tarbiyaviy va kamol toptiruvchi umumpedagogik vazifalari ifodalangan

Oʻqituvchi darsga tayyorlanishda va uning uchun eng muvofiq metodlarini tanlashda ana shu metادلarning bajarilishi mumkinligini va ularning strukturasi hisobga olib, shu asosda ragʻbatlantirish, tarbiyaviy va kamol toptirish vazifalarini kuchaytiruvchi murabbiydir.

«Blum kubigi» metodi

Metodning maqsadi: Mazkur metod tinglovchilarda yangi axborotlar tizimini qabul qilish va bilimlarni oʻzlashtirilishini yengillashtirish maqsadida qoʻllaniladi, shuningdek, bu metod tinglovchilar uchun —Ochiq savollar tuzish va ularga javob topish mashqi vazifasini belgilaydi.

Metodni amalga oshirish tartibi:

- Ushbu metodni qoʻllash uchun, oddiy kub kerak boʻladi.

Kubning har bir tomonida qoʻyidagi soʻzlar yoziladi:

Sanab bering, taʼrif bering (oddiy savol)

Nima uchun (sabab-oqibatni aniqlashtiruvchi savol)

Tushintirib bering (muammoni har tomonlama qarash savoli)

Taklif bering (amaliyot bilan bogʻliq savol)

Misol keltiring (ijodkorlikni rivojlantiruvchi savol)

Fikr bering (tahlil qilish va baholash savoli)

- Oʻqituvchi mavzuni belgilab beradi.

- Oʻqituvchi kubikni stolga tashlaydi. Qaysi soʻz chiqsa, unga tegishli savolni beradi.

“KWHL” metodi

Metodning maqsadi: Mazkur metod tinglovchilarda yangi axborotlar tizimini qabul qilish va bilimlarni tizimlashtirish maqsadida

qo‘llaniladi, shuningdek, bu metod tinglovchilar uchun mavzu bo‘yicha qo‘yidagi jadvalda berilgan savollarga javob topish mashqi vazifasini belgilaydi.

Izoh. KWHL:

Know – nimalarni bilaman?

Want – nimani bilishni xohlayman?

How - qanday bilib olsam bo‘ladi?

Learn - nimani o‘rganib oldim?

“KWHL” metodi

1. <i>Nimalarni bilaman:</i>	2. <i>Nimalarni bilishni xohlayman, nimalarni bilishim kerak:</i>
3. <i>Qanday qilib bilib va topib olaman:</i>	4. <i>Nimalarni bilib oldim:</i>

“W1H” metodi

Metodning maqsadi: Mazkur metod tinglovchilarda yangi axborotlar tizimini qabul qilish va bilimlarni tizimlashtirish maqsadida qo‘llaniladi, shuningdek, bu metod tinglovchilar uchun mavzu bo‘yicha qo‘yidagi jadvalda berilgan oltita savollarga javob topish mashqi vazifasini belgilaydi.

What?	Nima? (ta’rifi, mazmuni, nima uchun ishlatiladi)	
Where?	Qayerda (joylashgan, qayerdan olish mumkin)?	
What kind?	Qanday? (parametrlari, turlari mavjud)	
When?	Qachon? (ishlatiladi)	
Why?	Nima uchun? (ishlatiladi)	
How?	Qanday qilib? (yaratiladi, saqlanadi, to‘ldiriladi, tahrirlash mumkin)	

“SWOT-tahlil” metodi

Metodning maqsadi: mavjud nazariy bilimlar va amaliy tajribalarni tahlil qilish, taqqoslash orqali muammoni hal etish yo‘llarni topishga, bilimlarni mustahkamlash, takrorlash, baholashga, mustaqil, tanqidiy fikrlashni, nostandart tafakkurni shakllantirishga xizmat qiladi

S – (strength)	• <u>kuchli tomonlari</u>
W – (weakness)	• <u>zaif, kuchsiz tomonlari</u>
O – (opportunity)	• <u>imkoniyatlari</u>
T – (threat)	• <u>xavflar</u>

“VEER” metodi

Metodning maqsadi: Bu metod murakkab, ko‘ptarmoqli, mumkin qadar, muammoli xarakteridagi mavzularni o‘rganishga qaratilgan. Metodning mohiyati shundan iboratki, bunda mavzuning turli tarmoqlari bo‘yicha bir xil axborot beriladi va ayni paytda, ularning har biri alohida aspektlarda muhokama etiladi. Masalan, muammo ijobiy va salbiy tomonlari, afzallik, fazilat va kamchiliklari, foyda va zararlari bo‘yicha o‘rganiladi. Bu interfaol metod tanqidiy, tahliliy, aniq mantiqiy fikrlashni muvaffaqiyatli rivojlantirishga hamda o‘quvchilarning mustaqil g‘oyalari, fikrlarini yozma va og‘zaki shaklda tizimli bayon etish, himoya qilishga imkoniyat yaratadi. —Veerl metodidan ma’ruza mashg‘ulotlarida individual va juftliklardagi ish shaklida, amaliy va seminar mashg‘ulotlarida kichik guruhlardagi ish

shaklida mavzu yuzasidan bilimlarni mustahkamlash, tahlili qilish va taqqoslash maqsadida foydalanish mumkin.

Metodni amalga oshirish tartibi:

trener o'qituvchi ishtirokchilarni 5-6 tashkildan iborat kichik guruhlarqa ajratadi.

guruhning maqsadi, shartlari va tartibi bilan ishtirokchilarni tanishtirgach, har bir guruhga umumiy muammoni tahlil qilinishi zarur bo'lgan qismlarni tushirilgan tarqatma bo'yicha taqdim etadi.

har bir guruh o'ziga berilgan muammoni atroflicha tahlil qilib, o'z mulohazalarini faysiya qilayotgan sxema bo'yicha tarqatmaga yozma bayon qiladi.

navbatdagi bosqichda barcha guruhlar o'z taqdimotlarini o'tkazadilar. Shundan so'ng, trener kumandanlik qilishni umumlashtiriladi, zaruriy asboblarni bilan taqdimotlarni va mavzu yakunlaydi.

Muammoli savol

1-usul		2-usul		3-usul	
afzalligi	kamchiligi	afzalligi	kamchiligi	afzalligi	kamchiligi

“Assesment” metodi

Metodning maqsadi: mazkur metod ta'lim oluvchilarning bilim darajasini baholash, nazorat qilish, o'zlashtirish ko'rsatkichi va amaliy

ko'nikmalarini tekshirishga yo'naltirilgan. Mazkur texnika orqali ta'lim oluvchilarning bilish faoliyati turli yo'nalishlar (test, amaliy ko'nikmalar, muammoli vaziyatlar mashqi, qiyosiy tahlil, simptomlarni aniqlash) bo'yicha tashhis qilinadi va baholanadi.

“Insert” metodi

Metodni amalga oshirish tartibi:

- o'qituvchi mashg'ulotga qadar mavzuning asosiy tushunchalari mazmuni yoritilgan matnni tarqatma yoki taqdimot ko'rinishida tayyorlaydi;

- yangi mavzu mohiyatini yorituvchi matn ta'lim oluvchilarga tarqatiladi yoki taqdimot ko'rinishida namoyish etiladi;

- ta'lim oluvchilar individual tarzda matn bilan tanishib chiqib, o'z shaxsiy qarashlarini maxsus belgilar orqali ifodalaydilar. Matn bilan ishlashda talabalar yoki qatnashchilarga quyidagi maxsus belgilardan foydalanish tavsiya etiladi:

Belgilar	Matn
V	tanish ma'lumot.
?	mazkur ma'lumotni tushunmadim, izoh kerak.
+	bu ma'lumot men uchun yangilik.
-	bu fikr yoki mazkur ma'lumotga qarshiman?

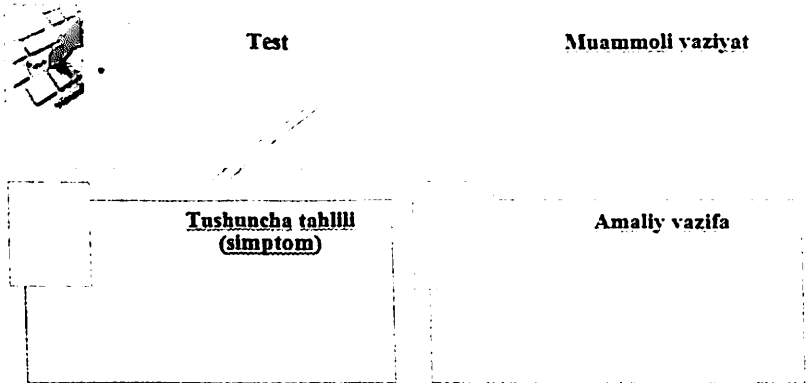
Belgilangan vaqt yakunlangach, ta'lim oluvchilar uchun notanish va tushunarsiz bo'lgan ma'lumotlar o'qituvchi tomonidan tahlil qilinib, izohlanadi, ularning mohiyati to'liq yoritiladi. Savollarga javob beriladi va mashg'ulot yakunlanadi.

Metodni amalga oshirish tartibi:

Assesmentlardan ma'ruza mashg'ulotlarida talabalarning yoki qatnashchilarning mavjud bilim darajasini o'rganishda yangi ma'lumotlarni bayon qilishda, seminar, amaliy mashg'ulotlarda esa mavzu yoki ma'lumotlarni o'zlashtirish darajasini

baholash, shuningdek, o‘z-o‘zini baholash maqsadida individual shaklda foydalanish tavsiya etiladi. Shuningdek, o‘qituvchining ijodiy yondashuvi hamda o‘quv maqsadlaridan kelib chiqib, assesmentga qo‘shimcha topshiriqlarni kiritish mumkin.

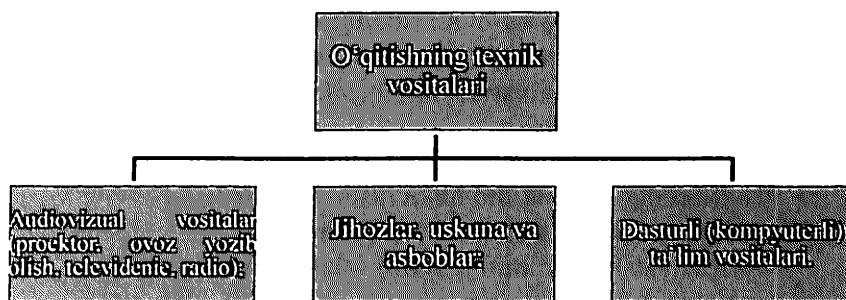
Har bir katakdagi to‘g‘ri javob 5 ball yoki 1-5 balgacha baholanishi mumkin.

O‘qitish vositalari. Hozirgi paytda ta’lim-tarbiya tizimida o‘qituvchining tahsil oluvchilar bilan jonli muloqot va munosabati muhim ahamiyatga yega bo‘lganligiga qaramay, u yagona axborot manbai bo‘la olmasligi hayotiy haqiqat. Shuning uchun ham ta’limtarbiya ishini osonlashtiradigan va samaradorligini oshirish omili sifatida turli hil ta’lim vositalaridan keng foydalaniladi. Ana shunday omillardan biri o‘qitishning texnikaviy vositalaridir.

O‘qitishning texnik vositalari deganda ta’lim-tarbiya jarayoni ishtirokchilarining hamkorlik faoliyatini ta’minlab, uning samaradorligini oshirish, ta’minlash maqsadida foydalaniladigan qurilmalar tizimi tushuniladi.

Barcha o‘qitishning texnik vositalarini shartli ravishda uch asosiy guruhga bo‘lish mumkin.

8-rasm. O'qitishning texnik vositalari

O'qitishning texnik vositalaridan ta'lim-tarbiya jarayonining tashkil yetuvchi komponentalari bilan uzviy bog'liqlik va munosabatlarini hisobga olgan holda foydalanish zarur. Aks holda mashg'ulot samarasini umuman yo'qqa chiqarish ham mumkin. Mashg'ulotda o'qitishning texnik vositalaridan foydalanish yordamchi xarakterga yega bo'lib, ularni tanlash, ishlatish vaqti va joyi darsning umumiy rejasida maqsadlarga muvofiq ravishda belgilanadi.

Ta'lim-tarbiya ishida texnik vositalardan foydalanish avvalo didaktik prinsiplarga amal qilishni ko'zda tutadi. Masalan, ko'rsatmalilik prinsipini real obyekt bilan mavhum tasavvurning birligini ifodalaydi. Real obyekt yoki uning tasvirini ko'rish (idrok yetish) inson uchun uni bilishning dastlabki va yeng oddiy shakli hisoblanadi, aniq tasavvurlar va mavhum tushunchalar hosil qilish uchun asos vazifasini o'taydi.

Ta'lim-tarbiya ishida ko'rsatmalilik tamoyiliga amal qilish zaruriyati insonning fikrlash hususiyatidan kelib chiqadi. Insonning fikrlash hususiyati ma'lumdan mavhum tomon rivojlanadi. Tushuncha va mavhum qonun-qoidalar aniq kuzatishlarga asoslansa, ularning mohiyat mazmuni ancha oson va tez shakllanadi. Inson tafakkurining rivojlanishi uning yoshiga, hayotiy tajribasi kabilarga bog'liq bo'lib, ta'lim-tarbiya jarayonida hisobga olinishi, aniq dalillar va obrazlardan ajralib qolmasligini talab yetadi.

Ko'rsatmali qo'llanmalarga quyidagi talablar qo'yiladi:

- barcha talabalarga yaxshi ko'rinadigan darajada katta bo'lishi;
- o'quv xonasining istalgan joyidan bema'lol o'qilishi;
- muhim detallar va yozuvlarning boshqa diqqatni o'ziga tortuvchi rang bilan alohida bo'yalishi;
- tasvirlar imkon qadar obyektning asl rangiga mos bo'lishi;
- tasvirlarning yestetik did bilan rasmiylashtirilishi;
- -matnning haddan tashqari ko'p bo'lmasligi;
- tasvirlangan obyektlarning tabiiy vaziyatda ko'rsatilishi;
- masshtabga rioya qilishi;
- arzon, qulay, uzoq vaqt o'z holatida saqlanishi va shu kabilar.

Shu o'rinda ko'rsatmali qo'llanmadan foydalanish maqsad bo'lmay, balki natijaga yerishish vositasi yekanligini unutmazlik zarur. Ko'rsatmali qo'llanmalardan foydalanishda o'quv materialining mazmuni va vaqtini hisobga olish zarur. Mashg'ulotda ko'rsatmali qo'llanmalardan haddan tashqari ko'p ham foydalanish yaxshi natija bermaydi. Namoyish qilinayotgan materiallarni idrok yetish jarayonida tahsil oluvchilar sezgi organlarining (ko'rish, yeshitish, hidlash, ta'm bilish) ko'proq jalb yetish zarur.

O'qituvchining so'zi bilan ko'rsatmalilikning uyg'unligi katta ahamiyatga yega. Ko'rsatmali qo'llanmadan foydalanishganda beriladigan izoh tahsil oluvchilar diqqat-ye'tiborini asosiy materiallarga qaratilishini ko'zda tutadi. Ushbu vositalardan foydalanishda ularni muayyan maqsad, maxsus soha va usullarga mos holda tanlash muhim o'rin tutadi. Yeng muhimi shundaki, amaliyot o'qituvchisi o'quv va ko'rgazmali vositalarni ishlata olishni va ulardan maqsadga muvofiq va oqilona tarzda foydalanishni bilishi kerak.

Texnik vositalardan foydalanilayotganda yuzaga keladigan texnik muammolarni hal qila oladigan bo'lishi lozim. Masalan: tikuv mashinasi ishida sodir bo'ladigan nuqsonlarni bartaraf yeta bilishi, asosiy sozlanishlarni bajarishi va mashinani ishchi holatiga keltira olish kerak, ya'ni o'z kasbiy sohasining mohir ustasi bo'lishi kerak. Amaliyot o'qituvchisi o'z kasbiy sohasi uchun qanday materiallar, qanday yangiliklar borligiga, shuningdek, qaysi maxsus sohalarda uning o'zi yangiliklar qila olishi mumkinligi yuzasidan umumiy tushunchaga yega bo'lishi lozim. Ko'pincha o'qituvchilar doska

tasvirlari, flipchart tasvirlari va proektor slaydlari kabi vizual vositalarni o'zlari ishlab chiqadilar.

Mustahkamlash uchun savollari

1. Metod tushunchasiga tarif bering.
2. Muammoli - izlanish metodi va o'quv materialini tushuntirish metodini bir biridan farqini ko'rsating?
3. O'qitish metodlar haqida ma'lumot bering?
4. Reproduktiv va evristik qanday metodlar?
5. O'qitish metodlari qanday turlarga bo'lish mumkin?
6. O'qitish metodlarinig qanday talablar mavjud?
7. O'qitishning texnik vositalari deganda nima tushunasiz?

10-MAVZU. O‘QITISHNING RIVOJLANTIRUVCHI TEXNOLOGIYALARI

Yangi yondoshuvlar orasida pedotsentrik konsepsiya alohida belgilanadi. Unda asosiy e’tibor o‘qish, o‘rganish – bolaning faoliyatiga beriladi. Bu yondashuvning asosida J.Dyui tizimi, G.Kershenshteyner, V.Layning mehnat maktabi – XX asr boshlarida pedagogikada islohotlar davrining nazariyalari yotadi. Shuningdek, u progressiv, ya’ni faoliyat orqali o‘qitishdeb ham ataladi va amerikalik pedagog J.Dyui nomi bilan bog‘lanadi. Uning ishlari g‘arb ta’limiga, ayniqsa amerika ta’limiga juda katta ta’sir ko‘rsatdi. J.Dyui o‘qitishjarayonini ta’lim oluvchining ehtiyojlari, qiziqishlari va qobiliyatlaridan kelib chiqqan holda tashkil qilishni taklif etadi. O‘qitishning maqsadi ta’lim oluvchilarning umumiy va aqliy qobiliyatlarini, turli xil malakalarini rivojlantirish, ularni “mehnat, hayot maktabi”da o‘qitishdan iborat bo‘lishi lozim. Buning uchun ta’limni tayyor bilimlarni berish, yodlash va qayta takrorlash asosida emas, balki, o‘quvchilarning spontan, mustaqil faoliyatida bilimlarni egallash, kashfiyotsifatida tashkil qilish lozim. Bunday yondashuv bilish faoliyatini faollashtiradi va tafakkurning, muammolarni yechish malakasining, qobiliyatlarining rivojlanishini ta’minlaydi. Lekin bunday texnologiyaning barcha predmetlarga tarqalishi, absolyutlashtirilishi norozilikni keltirib chiqaradi: ta’lim oluvchidagi spontan faoliyatning yuqori baholanishi vabilim berishda ularning qiziqishlariga tayanish tizimlilikning yo‘qolishiga, o‘quvmaterialini tasodifiy tanlanishiga, vaqtning ko‘p sarflanishiga, o‘qitishdarajasining pasayishiga olib keladi, o‘quv materialini bilan chuqur ishlanilmaydi.

Zamonaviy ta’lim texnologiyalarining didaktik tizimi shundan kelib chiqadiki, ikki tomon – o‘qitishva o‘qish – ta’lim jarayonida yaxlitlikni tashkil qiladi va didaktikaning predmeti bo‘lib xizmat qiladi.

Zamonaviy ta’lim texnologiyalarini dasturlashtirilgan, muammoli, rivojlantiruvchi o‘qitish (P.Galperin, L.Zankov, V.Davidov), gumanistik(insonparvarlik) psixologiya (K.Rodgers), kognitiv psixologiya (J. Bruner), Rossiyada 80-yillar o‘qituvchi- novatorlarning pedagogik texnologiyasi, hamkorlik pedagogikasi, masofaviy ta’lim, modulli ta’lim singari yo‘nalishlar tashkil qiladi.

Rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyalariga ta'lim oluvchi shaxsining qiziqish va ehtiyojlarini, individual sifatlarini, ayrim sohalarda kuchli namoyon bo'ladigan bilimlarini, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish texnologiyalari kiradi. Bunda har bir ta'lim oluvchining imkoniyatlarini hisobga olgan holda o'qitish jarayoni, o'zgacha yondoshuvli ta'lim orqalibir sifat bosqichidan ikkinchisiga o'tishini ta'minlovchi jarayon tushuniladi.

Ushbu zamonaviy yondashuvlarda o'qitish maqsadi nafaqat bilimlarni shakllantirishdan iborat, balki ta'lim oluvchilarni umumiy rivojlantirish, ularning intellektual, mehnat, badiiy malakalarini rivojlantirish, bilish va ma'naviy ehtiyojlarini qondirishdan iboratdir. O'qituvchi ta'lim oluvchilarning o'quv-bilish faoliyatini boshqarar ekan, bir vaqtning o'zida ularning mustaqil ishi, faolligi va ijodiy izlanishini ham rag'batlantiradi.

Pedagogik hamkorlik – bu o'qituvchiva ta'lim oluvchining o'zaro tushunishi, bir-birining ma'naviy dunyosiga kirishi, bu faoliyatning kechishi va natijalarini jamoaviy tahlil qilishi asosida o'qituvchiva ta'lim oluvchining birgalikdagi rivojlantiruvchi faoliyatini tashkil qilish g'oyasidir.

Hamkorlik darslari – bu ta'lim oluvchilar tafakkurini “eshitish – eslab qolish – aytib berish” sxemasidan “bilish (o'qituvchiva guruhdoshlari bilan birgalikda izlanish orqali) – tushunish – aytib berish – eslab qolish” sxemasigacha uzoq davom etadigan qayta qurish jarayonidir.

XX asrda turli xil mamlakat olimlari yaxlit zamonaviy didaktik tizimni yaratishga harakat qildilar. Fanda hozirgi kunga qadar yagona didaktik tizim yo'q, faqat ayrim umumiylikka ega bo'lgan bir qator nazariya va texnologiyalar mavjud.

Ta'limda IT-texnologiyalari. Ilgari ta'lim oluvchilar biror savolga javob topmoqchi bo'lsa, qo'shimcha ma'lumotga ehtiyoj sezsa, faqatgina o'qituvchiva bosma kitoblar yordamga kelishgan. Bugungi kunda internet orqali bir zumda turli xil ko'rinishdagi ta'limiy yordamga murojaat qilish imkoni mavjud. O'qitishning innovatsion **shakllari** sifatida trening, davra suhbat, interaktiv ma'ruza, interaktiv ekskursiya, videokonferensiya, VR-darslar, virtual ma'ruza, virtual ekskursiya, veb-mashg'ulotlar, chat-botlar, vebinar, blended learning

(aralash o'qitish), sun'iy intellektli –raqamli o'qituvchilar, ommaviy ochiq onlayn kurslar va boshqalarni misol qilish mumkin. O'quv jarayonidagi innovatsion **o'qitish metodlari** sifatida interaktiv usullar, grafik organayzerlar, muammoli usullar, debatlar, o'yinli texnologiyalar kabilarni qo'llashni aytish mumkin. Ta'limning innovatsion **vositalariga** esa interfaol doska, Smart- partalar, prezentatsiya, multimediya, elektron darslik, virtual atlaslar, virtual trenajyorlar, virtual universitet, virtual kampus, texnologik platformalar, ta'lim portali, simulyatorlar, virtual kutubxonalar, 3D-, 4D-, 5D texnologiyali dasturlar kabilarni kiritish mumkin.

VR – (ingl. “virtual reality” - virtual yoki sun'iy reallik), virtual reallik bugungi kunda ma'lum bir kasblarga o'rgatishda, ya'ni real sharoitda ishlash yuqori xavf tug'diradigan yoki katta mablag' bilan bog'liq bo'lgan kasblarga (masalan xirurg, samolyot uchuvchisi, poyezd mashinisti, haydovchi, qutqaruvchi, harbiy va b.) o'qitishda keng qo'llanilmoqda. Jahonga mashhur IT kompaniyalari tomonidan talabalarni o'qitishda faol qo'llash mumkin bo'lgan juda ko'plab innovatsion texnologiyalar taklif etilmoqda.

Aldebaran Robotics tomonidan ishlab chiqilgan Nao roboti 2010 yildan beri test rejimida ta'lim oluvchilar bilan mashg'ulot olib boradi. Ushbu androidning gaplashish va harakatlanishdan tashqari asosiy xususiyati emotsiyalarni tanish va ko'rsatishdir. Bu unga insonlar bilan mulqotda katta yordam beradi hamda robotning odamlar tomonidan jiddiy qabul qilinishini yengillashtiradi.

MIT Media Lab tomonidan yaratilgan Tega roboti ta'lim oluvchilar bilan umumiy til topisha oladi. Ko'rinishidan dasturlashtirilgan planshetli yoqimtoy momiq o'yinchoq bo'lib, u nafaqat o'qituvchi, balki robot- do'stdir. Tega o'quvchilarga o'qish bo'yicha yordam beradi, kun tartibiga rioya qilishini nazorat qiladi va darslar o'rtasidagi tanaffuslarda ularning vaqtini chog' o'tkazib ko'nglini ko'tara oladi. O'quvchi agar uyga vazifalarni juda uzoq vaqt bajarsa, robot hattoki u bilan birga zerikishini ham namoyon qilishga qodir. O'quvchilar uchun odatiy o'qituvchidan tashqari robot-o'qituvchilarni kuzatish va ulardan o'rganish ham qiziqarli tuyuladi.

2018 yili rossiyalik va amerikalik ishlab chiqaruvchilarning hamkorlikdagi ishlari natijasida Android-telefonlarda Parla X dasturi

paydo bo'ldi. Bu standart savol-javobli chat-bot emas, balki to'laqonli sun'iy intellektli o'qituvchidir. Hozircha Parla X texnologiyasi faqat ingliz tilini o'rgatadi, ishlab chiquvchilar rejasida ta'lim safini yanada kengaytirish hamda ta'limni hammabop qilish xohishi borligi ta'kidlanmoqda. Ushbu dasturda foydalanuvchi tilni bilish darajasini tanlaydi va shundan so'ng topshiriqlarni bajaradi. Sun'iy intellekt foydalanuvchining topshiriqlarni qanday bajarayotganini tahlil qilib uning uchun nima murakkab yoki nima oson ekanligini, qaysi bilimlarni muvaffaqiyatli o'zlashtirdi, qaysi bilimlarni yana ko'proq o'zlashtirishi kerakligini bilib oladi. U har bir foydalanuvchi uchun individual yondoshuvni topa oladi hamda mos va kerakli topshiriqlarni tanlay oladi. Parla X smartfondagi haqiqiy cho'ntak repetitori bo'lib ommalashmoqda. Repetitor uchun katta mablag' sarflanadi, bunday ilovalar esa bepul ta'lim olish imkoniyatini beradi. Ta'lim darajasi juda past va qashshoq davlatlarda bu kabi texnologiyalar ko'pgina ta'limiy muammolarni hal qilish uchun yechim bo'lishi mumkin. Kelajakda bunday texnologiyalardan har kim istagancha foydalana olish imkoniyatiga ega bo'ladi.

2016 yilda Jorjiya universiteti professori Ashok Goel ma'ruzalardan so'ng talabalarda yuzlab savollar tug'ilishini, ularga individual yondoshish zarurligini inobatga olgan holda, mashg'ulotlar uchun smartfon cho'ntak yordamchisini yaratdi. U talabalar agar uy vazifalarini bajarishda individual yordam olishsa, ularning o'zlashtirish ko'rsatkichlari va sifati yanada ortadi, deb hisoblaydi. Goel eng yaxshi talabalaridan 8 nafarini taklif etib, birgalikda chat-bot yaratdi va unga Jill Uotson deb nom berdi, u talabalarga topshiriqlarni yechishda telefon orqali savol-javob tarzida yordam bera boshladi. Goelbot – elektron assistentga universitet forumlaridan olingan 40 mingdan ortiq xabarlarni yukladi, bu Jillning nutqi jonli bo'lishi va javoblarning talabalar uchun tushunarli bo'lishini ta'minladi. Talabalarning eng axmoqona savollariga ham Jill nazariy javoblarga asoslangan holda javob berar, uy vazifalarini yechishda amaliy maslahatlar berardi. Besh oy davomida olib borilgan tadqiqot talabalarning auditoriyadan tashqari mashg'ulotlarda ham muvaffaqiyatli qatnashishiga olib keldi. Talabalardan hych kim Jill Uotsonning chat-bot ekanligini bilmagan, hattoki talabalar orasida o'tkazilgan so'rovnomada u eng yaxshi

o'qituvchisifatida eng ko'p ovoz to'plagan. Hozirgi kunda ushbu raqamli o'quv assistenti butun dunyo bo'yicha turli kampuslarda talabalarga o'quv jarayonida yordam bermoqda. Chat-botlar imkoniyatlari kompaniyalarning ishlab chiqaruvchilarini ilhomlantirdi. 2016 yil Duolingo servisi xorijiy tillarni o'rganish uchun ilovani ishga tushirdi. Bunda foydalanuvchilarga messenjer interfeysi taklif etiladi va ta'lim savol-javob shaklida olib boriladi. Shu kabi AndyRobot chat-boti ham foydalanuvchilar bilan davomli suhbatlashishi, test va o'yinlarni taklif etishi mumkin. Talabalarga o'zining lug'at boyligini oshirish, grammatik konstruksiyalarining to'g'riligini tekshirish imkoniyati taqdim etiladi. Edwin, Teflbot kabi chat-botlar ham shular qatorida keng qo'llanilmoqda.

Authorbot servisi mualliflarga o'z ijod mahsullari, ishlarini internet orqali ilgari surishga va kengaytirishga yordam beradi. Authorbot kitobxonlar uchun kitob haqida taassurotlarni, qahramonlar va syujetlar haqida qo'shimcha ma'lumotlarni bo'lishishga, suhbat olib borishga imkon beradi. Bot yaqin oradagi kutubxonalarni topishga, uning ish vaqti, fondi, eng mashhur va ommabop top-kitoblarni yoki turli davrlarda chop etilgan istalgan kitoblarni topishga yordam beradi. Bostonlik startaperlar abituriyentlar uchun yo'nalish tanlash, universitetga kirish uchun imtihonlarga tayyorlanish, talabalik hayoti haqida ma'lumot beruvchi bot ishlab chiqilgan. Jorjiya universitetida AdmitHub servisi dastlab birinchi kurs talabalarini universitet hayoti bilan tanishtirish uchun mo'ljallangan edi. Hozir ushbu botning yordamidan turli davlatlarning abituriyent va talabalarini foydalanishi mumkin. Prepathon robotlari bir nechta: biri motivatsiya uchun javob beradi va talabalarga ruhlantiruvchi iboralar, eslatmalarni yuboradi, boshqasi o'quv jarayoniga eng samarali yondoshuvlarni topishga yordam beradi, yana biri imtihonlarga tayyorlaydi.

2017 yili Microsoft kompaniyasi xitoy tilini o'rganish uchun ilova chiqardi. Asosiy vazifa to'laqonli raqamli o'qituvchini yaratish edi. Ishlab chiqilgan sun'iy intellekt o'quvchilarning javoblaridan kelib chiqqan holda topshiriqlarni tanlab beradi. Microsoft ilovasi foydalanuvchining o'zlashtirishiga moslashib, individual o'qitish dasturini yaratadi.

Kelajakda raqamli yoki virtual o'qituvchilar individual ta'limiy yondoshuvni yaratgan holda keng ommalashib boradi, ular hattoki ta'lim oluvchini topshiriqni to'g'ri bajargani uchun maqtab rag'batlantirishi yoki dangasaligi uchun tanbeh berishi ham mumkin. TMT Investments asoschisi German Kaplun fikricha, 10-15 yillar ichida rivojlangan davlatlarda o'quvchilar o'qituvchi-robotlar tufayli maktabga muntazam bormasdan, uyda smartfon yoki planshet orqali ta'lim olishlari mumkinligiga kattalar ko'nikib borishi lozim. Ijtimoiy tarmoqlar orqali ham ta'limni texnologiyalar bilan bog'lab o'quvchilarni qiziqtirish mumkin. Ilg'or o'qituvchilar Telegram, Instagram, WhatsApp va b. orqali ta'lim oluvchilarga topshiriqlar berib, ularni yo'naltirib, rag'batlantirib, rivojlantirib borishmoqda.

AQShda talabalar va o'quvchilarga endilikda savollarga tezda javob topishda Vikipediya emas, balki Google Home, Amazon Echo (Alexa), Siri kabi texnologiyalar eng yaxshi yordamchi bo'lmoqda.

Wikipedia voicebot – Vikipediya bo'yicha ovoqli qidiruv funksiyasiga ega bot, istalgan kerakli ma'lumotni kundalik ishlardan chalg'imagan holda so'rab topish imkoniyatini beradi.

Woebot – Stenford universiteti mutaxassislari tomonidan (Coursera asoschisi Endryu N. ham qo'shildi) ishlab chiqilayotgan bot bo'lib, dastur Facebookda ishlaydi, chat orqali har qanday his-tuyg'u va emotsional holatlar bilan o'rtoqlashish mumkin.

Mustahkamlash uchun savollari

1. Rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyalariga ta'rif bering
2. Rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyalariga misollar keltiring
3. VR-darslar, virtual ma'ruza, virtual ekskursiya, veb-mashg'ulotlar haqida so'zlab bering.
4. Pedagogik hamkorlik deganda nimani tushunasiz?
5. Hamkorlik darslari an'anaviy darslardan farqi qanday?

11-MAVZU: O'QITISH JARAYONIGA TEXNOLOGIK YONDASHUV

Mustaqil shaxsni shakllantirish, uni jamiyat va davlat manfaatlari yo'lida ijtimoiy-foydali mehnatga layoqatli kadr darajasigacha tarbiyalash-ko'p qirrali va murakkab jarayondir. Bu borada Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimovning quyidagi iborasini esga olish o'rinlidir: «-Kadrlar tayyorlash uzoq davom etadigan jarayon bo'lib, u har birimizdan astoydil, betinim va izchil mehnatni talab etadi.» Darhaqiqat, bir tomondan, barcha davlat tuzilmalari hamda ijtimoiy tashkilotlar, va ayniqsa, ta'lim tizimi mutasaddilarining zimmasiga bu masala yuksak mas'uliyat yuklaydi. Bunda ta'lim tizimini takomillashtirish va uning mazmunini chuqurlashtirish hamda ko'pgina tashkiliy-tarbiyaviy ishlar nazarda tutiladi. Ikkinchi tomondan esa, bevosita ushbu masalani amalga oshirishga burchli bo'lgan pedagog kadrlar zaxirasini shakllantirish va ularni zamon talablari bilan hamnafas tarzda kasbiy faoliyat yuritishga tayyorlash davlat va jamiyat zimmasidagi ulkan ijtimoiy vazifadir. Kadrlar tayyorlash bilan bog'liq joriy va istiqboldagi vazifalar quyidagilardan iborat:

Birinchidan, erkin tafakkur qila oladigan shaxsni, mustaqillik va demokratiya g'oyalari sodiq bo'lgan ongli fuqaroni, o'z Vatanning jonkuyari sifatida ijtimoiy-siyosiy hayotga ongli ishtirok etishga, ijtimoiy jarayonga faol ta'sir ko'rsatishga, mamlakat taqdiri uchun zimmasiga mas'uliyat ola bilishga qodir shaxsni kamol toptirish uchun shart-sharoitlar yaratish;

Ikkinchidan, mamlakatning ijtimoiy-siyosiy hayotiga, tub ma'nodagi fuqarolik jamiyati va huquqiy davlat qurish ishiga demokratiya asoslarini joriy etish jarayonlarini jadallashtirish, tafakkur va bahslashish madaniyatini rivojlantirish, shaxsning ichki dunyosini boyitish, binobarin, yangicha ijtimoiy qadriyatlar va munosabatlarni shakllantirishdir. Boshqacha aytganda, yosh avlodda yangicha ong shakllanishi uchun barcha shart-sharoit yaratilmog'i kerak;

Uchinchidan, yosh avlod milliy istiqloq g'oyasini anglab olishi, bu g'oyaning har bir fuqaro uchun, Vatanning obod va farovon bo'lishi uchun hayotiy zarurat ekanligiga ishonch hosil qilish uchun aniq

maqsadga yo'naltirilgan chora - tadbirlar tizimini ro'yobga chiqarish lozim.

Tabiiyki, bu uzoq davom etadigan, barcha davlat tuzilmalari va jamoat tashkilotlarining, eng avvalo, uzluksiz ta'lim tizimi muassasalarining faoliyati va pedagogik sohadagi ishlar mazmunini tubdan qayta ko'rib chiqishni talab etadigan murakkab jarayondir.

Yoshlarni barkamol qilib etishtirish jarayonida shaxsning tarbiyasi va har tomonlama rivojlanishini ta'minlashga e'tiborni kuchaytirish va ta'lim sohasida shaxsning tarbiyasi va har tomonlama rivojlanishiga ustunlik berishni ta'minlashdan iborat.

Ta'lim-tarbiya jarayonining uch tarkibiy birligi – tarbiya, ta'lim, shaxsni rivojlantirish to'liq darajada amalga oshirilishiga erishish lozim. Ta'lim - tarbiya ishida rasmiyatchilik va beparvolik kabi illatlardan voz kechish kerak. Bu maqsadda mustaqil fikrlaydigan shaxsni tarbiyalashga yo'naltirilgan yangi uslub va vositalar ishlab chiqilishi va joriy etilishi zarur.

Bugungi kunda pedagogikada o'quvchi-talabalarning ta'lim jarayonidagi faolligini oshirishga qaratilgan bir nechta o'qitish uslublari ishlab chiqilgan: muammoli o'qitish, ish faoliyatini ifodalovchi o'yinlar, rolli o'yinlar, mavzuiy o'qitish va h.k. Ammo ularni oliy ta'lim tizimida keng qo'llaniladi, deb bo'lmaydi. Buning sababi har bir mashg'ulotga tayyorgarlik pedagogik izlanishni ko'zda tutishi, yuksak kasbiy bilim va mahoratni, ishda ijodiy yondashuv va ko'p vaqtni sarflashni talab qilishida bo'lsa kerak. Chunki har bir o'tiladigan mashg'ulot ishlanmasi o'ziga xos xususiyatga ega va takrorlanmasdir. Uning ustiga ayrim pedagoglar konservativ fikrlash doirasida turib o'qitishning noan'anaviy usul va metodlariga ko'pincha bepisand munosabatda bo'ladilar.

An'anaviy o'qitishning usul va metodlari respublikamizda keng tarqalgan va ular o'zining ma'lum tarixiga ham egadirlar. Biroq ta'lim sohasidagi islohotlarni amalga oshirishda an'anaviy ta'limning imkoniyatlari cheklanayotganligini, muhim ta'limiy muammolar o'z echimini topmayotganligi, qator ilg'or pedagogik tajribalar ommalashmayotganligini ko'rishimiz mumkin.

Yangi munosabatlarning o'ziga xos jihati, an'anaviy ta'limdagidan farq qilib, o'quvchi-talabalarning mustaqilligi va o'quv faoliyatini

ta'qiqlamasdan, balki ularni belgilangan maqsad sari yo'naltirish, o'quv faoliyatini hamkorlikda tashkil etish va o'quv-biluv faoliyatiga ongli ravishda yo'llash, biror bir faoliyatni buyruq orqali amalga oshirish o'miga pedagogik jarayonni samarali tashkil etish orqali o'quvchi-talabalarda fan asoslarini o'rganishga bo'lgan qiziqishni orttirish, shaxsning ehtiyoji, istagi, moyilligi va imkoniyatlarini chegaralamasdan bilim va hunar egallashning demokratik yo'llariga burish sanaladi.

Pedagogik texnologiya texnologik yondashuvga asoslanadi. Texnologik yondashuv deganda tayyor mahsulot (ishlab chiqarish texnologiyasiga o'xshash) olish uchun ishlab chiqarish jarayonlarida qo'llaniladigan usul va metodlar to'plami tushunilib, qo'yilgan maqsadlarga erishishda kutilgan natijalarni kafolatlaydigan usul va metodlar majmuasi anglashiladi.

Agar metod bilish yo'li, tadqiqot yo'li yoki biror faoliyatdagi ma'lum amaliyot va nazariy bilimlar sohasini egallashning harakatlari, operasialari, usullari majmuasi deb tushunsak, pedagogik texnologiya – ta'lim usuli, ma'lum ma'noda ta'lim-tarbiya jarayonlari, vositalari, shakl va metodlari majmuasini anglatadi.

Pedagogik texnologiyaning an'anaviy o'qitish metodikasidan farqlovchi belgilari ko'p. Pedagogik texnologiya an'anaviy metodikadan, avvalo maqsadlarning qo'yilishi va unga erishishi bilan farqlanadi(ilovaga qaralsin).

Pedagogik texnologiyaning usul va metodlari ta'limning umumiy maqsadlari(o'qituvchi va talabaniing maqsadlari)ni ishlab chiqish, ularni amalga oshirish va natijalarni nazorat qilish, kuzatish hamda baholashga xizmat qiladi.

Loyihalashtirish faoliyati o'quvchi-talabalar bilan ishlashni tashkillashtirishning eng ommabop shakllaridandir. Loyihalash metodi – o'qitishni tashkillashtirilish bo'lib, o'quvchi-talabalar rejalashtirish jarayoni va amaliy vazifalarni bajarishlari orqali loyiha ko'rinishda bilim oladi. Loyihalashtirish metodini qo'llash natijasida loyiha (proekt) ko'rinishidagi bilim o'zlashtiriladi.

O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi munosabatlarni ifodalovchi hamkorlik pedagogikasiga tayanib, talabalarining birgalikda ta'lim olishlari amalga oshiriladi. Talabalarining hamkorlikda ta'lim olishlari,

ta'lim jarayonlarini loyihalashtirish, talabalar bilan ishlashni loyihalashtirish kabilar zamonaviy pedagogik texnologiyalarning asosiy metodlari hisoblanadi.

O'quv-tarbiya jarayonida vujudga kelgan yangi pedagogik munosabatlar mazkur jarayonda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llashni taqozo qiladi.

Pedagogika fani va amaliyotida turli xil yondashuvlar qo'llaniladi. Og'zaki - ko'rgazmali, tadqiqiy, izlanuvchan, tizimli, funktsional, kompleks, texnologik, muammoli-unsurli, faoliyatli yondashuvlar.

Og'zaki-ko'rgazmali yondashuv. U an'anaviy bo'lib, asosan o'qituvchining axborot berishi, o'quvchi-talabalarining bilimni qabul qilishi, to'plashi va xotirasida saqlashi bilan belgilanadi. «Bilim» tushunchasi xotirada saqlanadigan axborot ma'nosida tushuniladi. Bunday bilimlar, ularni qo'llay olish ko'nikmalari (imtihonda shu axborotga doir berilgan savolga bergan javobiga qarab) orqali tekshirib ko'riladi. Bu tizimdagi bilimlar – asosan esda saqlab qolish natijasi, ko'pincha rasmiy ma'lumotdir, u ko'pincha yuzaki bo'lishi ham mumkin. Ular xotira tubida saqlangan bo'ladi yoki boshqa so'z bilan aytganda, faqat unga qaratilgan to'g'ridan-to'g'ri savol qo'yilganda esga olinadi. Qayta esga olish darajasidagi bilim uzoq vaqt xotirada saqlanmaydi. Talaba savol berilganda uni eslashi, ba'zan esa umuman eslay olmasligi ham mumkin.

Og'zaki-ko'rgazmali yondashuv respublikamiz o'quv yurtlarida keng tarqalgan. Ma'lumot berish tizimida tayyor bilimlarni «o'qituvchi-talabalarga», ularning ehtiyoji va faollik darajasi bog'liq bo'lmagan holda, bevosita berishi mumkin bo'lgan imkoniyatdan kelib chiqadi. Demak, shunga ko'ra o'qituvchining asosiy vazifasi – zaruriy axborotni ma'lum qilishi va uni xotirada mustahkamlash ustida ishlashdir.

V.Guzeevning ta'kidlashicha, an'anaviy metodikaga xos bo'lgan xususiyat dastur talablarida ifodalanuvchi ta'lim maqsadlarini «o'zlashtirish» tushunchasi qobig'iga o'ralgan qandaydir noaniq tasavvur bilan tavsiflanadi. Bunda ta'lim jarayonida ko'proq muvaffaqiyatga erishgan o'qituvchilarning ish tajribalarini umumlashtirish asosida ta'lim jarayonlari tashkil etiladi. Har bir aniq vaziyat uchun ilg'or o'qituvchi (pedagog)larning pedagogik faoliyati

namunasi qidiriladi, ammo ta'lim tizimida faoliyat yuritayotgan bir qator olimlar va amaliyotchilar alohida metodikalarning davri o'tib ketganligi va har qanday ilg'or pedagoglar tajribalarini umumlashtirish tizimli va maqsadga yo'naltirilgan, samarali ta'limni qurish imkonini bermasligini jiddiy ta'kidlashmoqda.

Respublikada amalga oshirilayotgan ta'lim sohasidagi bir qator ijobiy ishlar, fan-texnikaning jadal sur'atlar bilan o'sishi, bugungi kunda raqobatbardosh yuqori malakali kadrlar tayyorlash, shaxsni rivojlantirish, uning ma'lumot olish darajasini yuqori tarzda ta'minlashga nisbatan jamiyat ehtiyojlari bilan o'qitish uslublari o'rtasida ziddiyatlar tug'ilishiga olib keladi. Shuning uchun ta'lim jarayonida boshqa yondashuvlarni ham qo'llash muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqiy-ijodiy yondashuv. Ta'limning maqsadi talabada biror muammoni echish qobiliyatini o'stirish, yangi bilim va tajribani mustaqil ravishda o'zlashtirish, harakatning yangi zamonaviy usullarini topish va tashabbus ko'rsatishni nazarda tutadi.

Tadqiqiy-ijodiy yondashuvda pedagog talabaning o'quv faoliyatiga rag'batlantiruvchi usulda rahbarlik qiladi, shaxsiy tashabbusini qo'llab - quvvatlab, u bilan hamkorlik qiladi hamda uning fikr va qiziqishlarini doimo nazarda tutadi. Pedagogning talaba shaxsiga bo'lgan munosabati, ularga muhabbati va jon kuydirishi, yuksak ishonchi, o'zaro hamkorlikning vujudga kelishi, muloqot madaniyatining yuqori darajada bo'lishi, tahsil olish jarayonida talabalarni to'g'ridan-to'g'ri majburlashdan voz kechish va aksincha, ijobiy rag'batlantirishning ustunligi tufayli ko'zlangan maqsadga erishish, talabalar faoliyatida uchraydigan kamchiliklarga chidamli bo'lish, ularni bartaraf etishning eng samarali yo'larini qo'llashda namoyon bo'ladi. Ushbu yondashuv bo'yicha pedagogik texnologiya variantlari ishlab chiqilgan. Tadqiqiy - ijodiy yondashuvning ta'lim tizimida o'z o'rnini bor va u o'z joyida qo'llanishi lozim.

Izlanuvchan yondashuv. Bu yondashuvdagi maqsad talabalarda muammoni hal etish, yangi, oxirigacha tugallanmagan tajribani mustaqil o'zlashtirish, ta'sir etishning yangi yo'llarini yaratish qobiliyatlarini, shaxsiy idrokni rivojlantirishdan iboratdir.

Izlanuvchan ta'lim andozasida ta'lim mazmuni tabiat va jamiyat bilan uzviy o'zaro ta'sirdagi shaxsni tadqiqotchilik yo'liga boshlash, uning jadal ijodiy faoliyatini ta'minlashga xizmat qiladi.

Shu bilan birga pedagog ta'lim oluvchilar o'quv faoliyatini boshqarishda demokratik, rag'batlantiruvchi yo'l tutadi, ularning shaxsiy tugallanmagan tajribani mustaqil o'zlashtirish, xatti-harakati, harakatning yangi yo'llarini yaratish qobiliyatlarini, shaxsiy ma'no kasb etishini rivojlantirish yo'lini tutadi. Izlanuvchan ta'lim andozasining ta'lim mazmuni, tabiat va jamiyat bilan o'zaro ta'siri shaxsni tadqiqotchilik yo'liga boshlashi uning jadal ijodiy faoliyati xarakteri bilan bog'liq.

Pedagog ta'lim oluvchilar o'quv faoliyatini boshqarishda ijodiy yo'l tutadi, talabalarning o'quv faoliyatining operativ-texnik jihatlarini o'zlashtirishga qadar uning ahamiyati va rag'batlarini birinchi o'ringa olib chiqadi. Bugungi kunga qadar o'qitishda izlanuvchan yondashuvni o'z ichiga oluvchi pedagogik texnologiya ko'rinislari ishlab chiqilgan.

Tizimli yondashuv – ilmiy bilish metodologiyasi va pedagogik amaliyotning bir yo'nalishi sifatida universal tavsifga ega, u pedagogikada keng qo'llanadi. «Tizimli yondashuv» tushunchasi ko'pincha «tizimli metod», «tizimli tahlil usuli» tushunchalari bilan uzviy bog'liq holda anglanadi. Chunki tizimli tahlil usullari ham obyektни yaxlit tizim sifatida o'rganishni nazarda tutadi. Tizimli yondashuv tuzilish vazifasiga ko'ra bajariladigan tahlilga juda yaqin. Tizimli tahlilning obyekti yaxlit narsa yoki hodisa hisoblanadi, u obyektning turli qismlarini, qismlarning o'zaro uzviyligini, tizimning chegaralarini va tizimning atrof-muhit bilan bog'liqligi, aloqadorligini nazarda tutadi. Bu tizimda bir qancha qoida va printsiplar majmuidan foydalaniladiki, ular tadqiqotchilik va amaliy faoliyatda yuqori natijalarga erishish imkoniyatini yaratadi.

Texnologik yondashuv. Texnologiya - tayyor mahsulot olish uchun ishlab chiqarish jarayonlarida qo'llanadigan usul va metodlar majmui bo'lib, shunday usul va metodlarni ishlab chiquvchi va takomillashtiruvchi fan sifatida ta'riflanadi. Texnologiyaning o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, unda o'quv maqsadlariga erishishni kafolatlaydigan o'quv jarayoni loyihalashtiriladi va amalga oshiriladi. Texnologik yondashuv, eng avvalo, tasvirlash emas, balki

loyihalashtirilgan natijalarni amalga oshirish imkonini beruvchi amaliy ko'rsatmali tuzilmada o'z ifodasini topadi.

Ta'limga texnologik yondashuv o'quv jarayonini o'zaro uzviy bog'liq etaplar va amallarga ajratishni va bo'lishni; ta'limdan ko'zlangan natijaga erishish uchun bajariladigan harakatlarni muvofiqlashtirish, bosqichma-bosqich amalga oshirishni; loyihalashtirilgan ish va amallarning barchasini bir xil tarzda bajarishni nazarda tutadi.

Qayta takrorlanish xususiyati tufayli ushbu tizim modul shakliga ega bo'lib, mazmunlar bilan to'ldirilgan va umumiy tarkibga bog'langan birliklar, ya'ni ta'limning umumiy maqsadi va mazmuni, o'quv maqsadi, o'qitish va baholash jamlamalaridan tashkil topadi. Amalda bu pedagogning qayta-qayta takrorlanuvchan harakatining algoritmi hisoblanadi. Ushbu algoritmning yangi va yangi bo'limlarda qo'llanishi o'quv jarayoni ko'lamini qamrab oladi.

Ta'lim jarayonini pedagogik texnologiya asosida tashkil etishning rejalashtirish bosqichida, etakchi pedagoqlardan pedagogik texnologiyaning qonun-qoida va tamoyillari asosida uslubiy ashyolarni ishlab chiqish paytlarida yuqoriroq malaka talab etiladi. Loyiha tayyor bo'lgach, pedagog asosan tashkilotchi va maslahatchi vazifalarini bajaradi.

Bu yondashuv asosan, reproduktiv ta'limga xosdir. Reproductiv ta'lim tipik vaziyatlarda biror ish-harakatni oldin bilib olingan qoidalar asosida bajarishdir. Reproductiv daraja uchun pedagogik texnologiya usulida ta'lim – takror ishlab chiqiladigan konveyerli jarayon sifatida tashkil etiladi, undan kutiladigan natija ham mufassal tasvirlanib, aniq qayd etiladi. O'quv materiali aniq ifodalangan o'quv maqsadiga mos qayta tuzilib, ishlab chiqiladi, ba'zi bo'laklari qismlarga ajratilib, har bir bo'lakni o'rganish mustaqil nazorat qilinish, xato va kamchiliklari to'g'rilanib boriladi.

O'quv jarayonining barcha bosqichlarida butun tizimning asosiy texnologik jihati – o'quv jarayonining so'nggi natijalari bo'lgan o'quv maqsadiga erishishga yo'naltirilganligini ham kuzatish mumkin. Texnologik yondashuvni qo'llash qo'yilgan o'quv maqsadlariga erishishni kafolatlaydi.

Keng ko‘lamda amalga oshirilayotgan ta‘lim islohotlari ta‘lim jarayonining ilg‘or texnologiyalarini o‘rganish va ularning o‘quv-tarbiya jarayoniga joriy etilishini taqozo qiladi. Bu esa, o‘z navbatida, pedagoglardan ta‘lim sohasiga texnologik yondashuvni, pedagogik texnologiya usulini egalashni va hududimizning milliy, ma‘naviy-madaniy xususiyatlarini va an‘analarini hisobga olgan holda pedagogik amaliyotda qo‘llash va ularni rivojlantirishni talab etadi.

Texnologik yondashuv doirasida yaratilgan didaktik loyihalash usullariga bo‘lgan munosabat o‘quv jarayonini samarali va ijodiy rejalashtirish, yangi fikrlar bilan boyitish, ularning natijalarini baholashga yordam beradi.

Ta‘limni boshqarishga tizimli yondashuv - bu boshqaruvchi, ya‘ni o‘qituvchining mavjud imkoniyatlari asosida tahsil oluvchilarga kerakli bilim, ko‘nikma va malakalarni qo‘yilgan maqsadga mos holda shakllantirish jarayonidir. Ta‘limda boshqarish jarayoni turli yo‘llar bilan amalga oshirilishi mumkin. Hozirgi paytda ta‘lim-tarbiya jarayonini boshqarishga turli texnologiyalar joriy etilmoqda. Ta‘limning harakatchan modelini tuzish orqali boshqarish o‘zining samaradorligini ko‘rsatmoqda. Mo‘ljallangan texnologiya tizimli yondashuvga asoslangan bo‘lib, quyidagi ketma-ketlikda amalga oshiriladi: o‘rganilayotgan fan bo‘yicha ma‘lumotlarni tayyorlash; tayyorlangan ma‘lumotlarni o‘qitish uslubi va maqsadini e‘tiborga olgan holda ma‘lum ketma-ketlikka keltirish; o‘quv materiali mazmunni qo‘llamoqchi bo‘lgan pedagogik usullar nuqtai nazaridan tahlil qilish; pedagogik texnologiyalar qo‘llanilishining tegishli bosqichiga oid maqsadni aniqlash; pedagogik texnologiyalarni qo‘llash jarayoni ketma-ketligini ishlab chiqish; texnologiyalardan foydalanishga oid uslubiy tavsiyalar tayyorlash; texnologiyalarni qo‘llash va erishilgan natijalarni bilim, ko‘nikma va malaka tizimlariga ajratish; olingan natijalar bo‘yicha sifat ko‘rsatkichlarini aniqlash; ko‘zlangan maqsadga erishilganlik darajasini baholash; ta‘limni boshqarish jarayoni to‘g‘risida tegishli xulosalar chiqarish va boshqalar.

«Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»da belgilangan vazifalarni amalga oshirish uchun ijodiy pedagogikaga, ijodkor o‘qituvchiga

ehtiyoj nihoyatda ortib bormoqda. Bugun ta'lim muassasalarida ijodkor o'qituvchilarning mavjud bo'lishi-davr talabidir.

Pedagogik faoliyat – bu inson shaxsini, uning dunyoqarashini, ishonchini, ongini, xulqini shakllantirishga bo'nsundirilgan cheksiz masalalarni echish jarayonidir. Psixologik-pedagogik adabiyotlarda pedagogik faoliyat turlari (ta'lim beruvchi, tarbiyalovchi, rivojlantiruvchi, safarbarlik, tadqiqotchilik, tashkilotchilik va boshqalar) qator olimlar tomonidan tadqiq qilingan. Shu bilan birgalikda, pedagogik faoliyat muntazam o'zgaruvchan, yangilanuvchan, rivojlanuvchanligi bilan ajralib turadi, unga ijtimoiy buyurtma uzluksiz ta'sir ko'rsatadi.

Ta'lim-tarbiya jarayonini zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan ta'minlash vazifasi pedagogdan bevosita ijodiy faoliyatni hamda ishlab chiqarishga tegishli bo'lgan soha bilimlarini talab etadi. Demak, texnologiya mavjud ekan, uni ta'lim-tarbiya jarayoniga singdirish shart ekan, bu jarayon qayerda kechishi mumkin, degan savol tug'ilishi tabiiy. Bu esa, shaksiz, pedagogik korxonada, ya'ni pedagogik ishlab chiqarish jarayonida ro'y beradi.

Tarbiyalash texnologiyasi – nisbatan yangi atama bo'lishiga qaramay rivojlangan mamlakatlarda keng tarqalgan. Tarbiyalash texnologiyasi pedagogikada yangi yo'nalish hisoblangan «ijtimoiy pedagogika» bilan birgalikda fuqarolik g'ururi, vatanparvarlik, ijtimoiy faollik, mas'uliyat hissi va boshqa shaxsiy sifatlarni shakllantirishga jiddiy ta'sir qilmoqda. Ta'kidlash joizki, tarbiyalash texnologiyasi yoshlar bilan tarbiyaviy ishlarning g'oyasi, mazmuni va tarkibini emas, balki bu sohadagi respublikamiz hukumati tomonidan ishlab chiqilgan maqsad va vazifalarni samarali amalga oshirish bilan shug'ullanadi. Tarbiyalash texnologiyasi mo'ljallangan tarbiyaviy maqsadga samarali erishuvni ta'minlovchi vositalar majmuasini ko'rib chiqadi.

O'qituvchi(pedagog)larning o'zida muloqot, bahs olib borish madaniyatini shakllantirish maqsadida pedagogik ta'lim mazmuniga qo'yiladigan talablar, ayniqsa muhimdir. O'zaro hamkorlik pedagogikasi – o'qituvchi (pedagog) va o'quvchi-talaba o'rtasida hamfikrlilik, bir-biriga ishonch, o'zaro yordam, ijodiy hamkorlik muhitini yaratadi. Bu esa, o'z navbatida, yoshlar tomonidan haqiqiy insoniy qadriyatlarining anglab olinishi va e'tirof etilishini kafolatlaydi.

Milliy o'zlikni anglashni butun olam insonparvarlik g'oya va madaniyati, umuminsoniy qadriyatlar, ko'p millatli xalqimiz an'analaridan ayrim holda tiklab bo'lmaydi. Yoshlarning iqtidori va bilimga chanqoqligi aynan shulardan quvvat oladi, ma'naviyatga erishish va uning rivojlanishi shular bilan chambarchas bog'liqdir.

Milliy mafkura, psixologik va pedagogik fanlardan foydalanib, maqsadlar ketma ketligini to'g'ri «texnologik» tanlay bilish o'ta muhim. Nazariya nuqtai nazaridan tarbiya uslubiyotini ta'riflash etarli. Lekin texnologik jihatdan barcha tarbiya maqsadlarining qismlarini aniqlash va ularni ro'yobga chiqarish yo'llarini belgilash zarur bo'ladi.

«Oliy va o'rta maxsus o'quv yurtlarida bo'lg'usi mutaxassislarining umumiy va kasbiy madaniyatini shakllantirish bo'yicha jamlama tarbiyaviy ishlar rejasi»-tarbiyaviy ishlarni dasturlashga misol bo'la oladi. Ushbu dastur Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tasarrufidagi oliy o'quv yurtlari olimlari va pedagoglarining mehnati mahsulidir. Uning asosi etib, O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.A.Karimovning O'zbekistonning daxlsizligini mustahkamlash, uning buyuk kelajagini barpo etish, har bir talabani ko'p qirrali, barkamol va Vatanning yuksak g'oyalariga sodiq shaxs sifatida tarbiyalash haqidagi ko'rsatmalari olingan.

Dasturda asosiy tarbiyaviy yo'nalishlar va maqsadlar keltirilgan. Jumladan, fuqaro tarbiyasi, kasb egallash, shaxsiy mas'uliyat, yuqori malakali bo'lish va kasbiy mahoratni egallashga intilishni tarbiyalash, oilaviy hayotga tayyorlash, talabani shaxs sifatida rivojlantirish kabilarga alohida e'tibor berilgan.

O'quv-tarbiya jarayoniga zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy qilish pedagogdan ijodiy ishlashni talab etadi. Pedagog o'zida unga yordam beruvchi tashqi imkoniyatlar, ya'ni, nazariy-amaliy materiallar, o'quv qurollari va vositalari mavjudligi haqida to'liq ma'lumotlarga ega bo'lishi kerak. Pedagog o'zidagi mavjud ma'lumotlar va imkoniyatlar asosida qaralayotgan ta'lim yo'nalishi bo'yicha mavjud metodika va ilg'or o'qitish uslublarini ko'zlagan maqsadga yo'naltirish qobiliyatiga ega bo'lishi lozim.

Pedagogda shakllangan bilim, ko'nikma, malaka, o'qitish vositalari, zamonaviy pedagogik texnologiyalar imkoniyatlarini maqsadga muvofiq yo'naltira olish qobiliyatlari mavjud bo'lsa, u davlat

ta'lim standartlari asosida ta'lim oluvchiga aniq maqsadni belgilab bera olishi mumkin. Bu esa, o'z navbatida, pedagogik texnologiyalarni qo'llash rejasini ishlab chiqishga, ya'ni vazifalarini belgilab olishga olib keladi. Belgilangan maqsad va vazifalarni e'tiborga olgan holda ta'limning harakatchan modeli yaratiladi. Modelni ishlab chiqish asosan tizimli yondashuv uslubi, maqsadlar tizimini yaratish va unga erishish ketma-ketligiga asoslangan holda olib boriladi. Ta'lim modelini yaratish-zamonaviy ta'lim texnologiyasining asosiy talablaridan biridir.

«Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» raqobatbardosh kadrlar tayyorlash yuzasidan zamonaviy talablar majmuini belgilab berdi. Bir-biriga bog'liq bo'lgan talablarning majmui, pedagogning umumlashtirilgan modelini tashkil etadi. Umumlashgan modelga muvofiq asosiy talablar quyidagilardan iborat; ya'ni:

- pedagogning ta'lim berish mahorati;
- pedagogning tarbiyalay olish mahorati;
- ta'lim-tarbiya jarayonida inson omilini ta'minlovchi shaxs fazilati;
- ta'lim oluvchilarning bilimlarini xolisona baholay olish va nazorat qila olish mahorati.

Bugungi kunda O'zbekistonda jahon ta'lim maydoniga kirishga yo'naltirilgan yangi ta'lim tizimi qaror topmoqda. Bu jarayon bilan bir vaqtda pedagogik o'quv-tarbiya jarayonining nazariyasi va amaliyotida sezilarli o'zgarishlar sodir bo'lmoqda. Ta'limdagi yondashuvlar tarkibi o'zgarimoqda va boshqacha munosabatlar o'rnatilmoqda. Ta'lim tizimida yangi axborotlar bilan ishlash qobiliyatiga ega bo'lgan kuchlar shakllanmoqda, yangi ijodiy echimlar topilmoqda va ta'lim dasturini individuallashtirishga qaratilgan sa'y - harakatlar kuchaymoqda.

Ta'lim-pedagogik jarayonning muhim tarkibi bo'lib, o'quvchi-talaba bilan o'qituvchi(pedagog)ning shaxsga yo'naltirilgan o'zaro munosabatlari hisoblanadi. Ijtimoiy bilimga teng bo'lgan pedagogik texnologiyalarning tashkil topishida fanning roli ortib bormoqda.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalarning psixologik-pedagogik nuqtai nazardan takomillashuvining asosiy yo'nalishlari quyidagilar bilan ifodalanadi:

- o'quvchi-talabanning yodlashdan eslab qolish funktsiyasiga o'tishi, ya'ni o'zlashtirilganini ishlatish imkonini beruvchi aqliy rivojlanish jarayoniga o'tishi;

- bilimning assosiativ statistik modelidan aqliy harakatning dinamik tarkibiy tizimlariga o'tish;

- o'rtacha o'quvchi-talabaga yo'naltirilganlikdan o'qitishning tabaqalashgan va individuallashtirilgan dasturlariga o'tish;

- o'quvchi-talabanning tashqi motivasiyasidan ichki ma'naviy irodali tartibga solinishga o'tish va h.k.

Ta'limda zamonaviy didaktika va ta'lim tarkiblarining samaradorligini oshirish, yangi g'oya va texnologiyalarning ilmiy ishlab chiqilishi va amaliy asoslanishiga o'tilmoqda. Bunda har xil pedagogik tizim bilan o'qitish texnologiyalari o'rtasida bog'liqlik, amaliyotda davlat ta'lim tizimining yangi shakllarining aprobeasiyasi, hozirgi zamon sharoitida o'tmishning pedagogik tizimlarini qo'llash muhim hisoblanadi.

Pedagogik texnologiya paydo bo'lgunga qadar boshqa masalalar qatorida murakkab qurilma va jarayonlar o'rganiladigan ta'lim tizimi doirasida aynan ta'lim jarayonini etarlicha samarali loyihalash qoidasi ishlab chiqilmadi. Bu bo'shliqni pedagogik texnologiya pedagogning loyihalashtirilgan o'quv jarayoniga ijodiy yondashuvi uchun keng o'rin qoldirgan holda to'ldiradi.

Pedagogik texnologiyaning o'ziga xos tomoni shundan iboratki, unda o'quv maqsadlariga so'zsiz erishish o'quv jarayonida loyihalashtiriladi va amalga oshiriladi. Texnologik yondashuv, eng avvalo, yuzakilikda emas, balki rejalashtirilgan natijani amalga oshirish imkonini beruvchi konstruktiv, ko'rsatmali sxemada o'z ifodasini topadi.

Maqsadga yo'naltirilganlik, jarayon natijalarini tashxisli tekshiruv, ta'limni alohida o'rgatuvchi epizodlarga bo'lish, o'quv jarayonining barcha bunday qirralarini bugungi kunda ta'limni qayta ishlab chiqish tsikli g'oyasiga mujassamlashtirish imkonini tug'diradi.

U asosan o'z ichiga quyidagilarni oladi:

- ta'limda umumiy maqsadning qo'yilishi;

- tuzilgan umumiy maqsaddan aniq maqsadga o'tish;

- o'quvchi-talabalarning bilim darajalarini dastlabki (tashxisli) baholash;

- bajariladigan o'quv ishlari majmuasi (bu bosqichda teskari bog'lanish asosida zudlik bilan ta'lim jarayoniga tuzatish kiritish imkoniyati bo'lishi lozim);

- natijani baholash.

O'quv maqsadlarining to'liq standartlashtirilishining me'yori quyidagicha bo'lishi mumkin:

a) yuqori, ammo mutlaq emas:

b) mutlaq.

Birinchi holatda maqsadning murakkabligi tufayli uni to'liq kuzatuvchan xatti-harakatlar tipiga aylantirish imkonini bermaydi, tsikl to'laligicha qayta ishlab chiqilmaydi.

Ikkinchi holatda konveyerli jarayon bo'lgan ta'limning reproduktiv tipi bilan ish yuritiladi.

O'quv jarayonini pedagogik texnologiya asosida tashkil etishning rejalashtirish bosqichida, etakchi pedagog olimlar, metodist o'qituvchilar pedagogik texnologiyaning qonun-qoida va printsiplari asosida uslubiy materiallarni ishlab chiqish paytlarida ulardan yuksak malaka talab etiladi. Materiallar tayyor bo'lgach, pedagog asosan, tashkiliy va konsultativ (ijodiy qo'shimchalar kiritish imkonini saqlagan holda) vazifalarni bajaradi.

O'quv jarayonining barcha bosqichlarida butun tizimning asosiy texnologik jihati – o'quv jarayonining so'nggi natijalariga yo'naltirilganligini kuzatish mumkin.

Umumiy ko'rinishda pedagogik texnologiya tarkibiga quyidagilar kiradi:

- identifikasiyalangan o'quv maqsadlarini ishlab chiqish;

- o'quv maqsadlari taksonomiyasi;

- o'quv maqsadlarini nazorat (test) topshiriqlariga aylantirish;

- maqsadga erishish usullari;

- erishilgan o'quv maqsadlarini baholash.

Pedagogik texnologiyani tushunishning asosiy yo'li aniq belgilangan maqsadlarga qaratilganlik, ta'lim oluvchi bilan muntazam o'zaro aloqani o'rnatishdir. O'zaro aloqa pedagogik texnologiyaning asosini tashkil qilib, o'quv jarayonini to'liq qamrab oladi.

O'qituvchi(pedagog) o'z oldiga o'quvchi - talabalar o'quv materialining mazmunini tushunib, o'zlashtirib olsin, ma'lum bilimlarni egallab, amaliyotga qo'llashga o'rgansin degan maqsadni qo'yadi.

Biroq o'zlashtirish, tushunish, qo'llash nimani anglatadi? O'qituvchi (pedagog) o'z oldiga qo'ygan maqsadga erishganligini qanday biladi?

Pedagogik maqsadga erishganlik yoki erishmaganlikni bilishning aniq vositalari bo'lgandagina, o'qituvchi(pedagog) o'zining mehnati samarali ekanligiga va tanlagan metodlarining maqsadga muvofiqligiga, yoki aksincha, samarasiz ekanligiga ishonch hosil qilishi mumkin.

M.V.Klarin fikri bo'yicha, o'qituvchi(pedagog)lar tomonidan maqsadlarni belgilashning tipik usullari quyidagicha:

1. O'quv materialining rejasidan kelib chiqib, maqsadni belgilash.
2. Maqsadni o'qituvchi(pedagog) faoliyati orqali aniqlash.
3. O'quvchi-talabaning intellektual, emosional, shaxsiy rivojlanish ichki jarayonlari va qonuniyatlari orqali o'quv maqsadini qo'yish.

O'qitishning maqsadi va ta'lim mazmunini o'qituvchi(pedagog) yoki o'quvchi - talabaning faoliyati orqali belgilash ta'limda kutilayotgan natijalar haqida aniq taassurotga ega bo'lishga imkon bermaydi. Bu natijalar haqida o'quvchi - talabalar faoliyatining faqat tashqi tomondan namoyon bo'lishini kuzatish mumkin. Bu maqsadga erishishning juda sodda va samarasiz yo'lidir.

Rivojlangan davlatlarda o'quvchi-talaba va o'qituvchi(pedagog)lar uchun maqsadlarni alohida-alohida belgilash odat tusiga kirgan. Bu mantiqan to'g'ri, chunki o'qitish jarayoni pedagog va o'quvchi-talabaning o'zaro hamkorlikdagi faoliyati hisoblanadi.

Bunda maqsadlar o'qituvchi(pedagog)ning faoliyatidan kelib chiqqan holda qo'yiladi (o'rgatish, tushuntirish, ko'rsatish, aytib berish va hokazo), o'quvchi - talabaning xarakterlarida ifodalanadigan natijalar esa ta'limning vazifalari deyiladi. Bunday ma'noda ta'lim vazifalari o'quvchi-talaba mashg'ulotning oxirida bilishi yoki bajara olishi mumkin bo'lgan narsani anglatadi.

Umuman olganda, ta'lim jarayonida vazifalarni o'lchash, aniqlash, o'qitishni qayta takrorlash imkoniga ega bo'lish uchun har bir

maqsadga erishish mezonini bilish kerak, ya'ni ta'lim maqsadi shunday qo'yilishi kerakki, unga erishganlik haqida aniq xulosa chiqarish mumkin bo'lsin.

Mustahkamlash uchun savollar

- 1. O'qitishda texnologik yondashuvning mohiyati va uning rivojlanishi.**
- 2. O'qitish texnologiyasi sohasining tayanch kategoriya va tushunchalari.**
- 3. Pedagogik tizimda o'qitish texnologiyasining rni va ahamiyati.**
- 4. M.V.Klarin o'qituvchi(pedagog)lar tomonidan maqsadlarni belgilashning tipik usullari qaysilar?**
- 5. Pedagogik texnologiya tarkibiga nimalar kiradi?**
- 6. Ta'limni boshqarishga tizimli qanday yondashuv?**

12-MAVZU. MUAMMOLI O'QITISH TEXNOLOGIYASI

O'qitishga muammoli yondashuv Suqrot zamonidayoq boshlangan. Bu yondashuv amerikalik faylasuf, psixolog va pedagog D.Dyui ishlarida o'zining nazariy asosini topdi. D.Dyui bolalarning extiyojlarini o'qitishning boshlangich asoslari sifatida qaragan. U extiyojlarni instinktlar (ijtimoiy, konstruktorlik, badiiy, tadqiqiy) kabi ta'riflagan. O'rganuvchi materialni elementar eshitish va xis qilish organlari asosida qabul qilish bilan emas, balki bilimlarga bo'lgan extiyojni ixtiyoriy tadqiqiy faoliyat asosida qondirish natijasida o'zlashtiradi. O'qituvchining vazifasi talabalarning mustaqil tadqiqiy ishlarini taxlil va tashkil qilishdan iborat bo'ladi. Bu ularning birdan paydo bo'lgan qiziqish va extiyojlarini amalga oshirishning zaruriy sharti hisoblanadi.

D.Dyui o'qitish jarayonini o'rganuvchining quyidagi bosqichlarni o'z ichiga olgan faoliyati sifatida ta'riflagan:

- o'rganuvchida qiyinchilik xolatining paydo bo'lishi;
- qiyinchilikning sababini aniqlash;
- «agar . . . bo'lsa, u holda ,..» kabi taklif va farazlarni ilgari

surish;

- farazlarni mantiqiy tekshirish;
- farazlarni amalda (tajriba yo'li bilan) tekshirish.

O'qitishning asosiy sharti o'rganuvchilarni amaliy faoliyatga, o'yinga, mehnatga jalb qilishdan iborat bo'ladi. Buning natijasida biror nimani («o'rganishni istayman», «buni bajarishni xoxlayman» va h-k.) egallashga ehtiyoj tug'iladi. Shunday qilib o'rganuvchi obyekt emas, balki o'z o'quv faoliyatining subyektiga aylanadi.

Muammoli o'qitishning psixologik jihatlari 1920-1930 yillarda ochilgan edi. Unda muammoli o'qitish asosida yotgan fikrlashning psixologik qonuniyatlari ochib berilgan. Bu turdagi o'qitishning an'anaviy (tushuntirish-ko'rgazmali) o'qitishdan farqi talabalarning nazariy va amaliy muammolarni yechish jarayonida yangi bilimlarni olishga yo'naltirilgan tadqiqiy faoliyatlaridan iborat.

Muammoli o'qitish- o'qituvchi rahbarligi ostida muammoli vaziyatlar hosil qilish va ularni yechish bo'yicha o'rganuvchilarning faol mustaqil faoliyatini tashkil qilishdir. Natijada kasbiy bilim,

ko'nikma, o'quv va fikriy qobiliyatlarning rivojlanishi ro'y beradi.

Muammoli o'qitishning o'ziga xosligi va ko'pqirraliligi quyidagi masalalarni samarali xal qilishda namoyon bo'ladi:

- o'qitishning ichki motivatsiyasini rag'batlantirish;
- bilishga qiziqishning ortishi;
- mustaqillikning shakllanishi;
- ijodiy kobilyatlar, tasavvurning rivojlanishi;
- kasbiy ta'limiy muhitda o'zini anglash sharoitlarining hosil

qilinishi;

- kommunikativ ko'nikmalarining rivojlanishi;
- o'rganilganlarning mustahkamlanishi;
- e'tiqodlarning shakllanishi;
- tadqiqiy faoliyat odatiy ko'nikmalarining egallanishi.

Biroq ta'limiy muassasalarning amaliyotida muammoli o'qitishning o'ylangan va tizimli tadbig'i kam uchraydi. Ko'pincha o'qituvchilar uning asosiy g'oyalarini formal ravishda tushunadilar va muammoli o'qitishni savol-javob shaklida talqin qiladilar. Shu bilan muammoli savolning o'ziga xosligini buzishadi va uni informatsion, yetaklovchi, qo'llab-quvvatlovchi o'qitish shakli bilan almashtirishadi. Shuning uchun muammoli o'qitishning asosiy kategoriyalarini va uni samarali qurish texnologiyasini ochib berish masalasi turadi.

Ta'lim maqsad va vazifalariga ko'ra muammoli va an'anaviy bo'lishi mumkin.

Agar ta'lim muassasasi o'z oldiga o'quvchi-talabalarning fikrlash qobiliyatlari, ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirishni bosh maqsad qilib olsa, unda pedagogik jamoaning muammoli ta'lim asosida faoliyat yuritish malakalarini shakllantirishi zarur. Shuningdek, o'quv-tarbiyaviy ishlarni takomillashtirish, ta'lim jarayoniga va o'quv-biluv jarayoniga «**muammoli o'qitish**» didaktikasini joriy etib borish asosiy ish jarayoniga aylanmog'i kerak.

Muammoli ta'lim ta'lim-tarbiya jarayonini faollashtirish, o'quvchi-talabalarning o'quv-biluv jarayoniga ehtiyoji qiziqishi, xohishini orttirishga sabab bo'ladi.

Agar o'qituvchi muammoli ta'limning mazmun - mohiyatini yaxshi o'zlashtirib olsa, o'quv jarayonining shakli va metodlarini, texnik jihatdan jihazlanishni amalda qo'llay olsa u o'z-o'zidan

muvaffaqiyat keltiradi.

O'qituvchining didaktik jihatdan yaxshi tayyorgarligi juda muhimdir. Chunki muammoli ta'limning nazariy va amaliy jihatlarini atroflicha o'rganish – o'quv jarayonini san'at darajasiga olib chiqish demakdir, u o'z navbatida o'quvchi-talabalarning ta'lim mazmunini to'la o'zlashtirib olishiga kafolatdir.

Hozirgi kunda bu sohadagi izlanishlar dunyoning turli mamlakatlarida davom ettirilmoqda, turli soha fanlari bo'yicha muammoli o'qitish texnologiyalarining majmuaviy ishlanmalari yaratilmoqda.

Bugungi kunda, muammoli o'qitish deganda mashg'ulotlarda pedagog tomonidan yaratiladigan muammoli vaziyatlar va ularni yechishga qaratilgan ta'lim oluvchilarning faol mustaqil faoliyati tushuniladi. Buning natijasida ta'lim oluvchilar kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'ladilar hamda fikrlash qobiliyatlari rivojlanadi.

Muammoli o'qitish, o'qitishning shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalariga taalluqli, chunki bu yerda shaxsga subyekt sifatida qaraladi, muammoli vaziyatlarning maqsadi – pedagogik jarayonda o'ziga xos qiziqish uyg'otishdir.

Muammoli o'qitish, o'qitishning eng tabiiy samarali usulidir, chunki ilmiy bilimlar mantiqi o'zida muammoli vaziyatlar mantiqini namoyish etadi.

Pedagogikaga oid adabiyotlarda muammoli o'qitishning turli ta'rif va tavsiflari bor. Bizningcha, nisbatan to'liq va aniq ta'rif M.I.Maxmutov tomonidan berilgan bo'lib, unda muammoli o'qitish mantiqiy fikrlar tadbirlari, tahlil, umumlashtirish hisobga olingan o'rgatish va dars berish usullarini qo'llash qoidalari va talabalarning tadqiqot faoliyatlari qonuniyatlarining tizimi sifatida izohlanadi.

Muammoli o'qitishning mohiyatini o'qituvchi tomonidan talabalarning o'quv ishlarida muammoli vaziyatni vujudga keltirish va o'quv vazifalarini, muammolarini va savollarini hal qilish orqali yangi bilimlarni o'zlashtirish bo'yicha ularning bilish faoliyatini boshqarish tashkil etadi. Bu esa bilimlarni o'zlashtirishning ilmiy- tadqiqot usulini yuzaga keltiradi.

Ma'lumki, o'qitishning har qanday asosida inson faoliyatining muayyan qonuniyatlari, shaxs rivoji va ular negizida shakllangan

pedagogik fanning tamoyillari va qoidalari yotadi. Insonning bilish faoliyati jarayoni mantiqiy bilish ziddiyatlarini hal qilishda obyektiv qonuniyatlari didaktik tamoyil – muammolilikka tayanadi.

Fanda muammoli o'qitish bilan aloqador ikkita tushuncha ishlatiladi: «**muammo**» va «**muammoli vaziyat**» tushunchalari. Ayrim hollarda ular sinonimdek tushunilsada, lekin bu atamalar bilan belgilangan obyektlar o'z hajmi bilan farqlanadi. Muammo muammoli masalalar ketma-ketligiga ajraladi. Demak, muammoli masalani muammoning oddiy, xususiy bir masaladan iborat holati sifatida ko'rish mumkin.

Muammoli o'qitish ijodiy faoliyatni hamda unga ehtiyojni shakllantirish va rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, bu jarayonda ta'lim oluvchilar ijodiy fikrlashining rivojlanishi an'anaviy o'qitishdagiga nisbatan jadalroq bo'ladi. Lekin muammoli o'qitishning bu funksiyasi oshishi uchun o'quv jarayoniga muammolarning tasodifiy majmuasini kiritish yetarli emas. Muammolar tizimi bilimning mazkur sohasiga xos muammolarning asosiy turlarini qamrab olishi kerak.

Muammoli ta'limni muvaffaqiyatli kechish shartlari
quyidagilardan iborat:

1. O'quv materialini muammolashtirish.
2. O'quvchi-talabani faolligini tashkil etish.
3. O'qitishning o'quvchi-talaba hayoti, turmush tarzi, mehnati o'yin bilan aloqasi.

Muammoli vaziyatlarni yaratish usullari:

1. O'qituvchi o'quvchi-talabalarni ziddiyat holatiga keltiradi va o'zlaricha yechimini topishni taklif qiladi.
 2. Amaliy faoliyatdagi ziddiyatlar to'qnashuvini vujudga keltiradi.
 3. Bir savolning o'ziga har xil fikrlarni bildiradi.
 4. Hodisani har xil pozitsiyadan ko'rib chiqishni taklif qiladi.
 5. Taqqoslashga, umumlashtirishga, xulosalar chiqarishga undaydi.
 6. Aniq savollar qo'yadi, yechimini so'raydi.
 7. Muammoli topshiriqlarni qo'yib, yechimini so'raydi.
- Muammoli ta'limning nazariy asoslari shuni ko'rsatadiki, ta'lim

muassasalari oldida turgan bosh maqsad o'quvchi-talabalarni har tomonlama barkamol avlod bo'lib rivojlanishini ta'minlashdan iborat. O'quvchi-talaba shaxsini har tomonlama barkamol rivojlanishini ko'rsatuvchi asosiy omil uning yukori darajada mustaqil fikrlay olishida namoyon bo'ladi.

Agar o'quv jarayoni o'quvchi-talabalarni mustaqil fikr yurita olishga o'rgatsa, unday ta'limni rivojlantirishga asoslangan o'quv-biluv jarayoni deb qabul qilish mumkin.

O'quvchi-talabalarni mustaqil fikrlashga yo'naltirilgan maxsus vositalarni qo'llab, uni fanga qiziqtirish, erkin fikrlashga o'rgatish, rivojlantirish tizimi yaratib borilsa, buni muammoli ta'lim deyish mumkin.

O'quvchi-talabalarni faollashtirishda samarali metod, usullarni an'anaviy ta'limni amalga oshirishda didaktik yondashuv asosida olib borilishi deb tushuntiradilar.

O'quvchi-talabalarning aqliy fikrlashlarini tayyor mavjud bo'lgan yo'llar bilan o'stirish maqsadga erishishning oddiy usuli bo'lib, u ijodkorlikka, izlanuvchanlikka olib kelmaydi.

Muammoli ta'lim jarayonida o'quvchi-talabalar tahlillar asosida qo'llash, sintez qilish, umumlashtirish, faktik materialni aniqlashtirish, o'zi mustaqil yangi axborotni oladi. Boshqacha aytganda, bu bilimni kengaytirish, chuqurlashtirishni ilgari olgan, o'zlashtirgan bilimlari asosida o'zlashtirish, qo'llay bilishdan iborat.

Olgan bilimlarini yangicha qo'llashda o'qituvchi qo'llanma, darslikdan tayyor xolda bermaydi, u o'quvchi-talabalar tomonidan mustaqil izlab topiladi. Mana shu holat izlanuvchanlik, sinchkovlik metodida ishlash ko'nikmalarini shakllantiradi.

Aqliy izlanish – juda murakkab jarayon, u asosan muammoli vaziyat vujudga keltirilganda, aniq muammolar kuchaygandagina vujudga keladi. Agar o'qituvchi topshiriq berib, uni qanday bajarish yo'lini aytib, uni bajarishga undasa, bu muammoni yechishga kirmaydi. Bu o'quvchi-talabani tanho yechimga o'rgatadi xolos.

O'quvchi-talabalarni hakqiqiy faolashtirish, ularni muammoni mustaqil fikrlash, nazariy, amaliy tomonlarini hisobga olish, tahlil orqali muammo yechimini o'zi o'ylagandek yakun toptirishga olib kelishi kerak.

Muammoli ta'lim an'anaviy ta'limdan o'zining maqsad, prinsip, metodlari, vazifalari jihatdan keskin farq kiladi. An'anaviy ta'limning bosh maqsadi ilgiritdan fanga ma'lum bilimlarni o'zlashtirish, o'quvchi-talabalarda fan haqida ma'lum ma'lumot bilan qurollantirish, ularda tushuncha va malakalar hosil qilishdan iborat.

Birinchi bosqich. O'qituvchi muammoni to'liq yoritadi va uni yechimini topib beradi, qarshi savollar yordamida o'quvchi-talabalarni fikrlashga ixtiyoriy majbur etadi.

Ikkinchi bosqich. O'qituvchi muammoni qo'yib, uning mazmunini ifodalaydi. Keyin o'quvchi-talabalarni muammo yechimini mustaqil izohlashga yo'naltiradi.

Uchinchi bosqich. O'qituvchi muammoni bayon etmaydi, balki muammoli vaziyat yaratadi. O'quvchi-talabalar mustaqil fikr yuritib, muammoli vaziyatdan chiqish yo'llarini izlab topadilar.

To'rtinchi bosqich. Bunda o'qituvchi izlanish sohasini belgilaydi xolos, muammoga yaqinlashib boradi, lekin uning mazmuni va yechimini ko'rsatmaydi. O'quvchi-talabalar mustaqil faoliyatga yo'naltiriladi.

Muammoli ta'limda o'qituvchi o'quvchi-talabalarni murakkab tushunchalar mazmuni bilan tanishtirish jarayonida sistemali ravishda muammolar qo'yib beradi, o'quvchi-talabalarga axborot beradi, o'quvchi-talabalar mustaqil ravishda xulosalar chiqaradi, umumlashtiradi va o'qituvchi yordamida ma'lum tushunchalar, qoidalar, xulosalar chiqaradilar.

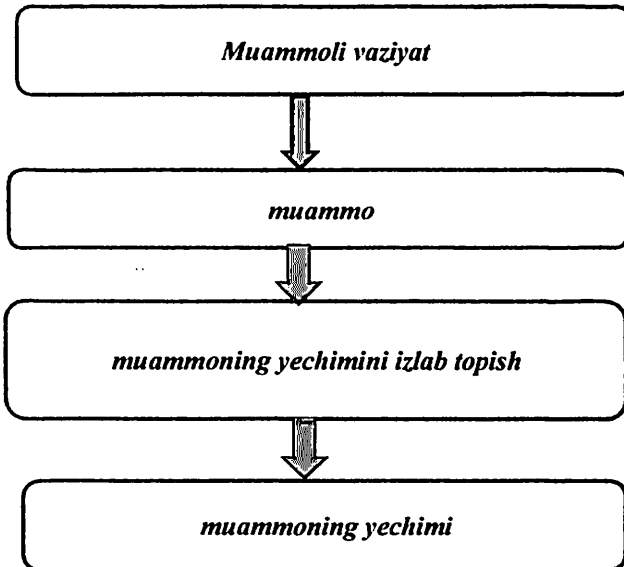
O'qitish – shunday holatki, o'qituvchi o'z faoliyatida ta'lim mazmunini bayon qilishda qator muammoli vaziyatlarni yuzaga keltiradi. Bir vaqtda shu yangi bilimlarni o'zlashtirish jarayonida muammoni hal etishga undaydi.

Muammo – ilmiy bilishni rivojlantirish zarurligini ifodalashning subyektiv shaklidir. U muammoli vaziyatda, ya'ni jamiyat rivojlanish jarayonida bilish va bilmaslik o'rtasida obyektiv ravishda vujudga keladigan vaziyat.

Muammoli o'qish – o'quvchi-talabalar o'quv-biluv jarayonida muammoli vaziyatni tahlil etish, sintez kilish, umumlashtirish asosida uning yechimi bo'yicha takliflar, gipotezalar keltiradilar, qarashlarining to'g'riligini isbotlashga harakat qiladilar.

Muammoli vaziyat – bu insonning intellektual qiyinchilikda paydo bo‘lgan vaziyatdan chiqish jarayoni, bunda ma’lum va noma’lum faktlarga suyanib, maqsad sari intilish, vaziyatdan chiqa olishga intilish, qiziqishlar orqali ijodkorlikka, mahsulot olishga yo‘l ochadi.

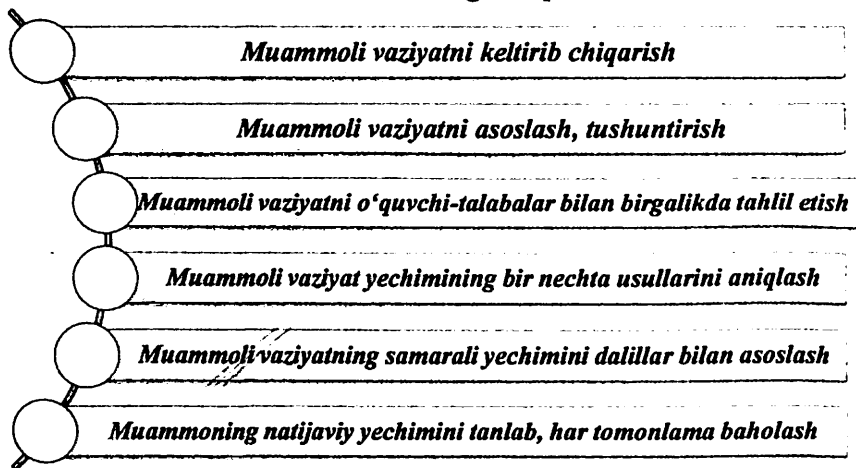
Psixologlar tomonidan muammoli vaziyatdan chiqishda sermahsul ishlay olish, chiqa olish ketma-ketligi aniqlangan. U quyidagicha ko‘rinishga ega:

Muammoli vaziyatlardan aqliy harakat orqali chiqish ketma-ketligi bir qancha bosqichlardan iborat:

- muammoning vujudga kelishi;
- qiyinchilik nimadan iboratligini tushunib olish;
- uning yechimi yo‘llarini qidirib topish, bunda yechim bo‘yicha fikr, takliflarni keltirish, isbotlash;
- taxminlarni isbotlash;
- muammo yechimining to‘g‘riligini tekshirish.

Muammoli ta'limning bosqichlari

Muammoli ta'limning umumfunksiyalari:

- bilimlar tizimining o'quvchi-talabalar tomonidan o'zlashtirib olinishi va aqliy-amaliy, ijodiy yechimlar faoliyati;
- mustaqil ravishda bilimga bo'lgan qiziqishlarining ortishi, o'quvchi-talabalarining ijodiy qobiliyatlari o'sishi;
- o'quvchi-talabada dunyoqarashning shakllanishi va rivojlanishi.

Muammoli ta'limning o'ziga xos funksiyalari:

- ta'lim oluvchilarning ijodiy fikrlashi orqali bilimlarni o'zlashtirishi shakllanadi (ayrim mantiqiy va ijodiy fikrlash faoliyatlarining shakllanishi);
- olgan bilim, malakalarini hayotda qo'llay olishlari shakllanadi (olgan bilimlarini yangi sharoitda qo'llay olishlari) o'quv muammolariga mustaqil yo'l ochish ko'nikmalari hosil bo'ladi.
- ijodiy fikrlash tajribalari shakllanadi, ilmiy metodlar asosida izlanishga o'rganadilar, ularni amalda qo'llaydilar.

Muammoli o'qitish metodlari:

1. Mavzuni muammoli bayon etish jarayonida pedagog mustaqil ravishda muammoli vaziyatni vujudga keltiradi va uning mustaqil yechimini qidiradi, topadi.
2. Pedagog mustaqil ravishda muammoni qo'yadi, ammo uning

yechimini o'quvchi-talabalarni jalb qilgan holda hamkorlikda izlaydilar, yechimini topadilar, xulosalaydilar.

3. Pedagog o'quv jarayonida o'quvchi-talabalar oldiga muammoni qo'yadi. O'quvchi-talabalar uni izlaydilar, axborot almashadilar, qayta ishlab, o'zlarining ishtiroklaridagina yechimini topadilar.

4. Muammoli vaziyat o'quvchi-talabalarning o'zlari tomonidan vujudga keltiriladi. Uning yechimini boshqa o'quvchi-talabalar izlanish, yangicha fikrlash orqali topadilar, o'zaro yechim qidiradilar. O'qituvchi yo'llanma, ma'qullash orqali passiv ishtirok etadi.

Muammoli ta'lim sohasida ilmiy-tadqiqot olib borgan M.I.Mahmudov, M.N.Skatkin, A.M.Matyugikven, I.Ya.Larner, J.Yo'ldoshev kabi olimlarning xulosalariga ko'ra quyidagi metodlarni keltirish mumkin:

- tushuntirish, namoyish etish;
- reproduktiv;
- muammoli bayon qilish;
- ilmiy-izlanishli metodlari mavjud.

Yuqoridagilardan shunday xulosa chiqarish mumkinki, ta'lim sifati va samaradorligini oshirishda muammoli o'qitish metodlari juda zarur va kerak. Chunki muammoli ta'lim o'quvchi-talabalarni izlanishga, ijodkorlikka, erkin fikrlashga o'rgatadi. O'quvchi-talabalarda bunday sifatlarning shakllanishi, o'quv-biluv mas'uliyatini oshiradi, mustaqil bilim olish uning kundalik odatiy holatiga aylanadi. Bu esa ta'lim mazmunini, yangi dastur va davlat ta'lim standartlari (DTS)ni o'zlashtirib olishga kafolat bo'ladi.

Mustahkamlash uchun savollari

1. Muammoli o'qitish nima?
2. Muammoli vaziyatlarni qanday yaratish usullari mavjud?
3. Muammoli ta'lim darajalari bosqichlari.
4. Muammoli o'qitish va Muammoli vaziyatni farqlarini ko'rsating.
5. Muammoli vaziyatlarni hamma o'quv faoliyatlariga nisbatan qanday tiplarga bo'lish mumkin?
6. Muammoli o'qitishning qanday metodlarini bilasiz?

13-MAVZU. MUALLIFLIK TEXNOLOGIYALAR

O'qitish texnologiyasi pedagogik strategiya sifatida talaba va o'qituvchilar faoliyatini faollashtirish va jadallashtirish vositalariga ega bo'ladi.

Bunday texnologiyalarga quyidagilarai keltirish mumkin:

- *pedagogik jarayonda shaxsni ko'zda tutishga asoslangan pedagogik texnologiya (Sh.A.Amonashvili texnologiyasi);*

- *o'quv materialini sxemalar va modellar ishorasi asosida o'qitishni jadallashtirish texnologiyasi (V.F.Shatalov texnologiyasi);*

- *o'quv jarayonini samarali boshqarish va tashkil etish asosiga qurilgan texnologiya (S.N.Lisenkova texnologiyasi va N.P.Guzikning o'qitish tizimini*

- rejalashtirish texnologiyasi);*

- *o'qitishni individuallashtirish texnologiyasi (Inge Unt, A.S.Graniskaya va V.D.Shadrikovlar texnologiyasi);*

- *o'qitishni dasturlash texnologiyasi (B.P. Bepalko).*

Shaxsni ko'zda tutishga asoslangan pedagogik texnologiyalar:

Shaxsni ko'zda tutishga asoslangan pedagogik texnologiya asosida insonparvarlik falsafasi, psixologiyasi va pedagogikasi yotadi.

Bu texnologiya **shaxsga** tayanadi. U o'zini namoyon qilishga, yangi tajribalarni idrok qilishga maqsad sari intilgan, ongli, ma'suliyatli shaxsdir.

Shaxsni ko'zda tutish texnologiyasi har tomonlama rivojlangan shaxs- fuqaroning shakllanishi, ijodiy qobiliyatini namoyon qilish, ma'naviy- ahloqiy tarbiya bilan bevosita bog'langan intellektual rivojlanishga qaratilgan.

Ta'lim mazmuni shaxsning shakllanishida yuz beradigan ayni muhitdir.

Hamkorlik pedagogikasi. Hamkorlik pedagogikasi XX asming 80-yillarida rivojlana boshladi va ta'limdagi ko'pgina innovatsion jarayonlarni hayotga chorladi. Bu texnologiya negizida taniqli rus va chet el pedagoglarining tajribasi yotadi. Ular K.D.Ushinskiy, N.P.Pirogov, L.N.Tolstoy, J.J. Russo, Ya.Korchak, K.Rodjers, E.Bem, S.T.Shaskiy, V.A.Suxomlinskiy va boshqalardir.

Hamkorlik pedagogikasi 4ta asosiy yoʻnalish boʻyicha amalga oshiriladi:

- *shaxsga inson, shaxs sifatida yondashuv;*
- *dialektik faollashtiruvchi va rivojlantiruvchi majmua;*
- *tarbiya konsepsiyasi;*
- *atrof-muhitni taʼlim-tariyaga moslash;*

Sh.A.Amonashvilining inson-shaxs texnologiyasi. Shalva Aleksandrovich Amonashvili taniqli pedagog olim va amaliyotchidir. U oʻzining eksperimental maktabida hamkorlik pedagogikasini, shaxsiy yondashuvni, til va matematika oʻqitishning ajoyib metodikasini ishlab chiqdi va hayotga tatbiq etdi.

Sh.A. Amonashvilining asosiy maqsadlari quyidagilardan iborat:

• *bolaning shaxsiy xislatlarini namoyon qilish orqali unda olijanob insonning shakllanishi, rivojlanishi va tarbiyalanishiga imkon tugʻdirmoq;*

• *bolaning qalbi va yuragini ulugʻlamoq;*

• *boladagi bilishga boʻlgan kuchlarni rivojlantirish va shakllantirish;*

• *keng va chuqur bilim hamda malaka olish uchun sharoit tugʻdirmoq;*

• *ideal tarbiya — bu oʻz-oʻzini tarbiyalamoq.*

Sh.A. Amonashvili oʻzining texnologiyasini amalga oshirish uchun quyidagi metodika va metodik usullardan foydalandi:

• *insonparvarlik;*

• *shaxsiy yondashuv;*

• *muloqot mahorati;*

• *oila pedagogikasining qoʻshimcha imkoniyati;*

• *oʻquv faoliyati.*

Sh.A.Amonashvili texnologiyasida bola faoliyatini baholash alohida ahamiyatga ega. Baholardan foydalanish oʻta cheklangan. Miqdoriy baholashdan koʻra sifatli baholashga urgʻu beriladi, yaʼni tavsif, natijalar paketi va oʻz-oʻzini baholash.

Oʻqitishni jadallashtirish texnologiyasi. Bu texnologiyani Viktor Fedorovich Shatalov ishlab chiqdi va hayotga joriy qildi. U oʻqitishning anʼanaviy sinf-dars usulining hali ochilmagan katta imkoniyatlarini koʻrsatib berdi.

V.F. Shatalovning maqsad-mo'ljali:

- bilim, malaka va ko'nikmalarni shakllantirish;
- har qanday individual xususiyatlarga ega bo'lgan barcha bolalarni o'qitish;

• o'qitishni tezlashtirish.

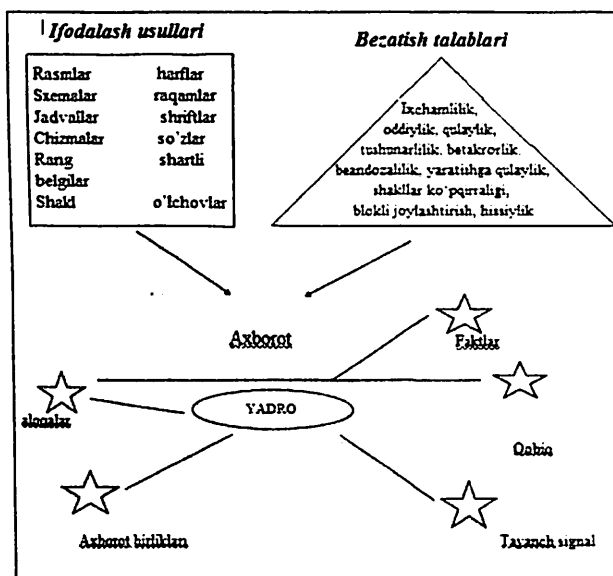
Tamoyillar:

• ko'p marta takrorlash, majburiy bosqichma-bosqich nazorat, qiyinchilikning yuqori darajasi, katta bloklarda o'rganish, faoliyatning dinamik qolipi, xatti-harakatning tayanchi, va uning mo'jaldagi asosini qo'llash;

- shaxsni ko'zda tutish asosida yondashuv;
- insonparvarlik;
- zo'rlab o'qitmaslik;
- o'quv vaziyatlarining konfliktsizligi, har bir o'quvchining muvaffaqiyatlaridan boxabarlik, tuzatish (yo'lga solish), o'sish va yutuqlarga istiqbolni ochish;

• o'qitish va tarbiyani bog'lash

Tayanch signallar konspekti

9-rasm. Tayanch signallar

V.F.Shatalov metodining o‘ziga xosligi:

- *materiallar katta hajmda kiritiladi;*
- *materiallar bloklar bo‘yicha joylashtiriladi;*
- *o‘quv materiali tayanch sxema –konspekt ko‘rinishida rasmiylashtiriladi.*

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, tayanch konspekt ko‘rgazmali sxemani tashkil etmoqda.

V.F.Shatalov tayanch (tayanish) deganda bola harakatlarining taxminiy asosini, ichki fikrllash faoliyatining tashqi tashkil qilinish usulini tushunadi.

Tayanch signal o‘zaro uzviy bog‘lovchi ramzlar (ishora, so‘z, sxema, rasm va h.k) bo‘lib, qandaydir ma’noli mohiyatini almashtiradi.

Tayanch konspekt – o‘quv materiallari o‘zaro bog‘langan usullarining butun qismlari sifatida faktlar, tushunchalar, g‘oyalar tizimi o‘mida qo‘llana oladigan ko‘rgazmali konstruksiyalardan iborat qisqacha shartli konspekt ko‘rinishidagi tayanch signallar sistemasidir.

V.F.Shatalovning xizmatlari shundaki, u mashg‘ulotlarda yetarli darajada va barchaning faolligini ta‘minlovchi o‘quv faoliyati tizimini ishlab chiqdi. V.F.Shatalovning o‘quv jarayoni texnologik sxemasi tablitsada ko‘rsatilgan.

V.F.Shatalov metodikasi 4 bosqichdan iborat bo‘lib, ular bir qancha usul va metodik yechimlarni o‘z ichiga oladi:

1. Nazariyani sinfda o‘rganish: taxtada oddiy tushuntirish (bo‘r, ko‘rgazmali qurol, O‘TV bilan); bo‘yalgan plakat — tayanch konspekt bo‘yicha qayta tushuntirish; plakat bo‘yicha qisqacha bayon qilish; o‘quvchilarning o‘z konspektlari ustida individual ishlashlari, konspekt bloklari bo‘yicha keng mustahkamlash.

2. Uydagi mustaqil ishlar: tayanch konspekt+darslik+ota-onalar yordami. O‘quvchilarga uqtirish: konspektidan foydalangan holda o‘qituvchining tushuntirganlarini esla, berilgan materialni kitobdan o‘qi; o‘qiganlarini konspekt bilan qiyosla; konspekt yordamida darslik materiallarini so‘zlab ber (kodlashtirish-dekodlashtirish); konspektni so‘zlab berish uchun tayanch sifatida yodda saqla; konspektni qayta ishlab chiqqish va namunaga qiyosla.

3. Birinchi takrorlash - konspektni o‘zlashtirishni har tomonlama keng nazorat qilish: barcha o‘quvchilar konspektni xotirasida qayta

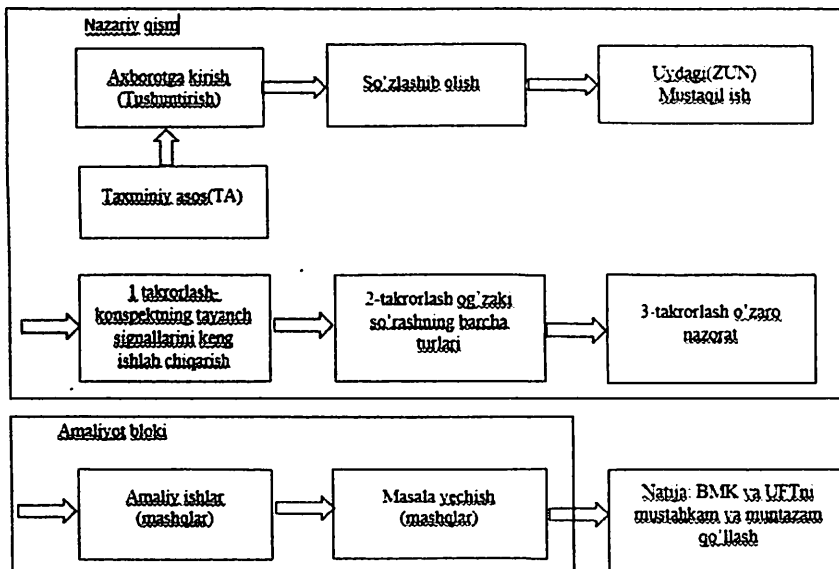
ishlab chiqadilar, o'qituvchi ularni peshma-pesh tekshirib boradi; bir vaqtning o'zida «asta» va magnitafon orqali so'rab boradi; yozma ishdan so'ng og'zaki so'rash boshlanadi.

Tayanch konspektni og'zaki so'zlab olish - o'zlashtirishdagi tashqi nutq (og'zaki) faoliyatining eng muhim bosqichi, u turli savol- javoblar jarayonida yuz beradi.

4. Ikkinchi takrorlash-umumlashtirish va bir tizimga keltirish (tartibga tushirish): o'zaro nazorat darslari; oldindan sinov savollari ro'yxatini nashr qilish; tayyorlash; barcha turdagi nazoratlardan foydalanish (taxtada, astagina, yozma va b.); o'zaro so'rash va o'zaro yordam; o'yinli unsurlar (jamoalar bellashuvi, rebusni topishi va b.).

Nazorat, baholash. V.F. Shatalov o'quvchilarning bilim, malaka va ko'nikmalarini bosqichma-bosqich nazorat qilishning bosh muammosini hal qildi. Doimiy tashqi nazoratni o'zini-o'zi nazorat qilish va o'z- o'zini baholash bilan bog'lash, har birini bosqichma-bosqich nazorat qilish, kuchi yetadigan darajada talab qilish, doimo tuzatishning imkoniyati mavjudligi, natijalar oshkorligi, ikki bahoning yo'qligi va past bahodan qo'rqishning yo'qligi.

V.F.Shatalov tizimining texnologiyasi

10-rasm

Nazorat shakllari: tayanch konspekt bo'yicha yozma ish, mustaqil ishlar, baland ovozda so'rash, magnitafonda, juftlikda o'zaro nazorat, guruhdagi o'zaro nazorat va uy nazorati, o'z-o'zini baholash.

O'quvchi tomonidan olingan har bir baho bilimlar uchun maxsus ochilgan ko'zguga qo'yib boriladi. U go'yo o'quvchiga xizmat qiladigan ro'yxat vazifasini bajaradi. Baholar esa ijobiy shifrlangan tavsifnoma ahamiyatiga ega bo'ladi. Bunday tavsifnomani e'lon qilish katta tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'ladi. Bu tavsifnomaning eng muhim tomoni shundaki, unda o'quvchi xohlagan vaqtida har qanday bahoni nisbatan yuqori bahoga o'zgartirishi mumkin. Ochiq imkoniyat tamoyilining mohiyati ham shunda. Har bir baho, - deb ta'kidlaydi V.F. Shatalov, awalambor, o'quvchida ijobiy e'tiborni qo'zg'atadigan vosita, turtki bo'lib xizmat qilishi lozim. Ikki baho salbiy hislarga sabab bo'ladi hamda o'qituvchi va fan bilan ziddiyatni keltirib chiqaradi. Shatalov bunday konfliktli vaziyatlarni bartaraf qiladi.

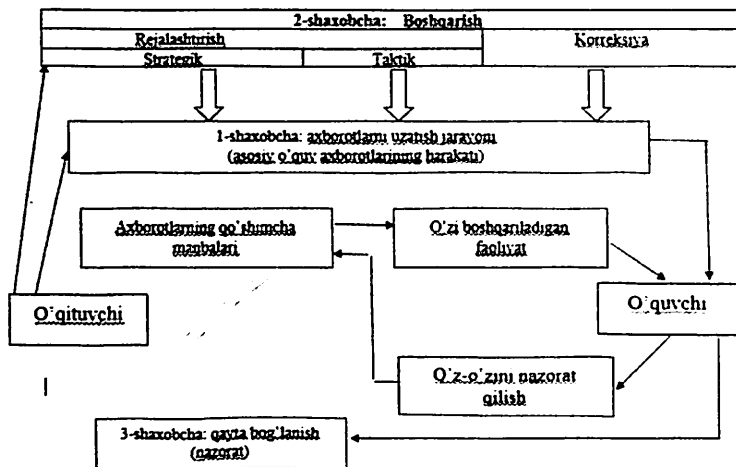
Metodik usullar (pedagogik mikrounsurlar) tirkamasiga: uchirma takrorlash, releli (almashma) nazorat ishlar, desant metodi, zanjir metodi, vazifalar ichida «cho'milmoq», kitobdagi xatolarni topmoq, varaqchalarda misol-masala yechish, tanlov asosida misol-masala yechish, 4 qo'lda yechish, tajriba darslari, «miyaga» niqtash, quyidan yuqoriga qarab yechish, aytib berganni rag'batlantirish, ochiq fikrlar darsi, oltinchi ball, ijodiy konspekt, tezaytish hamda keskinlikni yumshatish usullari (musiqqa, yorug'lik, tanaffus va b.) va b.

V.F.Shatalov tomonidan ishlab chiqilgan o'quv faoliyati tizimi maktabo'quvchilarida eksperiment qilingan, lekin uning metodikasi matematika o'qitish doirasidan chiqib, nafaqat tabiiy fanlar, balki gumanitar fanlar: til, tarix kabi fanlarni o'qitishda ham keng tarqaldi.

V.F. Shatalov metodikasi oliy o'quv yurtlarida ham muvaffaqiyatli qo'llanmoqda.

O'quv jarayonini samarali boshqarish va tashkil etish asosiga qurilgan pedagogik texnologiyalar. G.K. Selevko pedagogik texnologiyani rejalashtiriladigan natijalar bilan birga boshqariladigan tizim deb ta'riflaydi. Texnologik jarayon tuzilmasini axborotlarning uch asosiy harakat yo'nalishi bilan tavsiya etiladi.

O'qitishning texnologik jarayoni tuzilmasi

11-rasm

Bu tuzilmada G.K.Selevko uch shahobchani belgilaydi:

1. Asosiy shahobcha — mazmunning harakati bo'lib, u axborotning manba (o'qituvchi)dan qabul qiluvchi (talaba)ga uzatish (o'quvchilar e'tiboriga uzatish, o'quv-bilish faoliyatiga rahbarlik qilish, o'quvchilar tomonidan bilimlarni idrok etish, o'zlashtirish va mustahkamlash). Unda axborotlarni qo'shimcha boshqarish manbalari — kitoblar, texnik vositalar, kompyuterlar va o'quvchi tomonidan ularni mustaqil idrok etish (o'z-o'zini boshqarish jarayoni) muhim holat hisoblanadi.

2. Boshqarishga ta'sir o'tkazish shahobchasi. U o'z ichiga rejalashtirishni (strategik va taktik), ta'limiy axborotlarning asosiy psixologik harakati korreksiyaning qamrab oladi.

3. Jarayonlar haqidagi (qayta bog'lanish, nazorat, baholash, qo'shimcha axborotlar shahobchasi) axborotlar o'qituvchidan o'quvchiga uzatilish shahobchasi.

O'quv jarayonining samaradorligi:

- o'quv axborotlari mazmunining eng maqbul tuzilmasi;
- boshqarish samaradorligi va bilish faoliyatini tashkil etish;

- axborotlarni o'zlashtirishda individual o'z-o'zini boshqarish imkoniyatlaridan foydalanish;

- axborotlarni o'zlashtirishning samarali nazoratini tashkil etishga bog'liq.

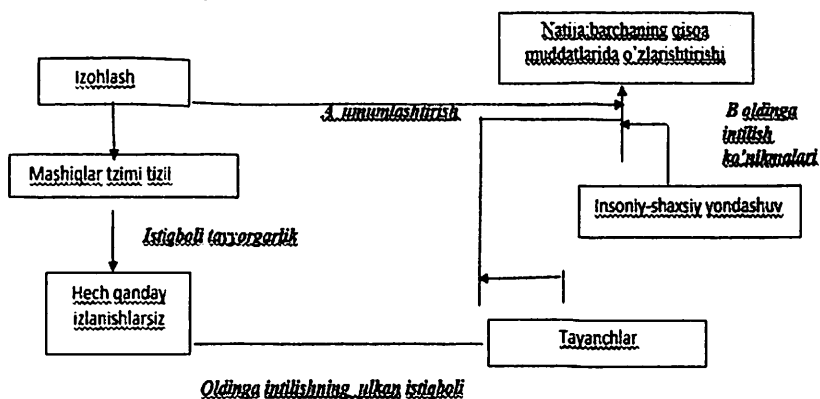
Tayanch sxemalar izohidan foydalangan holda istiqbolli o'qitishni boshqarish S.N.Lisenkova texnologiyasi. Bu texnologiya asosida quyidagilar yotadi:

- hamkorlik pedagogikasiga bo'lgan shaxsiy yondashuv;
- o'zlashtirish (muvaffaqiyat) – o'qitish jarayonida bolalar rivojlanishining eng muhim sharti;
- sinfdagi fayz: xayrixohlik, o'zaro yordam;
- xatolaridan ogoh qilish, lekin xatolar ustida ishlash emas;
- o'quv materialining ketma-ketligi, izchilligi;
- vazifaning har bir o'quvchiga qulayligi va ularga alohida-alohida bo'lib berilishi;
- asta-sekin to'liq mustaqillikka o'tish;
- bilag'on o'quvchi vositasida bilmaydigan o'quvchilarni o'qitish.

S.N.Lisenkova metodikasining xususiyati shundaki, qiyin mavzular dasturda belgilangan soatlarda emas, balki undan oldin o'rganila boshlanadi. Bu istiqbolli tayyorgarlikdir.

Istiqbolli tayyorgarlik o'rganilishi yaqinlashib kelayotgan qiyin mavzulami yo'l-yo'lakay o'tishning boshlanishidir.

Umumlashtirish bu muayyan bilimlar asosidagi mavzuni umumlashtirishdir.

12-rasm

S.N.Lisenkova texnologiyasi

S.N.Lisenkova metodikasi asosida materialni o'zlashtirish uch bosqichda kechadi:

1. *Kelgusida o'zlashtirilishi lozim bo'lgan bilimlarni oldindan kichik*

hajmlarda berib borish;

2. *Yangi tushunchalarni aniqlashtirish, ularni umumlashtirish va qo'llash;*

3. *Fikrlash usullari va o'quv xatti-harakatlarining ravonligini rivojlantirish.*

O'qitishni tabaqalashtirish

G.K.Selevko tadqiqotlarida o'qitishni tabaqalashtirish o'quv jarayonini tashkil etish shakli sifatida izohlanadi, o'zida bilim darajasi bir xil bo'lgan, u yoki bu jihatdan o'quv jarayonida umumiy sifatlar ega bo'lgan o'quvchilar guruhi bilan o'qituvchi ishlaydi. O'qitishni tabaqalashtirish o'quv jarayonidagi ta'lim oluvchilarning turli guruhlarini ixtisoslashtirilishini ta'minlaydigan umumiy didaktikaning bir qismi sifatida ham belgilanadi.

O'qitish tizimining qurama texnologiyasi (N.P. Guzik).

«O'qitish tizimining qurama texnologiyasi» saviyasiga va darslarda mavzu bo'yicha davriylikni rivojlantirishga ko'ra sinf ichidagi o'qitishning tabaqalashtirilishi deb qaraladi. Darslar har bir mavzu bo'yicha ketma-ket joylashgan besh tipdan iborat bo'ladi:

1. mavzuni umumiy tahlili qiluvchi darslar (ular leksiyalar deb yuritiladi);

2. ta'lim oluvchilarning mustaqil ishlari jarayonida o'quv materialining chuqurlashtirib ishlab chiqishini ko'zda tutgan, tuzilgan

3. seminar mashg'ulotlari (bunday darslar uchtdan beshtagacha bo'lishi mumkin);

4. bilimlarni umumlashtirish va tartibga tushirish (guruhlash) darslari (mavzular bo'yicha sinovlar);

5. fanlararo materiallarni umumlashtirish (mavzular bo'yicha vazifalarni himoya qilish);

6. dars-praktikumlar.

Keyingi bosqichda o'qituvchi o'quvchilarning saviyalariga ko'ra tabaqalashtirish ishlarini tashkil etadi. Bu ish yangi materialni berish, uni mustahkamlash va takrorlash, bilim, malaka va ko'nikmalarni nazorat qilish orqali amalga oshiriladi.

Bu texnologiyada uchta tabaqalashtirishning turli darajadagi qiyinchiliklari: «A», «V», «S» dasturlari ajralib turadi.

Dasturlar quyidagi vazifalarni hal qiladi:

- *muayyan darajadagi bilim, malaka va ko'nikmalarni egallashni ta'minlaydi;*

- *ta'lim oluvchilarning ma'lum darajadagi mustaqilligini ta'minlaydi;*

«S» dasturi tayanch standart sifatida qayd qilinadi. Uni bajarish orqali ta'lim oluvchilar fan bo'yicha o'quv materialini, uni qayta tiklay olish darajasida o'zlashtiradilar. «S» dasturi vazifalarini nisbatan qiyin dasturga o'tmasdan oldin har bir o'quvchi bajara olishi lozim.

«V» dasturi mavzuni qo'llash bilan bog'liq masalalarni yechish uchun zarur bo'lgan o'quv va aqliy faoliyatining umumiy va o'ziga xos usullari bilan birga egallashni ta'minlaydi. Ushbu dasturga kiritiladigan qo'shimcha ma'lumotlar birinchi bosqich materiallarini kengaytiradi, asosiy bilimlarni isbotlaydi, namoyish etadi va oydinlashtiradi hamda tushunchalarning amal qilish va qo'llanishini ko'rsatib turadi.

«A» dasturi o'quvchilarning bilimlarini to'la anglash, ijodiy qo'llash darajasiga ko'taradi. Bu dasturda ijodiy qo'llash istiqboli tobora takomillashib boruvchi ma'lumotlar, chuqurlashtiriladigan materiallar, hamda uning mantiqiy asoslanganligi joylashtirilgan.

Materiallarni takrorlashda turli darajadagi vazifalarni erkin tiklash metodikasi qo'llanadi.

Tabaqalashtirilgan vazifalarni nazorat qilishda individuallikka o'tiladi va u chuqurlashtiriladi.

O'qitishni individualashtirish texnologiyasi

Inge Unt, A.S. Graniskaya, V.D. Shadrikov tadqiqotlarida individual o'qitish o'quv jarayonini tashkil etish shakli, modeli sifatida belgilanadi. Unda:

- *pedagog faqat birgina talaba bilan o'zaro munosabatda bo'ladi;*
- *bir talaba faqat o'qitish vositalari (kitoblar, kompyuter va b.) bilan o'zaro aloqada bo'ladi.*

Individual o'qitishda faoliyatning mazmuni, metodlari va sur'ati talabaning xususiyatlariga moslashtiriladi.

Shaxsiy yondoshish deganda:

- *u pedagogikaning tamoyili bo'lib, unga ko'ra pedagog o'quv — tarbiya ishlari jarayonida talabalarning shaxsiy xislatlarini hisobga olgan holda ayrim talabalar bilan individual model bo'yicha o'zaro munosabatda bo'lish hamda individual xususiyatlarga asoslanish;*

- *o'quv jarayonida talabalarning individual xususiyatini hisobga olish;*

- *barcha talabalarning rivojlanishigina emas, balki har bir talabaga alohida rivojlanish uchun psixologik—pedagogik tadbirlar yaratish tushuniladi.*

O'qitishni individuallashtirish;

- *o'quv jarayonini tashkil etish bo'lib, unda o'qitish usullari, sur'atini tanlash talabaning individual xususiyatlari bilan bog'lanadi;*

- *individual yondashuvni ta'minlovchi turli o'quv-metodik, psixologik- pedagogik va tashkiliy-ma'muriy tadbirlardir.*

Shunday qilib, didaktika bo'yicha amalga oshirilgan tadqiqotlarga ko'ra o'qitishni individuallashtirish o'quv jarayonining shunday tashkil qilinishi, unda individual yondashuv va individual shakl ustuvor hisoblanadi.

O'qitishni individuallashtirish quyidagi mualliflik texnologiyalarida asoslab berildi:

- *Inge Untning o'qitishni individuallashtirish texnologiyasi;*
- *A.S. Granskayaning moslashuvchan o'qitish texnologiyasi;*
- *V.D. Shadrikovning individuallikka qaratilgan reja asosida o'qitish texnologiyasi.*

Inge Untning o'qitishni individuallashtirish texnologiyasidagi asosiy konsepsiya hozirgi sharoitda o'qitishni individuallashtirishning muhim shakli o'quvchilarning maktabdagi va uydagi mustaqil ishlari deb qoidalashtirilgan. Inge Unt uning mazmuni va metodikasi deb mustaqil ishlar uchun individual o'quv vazifalari, joriy o'quv adabiyotiga moslashtirilgan, individuallashtirilgan mustaqil ishlar qo'llanmasi asosida nashr etilgan ish daftarlarini tushunadi.

A.S.Graniskaya o'zining moslashuvchan o'qitish tizimini sinf-dars tizimida tashkil etish va unda o'qituvchi 60-80% vaqtini o'quvchilar bilan individual ishlashga ajratish mumkinligini qayd qiladi. A.S.Graniskaya metodikasining o'ziga xosligi uning darsni muayyan g'ayri odatiy qurilma asosida tashkil etishidir:

- *Birinchi qism — barchani o'qitish;*
- *Ikkinchi qism — ikki parallel jarayon: oluvchilarning mustaqil ishlari va o'qituvchining ayrim o'quvchilar bilan individual ishlashi, ya'ni umumlashtirilgan sxemalardan foydalanish, almashinib turuvchi juft o'qituvchi bo'lib ishlash, moslashuvchan ko'p qirrali vazifalar va b.*

V.D.Shadrikov gipotezasiga ko'ra agar bolaga murakkablashib boruvchi vazifalarning tafsiloti berilsa, unga o'rganish jarayonini motivatsiyalash taklif etilsa, lekin bolaga shu bugun uning uchun mumkin va qulay ishlash imkoniyati qoldirilsa, o'quvchilar qobiliyati samarali rivojlanadi deb hisoblanadi. V.D.Shadrikov metodikasi asosini har bir o'quvchining qobiliyatiga qarab o'qitishga imkon beradigan olti darajadagi o'quv rejasi, dastur va metodik qo'llanma tashkil etadi. Har bir farming murakkablik darajasiga ko'ra kuchi yetgan variantni tanlab olib, o'quvchilar sinfda tez-tez almashib turadi va fanning hajmi va mazmunini qo'ldan chiqarmay biigalikda o'quv dasturini o'zlashtirishga harakat qiladilar. Murakkablik darajasini tanlash tezlikda amalga oshiriladi va «ba'zan» uni amalga oshirib bo'lmaydi. Chunki u sinfdagi o'quvchilarning tenglashish, qobiliyati holatiga bog'liq bo'ladi.

Murakkablikning olti darajasi amalda barcha bolalarga e'tibor berishga, barchaning kuchi yetadigan hamda o'quvchining qobiliyatiga, uning rivojlanishiga moslangan, o'quv jarayonini tashkil etishga imkon beradi.

Bu o'qitishni individuallashtirish mualliflik texnologiyasi negizida umumiy tamoyillar mavjud:

- *individuallashtirish o'qitish jarayoni strategiyasidir;*
- *individuallashtirish—individuallikni shakllantirishning zaruriy omili;*
- *barcha o'rganiladigan fanlarda individuallashtirilgan o'qitishdan foydalanishning mumkinligi;*

- *individual ishlarni o'quv faoliyatining boshqa shakllari bilan integrasiyalash;*
 - *individual suratda, uslubda o'rganish.*
- Individuallashtirish texnologiyasining umumiy xususiyatlariga quyidagilar kiradi;
- *o'zlashtira olmaslikka olib keluvchi omillarni qayd qilish;*
 - *fikrlash jarayonida bilim, malaka, ko'nikmalarni egallash asnosida individual kamchiliklarni tuzata olish usullari;*
 - *oila tarbiyasidagi motivatsiyaning bo'linmasligi hamda iroda sustligi kamchiliklarini qayd qilish va yenga olish;*
 - *qobiliyatli va iste'dodli o'quvchilarga nisbatan o'quv jarayonini optimallashtirish (ijodiy faoliyat, sinf va sinfdan tashqari ishlarni hisobga olish);*
 - *o'qitish jarayonini tanlash erkinligini berish;*
 - *umumiy o'quv malakalari va ko'nikmalarini shakllantirish;*
 - *o'quvchilarning o'z-o'ziga mos baho bera olishini shakllantirish;*
 - *o'qitishning texnik vositalaridan, shuningdek, EHMdan foydalanish.*
- O'qitishni individuallashtirish texnologiyasiga quyidagilar kiradi:

Batov tizimi. AQShda ishlab chiqilgan bu tizimda o'quv jarayoni ikki qismga bo'linadi:

Birinchi qism- butunicha sinf ishi.

Ikkinchi qism- individual mashg'ulotlar.

Bunday mashg'ulotlar unga zaruriyat sezgan o'quvchilar bilan yo umum tomonidan qabul qilingan me'yorlardan orqada qolmaslik yoki nisbatan rivojlangan qobiliyatlari bilan ajralib turganlar bilan bir qatorda bo'lishini ta'minlash maqsadida o'tkaziladi.

Yuqori qobiliyatli kategoriya o'quvchilar bilan o'qituvchi, nisbatan kamroq qobiliyatli va qoloq o'quvchilar bilan o'qituvchi yordamchisi shug'ullanadi.

Tramp rejasi - bu texnologiya AQShda juda mashhur. Bu o'qitish shakllarining shunday tizimiki, unda katta auditoriyadagi mashg'ulotlar kichik guruhlardagi individual mashg'ulotlar bilan qo'shib olib boriladi.

Zamonaviy texnik vositalar yordamida 100-150 kishidan iborat katta guruhlarda yuksak malakali o'qituvchilar, professorlar leksiya o'qiydilar. 10- 15 kishidan iborat kichik guruhlar esa leksiya materiallarini muhokama qiladilar, bahs yuritadilar.

Individual ishlar esa maktab kabinetlarida, laboratoriyalarida o'tkaziladi. Leksiya mashg'ulotlariga 40%, kichik guruhlardagi mashg'ulotlarga 20%, kabinet va laboratoriyalardagi individual ishlarga esa 40% ajratiladi. Odatdagi sinf tushunchasi yo'q, kichik guruhlar ham doimiy emas.

Dasturlashtirilgan o'qitish texnologiyasi

Dasturlashtirilgan o'qitish XX asrning 50-yillari boshida paydo bo'ldi. U amerikalik psixolog B.Skinner nomi bilan bog'liq. U materiallarning o'zlashtirilishini boshqarishning samaradorligini oshirishda, axborotlarni qismma-qism uzatishning muntazam programmasi asosiga qurish va uni nazorat qilishni tavsiya etdi.

N.Krauder tarmoqlangan dasturni ishlab chiqdi, unda nazorat natijalariga ko'ra ta'lim oluvchilarga mustaqil ishlar uchun turli xildagi materiallar tavsiya etiladi.

G.K.Selevko dasturlashtirilgan o'qitishga quyidagi ta'rifni beradi, ya'ni dasturlashtirilgan o'qitish deganda o'qitish uskunalari (EHM, programmalashtirilgan darslik, kinotrenajer va b.) yordamida programmalashtirilgan o'quv materialining o'zlashtirilishini boshqarishni tushunadi. Dasturlashtirilgan o'quv materialini muayyan mantiqiy izchillikda beriladigan nisbatan katta bo'lmagan o'quv axborotlari («kadrlar», «fayllar», «odimlar») seriyasidan iborat bo'ladi.

V.P.Bespalko bilish faoliyatini tashkil etish va boshqarish namunasidagi pedagogik texnologiya tasnifini tavsiya etdi. U o'qituvchi va ta'lim oluvchi (boshqariluvchi) munosabatlarini quyidagicha belgilaydi:

- *berk- (o'quvchilarning nazorat qilinmaydigan va tuzatilmaydigan faoliyati);*
- *davriy (nazorat, o'z-o'zini nazorat qilish, o'zaro nazorat);*
- *tarqoq — (frontal) yoki yo'nalganlik (individuallik);*
- *qo'l (og'zaki) yoki avtomatlar (o'quv vositalari) orqali.*

V.P.Bespalko texnologiyasi turlari:

1. klassik leksiya metodida o'qitish (boshqaruv-berk, tarqoq, qo'lda);
2. audiovizual texnik vositalarda o'qitish (berk, tarqoq, avtomatlashtirilgan);
3. «Konsultant (maslahatchilar)» tizimi (berk, yo'naltirilgan, qo'lda);
4. o'quv adabiyotlari yordamida o'qitish (berk, yo'naltirilgan, avtomatlashtirilgan) — mustaqil ish;
5. «Kichik guruhlar» tizimi (davriy, tarqoq, qo'lda) — guruhlardagi o'qitishning tabaqalashtirilgan usuli;
6. kompyuter o'qitishlari (davriy, tarqoq, avtomatlashtirilgan);
7. «Repetitor» tizimi (davriy, yo'naltirilgan, qo'lda) — individual o'qitish;
8. «Dasturlashtirilgan o'qitish» (davriy, yo'naltirilgan, avtomatlashtirilgan), ular uchun oldindan programmalar tuzib qo'yiladi.

Dasturlashtirilgan o'qitishning beshta asosiy tamoyili farqlanadi:

1. Boshqarish qurilmalarining muayyan bosqichligi (ierarxiya) tamoyili. Bu programmashtirilgan o'qitish texnologiyasining ierarxiya tuzilmasida avvalambor pedagog turadi, va bu fanda dastlabki umumiy mo'ljal hisoblanadi; o'qitishning murakkab nostandart vaziyatlarida individual yordam va korreksiya o'rin oladi.

2. Qayta aloqa tamoyili. U o'quv faoliyatining har bir tadbiri bo'yicha o'quv jarayonini boshqarishning davriy tashkil etish tizimini talab qiladi. Bunda avvalo to'g'ri aloqa o'rnatiladi — zaruriy harakat obrazi to'g'risidagi axborot boshqaruvchi ob'yektdan boshqariluvchiga uzatiladi. Qayta aloqa, V.P. Bespalko ta'kidlashicha, pedagog uchungina emas, balki ta'lim oluvchiga ham zarur; birinchisiga korreksiya uchun, ikkinchisiga esa o'quv materialini tushunish uchun.

3. Ichki va tashqi qayta aloqa ham mavjud. Ichki qayta aloqa ta'lim oluvchilarning o'z natijalarini va o'zining aqliy faoliyati xarakterini mustaqil korreksiya qilish uchun xizmat qiladi.

4. Tashqi qayta aloqa ta'lim oluvchiga bevosita o'quv jarayonini boshqaruvchi qurilmalar vositasida yoki pedagog tomonidan ta'sir etishda amalga oshiriladi.

5. O'quv materialini yoritish va uzatishda amalga oshiriladigan odimlovchi texnologik jarayon tamoyili. Odimlovchi o'quv tadbiri — bu texnologik usul bo'lib, unda o'quv materiali programmada axborot bo'laklari va o'quv vazifalari (bilim va malakalarni samarali o'zlashtirishni ta'minlashga xizmat qiladigan va ta'lim oluvchining bilimlarni o'zlashtirishning muayyan nazariyasini aks ettirgan)ning kengligi bo'yicha alohida, mustaqil, lekin o'zaro bog'langan va optimal bo'lgan qismlardan iboratdir.

6. To'g'ridan-to'g'ri va qayta aloqa uchun zarur bo'lgan axborotlar to'plami, bilish harakatlari va qoidalarining ta'limiy programma odimini hosil qiladi. Bu odim tarkibiga uch o'zaro aloqador kadr (zveno) qo'shiladi: axborot, qayta aloqa tadbiri va nazorat. Odimlovchi o'quv tadbirlari izchilligi programmalashtirilgan o'qitish texnologiyasi asosini tashkil etuvchi ta'limiy programmani hosil qiladi.

7. O'qitishda individual namuna va boshqarish tamoyili davom ettiriladi. Bu tamoyil ta'lim oluvchining har biriga shunday axborot jarayonini yo'naltiradi va tavsiya etadiki, u ta'lim oluvchiga mashq jarayonida, tezlikda oldinga siljishga imkoniyat beradi, chunki uning bilish kuchi unga muvofiq ravishda boshqaruvchi tomonidan uzatilgan axborotga, moslashishga qulay bo'ladi.

8. Programmalashtirilgan o'quv materialini uzatish uchun maxsus texnik vositalardan foydalanish tamoyili.

Programmalashtirilgan o'qitish texnologiyasini ilmiy asoslash bir qator ta'limiy programmalarni farqlash imkoniyatini beradi:

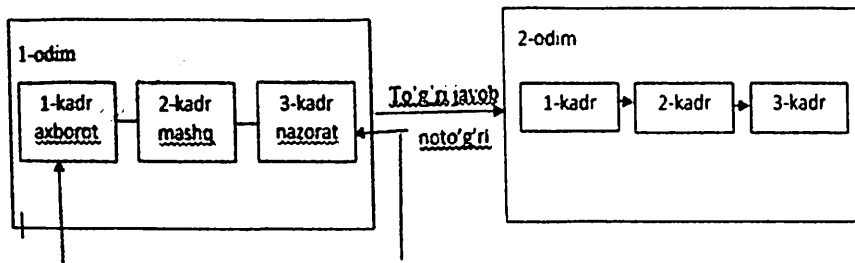
- *ravon programmalar;*
- *tarmoqlanuvchi programmalar;*
- *soddalashtirilgan programmalar;*
- *aralash programmalar;*
- *algoritm;*
- *blokli o'qitish;*
- *modulli o'qitish;*
- *bilimlarni to'la o'zlashtirish;*

Ravon programmalar — bu nazorat topshiriqlari va o'quv axborotlarining almashinib turuvchi u qadar katta bo'lmagan bloklari ketma-ketligidir.

Ravon programmada ta'lim oluvchi to'g'ri javob berishi shart. Ba'zan ehtimol deb topilgan javoblardan birini shunchaki tanlaydi. To'g'ri topilgan

javobda u yangi o'quv axborotiga ega bo'ladi. Agar javob to'g'ri chiqmasa, axborotni qaytadan o'rganishga tavsiya etiladi.

Ravon programmalar

Tarmoqlanuvchi programma. Ta'lim oluvchi noto'g'ri javob berganda, unga qo'shimcha o'quv axboroti beriladi va u ta'lim oluvchiga nazorat topshiriqlarini bajarish, to'g'ri javob qaytarish va o'quv axborotlarining yangi bo'laklarini olish imkoniyatini beradi.

Soddalashtirilgan programma. U ta'lim oluvchiga yangi o'quv materialini murakkablik darajasiga qarab tanlab olish, uni o'zlashtirish jarayonida u yoki bu tarzda o'zgartirish, oddiy ma'lumotnoma, lug'at va qo'llanmalardan foydalanish imkoniyatini beradi.

Aralash programma. U ravon, tarmoqlanuvchi, soddalashtirilgan programma bo'laklarini o'zida qamrab oladi.

Algoritm. U aqliy va amaliy tadbirlar izchilligini belgilovchi tafsilotdir.

U o'qitishning mustaqil vositasi hamda ta'limiy programmlarning qismi bo'lishi ham mumkin.

Bloklari o'qitish. Bu moslashuvchan programma asosida o'quvchilarning turli-tuman intellektual tadbirlar va egallagan bilimlaridan o'quv vazifalarini yechishda foydalanish imkoniyatlarini ta'minlaydi.

Quyidagi izchil bloklar farqlanadi:

- axborot bloki;

- *test-axborot (o'zlashtirishni tekshirish);*
- *korreksion-axborot (noto'ri javob qaytarilganda qo'shimcha o'qitish);*
- *muammoli blok: olingan bilimlar asosida vazifalarni yechish;*

- *tekshirish va korreksiya bloki.*

Modulli o'qitish. U modullar bo'yicha tuzilgan o'quv programmalari asosida o'qitishni tashkil etishdir. Modul kurs mazmunini uch sathda qamrab oladi: to'la, qisqartirilgan va chuqurlashtirilgan. Programma materiallari bir vaqtning o'zida barcha ehtimol ko'rilgan kodlarda: rasm, test, ramzlar va so'z bilan berilishi mumkin.

O'qitish moduli o'quv materialining avtonom (mustaqil) qismi bo'lib, quyidagi komponentlardan tashkil topadi:

- *aniq ifodaga ega bo'lgan o'quv maqsadi (maqsadli programma);*
- *axborotlar banki: o'qitish programmasi shaklidagi ayni o'quv materiallari;*

- *maqsadlarga erishish bo'yicha metodik qo'llanma;*
- *zaruriy malakalarni shakllantirish bo'yicha amaliy mashg'ulotlar;*
- *qo'yilgan modul maqsadiga qat'iy muvofiq keluvchi nazorat ishi.*

Bilimlarni to'la o'zlashtirish texnologiyasi. o'quv materiallari bir necha bo'laklarga bo'linadi: o'zlashtirilishi tegishli bo'lgan o'quv unsurlari, undan so'ng bo'limlar bo'yicha tekshirish uchun materiallar ishlab chiqiladi, undan so'ng o'qitish, tekshirish — joriy nazorat, korrektirovka va qayta, o'zgartirilgan tarzda ishlab chiqish - o'qitish.

Xulosa. Hozirgi davr o'quv jarayoniga pedagogik texnologiyalarni tatbiq qilish bilan xarakterlidir. Pedagogik texnologiyalardan foydalanish ta'lim texnologiyalarining ilmiy asoslarini ishlab chiqish, pedagogik innovatsiyalar, mualliflik maktablari va yangi texnologiyalarni eksperiment qilish bilan bog'liqdir. Bu tajribalar muayyan tizimni ishlab chiqish va umumlashtirishni talab etadi. Pedagogik texnologiyaga yaxlit hodisa sifatida qaraladi. Texnologiyaning interfaol sifatleri, tarkibiy qismlari, tuzilmasi, funksional tavsifi, kommunikativ xususiyatlari, tarixiyli va uziyiligi tadqiq qilinmoqda.

Mustahkamlash uchun savollari

1. Muallifning pedagogik o'qitish texnologiyasi nima?
2. Sh.A.Amonashvili texnologiyasi nimalarni o'z ichiga oladi
3. V.F. Shatalovning ta'lim texnologiyalari nimalarni o'z ichiga oladi?
4. Mualliflik texnologiyalarining nimasi bilan ajratib ko'rsatish mumkin?

14-MAVZU. MASOFAVIY VA MEDIA TA'LIM

Internet texnologiyalarining kirib kelishi bir necha asrlar davomida o'zgarib kelgan holatlarni o'zgartirib yubordi. Bu odatdagi xat yozishmalari elektron pochta bilan, kutubxonalar esa web-saytlar bilan almashinishida namoyon bo'ldi.

Endilikda esa ta'lim tizimida ta'lim olishning an'anaviy shakllari o'rniga masofaviy ta'lim elementlari kirib keldi.

Zamonaviy axborot va kommunikatsiya texnologiyalari vositalarini ta'lim jarayoniga kirib kelishi an'anaviy o'qitish usullariga qo'shimcha ravishda yangi o'qitish shakli - masofaviy o'qitish yaratilishiga omil bo'ldi.

Masofaviy ta'limda talaba va o'qituvchi fazoviy bir-biridan ajralgan holda o'zaro maxsus yaratilgan o'quv kurslari, nazorat shakllari, elektron aloqa va Internetning boshqa texnologiyalari yordamida doimiy muloqotda bo'ladilar. Internet texnologiyasini qo'llashga asoslangan masofaviy o'qitish jahon axborot ta'lim tarmog'iga kirish imkonini beradi, integratsiya va o'zaro aloqa tamoyiliga ega bo'lgan muhim bir turkum yangi funksiyalarni bajaradi.

Masofaviy o'qitish barcha ta'lim olish istagi bo'lganlarga o'z malakasini uzluksiz oshirish imkonini yaratadi. Bunday o'qitish jarayonida talaba interaktiv rejimda mustaqil o'quv-uslubiy materiallarni o'zlashtiradi, nazoratdan o'tadi, o'qituvchining bevosita rahbarligida nazorat ishlarini bajaradi va guruhdagi boshqa «vertikal o'quv guruhi» talabalari bilan muloqotda bo'ladi.

Ma'lum sabablarga ko'ra, ta'lim muassasalarining kunduzgi bo'limlarida tahsil olish imkoniyati bo'lmagan, masalan, sog'ligi taqoza etmaydigan, mutaxassslicligini o'zgartirish niyati bo'lgan yoki yoshi katta, malakasini oshirish niyati bo'lgan kishilar uchun masofaviy o'qitish qulay o'qitish shakli hisoblanadi.

Masofaviy o'qitishda turli xil axborot va kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalaniladi, ya'ni har bir texnologiya maqsad va masala mohiyatiga bog'liq. Masalan, an'anaviy bosma usuliga asoslangan o'qitish vositalari (o'quv qo'llanma, darsliklar) talabalarni yangi material bilan tanishtirishga asoslansa, interaktiv audio va video konferensiyalar ma'lum vaqt orasida o'zaro muloqotda bo'lishga,

elektron pochta to'g'ri va teskari aloqa o'rnatishga, ya'ni xabarlarni jo'natish va qabul qilishga mo'ljallangan. Oldindan tasmaga muhrlangan videoma'ruzalar talabalarga ma'ruzalarni tinglash va ko'rish imkonini bersa, faksimal aloqa, xabarlar, topshiriqlarni tarmoq orqali tezkor almashinish talabalarga o'zaro teskari aloqa orqali o'qitish imkonini beradi.

Yuqoridagilarga asoslanib, ta'lim jarayonida ayni vaqtda qayta-qayta tilga olinayotgan ayrim terminlar tavsifi va ta'riflarni keltirib o'tamiz.

Masofaviy o'qitish – eng yaxshi an'anaviy va innovatsion metodlar, o'qitish vositalari va formalarini o'z ichiga olgan sirtqi va kunduzgi ta'lim singari axborot va telekommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan ta'lim formasidir.

Masofaviy o'qish – bu yangi axborot texnologiyalari, telekommunikatsiya texnologiyalari va texnik vositalariga asoslangan ta'lim tizimidir. U ta'lim oluvchiga ma'lum standartlar va ta'lim qonun-qoidalari asosida o'quv shart-sharoitlari va o'qituvchi bilan muloqotni ta'minlab berib, o'quvchidan ko'proq mustaqil ravishda shug'ullanishni talab qiluvchi tizimdir. Bunda o'qish jarayoni ta'lim oluvchini qaysi vaqtda va qaysi joyda bo'lishiga bog'liq emas.

Masofaviy ta'lim – masofadan turib o'quv axborotlarini almashuvchi vositalarga asoslangan, o'qituvchi maxsus axborot muhit yordamida, aholining barcha qatlamlari va chet ellik ta'lim oluvchilarga ta'lim xizmatlarini ko'rsatuvchi ta'lim majmuaidir.

Masofaviy o'qitish tizimi – masofaviy o'qitish shartlari asosida tashkil etiladigan o'qitish tizimi. Barcha ta'lim tizimlari singari masofaviy o'qitish tizimi o'zining tarkibiy maqsadi, mazmuni, usullari, vositalari va tashkiliy shakllariga ega.

Nima uchun masofaviy ta'lim kerak bo'lib qoldi? – degan savol tug'ilishi tabiiy. Bu savolga javob tariqasida quyidagilarni sanab o'tish mumkin:

- Ta'lim olishda yangi imkoniyatlar (ta'lim olishning arzonligi, vaqt va joyga bog'liqmasligi va boshqalar).
- Ta'lim maskanlariga talaba qabul qilish sonining cheklanganligi.
- Ta'lim olishni xohlovchilar sonining oshishi.
- Sifatli axborot texnologiyalarining paydo bo'lishi va rivojlanishi.

- Xalqaro integratsiyaning kuchayishi.

Yuqorida sanab o'tilgan sharoit va imkoniyatlar masofaviy o'qitishga ehtiyoj borligini ko'rsatadi.

Masofaviy o'qitishning ta'lim tizimida bir-biridan farqlanuvchi model va shakllari mavjud bo'lib, ular quyidagi qo'llanish shartlari bilan farqlanadi:

- geografik shartlar (masalan, mamlakat territoriyasi, markazdan uzoqlikda joylashuvi, iqlimi);

- mamlakatning axborotlashuvi va kompyuterlashtirish umumiy darajasi;

- kommunikatsiya va transport vositalarining rivojlanish darajasi;

- ta'lim jarayonida axborot va kommunikatsiya texnologiyalari vositalarining qo'llanish darajasi;

- ta'limda qo'llaniladigan an'analari;

- masofaviy o'qitish tizimi uchun ilmiy pedagog kadrlar mavjudligi va ularning salohiyati va boshqalar.

Umuman olganda masofaviy ta'limning maqsadiga quyidagilar kiradi:

- Mamlakat miqyosidagi barcha hududlar va chet eldagi barcha o'quvchilar, talabalar, ta'lim olishni xohlovchilarga birdek ta'lim olish imkoniyatini yaratib berish.

- Yetakchi universitetlar, akademiyalar, institutlar, tayyorlov markazlari, kadrlarni qayta tayyorlash muassasalari, malaka oshirish institutlari va boshqa ta'lim muassasalarining ilmiy va ta'lim berish potensiallaridan foydalanish evaziga ta'lim berishning sifat darajasini oshirish.

- Asosiy ta'lim va asosiy ish faoliyati bilan parallel ravishda qo'shimcha ta'lim olish imkoniyatini yaratib berish.

- Ta'lim oluvchilarni ta'lim olishga bo'lgan ehtiyojini qondirish va ta'lim muhitini kengaytirish.

- Uzluksiz ta'lim imkoniyatlarini yaratish.

- Ta'lim sifatini saqlagan holda yangi prinsipal ta'lim darajasini ta'minlash.

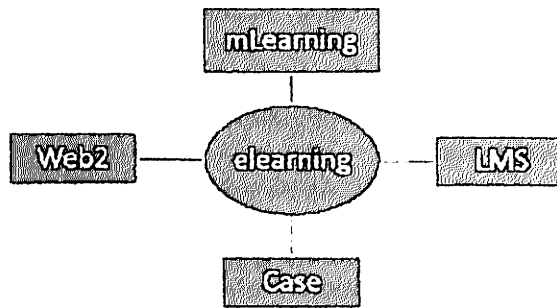
Yuqoridagilarni xulosa qilib shuni aytish mumkinki, masofaviy ta'lim elementlarini ta'lim muassasalariga joriy etilishi har tomonlama

foйда keltiradi. Oliy ta'lim tizimida bu kompleksni joriy qilish uchun barcha shart-sharoitlar mavjud.

Axborot kommunikatsiya texnologiyalari ta'lim jarayonida (xususan, masofaviy ta'lim jarayonini) qo'llash asosan ikki xil ko'rinishda amalga oshiriladi. Birinchi sharti bu texnik jihozlar bo'lsa, ikkinchisi sharti esa maxsus dasturiy ta'minotlar bilan ta'minlanganligidir.

- Texnik jihozlar bilan ta'minlanganlik: kompyuterlar, tarmoq qo'rilmalari, yuqori tezlikdagi internet tarmoqlari, video konferensiya jihozlari va hakazo.

- Dasturiy ta'minotga: Mavjud qurilmalarni ishlatadigan dasturiy ta'minotlardan tortib shu soha uchun mo'ljallangan dasturlar to'plami kiradi. So'nggi yillarda G'arbda ta'lim tizimini boshqarishda qo'llanilib kelinayotgan Internet yoki Interanet tarmog'i orqali elektron shakldagi ta'lim turini Elearning (elektron ta'lim) atamasi bilan kirib keldi.

Masofaviy ta'lim modellari.

Elektron ta'lim – axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosidagi ta'limning turli ko'rinishlarini anglatuvchi keng tushunchadir.

Elearning o'z ichiga elektron o'quv kontenetlarni bilim oluvchiga yetkazish usulidan kelib chiqqan holda guruhlarga ajratish mumkin.

YuNESKO institutining 2000 yildagi tahliliy tadqiqot materiallarida ("Distance Education for the Information Society:

Policies, Pedagogy and Professional Development”) keltirilgan masofali o‘qitish modellarini keltiramiz:

Birlamchi (Yagonalik) modeli. Ushbu model tashkiliy tuzilishiga ko‘ra faqat masofali o‘qitishda va «masofali» talabalar bilan ishlash maqsadida tashkil etiladi. O‘qitish shunday amalga oshiriladiki, bunda ta’limning kunduzgi shakli zarur bo‘lmaydi. Barcha o‘qitish masofadan amalga oshiriladi. Ushbu modelda o‘qitishda xududiy markazlar bo‘lib, ularda talabalar o‘qituvchilardan maslahatlar olishi e‘ki yakuniy imtihon topshirishlari mumkin.

Bunday oliygoxlarda o‘qituvchilarga ham talabalarga ham o‘quv faoliyatining shakl va uslublarini tanlashda katta erkinlik beriladi. Vaqt va o‘quv jadvallariga qat’iy chegaralar qo‘yilmaydi. Bunday tamoyilda o‘qitish Ochiq universitetlarda, masalan, Buyuk Britaniyaning Ochiq universiteti (United Kingdom Open University – <http://www.open.ac.uk>) da tashkil etilgan.

Ikkilamchi (Ikkilangan) modeli. Bunday tizimda oliygox kunduzgi talabalarni ham, qisman kunduzgi va qisman masofali dastur asosida o‘qitadi. Har ikkalasida ham dars jadvallari, o‘qitish dasturlari, imtihonlari va baholash mezonlari bir xil bo‘ladi. Odatda ikkilangan modelni rivojlantiraётgan oliygox kunduzgi talabalar soni masofali o‘qitilgan talabalar sonidan katta bo‘lgan ana’naviy oliygoxlardir. Shuning uchun bir universitetning o‘zida ikki shaklning birgaligida ko‘proq o‘zlarida katta o‘quv materiallaridan foydalanish imkoniyatiga ega bo‘lgan kunduzgi ta’lim olayotgan talabalar yutadilar. Bunday oliygoxlarda masofali kurslar har doim ham foyda keltirmaydi, ba’zan u qisman kunduzgi talabalarni o‘qitish hisobidan amalga oshiriladi. Bunday holatlarda asosiy urg‘u tajribaga, pedagogika va uslubiy innovatsiyalar tadqiqotiga va boshqalarga beriladi. Masofali o‘qitishning bunday modeli Avstraliyaning yangi Angliya universiteti (University of New England, Australia – <http://www.une.edu.au>) da tashkil etilgan.

Aralash model. Ushbu model universitet talabalarini masofali o‘qitishning turli shakllarini, aniqrog‘i shakllarning integratsiyasini nazarda tutadi. Masalan, kunduzgi shaklda o‘qitilgan talabalar masofali o‘qitish kurslarining dasturlaridagilarni yoki ushbu universitetining o‘qituvchisi o‘qiyotgan kunduzgi kurslari bilan parallel ravishda

qisman o'qiydilar. Shuningdek, bu modelda an'anaviy kurslar doirasida virtual seminarlar, taqdimotlar, ma'ruzalar ko'rinishidagi mashg'ulotlar alohida shakllarining birlashmasi bo'lishi mumkin. Universitet axborot va kommunikatsiya texnologiyalari vositalari bilan qanchalik yuqori jihozlangan bo'lsa, shunchalik o'qitish shakllari turli-tuman bo'ladi. Integrallashgan bunday kurslar Yangi Zelandiyadagi Massey universitetida (Massey University, New Zealand – <http://www.massey.ac.nz>) tashkil etilgan.

Konsorsium. Ushbu model ikki universitetni birlashmasidan iborat. Bunda ular o'quv materiallari bilan almashadilar yoki ba'zi vazifalarni bo'lishib oladilar. Masalan, bir universitet masofali o'qitish uchun o'quv materiallar ishlab chiqaradi, boshqasi virtual o'quv guruhlarini o'qituvchilar bilan ta'minlaydi yoki masofali o'qitish dasturlarini rasmiy akkreditatsiyasini o'tkazadi. Bunday hollarda universitet butunlay e'ki uning alohida markazlari, fakultetlari, xatto ta'lim xizmati bozorida ishlayotgan tijorat yoki davlat tashkilotlari hamkor bo'lishlari mumkin. Konsorsiumlar faqat qattiy markazlashgan boshqarish va yaratilayotgan ashyolarning mualliflik hamda material xuquqlarini rioya etish shartlaridagina samarali bo'ladi. Kanadadagi Ochiq o'quv Agentligi (Open Learning Agency, Canada – <http://www.ola.bc.ca>) konsorsiumga misol bo'lishi mumkin.

Franchayzing. Franchayzing tamoyilida tashkil etilgan masofali o'qitish modelida hamkor universitetlar bir – birlariga o'zlarining masofali kurslarini beradilar. Bunda ta'lim xizmati bozorida o'zini ko'rsatgan qandaydir universitet o'zida ishlab chiqqan kurslarini masofali o'qitishni endigina tashkil qilayotgan va masofali o'qitish uchun o'quv ashyolarini mustaqil ishlab chiqish tajribasiga ega bo'lmagan boshqa oliygox – hamkorlariga o'qitish huquqini berishi mumkin. Bunday modelning qiziq tomoni shundaki, talabalar o'zlarining universitetida o'qishga yozilib, konsorsiumga kirgan ilg'or oliygox talabasi kabi o'sha hajmda va o'sha sifatda ta'lim xizmatlariga, o'qishni bitirganlaridan keyin xatto diplomlariga ega bo'ladilar. Bunda ilg'or universitetning barcha atributlari o'z kuchini saqlab qoladi. Franchayzing modeliga misol sifatida Buyuk Britaniyaning Ochiq universiteti qoshidagi Biznes Maktabi (Open University Business

School, Great Britain) va uning Sharqiy Yevropadagi universitetlari bilan aloqasini olish mumkin.

Validatsiya. Masofali o'qitishning juda keng tarqalgan modeli bo'lib, bunda ta'lim muassasalari masofali o'qitish bo'yicha xizmatlarni barcha hamkorlari teng darajada bajarishlari haqida kelishuv imzolab oladilar. Ularning biri diplom validatsiyasi, kurs va dasturlarni akreditatsiyasini qiladi, rasman tan olinadigan diplom va sertifikatlarni berishga mas'ul bo'ladi, ilmiy darajalar beradi va xokazo. Bosh oliygox (davlat akkreditatsiyasiga ega bo'lgan taniqli oliygox) va uning xududlardagi ko'p sonli filiallari orasidagi munosabatlar ham shu model asosida tashkil etiladi.

Uzoqlashtirilgan auditoriyalar. Bu modelda zamonaviy axborot texnologiyasi vositalari faol foydalaniladi. Qandaydir oliygoxda o'tkazilayotgan o'quv kurslar, ma'ruzalar yoki seminarlar talabalar yig'iladigan uzoqlashtirilgan o'quv auditoriyalarga sinxron teleko'rsatuv, videoanjuman, radioeshittirish ko'rinishida telekommunikatsiya kanallaridan uzatiladi. Bunda bir o'qituvchi bir vaqtni o'zida talabalarning katta auditoriyasi bilan ishlaydi. Ushbu model bo'yicha AQSh ning Viskonsiya universiteti (Wisconsin University, USA) da, shuningdek, Xitoyning markaziy radio va televedenie universiteti (China Central Radio and TV University) da masofali o'qitish tashkil etilgan.

Loyihalar. Davlat ta'lim yoki ilmiy-tadqiqot dasturi doirasida keng qamrovlik loyihani amalga oshirish uchun mo'ljallangan masofali o'qitish modelidan iborat. Ushbu modelda asosiy ahamiyat o'quv materiallarini ishlab chiquvchi asosiy mutaxassis xodimlar, masofali kurslarni olib boruvchi o'qituvchilar va olimlar yig'iladigan ilmiy – uslubiy markazga qaratiladi. Markazda ishlab chiqiladigan masofali kurslar u yoki bu davlat (xudud) ning katta auditoriyasiga uzatiladi. Bunday o'qitish vaqtinchali hisoblanib, loyihada mo'ljallangan ishlar bajarilgandan yoki tugagandan so'ng tugatiladi. Bu modelga misol sifatida Afrika va Lotin Amerikasining rivojlanayotgan davlatlarida turli xalqaro tashkilotlar o'tkazgan qishloq xo'jaligi, agrotexnikaning yangi uslublari, ekologiya bo'yicha va sh.k. masofali o'qitish kurslari olish mumkin.

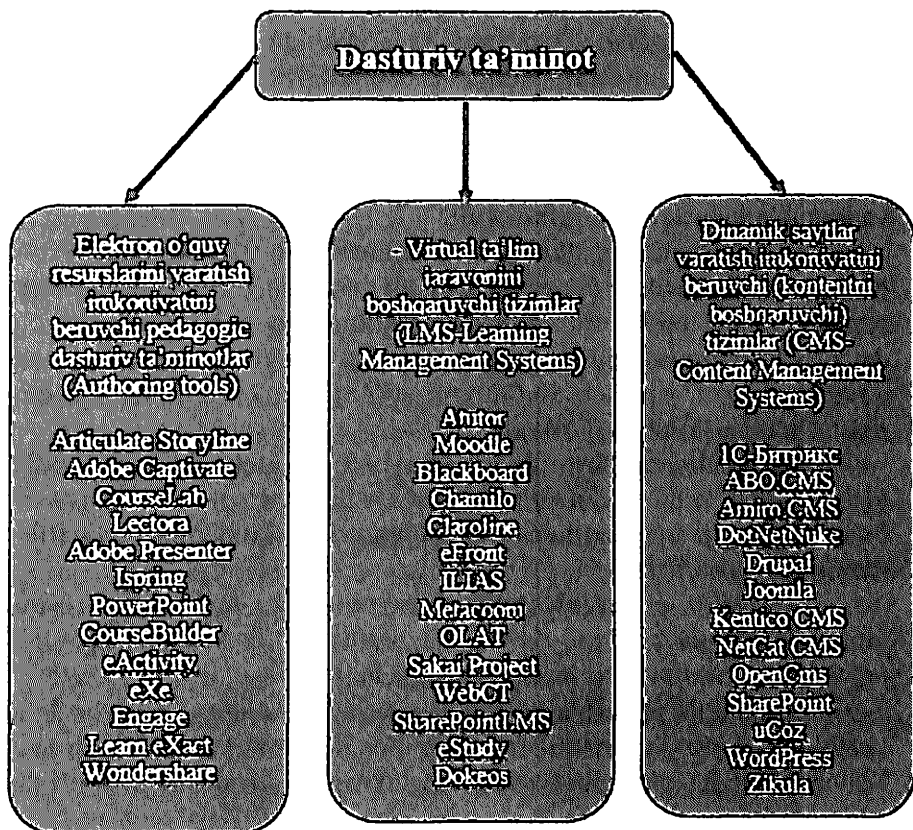
Masofaviy ta'lim jarayonini amalga oshirish bosqichlari

Elektron ta'limni tashkillashtirishning ko'pgina manbalari orasidan quyidagilarni ko'rsatish mumkin:

1. Mualliflik dasturiy mahsulotlari (Authoring tools);
2. Virtual ta'lim jarayonini boshqaruvchi tizimlar LMS (Learning Management Systems);

Ichki kontentni boshqaruv tizimlari CMS (Content Management Systems). Hammamizga ma'lumki, har bir universitet yoki ta'lim muassasi o'z ta'lim jarayonini boshqarish uchun zamonaviy texnologiyalardan kelib chiqqan holda, o'zining virtual axborot ta'lim muhitini yaratishga harakat qiladi. Hozirgi vaqtga kelib, virtual axborot ta'lim muhitini yaratishning hojati qolmagan, chunki Web muhitiga moslashgan har hil turdagi dasturiy majmualar jonkuyar dasturchi va ta'lim sohasida ishlab kelayotgan xodimlarning hamkorlikda ishlashlari shuningdek, ta'limga yo'naltirilgan fondlar tomonidan qo'llab quvvatlanishi natijasida, erkin va ochiq kodli dasturiy ta'minotlar yaratilgan.

O'quv muassasasida masofaviy ta'lim jarayonini tashkillashtirishga qo'yiladigan texnik va dasturiy talablar

14-rasm. Elektron ta'limni tashkillashtirishda ishlatiladigan dasturiy ta'minot strukturasi

Masofaviy ta'lim jarayonini amalga oshirishda qo'yida ko'rsatilgan bosqichlar asosida amalga oshirish mumkin:

- 1-bosqich: Tahlil
- 2-bosqich: Loyihalashtirish
- 3-bosqich: Joriy qilish
- 4-bosqich: O'quv kontentlarini yaratish
- 5-bosqich: Ishga tushirish
- 6-bosqich: Rivojlantirish

1-bosqichda o'quv muassasining masofaviy ta'lim jarayoniga bo'lgan ehtiyojlari, ta'lim jarayonida qatnashayotgan foydalanuvchilarning soni, o'qitish usullari va shakllari, loyihani amalga oshirishdakerak bo'ladigan texnik, dasturiy va inson resurslari, loyihani iqtisodiy asoslari tahlil qilinadi.

2-bosqichda tahlillar natijasida amalga oshiriladigan ishlar ko'lami va texnik topshiriqloyihalashtiriladi.

3-bosqichda esa tanlangan masofaviy ta'lim jarayonini boshqaruvchi dasturiy majmuaa tegishli serverda o'rnatiladi, tizimga tegishli domen tanlanadi. Masofaviy ta'lim jarayonini boshqaruvchi dasturiy majmuasidan foydalanish va unga texnik qo'llab quvvatlashchi ishchi xodimlarni o'rgatish bo'yicha o'quv mashg'ulotlar tashkillashtiriladi.

4-bosqichda masofaviy ta'lim jarayonining asosiy elementlaridan biri bo'lmish o'quv kontentlar o'quv bo'limi va soha mutaxasislari bilan hamkorlikda yaratiladi. Yaratilgan o'quv kontentlar ekspertlar tomonidan tekshiriladi.

5-bosqichda masofaviy ta'lim jarayoni ishga tushiriladi. Ta'lim jarayonida o'quv jarayoni doimiy nazoratda bo'lib turadi. Tizimdagi havfsizlik choralari monitoring qilib boriladi.

6-bosqichda yuqorida keltirilgan bosqichlarda mavjud bo'lgan kamchiliklar to'g'rilanadi, yangi o'quv kurslar yaratiladi, texnik imkoniyatlar kengaytiriladi, tizimning rivojlanishiga tegishli bo'lgan ishlar ko'lami bajariladi.

Media ta'lim interaktiv, o'quvchi-talabalarga individual ta'sir etadigan usul sifatida ta'lim jarayoniga jadal sur'atlar bilan kirib kelmoqda. Media ta'lim o'quvchi-talabalarni shaxsiy fikr yuritishga, ijodkorlik faoliyatlarini rivojlantirishga, axborot olish uni qayta ishlash, analiz va sintez qilish, shaxsiy xulosalar chiqarishga o'rgatadi.

Sinf xonalarga va auditoriyalarga matbuot, televidenie, radio, kino, video va internetlar olib kirilmoqda. Bularning barchasi **media darslar** nomi bilan ta'lim jarayonini tashkil etishga yordam bermoqda.

Media darslari quyidagi metodik imkoniyatlar va afzalliklarga ega:

O'quv jarayonida dars sifati, samaradorligini oshirishga yordam beradi. Bunday jarayonda bir vaqtni o'zida o'qituvchi nazariy axborotlarni berish bilan materiallarni yuqori darajadagi zamonaviy

texnika ta'lim vositalarida namoyish etish imkoniyatiga ega bo'ladi. O'quv obyektlarini va voqealarini modellashtiradi, uni avtomatik ravishda test ketma-ketligida namoyish etadi. Tasvirini tushiradi.

- O'quv mehnat faoliyatlarini tashkil etishda kompyuter texnikalarini qo'llash, foydalanish imkoniyatini tug'diradi. Shaxsan o'zlari o'quv materialini amaliyotda sinab, bajarib borish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

- O'quvchi-talabanning yakka tartibda ishlagan holda qiziqish va ijodiy ishlarini takomillashtirish imkoniyati yaratiladi.

- Multimedia texnikasi ularning o'quv mazmunini o'zlashtirishlariga qiziqishini yanada oshiradi.

- O'quvchi-talabalarda ko'rgazma – obrazli ta'sirda fikr yuritishga, motorik va verbal kommunikativ ko'nikmalarning shakllanishiga olib keladi.

- Axborot bilan ishlash, (axborot qidirish, zarurlarini ajrata bilish, qayta ishlash, tartibga keltirish. Axborotlardan mazmunni tushunish, mantiqiy yaqinlarini ajratishga o'rganadi. Shular asosida axborotni olish madaniyati shakllanadi.

Media ta'limning bosh maqsadi – asosiy qonunlarni tushunishga yordam berish, oddiy yo'nalishlardagi media axborotlar tilini o'rganish; o'quvchi-talabani badiiy o'sishi, rivojlanishiga hissa qo'shish, media matn (tekst)larni malakali tahlil eta olish, o'rgatish va qabul qilish ko'nikmasini shakllantirishdan iborat.

Media ta'limning asosiy mazmuni media madaniyat tilini, uning tarixini bilish (kino san'ati, badiiy televidenie va badiiy media) material tekstlarini tushunishdir.

Uning pedagogik strategiyasi media matnlarni badiiy tahlil qila olish, unga interpretatsiya asosida baho bera olishdan iboratdir. Shuni aytish kerakki, media ta'lim qanday shakllanadi, u bir haqiqatni ifodalaydimi, kimning manfaatini ko'zlaydi, uning mazmuni nimalardan iborat va o'quvchi-talabalar uni qanday qabul qiladilar?

Lekin shuni yodda tutish kerakki, media ta'limning markazida o'quvchi- talaba shaxsi turadi, uning qiziqish, xohish, istaklari hisobga olinishi, olingan axborotlarga tanqidiy ko'z bilan qarab, ularni tanqidiy fikrlashga o'rgatish kerak.

Media ta'lim haqidagi Rossiya va chet ellik olimlar fikriga ko'ra, media ta'lim tarbiyaviy, ta'limiy ahamiyatga ega bo'lib, o'quvchi-talabalarni o'quv-bilish jarayonida kreativ fikrlashga o'rgatadi.

Media ta'limning o'quv-bilish jarayoni quyidagi bosqichlardan iborat:

- Media ta'lim tarixi haqidagi bilimlar, uning tuzilish nazariyasini o'rganish-o'zlashtirish;

- Media matn (tekst)larni ongli qabul qila olish, uning tilini bilish va «o'qita olish» shu haqida tasavvurlarini kengaytirish, ko'rish orqali xotirasini mustahkamlash, tanqidiy, mantiqiy, ijodiy, obrazli, muammoli fikr yuritishni o'rganish;

- Media ta'lim materiallarini kreativ fikrlash orqali amaliyotda foydalanishdan iborat.

Media ta'limning eng muhim vazifalaridan biri o'sib kelayotgan yangi avlodni tobora jadallashib borayotgan axborotlar oqimida har xil axborotlarni olish, tushunib yetish, uni inson psixikasiga ta'sirini bilish va undan to'g'ri, maqsadli foydalanishga olib keladi.

Media ta'lim olingan axborotlarni integratsiya qilish shu asosida shaxsiy fikrini bildirish va qayta olishga chorlaydi. O'z fikrini erkin bildirish, shaxsiy rivojlanish, turli informatsion hurujlarga qarshi fikr bildirish orqali uning ijtimoiy jamiyatdagi faolligi oshadi. Media ta'lim axborotlardan faol va to'g'ri foydalanish madaniyatini shakllantiradi. O'quvchi-talabalar shu orqali berilayotgan axborot haqida fikr yurita boshlaydi.

Media ta'limda o'quvchi-talabalar kreativ fikr yuritadi, ya'ni yangi tushunchalarni o'zlashtira boshlaydi. Jumaladan, «*fabula*», «*syujet*», «*mavzu*», «*konflikt*», «*kompozitsiya*», «*kadr*», «*plan*», «*montaj*» kabi tushunchalarni o'quv jarayoniga aloqadorlikda tushunib, amalda qo'llab, o'zlashtirib boradi.

Shuning uchun ham media-darslar:

- «Badiiy-immitatsiyali» – kichik ssenariyalar, minissenariya, media- matnlar tuzish, uni interfaol usulda namoyish etish;

- Teatrlashgan vaziyat hosil qilish, (media matn asosida ayrim epizodlarni inssenirovka qilish, media matn jarayonini namoyish etish);

- Tasviriy-immitatsiya tayyorlash (afishalar yaratish, fotoko'rgazma, ma'lum mavzuda asarlardagi rasmlarni namoyish etish)

kabilarni tushunish, qo'llay olish ko'nikmasini hosil qiladi.

Yuqoridagi didaktik materiallarni tayyorlash, namoyish etish, tahlil asosida xulosa qilish, o'quvchi-talabalarni emotsional qabul qilish orqali nafis san'atni tushunishga olib keladi. Bu holat o'quvchi-talabalarni umumintellektual rivojlanishida, bilim olishi, tarbiya to'pishida muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Media ta'lim darslari berilayotgan axborotlarni qabul qilib olish, o'zlashtirib olish jarayonida ikki yangi komponentlar ishtirokini ta'minlaydi.

1. Media ta'lim darslarida kompyuterlar universal holda qo'llanishi va ishtiroki bilan xarakterlanadi.

2. An'anaviy texnologiyalar vositalari yoniga dasturli vositalar to'ldiruvchi bo'lib kiradi. U holda ayrim predmetlar, temalarni o'qitishga, o'zlashtirishga qulay muhit yaratadi. Unda ta'lim mazmuni teksti aniq, ravon shakllantirilgan bo'ladi. U ta'lim mazmuni tasvirlangan holda sxema, rasmlar, tablitsalar, videofragmentlar, ovozi, animatsion ta'minotlar bilan namoyish etiladi.

Yuqoridagi faoliyatni amalga oshirishda kompyuter va dasturlar bir biri bilan uyg'unlashgan, moslashgan holda bir-birini to'ldirishi kerak; ta'lim maqsadi, mazmuni, shakli, o'qitish metodlari, o'qituvchi va o'quvchi-talabalar faoliyati muvofiqlashtiriladi.

Bunday holda tashkil etilgan media ta'limning didaktik prinsiplari, imkoniyatlari kengayadi, boyib boradi. Bu esa ta'limni yangi prinsip – individuallashtirilgan, faollashtirilgan holda tashkil etishni ta'minlaydi.

Media ta'lim darslarining eng afzallik tomoni shundaki, ta'lim jarayonida o'quvchi-talabalarning hozirgi axborot oqimlari jadallashayotgan bir vaqtda mustaqil ijod qila olish imkoniyatlari, qobiliyatlarini rivojlantirib boradi. Shu munosabat bilan media darslar mazmunini belgilash, tashkil etishda faqatgina predmet yoki mavzu mazmuniga qarab qolmay, balki uning ta'limiy, tarbiyaviy, umumrivojlantiruvchi tomonlarini ham hisobga olish kerak bo'ladi. Ular axborotdan foydalanish madaniyatini shakllantirishga yo'g'rilgan bo'lmog'i, ya'ni, kerakli axborotni olish qobiliyatini, ularni yangi texnikalar yordamida kayta ishlash, amaliyotda qo'llash ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilishi talab etiladi.

Media ta'lim darslari kompyuterlashtirilgan sinflarda,

multimediani proektorlar bilan jihozlashda o'tkaziladi.

Kompyuterlashgan sinflarda o'quv faoliyatining namunali-samarali kechishi uchun u yerda qo'shimcha joylashtirilgan o'quv stollaridan foydalanish maqsadga muvofiq. Bu holat sanitar-gigienik me'yorlarga rioya etish, o'quvchi-talabalarining o'quv faoliyatini boshqa joyda tashkil etish imkoniyatini yaratadi.

Agar o'qituvchi ko'rgazmali tasvirlardangina foydalansa, ularni bir komplekt kompyuterda ekranga namoyish etish bilan cheklanadi. Sinfda yoki auditoriyada o'quvchi-talabalar bilan ishlashni quyidagicha tashkil etish mumkin:

- video fragmentlarni frontal ko'rish;
- topshiriq, mashqlarni bajarishda amaliy mashg'ulotlarni individual ishlash;
- umumiy o'quv loyihalarini modeli eksperimentni bajarishda kichik guruhlarda ishlash;
- media-darslarni tashkil etishda ham o'quv jarayonining hamma komponentlari o'z aksini topishi va faoliyat kompyuter va kompyutersiz almashinib turishi mumkin;
- faollashtirish (o'quv materialini takrorlash, materialni birinchi bora o'zlashtirish, kompyuterda yoki kompyutersiz);
- bilim, ko'nikma, malakalarni shakllantirish, o'quv axborotlari blokining mohiyatini bilib, tushunib olish va uni mustahkamlash) kompyuterda yoki uning ishtirokisiz;
- o'quv materiallarini amalda qo'llay olish, o'quv materialini o'zlashtirganligini nazorat qilish: kompyuter va kompyutersiz variantda;

Yuqoridagilardan xulosa shuki, media ta'lim ta'lim darslarini tayyorlash, samarali o'tkazish o'qituvchilardan quyidagilarni talab etadi.

- yuqori darajadagi kasbiy mahoratga ega bo'lish;
- zamonaviy metodik tayyorgarlikka ega bo'lish;
- o'quvchi-talaba bilan muloqotga kirishish, malakali psixologik, pedagogik bilimlarga ega bo'lish;
- yuksak ma'naviy, ma'rifiy madaniyatga ega bo'lish;
- zamonaviy axborot va kommunikatsiya texnologiyalarini o'zlashtirib olish va internetdan foydalanish;

-o'quv faoliyatiga innovatsiya, pedtexnologiya, interfaol usullarni o'zlashtirish orqali o'quv jarayonini tashkil eta bilishi talab etiladi.

Mustahkamlash uchun savollar

1. Masofaviy o'qitish tushunchasiga tarif bering.
2. Masofaviy ta'limning o'ziga xos muhim jihatlariga nimalar kiradi?
3. Masofaviy o'qitishning asosiy tamoyillari.
4. Masofaviy o'qitishning funksional yo'nalishlari.
5. Media ta'lim tushunchasiga tarif bering
6. Media ta'lim darslarining afzallik tomoni nimada?

15-MAVZU: SMART TA'LIM TEXNOLOGIYALARI

Axborot asrining kirib kelish davri haqida soʻz borganda, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT), ularni real oʻquv jarayoniga qoʻllash, zamonaviy axborot infrastrukturasi yaratish, mutlaq yangi multimedia oʻquv dasturlarini yaratish va taʼlimga tatbiq etish bosqichlari asta-sekin nihoyasiga yetib bormoqda.

Shu oʻrinda, tabiiy bir savol paydo boʻladi: orttirilgan bilim va tajribalarni qanday baholash mumkin, keyingi qoʻyiladigan qadam qanday boʻlmogʻi kerak?! Masalan, anʼanaviy oʻquv jarayonlarining AKT qoʻllash bilan bogʻliq muammolari, jumladan: dunyo internet tarmoqlarida tobora taraqqiy etib borayotgan turli koʻrinishdagi noformal taʼlim birlashmalari, «real» taʼlim maskanlarini «virtual» lari bilan almashinuvi, masofaviy taʼlim va boshqalar.

AKT rivojlanishining zamonaviy bosqichida nafaqat klassik taʼlim texnologiyalari, balki elektron taʼlim (e-learning) ham qanoatlantira olmaydigan ehtiyojlar kuzatiladi. Ayni vaqtda e-learning tizimidan Smart (ingl. — aqlli, mushohadali, harakatchan) e-learning hamda Smart Education (aqilli taʼlim) ga oʻtish jarayoni bormoqda. Bu konsepsiya taʼlim sohasining barcha jarayonlarini, shuningdek, bu jarayonda qoʻllaniluvchi barcha usul va texnologiyalarni kompleks modernizatsiyasini mujassamlashtiradi.

Smart konsepsiyasi taʼlim kesimida oʻzi bilan birga, «aqlli taxta», «aqlli ekran», ixtiyoriy nuqtadan Internetga chiqish kabi texnologiyalarni shakllantiradi. Ushbu texnologiyalarning har biri kontentni ishlab chiqish jarayonini yangidan qurish, yetkazib berish va aktuallashtirish imkonini beradi. Natijada taʼlim olishni nafaqat sinfda, balki uyda, ish joyida, jamoat joylarida, dam olish joylarida ham amalga oshirish mumkin boʻladi. Bunda taʼlim jarayonini baholovchi asosiy element sifatida faol taʼlim beruvchi kontent maydonga chiqadi. Uning asosida vaqt va fazo tushunchalari toʻsigʻidan holi qiluvchi yagona repozitor yaratiladi.

Smart taʼlim konsepsiyasi — mavjud manbalarga tez moslashuvchanlik, multimedyaning maksimal xilma-xilligi, tinglovchining saviyasi va talabi darajasiga tezkorlikda moslashuvchanlikdan iborat. Kompetentlikning uzluksiz rivojlanishi, bilimlarni doimiy oʻsishi va

yangilanib borishi zamonaviy ta'lim tizimidagi dolzarb muammolardan hisoblanadi. Sababi bilimni rivojlantirish uchun endi inson kapitalining ta'siri kamlik qila boshlaydi. Bu kabi masalalarni hal qilishda nafaqat ta'lim muhitining o'zini, balki ta'lim tizimining tarkibi, instrumentlari, usullari tubdan o'zgartirilishi shart. Analitik kompetensiyalar, kompleks muammolarni yechish mahorati, yangi g'oyalarni rivojlantiruvchi — innovatsion xususiyatlar, o'zaro kommunikatsiya madaniyati kabi bilimlarni takomillashtirish zarur. Chunki an'anaviy ta'lim parametrlari asosida bilim berish insonlarni Smart — jamiyat uchun tayyorlamaydi. O'z navbatida, Smart — texnologiyasisiz, innovatsion faoliyat yuritib bo'lmaydi. Agar ta'lim shu yo'nalishda ortda qolsa, u tormozlanib, qotib qoladi.

Hozirgi kunda, o'quv darslarida, multimedia vositalaridan foydalangan holda, Microsoft Power Point yoki Macromedia Flash dasturiy paketlarida tayyorlangan taqdimotlarni qo'llash odatiy holga aylanib bormoqda, biroq shu bilan birga, ta'lim sohasiga shunday interfaol texnologiyalar kirib kelmoqdaki, ular slayd-shou turkumidagi taqdimotlarni siqib chiqarmoqda. Axborotlarni talabalarga yangi interfaol uskunalalar (interfaol taxta — Smart Boards, interaktiv displey — Sympodium) yordamida uzatish, ma'ruzachiga dars jarayonining o'zida taqdimotlar yaratish imkonini beradi. Interfaol Smart Boards taxtalariga maxsus markerlar yordamida yozish, o'quv materiallarini namoyish etish, ekrandagi tasvir ustidan yozma sharhlar berish mumkin. Shu bilan birga, interfaol Smart Board taxtasiga yozilgan ma'lumotlarni magnit tashuvchilarda saqlanib qolib, ularni bosib chiqarish, darsga kelmagan talabaning elektron pochtasiga yuborish amalga oshiriladi. Ma'ruza davomida Smart Board taxtasida yaratilgan o'quv materialini esa, o'rnatilgan videokoderga yozib olib, ko'p marta qayta qo'llanishi mumkin.

Albatta bugungi kunda interfaol smart taxtalar imkoniyatlaridan maksimal foydalanish uchun maxsus dasturiy ta'minotlar (Smart Notebook, Bridgit, Synhron Eyes) ishlab chiqilgan. Mazkur dasturiy ta'minotlar har birining o'z imkoniyatlari mavjud. Masalan, Smart Notebook matnlar va obyektlar bilan ishlaydi, axborotlarni saqlaydi, yozma harflarni bosma harflarga aylantiradi.

Bridgit dasturi taqdimotlarni tez va osonlik bilan butun dunyoning turli nuqtalaridagi hamkorlarga tarqatadi, o'z hujjatlariga taqrizlar oladi. Buni amalga oshirish uchun o'qituvchi chiqishidagi muhim pozitsiyalarini umumiy «ishchi stol»da ajratib ko'satishi bilan shu onning o'zidayoq, dastur real vaqtda, barcha konferensiya ishtirokchilari oynasida paydo bo'ladi. Synhron Eyes (sinxron ko'z) dasturiy paket yordamida o'qituvchi barcha o'quvchilarni kuzatib turishi, o'quvchilar ishchi monitorlarini ekranga chiqarishi, blokirovka qilishi, interfaol taxta yordamida o'quv materiallarini, darsliklarni, testlarni yuborishi va jarayonni nazorat qilishi mumkin.

Interfaol taxtalar bilan ishlash jarayonida barcha ishtirokchilarning diqqati konsentratsiyalanadi va ular o'quv materiallarini juda tez o'zlashtirishni boshlaydilar. Buning natijasida har bir ishtirokchining o'zlashtirish ko'rsatkichi oshib boradi. Yangi ta'lim texnologiyasini ta'limga joriy etilishi o'zi bilan birga, ta'lim sxemasini reprodaktiv shakldan kreativ shaklga o'tishini ta'minlaydi.

Zamonaviy Smart ta'limning o'z oldiga qo'ygan ikkita asosiy maqsadi mavjud bo'lib, ular:

1. O'quvchilarda bilim olish uchun zarur bo'lgan barqaror motivatsiyani yaratish.

2. Ijodiy yechimlar yordamida bilim o'zlashtirishning yangi shakli va instrumentlarini izlab topishdan iborat.

«Smart-ta'lim» tushunchasi. Smart o'rab turgan atrof muhitida o'zgarishlarga obyekt yoki jarayonni bir onda moslashtirishga imkoniyat beradigan xususiyat sifatida, zamonaviy ijtimoiy rivojlanishda, ayniqsa, ta'limda eng talabli bo'lmoqda. Smart-ta'limning yangi konsepsiyasini shakllanishi, ta'lim tizimida yangi iqtisodiy va ijtimoiy samaralarga erishish va yangi samaradorlik olishga imkoniyat beradigan axborot va kommunikatsiya texnologiyalarining yutuqlariga asoslanadi. Smart-ta'lim paradigmasini asta-sekinlik bilan shakllanishini doimiy ravishda smart-ta'lim va smart-o'qitish mazusidagi anjumanlarni o'tishi tasdiqlamoqda.

«Smart-ta'lim» tushunchasini ko'rib chiqishdan oldin, ta'limni ta'rifiga to'xtalamiz. «Ta'lim – ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan va inson, oila, jamiyat va davlat manfaatlarida amalga oshiriladigan yagona maqsadga yo'naltirilgan tarbiya va ta'lim jarayonidir,

shuningdek insonning intellektual, ma'naviy, axloqiy, ijodiy, jismoniy va (yoki) kasbiy rivojlanishi uchun, uning ta'lim ehtiyojlari va qiziqishlariga javob beradigan ma'lum bir miqdor va murakkablikning erishiladigan bilimlari, ko'nikmalari, qobiliyatlari, qadriyatlar, faoliyat tajribalari va kompetensiyalari yig'indisidir».

Smart ta'lim — bu ta'lim muassasalari hamda professor-o'qituvchilar tarkibining umumiy standartlar, kelishuvlar va texnologiyalar asosida yagona Internet tarmog'i orqali ta'limni amalga oshiruvchi birlashmasidir.

Shuni qayd etish lozimki, ta'lim – bu inson, oila, jamiyat va davlat manfaatlarini yo'lida amalga oshiriladigan jarayondir. So'ngi yillarda o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdagi, AKTning turli sohalarga keng tarqalishi, shu munosabat bilan hamma joyga -bosimi ostida inson, oila va jamiyatning o'ziga xosligi o'zgarimoqda.

Shunday qilib, -Aqlli mulk, iqtisodiyot, ishlab chiqarish texnologiyalari va ilm - fandagi o'zgarishlarni hisobga olgan holda, individual va jamiyatning talab va ehtiyojlariga mos keladigan ta'limni rivojlantirish uchun zarurdir.

Smart – ta'lim (education) – mohiyat jihatdan yangi ta'lim muhitidir; butun jahon bilimlarni foydalanish va passiv kontentdan faol kontentga o'tish uchun o'qituvchi, mutaxassis va talabalarning kuchlarini, ya'ni ta'lim faoliyatini birlashtirishdir.

Smart-ta'lim - umumiy standart, texnologiyalar va o'quv yurtining tarmog'i va professor o'qituvchilar tarkibi orasidagi kelishuvlar negizida internetda ta'lim faoliyatini tashkil etishdan iboratdir.

Smart – o'quv jarayoni - innovatsiyalar va internetdan foydalanish asosida tashkil etilgan ta'lim jarayonidir; u tizimli ko'p o'lchovli ko'rish va ko'p aspektlilik va yangilanishining uzluksizligini e'tiborga olgan holda predmetlarni o'rganish asosida kasbiy kompetensiyalar egallashga imkoniyat beradi.

-Aqlli ta'lim ning asosiy tamoyillari sifatida quyidagilarni olish mumkin:

1. Ta'lim muammolarini hal qilish uchun ta'lim dasturida tegishli ma'lumotlardan foydalanish. Ta'limda axborot oqimining tezligi va hajmlari hamda har qanday kasbiy faolit jadal sur'atlar bilan o'sib bormoqda. Talabalarni amaliy mashg'ulotlarni o'tishga, haqiqiy vaqt

sharoitida ishlashga tayyorlash uchun namunalar va modellardan foydalanmasdan mavjud o'quv materiallarni haqiqiy vaqtda uzatilayotgan maeriallar bilan to'latish lozim.

2. Talabalarning o'zini – o'zi anglash, ilmiy tadqiqot, loyihalash ishlarini tashkil etishda foydalanish. Ushbu tamoyil kasbiy masalalarni yechish uchun ijodiy izlanishga, mustaqil axborot va tadqiqot faoliyatiga tayyor bo'lgan mutaxassislarni tayyorlash asosidir.

3. Taqsimlangan o'quv muhitida o'quv jarayonini amalga oshirish. O'quv muhitini universitet hududi yoki masofali o'qitish tizimi chegaralari bilan cheklanmaydi. O'quv jarayoni uzluksiz bo'lishi kerak, jumladan, kasbiy faoliyat vositalaridan foydalanib, kasbiy muhitda o'qitishni o'ziga olishi kerak.

4. Talabalarning kasbiy jamoa bilan o'zaro aloqasi. Kasbiy muhit nafaqat mutaxassislarni tayyorlash uchun mijozlar, balki o'quv jarayonining faol ishtirokchisiga aylanmoqda. AKT talabalarga kasbiy jamoalar ishida ishtirok etish bo'yicha yangi imkoniyatlar yaratib beradi va mutaxassislar tomonidan muammolarni hal etishni kuzatishga imkoniyatlar beradi

5. Ta'lim egiluvchan traektoriyalari, ta'limni yakkalashtirish. Ta'lim tizimiga ishlayotgan fuqarolarni jalb etish, kasbiy faoliyat turlarini tez-tez almashish, texnologiyalarni jadal rivojlanishi hisobiga ta'lim sohasi sezilarli darajada kengaymoqda. Universitetlarga kelayotgan talabalar, odatda o'zlarining ta'limdagi ehtiyojlarini yaxshi anglaydilar va ifodalaydilar.

Universitetning vazifasi – talabani ehtiyojlari va imkoniyatlariga mos holda ta'lim xizmatlarini ta'minlashdan iboratdir.

Ta'lim faoliyatining xilma-xilligi talabalarni ta'lim dasturlari va kurslariga o'qitish, o'quv jarayonida asbob-uskunalardan foydalanish, ularning salomatliklariga, moddiy va ijtimoiy sharoitlarga mos ravishda imkoniyatlarni taqdim etishni talab qiladi.

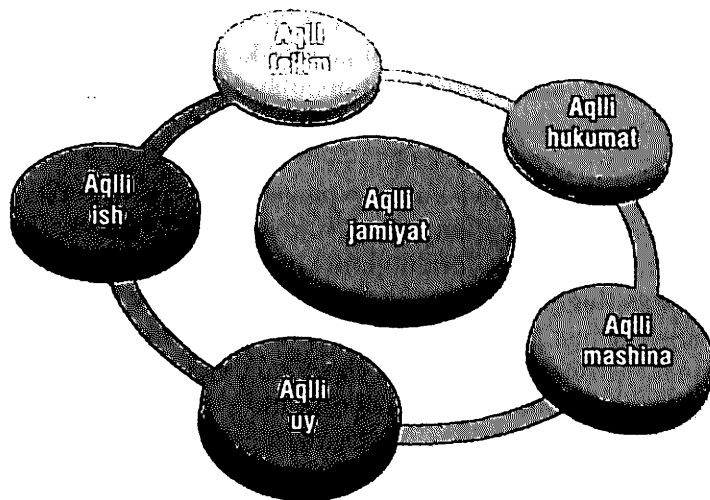
Aqlli ta'lim – bu yangi ta'lim tizimining asosini tashkil etadigan shunday ta'lim paradigmasi bo'lib, u aqlli axborot texnologiyalaridan foydalanish orqali ta'lim jarayonini mos ravishda amalga oshirishni ko'zda tutadi. Aqliy ta'lim paradigmasini amalga oshirilishi o'zgaruvchan ijtimoiy, iqtisodiy va texnologik muhit bilan egiluvchan va moslanuvchan ta'sir o'tkazish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma

va kompetentlikni olish uchun o'qitish va ta'lim jarayonini shakllantirishga qaratilganligini belgilash maqsadga muvofiqdir. Ushbu komponentalarga aqlli ta'lim o'lchovlari deb nom berilgan.

Aqlli ta'lim o'lchovlari qatoriga: texnologik, tashkiliy, pedagogik kabi uchta o'lchovni kiritish mumkin.

Shakllanayotgan Smart – ta'lim sistemasi o'zining universalligi bilan:

- kunduzgi tizimda – talabalarning mustaqil ishlarini sifatli va samarali tashkil etishda;
- masofali o'qitishda – ishlayotgan talabalarga bilim berishda;
- mutaxassislarni malakalarini oshirishda;
- aholining umumiy norasmiy ta'lim tizimida muvaffaqiyatli foydalanilishi mumkin.

15-rasm

Mustahkamlash uchun savollar

1. Smart ta'limni tushuntiring?
2. Smart ta'lim konsepsiyasini tushuntiring?
3. Smart texnologiyalari qanday texnologiya?

16-MAVZU: BILIMLARNI TO‘LIQ O‘ZLASHTIRISH TEXNOLOGIYASI

Pedagog va talabaning dasturli faoliyati ta’lim jarayonidan jamiki ortiq harakatlarni yo‘qotishga, yuqori hamjihatlikni ta’minlashga va pirovard natijada – ko‘zlangan yakuniy natijalarni qo‘lga kiritishga intilishni ifodalaydi. Didaktik jarayonni loyihalashda pedagog «texnolog» sifatida faoliyat ko‘rsatadi: har bir darsda ta’lim maqsadini aniq o‘rnatishi, o‘tilayotgan o‘quv materiallarini mazmunan saralashda talabalarning o‘zlashtirish faoliyati darajalarini, fanni bayon qilishning ilmiy tilini hisobga olishi lozim. Shuningdek, tashkiliy shakllarning mosini tanlab, belgilangan vaqt doirasida samarali didaktik jarayonni tashkil etadi. Bu ko‘rsatkich talabiga mos holda o‘quv-bilish faoliyatini amalga oshirish uchun unga oldindan alohida tayyorgarlik ko‘rish kerak bo‘ladi. Umuman ta’lim jarayoniga oldindan ishlov bermasdan, yakuniy natijalarining ta’lim maqsadiga mos kelishini chamalamasdan, o‘qitish davomida yuzaga keladigan noqulay holatlarga bog‘liq holda boshqarish imkoniyatlarini hisobga olmasdan turib ta’lim jarayonini texnologiyalashtirish mumkin emas.

Baholash joriy, oraliq va yakuniy nazoratni o‘z ichiga oladi. Joriy nazorat uzluksiz qayta bog‘lanishni ta’minlaydi va odatda baholashsiz o‘tkaziladi, shuning uchun u bilimlarni shakllantirishda ishtirok etadi. Pedagogik texnologiyada qayta bog‘lanish nafaqat o‘qitish jarayonini tuzatib borish uchun, balki o‘quv maqsadlarini aniqlashtirish uchun ham xizmat qilishadi. Yakuniy nazoratda rejalashtirilgan o‘quv maqsadlariga erishganlik darajasi baholanadi.

Reyting nazorati og‘zaki, yozma va test usulida bo‘lishi mumkin:

Og‘zaki va yozma nazorat. Og‘zaki nazoratning afzalliklariga shaxsiy munosabat, o‘qituvchining o‘quvchi-talaba bilan jonli muloqoti, uning fikrlarini nutq shaklida ifodalashga mashq qildirish, bilimlarni yanada chuqurroq tekshirish maqsadida pedagog tomonidan qo‘shimcha savollar berish imkoniyatlari kiradi. Pedagog tomonidan qo‘yilgan savolga og‘zaki javob berishga tayyorlanish doimo talabaning faol fikrlashi bilan bog‘langan.

Og‘zaki javob yaxshi tayyorlangan talabaga o‘zining iqtidorini, qo‘shimcha egallagan bilimlarini namoyish etishga ikmon beradi.

Bevosita muloqot tufayli pedagogda savol-javob davomida talabaning bilimlari to'g'risidagi barcha gumonlarni bartaraf etish imkoni bo'ladi. Shu bilan bir vaqtda og'zaki nazoratda talabalar bilimlarini baholashda ma'lum darajada pedagog shaxsiyatining aks etishi namoyon bo'ladi. Har bir pedagogda talabalarning o'zlashtirish darajalarini baholashda doimo xolis va shaxsiy munosabat bir vaqtning o'zida ro'yobga chiqadi. Yuqorida tilga olganimizdek, xorijda xorijda olib borilgan ko'p sonli tadqiqotlar ko'rsatadiki, «qisqa vaqt oralig'ida bir - biridan mustaqil ravishda bitta o'quvchi-talabani bitta bilimlar sohasida bitta o'quv maqsadlarida tekshirish ikkita imtihon oluvchi bahosining mos kelishi faqat 40-60% hollarda mos kelgan». Bunda bitta imtihon topshiruvchi bir imtihon oluvchida eng yuqori bahoni, boshqasida esa eng past bahoni olgan.

Shuningdek, turli pedagoglar tomonidan bitta yozma nazorat ishiga qo'yilgan baholarning ancha farq qilishi ham tasdiqlangan.

Shunday qilib, talabaning yozma va og'zaki nazoratda olgan bahosi ba'zan xolisona bo'lmaydi. Talabaning bahosi, odatda, nafaqat uning bilimlari darajasiga bog'liq bo'ladi. Bilimlarni baholash amaliyotida pedagoglar guruhning o'rtacha darajasini mo'ljalga oladi. Shuning uchun kuchsiz guruhlarda baholar odatda ko'tarilgan, kuchli guruhlarda pasaytirilgan bo'lib chiqadi.

Yozma nazorat o'quv materialini o'zlashtirish darajasini hujjatli tarzda o'rgatish imkonini beradi, shuningdek, o'quvchi - talabaga o'z fikrlarini qog'ozda bayon qilish imkonini beradi. Ikki-uch mustaqil ekspertlarni ishlarini tekshirish uchun jalb qilish bilan o'tkaziladigan tashqi yozma nazorat aniq mezonlar bo'lgan taqdirda obyektiv bahoga yaqin baholashga imkon beradi. Ammo bilimlarni og'zaki va yozma nazorat qilishning an'anaviy usuli ma'lum kamchiliklarga ham ega:

- imtihonda o'quvchi-talaba berilgan biletning 3-4 savoliga javob beradi, baho esa butun o'quv fanini bilish uchun qo'yiladi;
- farq qilish qobiliyati kuchsiz bo'lgan 5 ballik shkala ishlatilgan;
- og'zaki va yozma nazorat har doim ham bilimlarni baholashning obyektivligini, aniqligini va ishonchliligini ta'minlamaydi;
- og'zaki so'rov ko'p o'quv vaqti sarflanishini talab qiladi, yozma ishlar pedagoglarning ularni tekshirishga ko'p mehnat sarflashlari bilan bog'liq.

So'nggi yillarda pedagogika fanida bilimlarni og'zaki va yozma nazorat qilish obyektivligini, ishonchliligini etarlicha oshirish usullari ishlab chiqilyapti. Ammo shuni hisobga olganda ham bilimlarni og'zaki va yozma tekshirish etarlicha texnologik emasligicha qoladi, ularni kompyuterlar yordamida avtomatlashtirish qiyin. Bu nisbatda bilimlarni test usulida nazorat qilish ulardan bir necha marta ustun turadi.

2. Test (inglizcha–sinash) – bu biror bir faoliyatni bajarish uchun ma'lum darajadagi bilimni egallashga qaratilgan topshiriqlardir. Testning to'g'ri bajarilganligini o'lchash va baholash maqsadida har bir testga ekspert metodi yordamida etalon ishlab chiqiladi. O'z etaloniga ega bo'lmagan har qanday test, odatdagidek, bajarilish sifati haqida subyektiv mulohaza yuritish evaziga xulosa chiqaruvchi nazorat topshirig'iga aylanib qoladi.

Test nazoratlari va uning afzalliklari:

a) etarli tarzda tuzilgan pedagogik test natijalari nazorat o'tkazayotgan shaxsga bog'liq bo'lmagan xolis pedagogik o'lchov quroli hisoblanadi;

b) test o'quv mavzularining barcha asosiy mazmunini qamrab olishi mumkin, o'qitish natijalarini test usulida o'lchash barcha tekshiriluvchilarga baravar qo'llanadigan oldindan ishlab chiqilgan mezon asosida aniq va ishonchli baho beradi;

v) test nazorati texnologiyalashuvchan, u nisbatan qisqa vaqt ichida ma'lum o'quv mavzulari o'zlashtirilishining to'la nazoratini kam kuch va vositalar sarflab o'tkazish imkonini beradi.

g) test nazorati kompyuterlar yordamida oson avtomatlashtiriladi. Bu pedagogik test o'tkazishning asosiy afzalliklaridan biridir.

To'g'ri tashkil qilinganda pedagogik test talabalar bilimlarini xolis baholash samarasini beradi, chunki bu baho uni qo'yayotgan odamga bog'liq bo'lmaydi. U barcha tekshiriluvchilarga bir xil qo'llanadigan qilib tuzilgan mezon bo'yicha to'g'ri echilgan test topshiriqlari foizi asosida aniqlanadi. Shuning uchun pedagogik test to'la asos bilan o'qitish natijalarini aniq va ishonchli baholashga imkon beradigan pedagogik o'lchov quroli deb ataladi. Ammo bunday baholash faqat ilmiy talablarga rioya qilingan holda tuzilgan, tekshiriluvchan va me'yoriga etkazilgan sifatli test tufayligina amalga oshirilishi mumkin.

Pedagogik testlardan foydalanilganda ta'lim tizimining barcha bo'g'inlarida o'qitish sifatini so'zsiz oshirish mumkin bo'lgan etarli ijobiy imkoniyat mavjud. Test o'tkazish o'qitishni olib borish va uning natijalariga katta ta'sir ko'rsatishi mumkin. Sifatli testlar bilish faolligini oshirishga qodir, ular talabalar faoliyatida yuqori mo'ljallarni belgilaydi, aksincha, yomon tuzilgan testlar ta'lim jarayonida aks samara berishi mumkin.

Bilimlarni o'zlashtirish nazoratining yangi, ilg'or vositalarini kiritadigan reyting tizimidan samarali foydalanishni o'rganish ham juda muhimdir. Talabalar bilimlari sifatini nazorat qilishning reyting tizimi deganda har bir talabani o'qitishning borishi va natijalarini baholashga bir xil shaklda yondashuvning o'zaro bog'liq ko'rsatmalari va qoidalar majmuasi tushuniladi.

Oliy o'quv yurtlarida reyting nazorati tarkibida quyidagilar ifodalanadi:

- nazorat turlari (joriy, oraliq va yakuniy);
- nazorat usullari (og'zaki, yozma, pedagogik test o'tkazish, ma'lum amallarni bajarish);
- davriylik va o'qitish davri mobaynida baholashlarning eng kam soni;
- baholash mezonlari;
- o'qitilayotgan fan bo'yicha yakuniy bahoga talabani ayrim baholarini birlashtirish qoidalari;
- natijalarni rasmiylashtirish qoidasi va boshqa ko'rsatmalar;

Oliy o'quv yurtlarida reyting tizimini kiritishning maqsad va vazifalari, odatda quyidagi natijalarga erishish uchun shart-sharoitlar yaratishdan iborat:

- talabalar tomonidan davlat ta'lim standartlari talabalarining o'zlashtirilishi;
- bilimlarni baholashning xolisligi va uzluksizligini ta'minlash;
- talabalaridagi bilish faoliyatining faollashuvi, ularda o'qishda yutuqlarga erishishga intilishning shakllanishi, ta'limga musobaqa hissini kiritish, mustaqil ishga muntazam jalb qilish;
- o'qish jarayonidagi yutuqlar bo'yicha talabalar o'rnini aniqlash bilan o'quv faoliyati natijalarini muvofiqlashtirish, ularni o'qishdagi yutuqlari uchun rag'batlantirish;

- o'qitish natijalarining taqqoslanishini ta'minlash.

Talabalar bilimlarini baholashning ilg'or reyting tizimi quyidagi asosiy talablarga javob berishi kerak:

- uzluksiz ta'lim bosqichining o'ziga xosligini inobatga olishi;

- o'quv fanining alohida qismlarini emas, balki yalpi nazoratini amalga oshirishi;

- talabalarni o'qishdagi yutuqlari bo'yicha yaxshiroq tabaqalash maqsadida baholarning ko'p balli mezonni qo'llanishi;

- pedagog tomonidan qo'yiladigan birlamchi baho murakkab matematik hisoblashlar bilan bog'liq bo'lmasligi (o'quv vaqtining sarflanishini talab etadigan). U pedagog tomonidan o'quv muassasasida oldindan ishlab chiqilgan mezonlar asosida qo'yiladi;

- har bir o'quv yurtining uslubiy idorasi ma'muriyat ko'rsatmalari asosida yoki o'zining qaroriga binoan natijalari yakuniy reyting baholashga kiradigan, o'qitish davridagi barcha predmetlar bo'yicha og'zaki, yozma va test nazoratlarining eng zarur majburiy sonini o'rnatadi;

- oliy o'quv yurtining reyting tizimlari ma'lum bosqich chegarasida o'qitish natijalarining taqqoslanish imkonini ta'minlashi va boshqalar.

Ma'lumki, bir xil sharoitda tegishli metodikalar va mavjud imkoniyatlardan to'liq foydalanib o'qitganda o'quvchi-talabalar turli darajadagi o'zlashtirish ko'rsatkichlariga ega bo'lishadi. Buning asosiy sababi ular qobiliyatlarining turlichaligidadir.

B.Blum o'tkazgan tadqiqotlarida yuqori qobiliyatlilar yuqori natijalarni, o'rtacha darajadagilar o'rtacha ko'rsatkichlarni berishligi aniqlandi. Bunda vaqt sarfi ham turlicha ekanligini ko'rish mumkin: qobiliyatlilar o'quv materialini o'zlashtirish uchun eng kam vaqt, «o'rtacha» lar uchun ulardan ko'proq vaqt, «bo'sh» lar uchun eng ko'p vaqt zarur bo'lar ekan. Mavjud ta'lim tizimidagi hamma bolalar uchun bir xil teng vaqt, teng sharoitdagi ta'lim jarayoni biz xohlaymizmi-yo'qmi «kuchlilar», «o'rtachalar» va «bo'shlar» ni vujudga keltiraveradi. An'anaviy ta'limda ushbu nomuvofiqlikdan chiqishning ikki yo'li mavjud; birinchisi – ikkinchi yil qoldirib o'zlashtirish darajasiga erishtirish; ikkinchi yo'l – guruh talabalarini gomogen guruhlarga ajratish yo'li bilan ta'limda yuqori samaradorlikka erishish.

B.Blum an'anaviy ta'limdan farqli ravishda, ta'lim sharoitining eng optimal sharoitini tanlash, birinchi navbatda o'qish sur'atini oshirish orqali to'la o'zlashtirishga erishish mumkinligi g'oyasini ilgari suradi. Bunday sharoitda «kuchli» va «bo'sh»lar o'rtasidagi o'zlashtirish farqi keskin kamayadi. To'la o'zlashtirish modelida mavjud o'quvchi-talabalar guruhining hammasi yuqori natijalarga erishishi uchun o'quv maqsadlaridan kelib chiqadigan natijalar tegishli yuqori darajalarda ifolanishi kerak.

№	Toifa (darajalar)	Talaba faoliyati
1.	BILISH	Dalillarni bilish va ularni tanlash usulini bilish, rivojlanish qonuniyatlarini bilish, baholash mezonlarini bilish, umumiy tushuncha, qonun-qoidalarni bilish
2.	TUSHUNISH	Anglash, o'z so'zi bilan ifodalash, bir til (tizim)dan boshqasiga (masalan, matematik tildan og'zakiga yoki aksincha) aylantiradi, formula, sxema va diagrammalarni talqin qila oladi.
3.	QO'LLASH	Bilimlarni amaliyotda qo'llash (masala yoki misol echish, mehnat operatsiyalarini bajarish, vaziyatlarni hal qilish, qonun-qoidalaridan foydalanish).
4.	TAHLIL	Bir butun tushuncha, qonun-qoidalarni qismlarga ajratish, ular orasidagi o'zaro bog'liqlikni va munosabatlarni o'rnatish, yaxlitlikni tashkil etuvchi tamoyillarni aniqlash.
5.	SINTEZ	Yangi tarkib hosil qilish maqsadida berilgan qismlarni umumlashtirish, insho rejasini tuzish, berilganlarga asoslanib yaxlit qiyofani yaratish. Berilgan mehnat operatsiyalariga asoslanib yaxlit texnologik jarayonni loyixalash.
6.	BAHOLASH	Munosabat bildirish, xulosa yasash; muayyan mezonlarga asosan yoki bu faoliyat qonun-qoida, tushunchalarning ahamiyatini baholash

Pedagogik texnologiyalar ta'limda reproduktiv o'zgarish darajasini egallashni kafolatlaydi. Talaba produktiv (mahsuldor) va ijodiy o'zlashtirish darajalarini egallashda an'anaviy metodikadagi o'qitishning muammoli usul va metodlaridan unumli foydalanadi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni yaratishda an'anaviy o'qitish

metodikasidagi boy tajriba va ilg'or pedagogik jarayonlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Pedagog kurs (bo'lim, bob)ni loyihalashtirishga kirishar ekan, eng avvalo, mezonni to'g'ri aniqlashi, ushbu modelda ishlashning asosiy holatini hisoblashni bilishi zarur. Shundan keyin kurs maqsadlarini toifalashtirish, maqsadlaridan aniqlashtirilgan natijalar olinishini ketma-ketlikda ishlab chiqish va ularga mos ravishda diagnostik testlar tayyorlanishi, o'qituvchi (pedagog) o'rganiladigan materialni qismlarga bo'lib o'rganilishi lozim bo'lgan o'quv birliklarini aniqlashi, ularni tahlil qilishi va o'rganish bo'yicha qayta ishlab chiqishi lozim. O'quv birliklari aniqlangach, ularni o'rganishda qanday natijalarga erishishni birma-bir aniqlash, erishilgan natijalarni tekshirish uchun diagnostik xarakterdagi test nazoratlarini o'tkazishi va bu nazorat natijalari baholanmasligi kerak. Bunda faqatgina «o'rgangan», «o'rganmagan» mezonlarida baholanadi va zarur tuzatishlar kiritib boriladi.

Navbatdagi bosqichda har bir test javoblaridagi xato va kamchiliklarni tuzatish bo'yicha o'quvchi-talabalar uchun yangi bo'lgan o'quv metodikasiga oid qayta o'rganishni tashkil etadi. Ushbu metodikani amalga oshirish quyidagi ketma-ketlikda kechadi.

1. Kirish qismi: o'quvchi-talabalarni to'la o'zlashtirish metodikasida ta'limga tayyorlash va ularda rag'batni vujudga keltirish.

2. To'la o'zlashtirishga yo'naltirilgan holda har bir o'quv birligi bo'yicha o'qitish.

3. Har bir o'quvchi-talabada o'quv materialining to'la o'zlashtirilganligini baholab borish.

4. Har bir o'quvchi-talabaga qo'yilgan bahoni izohlash.

Loyihalashtirilgan o'quv jarayonining birligi ikki kichik loyihaga ajratiladi. Birinchi qismida an'anaviy ta'limdagidek tushuntirish, ko'rsatish, izohlash, asoslash, tushunchalarni shakllantirish, ularni bilish, amalga tatbiq qilish kabilar aniq ifodalangan maqsadlar asosida olib boriladi.

Loyihaning ikkinchi qismida har bir o'rganilgan o'quv birligi bo'yicha joriy test sinovlari olinadi. Test sinovlari diagnostik ahamiyat kasb etib, teskari aloqa vazifasini o'taydi, uni o'tkazishdan maqsad

tuzatishlar kiritish, to'ldirishlarni amalga oshirishdan iborat bo'lib, buning uchun qo'shimcha o'quv tadbirlari belgilanadi.

Test natijalariga ko'ra o'quvchi-talabalar ikki guruhga ajratiladi: to'la o'zlashtirishga erishganlar va to'la o'zlashtirishga erishmaganlar guruhi.

O'quv birliklarini to'la o'zlashtirmagan o'quvchi-talabalar o'qituvchi (pedagog) rahbarligida ushbu o'quv birliklarini o'rganishni davom ettiradi. Ular bilan qo'shimcha tuzatish ishlari tashkil qilinadi va yo'l qo'yilgan kamchiliklar aniqlanadi hamda kamchiliklarni tuzatish uchun mashg'ulotlar olib boriladi. Bu mashg'ulotlar takroriy bo'lgani uchun uni bayon qilishda yangi usullardan foydalanish va ko'rgazmali qurollar va o'qitishning texnika vositalarini ishlatish, individual ishlardan foydalanish orqali ushbu guruh to'la o'zlashtirishga olib chiqiladi. To'la o'zlashtirishga erishganlar uchun qo'shimcha topshiriqlar beriladi, ular navbatdagi o'quv birligiga o'tkazilmaydi. Navbatdagi o'quv birligini o'rganishga ikkala guruh ham birga kiradi.

O'z navbatida o'quvchi-talabalar o'quv elementini qaysi darajada o'zlashtirishlari yoki qanday mahorat bilan bajarishlari kerak? Bu savolga psixologlar tomonidan yaratilgan faoliyat nazariyasi javob beradi. Har qanday faoliyat inson tomonidan oldin o'zlashtirib olingan axborotlar yordamida amalga oshiriladi. Axborotlardan foydalanish xarakteriga qarab faoliyatning ikki ko'rinishini farqlash mumkin: nomahsul va mahsuldor. Ularning bir-biridan farqi shundaki, nomahsul faoliyatida inson o'ziga ma'lum bo'lgan harakat qoidalaridan foydalanadi va bu jarayonda har qanday yangi axborotlar yuzaga chiqmaydi, chunki u faqat oldin o'zlashtirgan usullarni qaytadan ishlab chiqadi.

Talabalar mahsuldor faoliyatni bajarishda doimo yangilikka duch keladi yoki yangi obyektlar, hodisa va jarayonlar, faoliyat metodlari vujudga keladi. Har ikki faoliyat turi ham mustaqil ravishda yoki tashqaridan ko'rsatilgan ta'sir yordamida bajariladi. Nomahsul faoliyat yo'riqnomaga, lug'at orqali yoki harakatlarni bajarish qoidalari to'g'risida boshqa bir axborot manbalari asosida ko'rsatmasiz bajarilsa, mahsuldor faoliyat ma'lum metodik ko'rsatmalar ostida bajarilishi mumkin.

Talabalarni zamon talablariga javob beradigan yuqori malakali, raqobatbardosh kadrlar qilib tayyorlash maqsadida quyidagilarga e'tibor qaratiladi:

1. O'quv-tarbiya jarayoni va pedagogik munosabatlarni insonparvarlashtirish va demokratizatsiyalash, hamkorlik pedagogikasiga asoslanish.

2. O'quv-tarbiya jarayonida didaktik o'yin, muammoli, modulli ta'lim, loyihalash va hamkorlikda o'qitish texnologiyalaridan foydalanish orqali talabalarning yakka tartibda va kichik guruhlarda mustaqil va ijodiy ishlarini tashkil etib, ularni o'z o'quv-bilish faoliyatining subyektiga aylantirish.

3. Talabalarning mustaqil ishi va tahsilini rejali, bosqichma-bosqich, evolyusion tarzda tashkil etish.

4. Talabalarning bo'lajak mutaxassislik faoliyatiga ilmiy-metodik jihatdan tayyorgarligini tahlil qilish, ularda ko'nikmalar shakllanishini hisobga olgan holda har bir talabaga o'zini o'zi rivojlantirishning individual ish rejasini tavsiya etish.

5. Ta'lim jarayonini tashkil etish va boshqarish, talabalarda mustaqil tahsil olish va mustaqil fikrlashni shakllantirishga imkon beradigan zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarini ongli tanlash va amaliyotda qo'llash ko'nikmalarini egallashga erishish.

6. Talabalarning bitiruv malakaviy ishlari mavzularini o'quv-tarbiya jarayonining dolzarb muammolariga bag'ishlash orqali izchil va muntazam ravishda o'z saviyasini oshirish va faol ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borishiga zamin tayyorlash.

Talabalarning ilmiy-metodik tayyorgarligini takomillashtirishda ularning ilmiy dunyoqarashi va ilmiy nazariy tayyorgarligiga asos bo'ladigan ijtimoiy-gumanitar va mutaxassislik fanlarini o'qitishda kasbiy yo'naltirilganlik, umumkasbiy fanlarni o'qitishda g'oyaviy yo'naltirilganlikni amalga oshirish, kasbiy tayyorgarlikni shakllantiradigan pedagogika, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, psixologiya kabi o'quv kurslari o'rtasida uzviylikni ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Ma'lumki, ta'lim jarayoni ham maqsadga muvofiq ravishda boshqariladigan tizim hisoblanadi. Har qanday tizimni maqsadga muvofiq boshqarish esa o'z navbatida, faqat teskari aloqa vositasida

amalga oshiriladi. Ta'lim jarayonida teskari aloqa sifatida talabalarning bilim darajalarini nazorat qilish va baholash qabul qilingan. Mazkur masala ta'lim jarayonining ajralmas qismi sifatida o'zining ko'p asrlik tarixiga ega bo'lib, bu sohada etarlicha ilmiy-uslubiy tadqiqotlar o'tkazilgan.

Ta'lim jarayonining yana bir muhim sohasi borki, bu soha ta'lim jarayonini boshqarishni yanada takomillashtirish imkonini beradi. Bu masala har bir yangi o'zlashtirilishi lozim bo'lgan bilimlarning undan avval o'zlashtirilgan bilimlar darajasiga bog'liqligidir. Agar navbatdagi o'zlashtirilishi lozim bo'lgan bilimlarni undan oldingi o'zlashtirilgan bilimlar asosida prognoz etish masalasi ilmiy-uslubiy jihatdan hal etilsa va amaliyotda qo'llansa, bu hol, birinchidan, o'qituvchilar uchun har bir talabaning navbatdagi bilish faoliyatini boshqarishda katta imkoniyatlar yaratadi. Ikkinchidan, har bir talaba o'zini o'zi nazorat qilish imkoniga ega bo'lib, o'z faolligini oshiradi.

Bugungi kunda mutaxassis tayyorlashda talabalarning turli fanlardan, shu jumladan, pedagogik va kasbiy uslubiyotlar bo'yicha bilim, iqtidor va ko'nikmalarini shakllantirish jarayonini nazorat qilish muhim o'rin egallaydi.

To'g'ri tashkil etilgan nazorat talabalarni olinayotgan bilimlarini yanada chuqurlashtirish va eng asosiysi, ularning shaxsiy xususiyatlarini rivojlantirish uchun turli vositalarni tanlash imkonini beradi. Talabaning o'quv faoliyatiga ta'sir etishning ikki qirrası bor. Birinchisi-pedagog qo'llayotgan usul va metodlar bo'lsa, ikkinchisi pedagogning faqat shaxsiy xislatlariga bog'liq bo'lgan ta'sir etish vositalaridan foydalanishdir.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, oliy ta'limning uzluksiz takomillashishida o'quv-tarbiya jarayonlarining usul va metodlarini yanada mukammallashtirish va talabalar o'quv faoliyatini boshqarish masalalari uzluksiz echimli muammolar qatoriga kiradi.

Ta'lim jarayonida bilim, iqtidor va ko'nikmalar shakllanganligini nazorat qilish muhim o'rin egallaydi. O'tkazilgan tajribalarga va o'quv adabiyotlarida izohlangan ilg'or uslublarga asoslanib nazoratning mezonı va bajaradigan funksiyalarini quyidagicha belgilash mumkin:

Nazoratning diagnostik funksiyasi.

1. Nazorat natijasida bilim, iqtidor va ko'nikmalarning shakllanganlik darajasi aniqlanadi.

2. Nazoratning talabalarda bilim olishga ishtiyoqini o'stirish funksiyasi. Nazorat natijasida talabalarda o'z bilim, iqtidor va ko'nikmalarini yanada takomillashtirish ehtiyoji uyg'onadi.

3. Nazorat jarayonida talabalarning shaxsiy xususiyatlari shakllantiriladi va, eng asosiysi, rivojlantiriladi. Rivojlanish-aqliy va jismoniy faoliyatning birligida ko'proq namoyon bo'ladi.

4. Nazorat jarayonida talabalar o'z bilimlarini mustahkamlaydi. O'quv materialini yanada chuqur o'zlashtiriladi, hodisalar o'rtasida yangi bog'lanishlar o'rnatiladi, shu bilan aqliy faoliyat yanada takomillashadi.

5. Nazoratning tarbiyaviy funksiyasi. Nazorat jarayonida talabalarning psixologik ijobiy xislatlari shakllanib bormog'i lozim.

6. Nazoratni baholash funksiyasi. Nazorat natijasida sifat o'zgarishlarining me'yori aniqlanadi.

7. Nazorat – ko'p qirrali murakkab jarayon. Nazorat talabalarda doimo jonli qiziqish, kuyunish, ayanch, xursandchilik hislarini uyg'otib, aqliy faoliyatni faollashtiradi. Yuqorida ko'rsatilgan funksiyalar bir-biriga uzviy bog'langan holda yuz beradi.

To'g'ri tashkil qilingan o'z-o'zini nazorat esa o'quv materialini o'zlashtirishga ijodiy va tanqidiy yondashish imkonini beradi. Bu, ayniqsa, yangi predmet o'rganilayotganida bundan oldingi o'quv predmetlarida o'zlashtirilgan bilimlarning darkorligida ko'rinadi. Talabalar mustaqil ishlab etishmaydigan bilimlarini to'ldirib borsa yaxshi, ammo o'zini o'zi nazorat qila olmaydigan talabalarning yangi mavzuni o'zlashtirishi ancha murakkab kechadi. Shuning uchun ham oliy o'quv yurtlarida ishlaydigan pedagoglar yangi predmet va yangi mavzuni boshlashdan oldin talabalarning yangi dasturni o'zlashtirishga qanchalik tayyorligini aniqlash maqsadida dastlabki nazoratni amalga oshirishlari kerak bo'ladi.

Nazoratning joriy, oraliq, yakuniy kabi 3 ta turi va yozma, og'zaki va test sinovlari hamda turli amaliy shakllari mavjud.

Nazoratning turli testlar orqali amalga oshiriladigan shakli ko'pgina ustunliklarga ega. Pedagog olimlar I.Y.Tursunov va

U.N.Nishonalievlarning ma'lumotlariga qaraganda. testlar orqali quyidagi imkoniyatlar yaratiladi:

- talabalar nazariy va amaliy bilimlarining darajasini obyektiv sharoitda aniqlash imkonini beradi;

- bir vaqtning o'zida bir guruh yoki ko'p sonli talabalar bilimini nazorat qilish mumkin;

- barcha talabalarga bir xil murakkablikdagi savollar berilib, hammasiga bir xil sharoit yaratiladi;

- test natijalarini o'qituvchi tezlikda tekshirishi mumkin;

- turli guruh talabalari bilimini solishtirib qo'llanayotgan metodning samaradorligini aniqlash mumkin;

- ta'lim jarayonining kamchiliklarini aniqlash mumkin.

Ko'pgina oliy o'quv yurtlarining talabalari fanlarni mustaqil o'zlashtirishni kompyuterlar yordamida tashkil qiladi. Kompyuterlar yordamida tashkil qilishning asosiy manbalaridan biri zamonaviy talablarga javob beradigan o'quv-nazorat dasturlari ta'minotini yaratishdan iborat. Kompyuter zamonaviy texnika vositasi sifatida ular yordamida talabalarning nazariy bilim asoslari bilan qurollanishiga yordam beradi, o'quv materialini faol o'zlashtirishga, egallangan nazariy bilimlarni amalda tatbiq qila olishga o'rgatadi hamda talabalarning o'zlashtirish darajasini tez va haqqoniy aniqlashda qulay vosita bo'lib xizmat qiladi.

Keyingi yillarda ta'lim-tarbiya jarayonining ko'pgina elementlarini kompyuterlashtirish bo'yicha, ya'ni o'quv materialini bayon qiluvchi o'qitish dasturlari, tasavvur qilish qiyin bo'lgan jarayonlarni namoyish qiluvchi dasturlar, talabalar o'zlashtirish darajalarini har xil usullarda nazorat qiluvchi dasturlarni amaliyotga tatbiq qilish kabi bir qator ishlar amalga oshirildi. Ammo ta'lim-tarbiya jarayonida foydalanish uchun mo'ljallangan dasturlar yaratishga va ulardan keng foydalanishga etarlicha e'tibor berilmayapti. Ushbu masalalarni hal qilish maqsadida talabalarning mustaqil ravishda bilim olishi va o'zlashtirish darajalarini aniqlash kompyuter dasturi yaratilgan bo'lib, undan foydalanish natijasida talabalar fanlarni mustaqil tarzda o'zlashtirishlari bilan birga, o'z bilim darajasini aniqlashga ham erishishadi. Dasturdan foydalanish sodda bo'lib, unda xuddi Windows operasion tizimida ishlagandek ishlash imkoniyatiga

ega bo'lamiz. Dastur ishga tushirilgach, u bilan ishlash bo'yicha ko'rsatma oynasi hosil bo'ladi. Ko'rsatma bilan tanishib bo'lgach, talabalar tanlagan ko'rsatmalari bo'yicha bir necha oynalar birin-ketin hosil bo'ladi. Dastur oynalaridan eng asosiylaridan biri «o'quv dasturi» bo'limi bo'lib, buni tanlash orqali

«Mavzuni tanlash» oynasi hosil qilinadi. Talaba bu oynadan ketma-ket fakultet, kafedra, fan va mavzu nomlarini tanlashi, so'ng oynadagi «mavzuni o'qish» bo'limi ustida «sichqoncha» tugmasini bosishi zarur. Natijada talabadan ismi, sharifi va guruh raqamini kiritish so'raladi. Bu ma'lumotlar kiritilgandan so'ng «davom etamiz» ko'rsatmasi tanlanadi hamda talabadan

«Kerakli mavzuni tanlash» va «Mavzu bo'yicha test sinovi» bo'limlaridan birini tanlashni talab qiluvchi navbatdagi oyna hosil bo'ladi. Talabalar xohishiga ko'ra ushbu bo'limlardan birini tanlashi mumkin.

Dasturda talabaning mavzuni o'zlashtirish darajasini hisobga olishda reyting tizimi e'tiborga olingan bo'lib, agar talaba 55% dan ortiq o'zlashtirishga erishsa, boshqa fanni (yoki mavzuni) tanlashi va o'z bilim darjasini aniqlashi yoki mavzuni qayta o'rganishga va o'z bilim darajasini aniqlashga erishishi mumkin. Talabalarning mavzuni mustaqil o'zlashtirganlik darajasini tahlil qilish uchun «mavzuni tanlash» oynasidagi

«Ma'lumotlar ombori» bo'limi tanlanadi. Natijada «tekshiruv oynasi» hosil bo'ladi va kerakli parolni kiritish so'raladi. Kerakli parol kiritilgandan so'ng, «tekshiruv» oynasidagi «yangi parol kiritish», «Parolni tasdiqlash», «bazani tozalash», «omborga kirish», «hisobotlar» va «chiqish» kabi bo'limlar ishchi holatda bo'ladi. Oynaning «hisobotlar» bo'limi orqali dasturdan mustaqil shug'ullangan talabalar haqidagi ma'lumotlarni olish mumkin. Bu dasturning qulaylik tomoni shundaki, fan bo'yicha tayyorlanadigan didaktik materiallar (nazariy ma'lumotlar va test savollari) Word dasturida tayyorlangan bo'lsa, uni o'qish imkoniyatiga ega. Ushbu dasturdan ixtiyoriy fanlarni mustaqil ravishda o'zlashtirishda foydalanish mumkin. Buning uchun fanlar bo'yicha tayyorlangan didaktik materiallar ushbu dastur bazasiga kiritilsa va dasturga bog'lansa, mashg'ulot sifati yanada yaxshilanadi, talabalar kompyuter orqali mustaqil tarzda bilim olishga erishadi.

Xorijda olib borilayotgan tadqiqotlarda o'quvchi-talabalar faoliyatini shakllantiradigan reproduktiv–esda qolganlarni tiklashga oid o'zlashtirishdan tashqariga olib chiqishga harakat bo'lyapti. Amerikalik ruhshunoslar-R.Gane va L.Briggslar (1979) aniq o'quv maqsadlariga erishishga yo'naltirilgan va shu bilan birga mahsuldor tafakkur darajalariga erishishga rag'batlantiruvchi unsurlarni o'z ichiga olgan quyidagi dars qurilmasini tuzishni taklif qilishgan, dars o'tishning bu usuli xususiy o'quv maqsadlariga erishishga hamda fikrlash (tafakkur)ning mahsuldor darajasini rag'batlantirishga qaratilgan:

- o'quvchi-talabalar diqqat-e'tiborini bir joyga jamlash;
- o'quvchi-talabalarni dars maqsadlaridan xabardor qilish;
- zaruriy bilim va mahoratlarini yodda saqlab qolish ko'nikmalarini egallash zarurligini uqtirish;
- ma'lum aks-sado qabilida, ya'ni qiziqish uyg'otadigan va ularni harakat qilishga undaydigan o'quv materialini taqdim qilish;
- o'quvchi-talabalarining o'quv materialidan ta'sirlanib qiladigan aks-sado qabilidagi javoblarini yuzaga keltirish;
- fikrlash faoliyatiga ta'sir qilish, olingan bilimlar va mahoratning mustahkam bo'lishiga erishish;
- o'quvchi-talabalar faoliyatini rag'batlantirish.

Ingliz olimi A. Romishevskiy pedagogik texnologiya metodining quyidagi variantini tavsiya etadi:

1. O'quvchi-talabalarni kerakli bilimlardan xabardor qilish.
2. Esda qolganlarni tiklashga doir mahoratni shakllantirish.
3. O'quvchi-talaba bajaradigan ish-harakatni yaxlit holda va qismlari bo'yicha namoyish etish.
4. Malaka hosil qilishni soddalashtirish (berilgan vazifani bo'laklarga bo'lib bajartirish).
5. O'quvchi-talaba mustaqil bajarayotganidan xabardor bo'lib, uni rag'batlantirib borish.
6. Mahsuldor, izlanuvchan davrga o'tish.
7. Turli xil muammoli vaziyatlarni tashkil etish va yangi hamda o'ziga xos masalalarni echish.

8. O'quvchi-talabalar o'z faoliyatini tahlil qilishlari, o'qituvchi (pedagog) ham o'z navbatida ularning vazifani qanday bajarganliklarini guruhda muhokama qilishlari.

Amerikalik ruhshunos olim F.S. Keller oliy o'quv yurtlari uchun pedagogik texnologiyalarning individuallashtirilgan o'qitish tizimini taklif qildi.

F.S. Keller rejasining o'ziga xos xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- o'quv materialining mazmunini to'liq o'zlashtirishga yo'naltirilgan, avvalgi bo'limga qo'yilgan talablarni o'zlashtirishni o'z ichiga oluvchi usulni keyingi bo'limga o'tishning bevosita sharti deb qaralishi:

- o'quvchi-talabalar har qaysisining o'z o'zlashtirish sur'atiga mos ravishda alohida-alohida ishlashlari;

- va'z-ma'ruzalardan faqat motiv hosil qilish va o'quvchi-talabalarni umumiy yo'naltirish maqsadlaridagina foydalanish;

- chop etilgan o'quv axborotlarini bayon qilish uchun nashr etilgan o'quv qo'llanmalaridan foydalanish;

- o'quv materialining qanday o'zlashtirilganligini aniqlashda yordamchi - assistent (aspirant, a'lochi talaba)lar kuchidan foydalanish.

Har bir o'qitilayotgan fan (har qaysi o'rgatilayotgan bo'lim yoki bob yuzasi)dan o'quvchi-talaba ma'lum yo'l-yo'riq oladi. Bunda bo'lim yoki bobning maqsadlari ko'rsatilishi, o'quv ishlarining ma'lum turlari tavsiya qilinishi, o'quvchi-talaba o'zini-o'zi tekshirishi va nazorat savollarining ro'yxati keltirilishi kerak. O'quvchi-talabalarga o'quv faoliyatining turlari va ishlash tartibini erkin tanlash imkoni beriladi. O'zlashtirilgan bob, bo'lim bo'yicha imtihondan avval har bir o'quvchi-talabani yordamchi assistent o'qituvchi ishlab chiqqan aniq talab va mezonlarga mos holda (materialning to'liq yoki noto'liq o'zlashtirilganligiga qarab «o'tdi», «o'tmadi» shaklida sinovdan o'tkaziladi) baholanadi. Qoniqarsiz baho olishganida yordamchi tavsiyasiga ko'ra o'quvchi - talabalarga qo'shimcha materialni o'zlashtirilishi yuzasidan tavsiyalar beriladi. Sinovdan o'tish keyingi bo'limni o'rganish uchun o'ziga xos ruxsatnoma bo'lib xizmat qiladi. Ma'ruzalar soni ko'p bo'lmaydi (bir semestrda 6 tagacha), ularga qatnashish majburiy emas.

Kellerning rejasi AQSh oliy o'quv yurtlarida keng tarqalgan, u erda ham tabiiy-ilmiy hamda gumanitar-ijtimoiy fanlar o'qitishda qo'llaniladi. 70 - 80-yillarning o'rtalarida o'tkazilgan pedagogik tajribalar Keller rejasini o'qitishning an'anaviy turlariga qiyoslaganda o'qituvchi (pedagog) tomonidan o'quv yurtlariga qo'yilgan o'quv vazifalarini amalga oshirishda yuqori samarador ekanligini tasdiqladi.

V.Guzeev Rossiya Federasiyasida asosiy tarkibiy qismlari umuman olganda quyidagilar hisoblanuvchi integral pedagogik texnologiyani ishlab chiqdi va uning asosiy qismlari, umumlashgan holda quyidagilardan iborat:

1. O'qitishning har bir ixtisos-mutaxassisligi uchun tashxisli va o'ylanganlarni amalga oshirishga mo'ljallangan maqsadlarning ko'p darajali tizimlari rejalashtirilgan o'qitishning natijalari ko'rinishida taqdim etiladi.

2. Ta'lim jarayonining yirik tuzilmasi darslar bloki bilan eng kichik birliklar sifatida birlashtirilib, ta'lim mazmunining katta birligini tashkil etadi.

3. Guruhlar tarkibi va faoliyatida aniq qurilgan dinamika - rivojlanish sur'ati bilan guruhli o'rgatish jarayonining muvaffaqiyatli monitoringi asosida har bir qadami avvalgilarning natijasiga bog'liq ravishda loyihalashtiriladi.

4. Ta'lim jarayonini boshqarish va o'qitish jarayoni kompyuterlar yordamida amalga oshiriladi.

O'quv-tarbiya jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan o'z o'rnida foydalanish talabalarning bilim olishga bo'lgan qiziqishlarini orttiradi, bilish faoliyatini faollashtiradi, o'quv-tarbiya jarayonining samaradorligi yuqori darajada bo'lishiga imkon yaratadi.

Mustahkamlash uchun savollar

1. Bilimlarni to'liq o'zlashtirish texnologiyasi.
2. Og'zaki va yozma nazoratlari va uning afzalliklari nimalardan iborat?
3. Test nazoratlarining afzalliklarini ko'rsating?
4. Yevropa mamlakatlarida qanday baholash tizimidan foylalanadi?
5. B.Blum taksonomiyasi qanday jarayonlarni o'z ichiga olgan?

17-MAVZU. INNOVATSION TA'LIM TEXNOLOGIYALARI

«Innovatsion texnologiya» tushunchasi ta'lim samaradorligini oshiruvchi omillardan foydalanish, turli pedagogik jarayonlarni loyihalash va amalda qo'llash orqali bilim egallashni takomillashtirish usullarini qamrab oladi. «Oliy ta'lim tizimida innovatsion texnologiyalar» deyilganda turli pedagogik yangiliklarni yaratish, qabul qilish, baholash, o'zlashtirish va amalda tatbiq etish jarayonini boshqarish tushuniladi. Oliy ta'lim muassasalarda yaratilgan sharoit va imkoniyatlar eng so'nggi innovatsiya namunalarini joriy etish uchun moslashtirilgani professor – o'qituvchi va talaba yoshlarning ijodiy faolligini kuchaytirish uchun xizmat qilmoqda.

Hozirgi davr ta'lim taraqqiyoti yangi yo'nalish – innovatsion faoliyatni maydonga olib chiqdi. «Innovatsion pedagogika» termini va unga xos bo'lgan tadqiqotlar XX asrning 60-yillarida G'arbiy Yevropa va AQShda paydo bo'lgan. Dastlab innovatsion faoliyat F.N. Gonobolin, S.M. Godnin, V.I. Zagvyazinskiy, V.A. Kan-Kalik, N.V. Kuzmina, V.A. Slatenin, A.I. Uqerbakov ishlarida tadqiq etilgan. Bu tadqiqotlarda innovatsion faoliyat amaliyoti va ilg'or pedagogik tajribalarni keng yoyish nuqtai nazaridan yoritilgan.

X. Barnet, Dj. Basset, D. Gamilton, N. Gross, M. Mayez, A. Xeyvlok, D.Chen, R.Edem ishlarida innovatsion taraqqiyotlarni boshqarish, ta'limdagi o'zgarishlarni tashkil etish, innovatsiyaning «hayoti va faoliyati» uchun zarur bo'lgan shart sharoitlar masalalari tahlil qilingan. Yangilik kiritishning psixologik aspekti amerikalik innovatik olimlardan biri E. Rodjers tomonidan ishlab chiqilgan. U yangilik kiritish jarayoni toifalari tasnifini, uning yangilikka bo'lgan munosabatini, uni idrok qilishga shayligini tadqiq etgan. Ahborot - yuksak rivojlangan texnologiyalar asri deb yuritilayotgan XXI asrga kelib, ta'lim jarayoniga innovatsiyani keng joriy qilish masalasiga e'tibor yanada kuchaytirildi.

O'zbekistonda mustaqillikdan so'ng innovatsiya boshqa sohalarga qaraganda birinchilardan bo'lib ta'lim tizimiga kirib keldi va innovatsiyani ta'lim jarayonida qanday o'z aksini topganligini quyidagilarda ko'rishimiz mumkin.

1. Ta'lim tizimiga innovatsiyaning kirib kelishini "Ta'lim to'g'risidagi Qonun" hamda "Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi"ning qabul qilinishi misolida ko'rishimiz mumkin. Bu ta'lim tizimini tubdan islox qilishning huquqiy asosi bo'lib xizmat qildi.

2. Pedagogik fanlar tizimiga innovatsiyaning kirib kelishini pedagogika fanlari tarkibiga quyidagi:

a) Gendr pedagogikasi;

b) Evristik pedagogika;

v) Majburiy pedagogika;

g) Androgogik pedagogika kabi fanlarning kirib kelishi bilan belgilandi.

O'qitish tizimiga innovatsiyaning kirib kelishini ta'lim mazmunida, o'qitish metodlarida, dars shakli, o'qitish turlari, o'qitish vositalarida ko'rishimiz mumkin. – ta'lim mazmuniga innovatsiya an'anaviy, noan'anaviy va masofaviy o'qitish turlarining kirib kelishi bilan izohlanadi. – o'qitish metodlariga innovatsiya aktiv, passiv va interaktiv metodlarining kirib kelishi misolida ko'ramiz. Aktiv metodni qo'llash talabalarni dars jarayonidagi faolligini oshirishga xizmat qilsa, passiv metod talabalarni bir tomonlama tushuncha berilishi bilan izoxlanadi.

Interaktiv metod esa birgalikda faol harakat qilishi (o'qituvchi bilan talaba, talaba bilan talaba) tushuniladi. – dars shakliga innovatsiyani kirib kelishini standart, nostandart hamda virtual dars shakllari misolida ko'rishimiz mumkin. – o'qitish turlaridagi innovatsiyani muammoli ta'lim, evristik ta'lim, darajalangan ta'lim, integratsiyalangan ta'lim, interfaol ta'lim, informal ta'lim, rasmiy ta'lim, norasmiy ta'lim turlari bilan izoxlanadi. – o'qitish vositalariga innovatsiyani kirib kelishini dars jarayonida multimedia, elektron doskalar va boshqa vositalar bilan izoxlaymiz. –o'qitish metodlaridagi innovatsiyani quyidagilarda ko'rishimiz mumkin;

1. Aktiv metod. Bu metod talabalarni dars jarayonida faollashuviga, ma'lum bir holat va voqelikga nisbatan fikrlashga-muloxaza yuritishga undaydi.

2. Passiv metod. Bu metod dars jarayonida talabalarda o'rganilayotgan mavzu bo'yicha bir tomonlama tushuncha hosil bo'lishiga olib keladi.

3. Interaktiv metod. Bu metodni maqsadi dars jarayonida o'qituvchi va talabalarni birgalikdagi faol hatti-harakatlariga asoslanadi. Dars shaklida innovatsiya qo'yidagi shaklda ko'rishimiz mumkin:

a) Standart dars –dars ichidagi struktura o'zgaraydi.

b) Nostandart dars –dars ichidagi struktura o'zgaradi.

v) Vertual dars - ya'ni masofadan o'qitish. «Innovatsion « iborasiga bir qancha pedagog olimlar o'zlarining turli hil fikrlarini aytib o'tishgan. Jumladan, pedagogika sohasida ilmiy tadqiqotlar olib borgan A.I. Prigojin «innovatsiya» deganda muayyan ijtimoiy birlikka - tashkilot, aholi, jamiyat, guruhga yangi nisbatan turg'un unsurlarni kiritib boruvchi maqsadga muvofiq o'zgarishlarni tushunadi.

Tadqiqotchilar A.I. Prigojin, B.V.Sazonov, V.S.Tolstoy, A.G.Kruglikov, A.S.Axiezer, N.P.Stepanov va boshqalar innovatsion jarayonlar tarkibiy qismlarini o'rganishning ikki yondashuvini ajratadilar: – yangilikning individual mikrosathi – alohida–alohida kiritilgan yangiliklarni o'zaro ta'siri mikrosathi. Birinchi yondashuvda hayotga joriy etilgan qandaydir yangi g'oya yoritiladi. Ikkinchi yondashuvda alohida-alohida kiritilgan yangiliklarning o'zaro ta'siri, ularning birligi, raqobati va oqibat natijada birining o'rnini ikkinchisi egallashi tushuniladi. Olimlar innovatsion jarayon mikrotuzilmasini tahlil qilishda hayotning davriyligi kontsepsiyasini farqlaydilar. Bu kontsepsiya yangilik kiritishga nisbatan o'lchanadigan jarayon ekanligidan kelib chiqadi. Pedagogikaga oid adabiyotlarda innovatsiya jarayonining sxemasi beriladi va u quyidagi bosqichlarni qamrab oladi:

1. Yangi g'oya tug'ilishi yoki yangilik kontsepsiyasini paydo qilish bosqichi, u kashfiyot bosqichi deb ham yuritiladi.

2. Ixtiro qilish, ya'ni yangilik yaratish bosqichi.

3. Yaratilgan yangilikni amalda qo'llay bilish bosqichi.

4. Yangilikni yoyish, uni keng tadbiiq etish bosqichi.

5. Muayyan sohada yangilikning hukmronlik qilish bosqichi. Bu bosqichda yangilik o'zining yangiligini yo'qotadi, uning samara beradigan muqobili paydo bo'ladi.

6. Yangi muqobillik asosida almashtirish orqali yangilikning qo'llanish doirasining qisqartirish bosqichi. V.A.Slastenin yangilik kiritishni maqsadga muvofiq yo'naltirilgan yangilik yaratish, keng

yoyish va foydalanish jarayoni majmui, uning maqsadi insonlarning ehtiyoji va intilishlarini yangi vositalar bilan qondirish deb biladi.

Yangilik kiritishning tizimli kontseptsiyasi mualliflari (A.I. Prigojin, B.V. Sazonov, V.S. Tolstoy) innovatsion jarayonlarning ikki muhim shaklini farqlaydilar. Birinchi shaklga yangilik kiritishni oddiy ishlab chiqish kiritiladi. Bu ilk bor mahsulot o'zlashtirgan tashkilotlarga taalluqlidir. Ikkinchi shaklga yangilikni keng ko'lamda ishlab chiqish bilan bog'liq jarayonlar kiritiladi. Yangilik kiritish ham ichki mantiq, ham vaqtga nisbatan qonuniy rivojlangan va uning atrof-muhitga o'zaro ta'sirini ifodalaydigan dinamik tizimdir. Pedagogik innovatsiyada «yangi» tushunchasi markaziy o'rin tutadi. Shuningdek, pedagogik fanda xususiy, shartli, mahalliy va sub'ektiv yangilikka qiziqish uyg'otadi. Xususiy yangilik V.A.Slasteninning aniqlashicha, joriy zamonaviylashtirishda muayyan tizim mahsuloti unsurlaridan birini yangilashni ko'zda tutadi. Murakkab va progressiv yangilanishga olib keluvchi ma'lum unsurlarning yig'indisi shartli yangilik hisoblanadi. Mahalliy yangilik konkret ob'ektda yangilikning foydalanishi bilan belgilanadi. Sub'ektiv yangilik ma'lum ob'ekt uchun ob'ektning o'zi yangi bo'lishi bilan belgilanadi. Ilmiy yo'nalishlarda yangilik va innovatsiya tushunchalari farqlanadi. Yangilik - bu vositadir: yangi metod, metodika, texnologiya va boshqalar. V.I. Zagvyazinskiy yangi tushunchasiga ta'rif berib, pedagogikadagi yangi bu faqatgina g'oya emas, balki hali foydalanilmagan yondashuvlar, metodlar, texnologiyalardir, lekin bu pedagogik jarayonning unsurlari majmuan yoki alohida olingan unsurlari bo'lib, o'zgarib turuvchi sharoitda va vaziyatda ta'lim va tarbiya vazifalarini samarali hal etishning ilg'or boshlanmalarini o'zida aks ettiradi. R.N. Yusufbekova pedagogik yangilikka o'qitish va tarbiya berishda avval ma'lum bo'lmagan va avval qayd qilinmagan holat, natija, rivojlanib boruvchi nazariya va amaliyotga eltuvchi pedagogik voqelikning o'zgarib turishi mumkin bo'lgan mazmuni sifatida qaraydi. Pedagogik innovatsiyada R.N. Yusufbekova innovatsion jarayon tuzilmasining uch blokini farqlaydi: Birinchi blok – pedagogikadagi yangini ajratish bloki. Bunga pedagogikadagi yangi, pedagogik yangilikning tasnifi, yangini yaratish shartsharoiti, yangilikning me'yorlari, yangining uni o'zlashtirish va foydalanishga tayyorligi, an'ana va novatorlik, pedagogikadagi yangini

yaratish bosqichlari kiradi. Ikkinchi blok – yangini idrok qilish, o'zlashtirish va baholash bloki: pedagogik hamjamiyatlar, yangini baholash va uni o'zlashtirish jarayonlarining rang-barangligi, pedagogikadagi konservatorlik va novatorlik, innovatsiya muhiti, pedagogik jamiyatlarning yangini idrok etish va baholashga tayyorligi. Uchinchi blok – yangidan foydalanish va uni joriy etish bloki, ya'ni yangini tadbiiq etish, foydalanish va keng joriy etish qonuniyatlari va turlaridir. M.M. Potashnikning innovatsiya jarayonlari talqinlari kishi e'tiborini o'ziga tortadi. U, innovatsiya jarayonining quyidagi tuzilmasini beradi:

- **faoliyat tuzilmasi** – motiv – maqsad – vazifa – mazmun – shakl – metodlar – metodika komponentlari yig'indisi;

- **sub'ektiv tuzilma** – innovatsion faoliyat sub'ektlarining xalqaro, mintaqaviy, tuman, shahar va boshqa sathlari;

- **sathiy tuzilma** – innovatsion faoliyat sub'ektlarining xalqaro, mintaqaviy, tuman, shahar va boshqa sathlari; mazmun tuzilmasi – o'quv-tarbiyaviy ishlar, boshqaruv (va b.) da yangilikning paydo bo'lishi, ishlab chiqilishi va o'zlashtirilishi;

- **bosqichlilikka asoslangan hayot davriylik tuzilmasi** – yangilikning paydo bo'lishi – ildam o'sish – yetuklik – o'zlashtirish – diffuziya (singib ketish, tarqalish) – boyish (to'yinish) – qoloqlik – inqiroz – irradiatsiya (aldanish) – zamonaviylashtirish;

- **boshqaruv tuzilmasi** – boshqaruv harakatlarining 4 ta turining o'zaro aloqasi: rejalashtirish – tashkil etish – rahbarlik qilish – nazorat qilish;

- **tashkiliy tuzilma** – diagnostik, oldindan ko'ra bilish, sof tashkiliy, amaliy, umumlashtiruvchi, tadbiiq etuvchi. Innovatsiya jarayoni tarkibiy tuzilmalar va qonuniyatlarni qamrab olgan tizimdan iboratdir. Quyida uning asosiy qonuniyatlari ko'rsatilgan:

Mustahkamlash uchun savollar

- 1) Innovatsiya nima?
- 2) Innovatsion faoliyat nima?
- 3) Innovatsion ta'lim texnologiyasini tushuntiring?
- 4) Innovation ta'lim texnologiyalariga misollar keltiring?

18-MAVZU. KREATIV TA'LIM TEXNOLOGIYASI

Kreativ ta'lim o'quvchi-talabalarning ijodiy qobiliyatini takomillashtirishga yo'naltirilgan bo'ladi. Ayniqsa muammoli, loyihalashtirilgan va jadallashtirilgan ta'limlarning qo'llanishi o'quvchi-talabalarda yaratuvchanlik, bunyodkorlik qobiliyatlarini o'sishiga olib keladi.

An'anaviy shaklda olib boriladigan ta'lim o'quvchi-talabalarga ilgaridan ma'lum axborot, bilim, tushuncha, ko'nikma va malakalarni berish bilan chegaralanadi.

Lekin kreativ orientasiyadagi darslar jarayonida qabul qiluvchi obyektidan ijodkor (kreativ) subyektga aylanadi. Predmetni (tomoni, mazmuni) o'zlashtiruvchi o'ziga nisbatan yaratuvchanlik bilan yondoshish asosida o'zlashtirib oladi. Har bir faktik materialga ijodiy va tanqidiy qaray oladi. Olinayotgan o'quv materiali unga yangicha qarash, qo'shimcha materiallarni olish, o'zlashtirishga yo'l ochadi. Ko'pincha bunday hollar o'zlashtirishga evristik yondashuvni shakllantiradi.

Bu esa malakali mutaxassislarni kelajakda olgan bilim, ko'nikmasining fakat ijrochisigina bo'lib qolmay, balki o'z kasbiy faoliyatiga ijodkorlik, yaratuvchanlik asosida qarashga olib keladi.

Hozirgi kun ta'lim tizimining bosh va asosiy maqsadi ham ijodiy fikrlaydigan malakali mutaxassislarni va yuksak darajadagi fikr yurituvchi shaxsni tarbiyalash va tayyorlashdan iborat.

Sir emaski, mamlakat taraqqiyotida texnologiya, xom ashyo, jihozlar, energo resurslar, ekologik o'zgarishlar borgan sari globallashib, uning boshqaruvchisidan yuksak mahorat egasi bo'lishni talab etmoqda. Umuman ta'lim tizimida ham uning dasturlari, mazmuni, davlat ta'lim standartlari (DTS) takomillashib bormoqda. Bunday tezkor o'zgarishlar bilim olishning zamonaviy texnologiyalari, masofaviy, loyihalangan ta'lim, media ta'limini, ya'ni shaxsiy ijodkorlikka asoslangan ta'limni joriy qilish ehtiyojini keltirib chiqarmoqda.

Kreativ ta'limning maqsad va vazifalari hozirgi mavjud ta'lim asosan ilgaridan mavjud bo'lgan an'anaviy didaktikaga asoslangan, ya'ni o'quv jarayonida ilgaridan fanga ma'lum bo'lgan bilimlarni

o'qitish, o'rgatish, etkazish bilan xarakterlanadi. O'qituvchi ilgaridan ma'lum reproduktiv faoliyatni olib boradi. Bu esa asosan o'quvchi-talabalarning ta'lim mazmunini yodlab olishi, qayta takrorlab berishi bilan cheklanadi. Ya'ni, ta'lim ilgaridan ma'lum predmet «avval hunar o'rgat, keyin shogird o'z xohishicha nimani ijod qilsa – qilaversin» yo'sinida ish tutish rasm bo'lgan.

Bunday holda bilim olish kontsepsiyasi to'rt bosqichda amalga oshiriladi:

- bilim bilan tanishish, ma'lum axborotni tushunib olish, voqealarni bir-biridan ajrata olish;

- bilimdan nusxa olish, olgan bilimlarini takrorlash;

- bilim - malaka, olgan bilimlarini amaliy faoliyatda qo'llay olish;

- bilim-transformasiya, olgan bilimlarini, keyingi yangi bilimlarni, yangi vazifalarni bajarishda qo'llash (ya'ni ijodiy foydalana olish darajasi)dir.

Agar umumta'lim maktablari, akademik lisey va kasb-hunar kollejlari birinchi, ikkinchi darajadagi bilimlarni o'rgatsa, oliy ta'lim uchinchi, oliy ta'limdan keyingi ta'lim to'rtinchi darajadagi, ya'ni ilmiy izlanish, stajer-tadqiqotchi va doktoranturada bilim berish davom ettiriladi. Undan keyingi ta'lim «beshikdan qabrgacha», «umr bo'yi uzluksiz» ta'lim davom ettiriladi.

Shuni yodda saqlash kerakki, ijodkor yaratuvchi shaxsni, malakali mutaxassisni tarbiyalash – fanga ma'lum bo'lgan bilimlarning o'zinigina o'zlashtirish bilan kifoyalanmay, olingan bilimlar zahirida yangi bilimlarni kashf etishlari bilan muhimdir.

Bunga yorqin misol, ulug'allomalarimiz Muso al-Xorazmiy matematika fanining asoschisi, Al-Farg'oniyniing turli fanlarga tegishli buyuk kashfiyotlari, Al-Forobiyning (70 dan ortiq tillarda erkin so'zlashgan), tovush tezligi, chastotasi, moddiyot, issiqlik, harakat, optikaga oid kashfiyotlari, Abu Rayhon Beruniyning (qomusiy olim) mineralogiya, geodeziya, jo'g'rofiya, falaqiyot (astronomiya), tarix, tilshunoslik, falsafa va boshqa fanlar rivojiga qo'shgan katta xissasi, Abu Ali Ibn Sinoning «Tib qonunlari» va boshqa asarlari, Ulug'bekning «Zijji Ko'ragoniy», «Tarixi arba ulus» («to'rt ulus tarixi») asarlari hozirda ham mamlakatimizda va ko'plab Evropa mamlakatlarida o'qib o'rganilmoqda. Ularning kashfiyotlari butun

jahon xalqlarining umummulkiga aylanmoqda. Bu shundan darak beradiki, allomalarimiz o'z davrida mavjud bilimlarni chuqur va puxta o'rganib, o'zlashtirib qolmay, ular o'z ishlariga izlanuvchanlik va ijodkorlik bilan yondoshib, juda ko'plab kashfiyotlar qilganlar. Shuning uchun yangilangan didaktikaning vazifasi faqatgina fanga ma'lum bo'lgan bilimlarning o'zini o'rgatish, uni takrorlash bilan cheklanmay, ularning ijodiy, tanqidiy va yaratuvchanlik ruhida ish yuritishlariga zamin yaratib bormoqdan iborat.

Hozirgi zamon ta'limining bosh va asosiy vazifasi – o'quvchi - talabalarning intellektual darajasini, yaratuvchanligini, ijodkorligini, izlanuvchanligini takomillashtirish orqali ularni yangi bilimlarni olish, yaratishga ruhlantirishga qaratilmog'i kerak.

Ma'lumotlarga qaraganda (yoshlar psixologiyasiga ko'ra) olti yoshgacha bo'lgan bolalar 40 % iste'dod potentsialiga ega ekanlar. Bolalar eng kichik yoshdanoq ijodkorlik, yaratuvchanlikka juda moyil bo'lar ekan. Agar shu davrda u bilan olib borilayotgan ta'lim jarayoniga faqat an'anaviy ta'lim asosida yondoshilsa, undagi ijodkorlikka moyillik so'nib boradi.

O'quv-biluv ijodkorlikka yo'naltirilsa – uning faolligi, yaratuvchanlik qobiliyati oshib boradi. Masalan:

1. Ijodkorlik asosida ish yuritishda faqatgina obyektning o'zi bilangina cheklanmay, ya'ni subyekt (o'quvchi-talaba)ning ijodkorligi, moyilligi, ehtiyojiga qarab ish tutilsa, ijobiy natijalar beradi, ya'ni ijodkorlikka yoshlikdan o'rgatish mumkin va zarur;

2. Umuman ulug'kashfiyot namoyondalari fikrlash algoritmi yaxshi o'zlashtirganlar, chuqur, atroflicha bilimga ega bo'lganlar. Ular asosan evristik metod va usullarni yaratganlar, shular asosida ijodkorlik namunalarini namoyon qilganlar.

Create – lotincha so'z bo'lib – yaratuvchanlik, ijodkorlik degan ma'noni beradi.

Yaratuvchanlik va ijodkorlik metodlarini yaratishni, o'rgatishni kreativ pedagogika o'rgatadi.

Agar ta'lim jarayoni o'quvchi-talabalar faolligiga asoslangan muammoli, dasturlangan, loyihalar jadallashtirilgan holda kechsa, u holda kreativ yo'nalishga ega bo'lib, o'quvchi-talabalarning faolligi tufayli u yangilik, ijodkorlik sari etaklaydi.

Ijodkorlik va madaniyatlilik o'quv faoliyatida doimiy tizimli kechsa, u ijodkorlik sari boradi. Shuning uchun ham o'quv jarayonidan tashqari vaqtda «ilmiy-texnik ijodkorlik asoslari» yoki «texnik loyihalash ijodiy asoslari» va boshqa ilmiy izlanish yo'nalishidagi to'garaklar tashkil etilsa, o'quvchi-talabalarning loyihalash ijodkorligi oshib boradi. Shuning uchun ham o'quvchi-talabalarning bo'sh vaqtini mazmunli va maqsadli yo'naltirish, ularning kelgusida kasbiy maxoratli, ijodkor bo'lib etishishiga sabab bo'ladi. Tarixan ta'lim ikki madaniyat yo'nalishida rivojlangan, taraqqiy etgan. Birinchisi, gumanitar – badiiy yo'nalishda bo'lsa, ikkinchisi ilmiy va texnika yo'nalishi. Shu sababli texnik ijodiy rivojlanish kontsepsiyasida texnika ta'limini insonparvarlashtirish va nazariy muhitda rivojlanishning asosi qilib olingan. Aniq fanlarning ham rivojlanishini texnika taraqqiyoti va axborot-informasion texnologiyalar bilan chambarchas bog'lash yaxshi natijalar bermoqda. Ta'lim bilan bog'liq har qanday faoliyat loyihalashtirish asosida kechsa:

3. Dizayn bilan bog'lashda yaxshi natijalarga olib keladi. Shuning uchun kreativ pedagogika shu loyihalashtirishga asoslangan bo'ladi. Hozir texnik jihatdan katta o'sish, o'zgarishlar davri;

4. O'z navbatida ta'lim jarayoni oldiga vazifalar qo'yimoqda, ta'lim oluvchi olgan bilimlarini o'zlashtirib, ko'paytirib borishdan tashqari, o'quv-biluv jarayonida qo'shimcha bilimlar berish orqali ijodiy yondashuvga moyilliklari ortib boradi;

5. Ta'limni olib boruvchi - o'quv jarayonini olib boruvchi, o'quvchi - talabalar o'quv jarayonining faol ishtirokchisi o'quv-biluv mas'uliyatini o'z bo'yiga oluvchi hamdir;

6. Ta'lim jarayonini texnologiyalashtirish, innovasiyalar, ilg'or texnologiyalar, yangi o'quv obyektlari o'quvchi-talabalarning tafakkurini abstrakt fikrlash, ijodiy fikrlar yuritishga olib keladi.

7. O'quv jarayonini algoritmlash, loyihalash, modullashtirish o'quvchi - talabalarning o'quv jarayoniga bo'lgan shaxsiy mas'uliyatini oshiradi. Ularda motivasiyaning kuchayishi orqali qo'shimcha ma'lumotlar olish asosida o'z bilimini boyitib borish ehtiyojini tug'diradi. Xullas, o'quv jarayonini kreativ yo'naltirish uchun:

1. O'quv jarayoni o'quv materialini berib borish, boshqa qiziqarli qo'shimcha materiallarni taklif etish va o'quvchi-talabalarni izlanishga,

ijodkorlikka yo‘naltiruvchi material asosida ularni o‘z ehtiyoji, xohishi bilan yangilik sari yetaklash.

2. O‘quv jarayonini ham shunday o‘zgartirish kerakki, o‘quvchi-talabalar o‘quv materiallarining yaratuvchisiga aylanib, berilgan o‘quv materiali o‘sha yaratuvchilikka xizmat qilsin.

3. O‘quv materillariga yangi qo‘shimchalar kiritish orqali evristik strategiya, taktika, metod va usullar taklif etish orqali o‘quvchi - talabalarning ijodiy fikrlashga bo‘lgan qiziqishini oshirish kerak.

Umuman, o‘quvchi-talabalar faoliyatida yaratuvchanlik, ijodiy fikrlash har qanday muammoni, vazifani, loyihani echishda sermahsul jarayon hisoblanadi. Shunday ekan, o‘quv jarayonida o‘quvchi-talabalar mustaqil ravishda masalaning echimiga intilsa, o‘qituvchi muammoli vaziyatni o‘z vaqtida tashkil etsa, o‘quvchi-talabalarda sekin-asta ko‘nikma va malaka shakllana boradi.

Mustahkamlash uchun savollar

1. Kreativ ta‘limning boshqa ta‘limlardan nima farqi bor?
2. Kreativ ta‘limning maqsad va vazifalari nimalardan iborat?
3. Kreativ so‘zining ma‘nosi nima?
4. Kreativ ta‘limdan qaysi fanlar foydalansa bo‘ladi.
5. O‘quv jarayonini kreativ yo‘naltirishda olib borish uchun nimalar qilish kerak?

19-MAVZU. LOYIHALI TA'LIM

Loyiha ta'lim texnologiyalarining didaktik mohiyati. Loyiha – aniq reja, maqsad asosida uning natijalanishini kafolatlagan holda pedagogik faoliyat mazmunini ishlab chiqishga qaratilgan harakat mahsuli.

Loyiha dastur, model, texnologik xarita va b. ko'rinishda namoyon bo'ladi. Loyihaning asosini ilmiy yoki ijodiy xarakterga ega g'oya tashkil etadi.

Loyihalash – boshlang'ich ma'lumotlarga asoslanib, kutiladigan natijani taxmin qilish, bashoratlash, rejalashtirish orqali faoliyat yoki jarayon mazmunini ishlab chiqishga qaratilgan amaliy harakat.

Loyihalash “g'oya–maqsad–kutiladigan natija–taxmin qilish–bashoratlash – rejalashtirish” tizimiga asoslanadi. Loyihalash turli vositalar, ya'ni moddiy buyum, qurollar, m: kompyuter texnologiyasi, vatmon yoki oddiy ish qog'ozi, chizg'ich, qalam, marker, nusxa ko'chirish apparati (printer) va b. yordamida amalga oshiriladi.

Loyihani yaratish uchun pedagog:

- loyihani yaratish;
- jarayonni bosqichma-bosqich yoritish;
- maqsadni aniq belgilash;
- maqsadga mos vazifalarni aniqlash;
- o'quv materialini mazmunini shakllantirish;
- savol va topshiriqlar tizimini ishlab chiqish;
- jarayon yoki tadbirning metodik tuzilishini asoslash;
- talaba bilim darajasini tashxislash va uning tarbiyalanganlik darajasini baholash kabi ko'nikma va malakalarga ega bo'lishi zarur.

Ta'lim jarayonini loyihalash – alohida olingan ta'lim jarayonini samarali tashkil etish uchun barcha omillarni inobatga olgan holda uning loyihasi (sxemasi)ni ishlab chiqish.

Ta'lim jarayonini loyihalash qonuniyatlari:

- ta'lim jarayonini loyihalash samaradorligi barcha tarkibiy qismlar (texnologik jarayon, texnologik jarayonni boshqarish, vosita, axborot, ijtimoiy-iqtisoiy ta'minot)ning loyihada maqsadga muvofiq yoritilishi bilan ta'minlanadi;

2) ta'limning texnologik vositalari talabalarning individual xususiyatlariga bog'liq holda tanlanadi;

- loyihalash strategiyalari pedagogning individual uslubiga muvofiq tanlanadi;
- loyihalash sifati teskari aloqa (pedagog va talaba o'rtasidagi) ko'lami, loyihalash mazmuni hamda barcha omillar samaradorligiga bog'liq.

O'quv jarayonlarini loyihalashtirishda ta'lim mazmunini, ta'lim maqsadi, kutilayotgan natijani to'g'ri belgilash, ta'lim metodlari, shakllari va vositalarini to'g'ri tanlash, o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini baholashni aniq mezonlari oldindan ishlab chiqish, mashg'ulotga ajratilgan vaqt ichida ularni to'g'ri amalga oshirish va bir-biri bilan uyg'unlashuviga e'tiborni qaratish maqsadga muvofiq sanaladi.

O'quv mashg'ulotlariga tayyorgarlik ko'rishning asosiy bosqichi – o'quv jarayonini loyihalashtirish hisoblanadi. Bu jarayon quyidagi bosqichlarda tashkil etiladi:

- 1) Darsning maqsadi va natijasini belgilash.
- 2) Nazorat topshiriqlari va baholash mezonlarini ishlab chiqish.
- 3) Ta'lim resurslarini tanlash.
- 4) O'qitish va o'qish strategiyasini belgilash.
- 5) Dars turini tanlash.
- 6) Darsning texnologik xaritasini ishlab chiqish.

Dars maqsadi va natijasini belgilash – o'qitish va o'qish jarayonlarining eng muhim omili bo'lib, ta'lim jarayonida aynan ular yetakchi o'rin tutadi. Darsning maqsad va natijasi DTS talablaridan kelib chiqib aniqlanadi. Ayni o'rinda shuni ham qayd etib o'tish kerakki, darsning maqsadi o'qituvchi tomonidan talabaga qanday bilim, ko'nikma va malakalarning berilishi nuqtai nazaridan emas, balki talabalar tomonidan darsda qanday bilim, ko'nikma va malakalarning o'zlashtirilishi muhimligidan kelib chiqib belgilanishi zarur. O'z mohiyatiga ko'ra darsning maqsadi o'qituvchi va talabalarning umumiy natijalarga qarab harakatlanishlarini belgilaydi. Shu sababli darsning maqsadi tashxisli ifodalanishi lozim. Ya'ni dars maqsadi aniq bo'lishi kerak.

Dars maqsadining aniq bo'lishiga erishish uchun o'qituvchidan quyidagilarga e'tibor qaratish talab etiladi:

1) darsda yuzaga keladigan didaktik jarayon ma'lum sharoit va belgilangan vaqt ichida ta'lim maqsadiga erishishni to'la ta'minlay olishi;

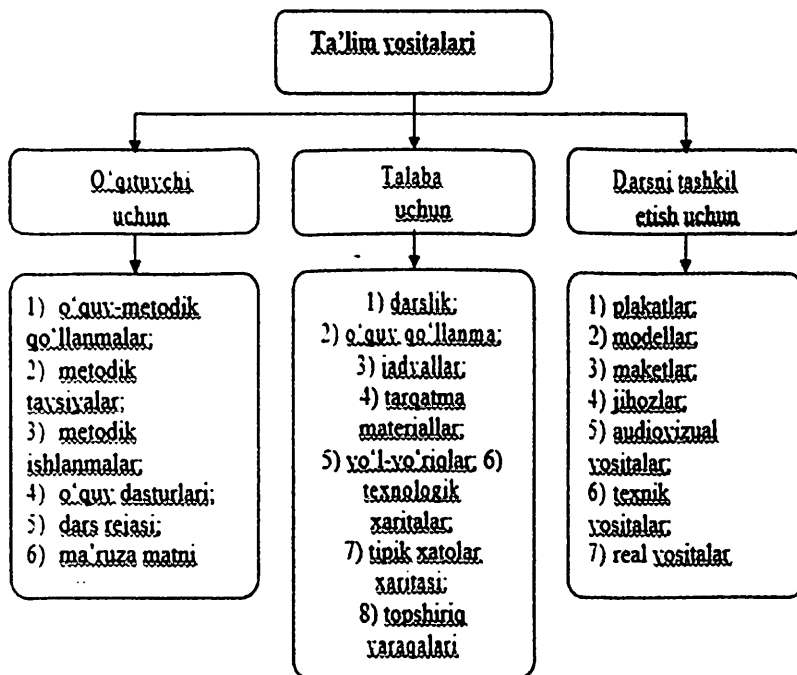
2) o'qitish jarayonining yakuni bo'yicha maqsadni amalga oshirish darajasi to'g'risida aniq xulosa chiqarish imkoniyatining mavjudligi.

Shunga ko'ra aytish mumkinki, ta'lim maqsadlari talabalarning harakatlarida ifodalanadigan ta'lim natijalari belgilanadi.

Ta'lim texnologiyasining keyingi eng muhim komponenti – kutilayotgan natijadir. Binobarin, u o'qitish jarayonining samaradorligini aks ettiradi va maqsadga erishish darajasini tavsiflaydi, o'qitish va o'qish jarayoni, natija qo'yilgan maqsadga mos kelganda yakunlanadi.

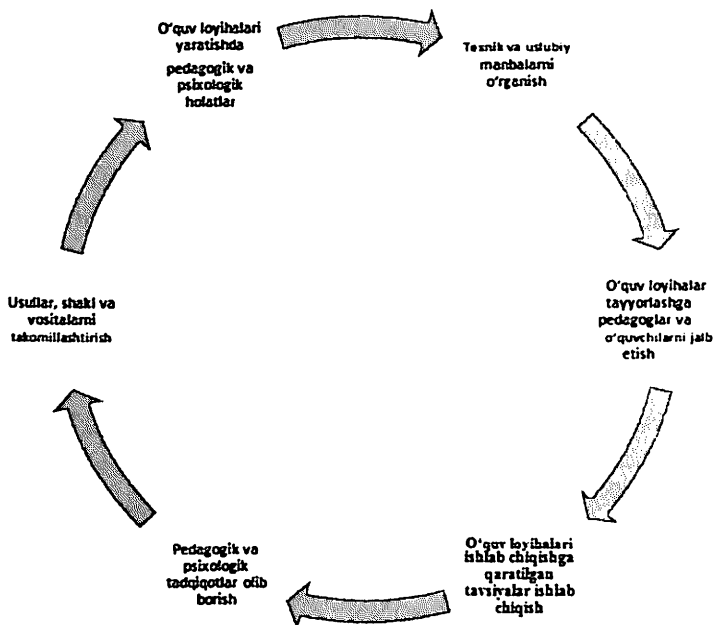
Nazorat topshiriqlari va baholash mezonlarini ishlab chiqish – darsning didaktik maqsadi, kutilayotgan natija, o'quv materialning mazmuni asosida nazorat topshiriqlarini ishlab chiqish, ularning hajmi, bajarilganlik darajasi, bajarilish sifati, vaqtiga ko'ra baholash mezonlarini ishlab chiqishni nazarda tutadi.

Ta'lim resurslarini tanlash – mavjud shart-sharoitdan kelib chiqqan holda o'qituvchi, talaba va darsni tashkil etish uchun ta'lim vositalarining o'rinli tanlanilishini, ulardan o'quv jarayonida to'g'ri foydalanishni ko'zda tutadi. O'qituvchi, talaba va darsni tashkil etish uchun ta'lim vositalari sirasidan quyidagilar o'rin oladi:

17-rasm

O'quv loyihalarini yaratishning ilmiy nazariy asoslari. Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib, biz tadqiqot jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida o'quv loyihalarini yaratishning pedagogik imkoniyatlarini rivojlantirish maqsadida o'quv loyihalar modeli ishlab chiqdik:

18-rasm. O'quv loyihalari yaratishning pedagogik imkoniyatlarini rivojlantirish modeli

O'quv loyihalarini tayyorlashga o'rgatish jarayoni ilmiy asoslangan dastur va darsliklar mazmunida tizimli ifodalanishi kerak. Bunda fanlararo uzviylikni ta'minlash haqidagi tushunchalar bo'lajak o'qituvchilarning yosh va psixofiziologik xususiyatlariga qarab quyidagicha moslanishi talabga yaqinroq bo'lar edi:

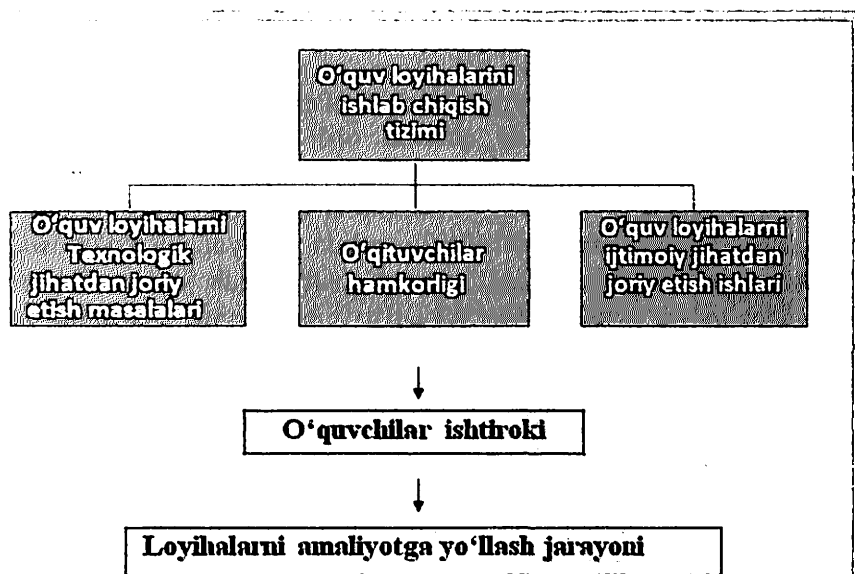
- o'quv loyihalari tayyorlashga o'rgatish mashg'ulotlarini ko'rgazmali qurollar asosida tashkil etilsa;

- talabalarda o'quv loyihalarini ishlab chiqishga o'rgatishning psixologik va ma'naviy qiziqishlari shakllantirilsa, bo'lajak o'qituvchilarda fanlarga bo'lgan moyillik va qiziqishni shakllantirishning pedagogik asoslari amaliy jihatdan o'z isbotini topgan bo'ladi.

Loyiha tayyorlashga o'rgatishning mazmuni Davlat ta'lim standartlariga mos kelishi kerak. Shundagina bo'lajak o'qituvchilarning darslarda turli xil usullar ta'lim jarayoniga bo'lgan qiziqishni

shakllantirish mumkin. *O'quv loyihasi – bu ta'lim-tarbiya jarayonini to'laqonli ravishda davlat ta'lim standartlari, shuningdek, ilmiy, ijtimoiy-iqtisodiy va tibbiy talablar asosida tashkil etish uchun ishlab chiqilgan ma'lum meyoriy-huquqiy hujjat (o'quv rejalar, rejalar, dasturlar, jadvallar, chizmalar, yo'riqnomalar, talablar, tarmoq standartlar va hok.)dir.*

O'quv loyihalarini shakllantirishga yo'naltirilgan mashg'ulotlarda asosiy vazifa yoshlarning - intellektual rivojlanishini o'rganishga qaratilar ekan, uslubiy holatlarga e'tibor qilish lozim bo'ladi. Malakaviy ishimz jarayonida ushbu holatni tahlil qilish quyidagi ketma-ketlik asosida olib borilishini taklif etdik:

19-rasm

O'quv loyihalari ishlab chiqishga bo'lajak o'quvchilarni o'rgatishda ijtimoiy fanlardan ta'lim berish jarayonida beriladigan bilimlar asosan tezkorlik bilan amalga oshiriladi va ular quyidagilardan iborat:

-Bo'lajak o'quvchilarda hosil bo'lgan nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalar ketma-ket, izchil shakllantiriladi.

-Bo'lajak o'quvchilarning dastlabki nazariy va amaliy bilimlarni egallashiga ko'maklashiladi.

3. Bo'lajak o'quvchilarga kundalik sharoitda murakkab bo'lgan ilmiy so'zlar, jumlar, tushunchalarni tushunishlari va ularni qo'llash usulidan xabardor bo'lishlari lozimligi tushuntiriladi.

-Ilmiy va o'quv loyihalariga qiziqtirishning psixologik va pedagogik xususiyatlari biron-bir sohaga yo'naltirilgan holda ishlab chiqiladi.

-Bo'lajak o'quvchilarning faoliyati uchun zarur bo'lgan tadbirlarni

o'tkazish esa ilmiy-nazariy holatlarni hisobga olgan holda amalga oshiriladi. Mazkur maqsadlarni amalga oshirish uchun an'anaviy ravishda o'quv

rejasidagi ijtimoiy, tabiiy yoki aniq fanlarni puxta o'zlashtirishda ta'lim va tarbiya faoliyatini qo'shib olib borishning pedagogik asoslarini ta'minlashda didaktik tamoyillardan foydalaniladi.

Bo'lajak mutaxassislarni tayyorlash, ularda dastlabki kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarni hosil qilish yo'lida faoliyat yurituvchi oliy ta'limning pedagogik jamoasi tomonidan bo'lajak o'qituvchilarni o'quv loyihalari yaratishga o'rgatish jarayonini rivojlantirish masalasiga jiddiy e'tibor qaratish talab qilinadi.

Xususan, bo'lajak o'qituvchilarda o'quv loyihalari yaratishga bo'lgan ishlarni rivojlantirishga yo'naltirilgan pedagogik faoliyatning samarali tashkil etilishi quyidagi natijalarga erishishni ta'minlaydi:

-bo'lajak o'qituvchilarda shaxs sifatida shakllanishlari, ilmiy dunyoqarashlarini boyitish va yanada rivojlantirish ehtiyojiga ega bo'lishlariga erishiladi;

-ularning turli fanlar yo'nalishida bilim olishlarining asoslari ta'minlanadi;

-bo'lajak o'qituvchilarda turli fanlarga, pedagog jamoaga, xususan, ustozlarga nisbatan ijobiy munosabat shakllanadi, hayotlari va faoliyatlari uchun zarur bo'lgan ijtimoiy subyektlarni e'zozlash va ularni ko'paytirish istagi uyg'onadi;

-bo'lajak o'qituvchilar ning ertangi kunga, ilm-fanga qat'iy ishonch bilan qarash kabi ko'nikmalarga ega bo'lishlari ta'minlanadi;

-kasbiy jihatdan kamolga yetishish yo'lida mutaxassislik bilimlarini chuqur o'zlashtirish, amaliy ko'nikmalarini uslubiy jihatdan boyitish hamda malakalarni shakllantirish, shuningdek, yaratuvchilik talabalar faoliyatining muhim yo'nalishiga aylanadi.

Pedagogika, psixologiya, falsafa, sotsiologiyaga oid adabiyotlar tahlilini o'zkar ekanmiz, "o'quv loyihalari" iborasiga nisbatan turli-tuman tariflar mavjudligini ko'rsatadi.

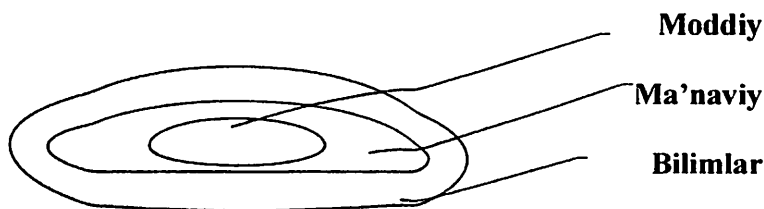
Bu ta'riflar obyektiv mavjud bo'lgan ilmiy-uslubiy hodisani mushohada va idrok qilish, uning eng muhim xususiyatlarini his qilish hamda ushbu mavzusi yuzasidan chop etilgan qator adabiyotlarni tahlil qilish natijasida yuzaga kelganligini bilish mumkin.

Manbalarni o'rganish "ta'lim loyihasi" tushunchasi ilk bor nemis olimi V.fon Gumboldt tomonidan qo'llanilganligidan dalolat berdi. Olimning fikriga ko'ra jahon fanlar tarixida ilmiy izlanishlarni anglashga bo'lgan intilishni ifodalovchi sayi-harakatlar va ijodiy qobiliyatni o'zida namoyon etuvchi tartiblar natijasida loyihalar shakllangan.

Ushbu jarayonda, qolaversa, bo'lajak o'qituvchilarda o'zi bajarayotgan ishga qiziqish, ongli munosabat, ko'nikma, malaka hosil qilishda mas'uliyatni his etish kabi sifatlar orqali til o'rgatishda uslubiy jihatlarni ham hisobga olish, tashkil etish hamda ilmiy talablarga tegishli e'tibor bilan yondashish muhimdir.

Hali borliqni to'la anglab yetmagan, muayyan ko'nikma va malakaga ega bo'lmagan yoshlarni loyihalar tayyorlash jarayonlariga to'g'ri yo'naltirish lozim. Shu sababli uslubiy ishlarni tarbiyaviy ishlar bilan bir qatorda olib borish taqozo etiladi. Shu bois, mazkur muammolar ko'plab tadqiqotchilar e'tiborini o'ziga jalb qilib kelmoqda. Insonning jamiyatda ma'naviy muammolar bilan shug'ullanishidan oldin uning moddiy qiziqishlari, ehtiyoji ta'minlangan bo'lishi zarur. Insonni o'rab turgan muhit, moddiy hayot uning ongida aks etadi. Ma'naviy hayot, ma'naviy boyliklar qay darajada taraqqiy etsa, jamiyatning moddiy rivojlanishi va taraqqiyot darajasi shu qadar kuchayadi, jamiyatning har tomonlama rivojlanishi uchun imkoniyatlar yuzaga keladi va ma'rifiy savodxonlikka keng imkoniyatlar yaratiladi.

Umumiy o'quv loyihalari yaratishda ilmiy xususiyatlarni belgilovchi mezonlar mavjud bo'lishini ta'minlovchi omillar

Shundan kelib chiqib ta'kidlash joizki, ta'lim tizimining barcha bosqichlarida, bo'lajak o'qituvchilarni milliy g'ururli, yuksak axloqli va ma'rifatli qilib voyaga yetkazishda o'quv loyihalari ishlab chiqishni o'rgatishning ijtimoiy roli alohida ahamiyatga ega ekanligini unutmashlik zarur.

Shu bilan birga, o'quv loyihalari yaratish jarayonida bo'lajak o'qituvchilarning mustaqil ravishda ijodiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishning ilmiy-nazariy asoslari, mazkur jarayonda turli xil o'quv-texnika vositalaridan foydalanishning mexanizmlari, ta'lim subyektini bilan uning obyektini o'rtasidagi faol munosabatlari hozirgi vaqtgacha maxsus tadqiqot obyektini sifatida o'rganilmaganini qayd etishimiz zarur bo'ladi.

Inson turmushi jarayonida moddiy ehtiyojlar qanchalik muhim bo'lsa, bilim olishga bo'lgan ehtiyoj undan ham kuchliroqdir.

Shu bois, bo'lajak o'qituvchilarga o'quv loyihalari tayyorlashni o'rgatish ijtimoiy voqelik bilan birgalikda olib borish yoki mazkur sohada barcha ishlarni muvofiqlashtirgan holda tashkil etish jamiyatning ijtimoiy jihatdan rivojlanishiga sabab bo'ladi, desak yanglishmagan bo'lamiz.

O'quv loyihalari yaratishda ba'zi uslubiy mexanizm va vositalarni takomillashtirish maqsadga muvofiqdir, bunda, masalan:

– birinchidan, bo'lajak o'qituvchilarning o'quv loyihalari yaratishga oid ko'nikmalarining didaktik asoslarini qayta ko'rib chiqishni tashkil etish;

– ikkinchidan, o‘quv loyihalari yaratishga oid ko‘nikmalarni shakllantiruvchi mazmun, vosita va usullardan foydalanishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarning ma’lum elementlarini ularga qo‘shish;

– uchinchidan, o‘quv loyihalari yaratish ishlarini uslubiy jihatdan rivojlantiruvchi ilmiy asoslangan tavsiyalar tayyorlashni yo‘lga qo‘yish lozim bo‘ladi.

– turtinchidan, bo‘lajak o‘qituvchilarda o‘quv loyihalari yaratish ko‘nikmalarini shakllantirishga yo‘naltirilgan o‘quv jarayonining mazmunini tahlil qilishda o‘qitishning ochiq, innovatsion ahamiyat kasb etishini ta‘minlashga hizmat qiladigan yangi omillarga tayanish;

– beshinchidan, bo‘lajak o‘qituvchilarning o‘quv loyihalari yaratish ko‘nikmalarini shakllantirishga yo‘naltirilgan ta‘lim jarayoni natijasida hosil bo‘lgan ko‘nikmalarning sifatini aniq uslubiy talablar asosida baholash;

– oltinchidan, o‘quv jarayonining talabalarda o‘quv loyihalari yaratish ko‘nikmalarini shakllantiradigan uslubiy–didaktik asoslarni bilish o‘qituvchi pedagogik mahoratini boyitishga hizmat qilishini yodda tutish.

Demak, o‘quv loyihalari yaratish tizimini solishtirish, o‘quv loyihalari ishlab chiqishni o‘rganishning dastlabki bosqichini mustahkam egallash maqsad yo‘lidagi birinchi qadam bo‘lmog‘i zarur. Bu muammoning ilmiy jihatdan ishlab chiqilmaganligi esa bo‘lajak o‘qituvchilarga o‘quv loyihalarini ijtimoiy fanlar materiallariga qiyoslab o‘rgatish bugungi kunda dolzarb bo‘lgan uslubiy masalalar qatoriga kiradi.

Mustahkamlash uchun savollar

1. Loyiha va loyihalash nima?
2. Ta‘lim jarayonini loyihalash necha bosqichda tashkil etiladi?
3. Texnologik pasport va texnologik xaritaning didaktik ahamiyati nimada ko‘rinadi?
4. Loyihali ta‘lim texnologiyalarining qanday imkoniyatlarga ega?

Tayanch atamalar

An'anaviy ta'lim – XVII asrda Ya.P.Komenskiyning didaktik tamoyillari asosida shakllanib, hozirda dunyoning aksariyat maktablarida eng ko'p qo'llanayotgan sinf-dars tizimi.

Aql – inson miyasining dunyoni aks ettirish va shaxsning voqeyelikka bo'lgan munosabatlarini boshqarib turadigan faoliyati.

Baholash – ta'lim oluvchilar tomonidan o'quv materiallari o'zlashtirilganligini, bilim, ko'nikma va malakalar hosil bo'lganligini tekshirish va baho berish ta'lim jarayonining zarur tarkibiy qismi hisoblanadi.

Baholash – ta'lim jarayonining ma'lum bosqichida o'quv maqsadlariga erishilganlik darajasini oldindan belgilangan mezonlar asosida o'lchash, natijalarni aniqlash va tahlil qilishdan iborat jarayondir.

Bilim – borliqning, bilish jarayonining amalda tasdiqlangan natijasi. Obyektiv reallikning inson ongida adekvat (o'xshashlik) aks etishi (tasavvur, tushuncha, mulohaza, nazariyalar). Kundalik bilim, sog'lom fikr va amaliy faoliyat shakllariga asoslanadi.

Bilish – obyektiv borliqni ongda aks ettirishning oliy darajasidagi shakli, haqiqiy bilimlar hosil qilish jarayoni.

Bilish faoliyati – idrok qilish hissi, nazariy fikrlash va amaliy faoliyat birligi.

Bilish jarayoni – qabul qilish, eshitish, his qilish, tushunish, anglash, umumlashtirish, mustahkamlash, qo'llash jarayoni.

Binar dars – ikki ta'lim beruvchi shaxs (mas: pedagog-professor va yordamchi assistent, nazariyachi va amaliyotchi) tomonidan olib boriladigan dars.

Blum taksonomiyasi – (taksonomiya – borliqning murakkab tuzilgan sohalarini tasniflash va sistemalashtirish nazariyasi). Blum tafakkurni bilish qobiliyatlari rivojlanishiga muvofiq ravishdagi oltita darajaga ajratadi: bilish, tushunish, qo'llash, tahlil, sintez, baholash.

Boshqarish – jarayonni reja asosida tashkil etish, amalga oshirish, qaror qabul qilish, nazorat qilish, tartibga solish, tahlil qilish va yakun yasashga qaratilgan faoliyat, ta'lim oluvchilarning o'quvfaoliyatini

faollashtirish maqsadlariga erishish dasturini ro'yobga chiqarish uchun xizmat qiladigan pedagogik faoliyat.

Vazifa – maqsadni amalga oshirish shakllari va bosqichlarining aniqlashtirilishi.

Vosita – o'quvjarayonini olib borishda yordam beruvchi, bunga o'qituvchi nutqi, muloqoti, uning mahorati, darsliklar, qo'llanmalar, didaktik tarqatma materiallar, sinf jihozi, AKT va boshqalar kiradi.

Guruhiy ta'lim – o'qituvchi bir necha o'quvchilar guruhi bilan ishlaydigan ta'lim shakli. Guruhlar o'quvchilar soniga qarab kichik (3-6 o'quvchi), o'rta (7-15 o'quvchi), katta (15 dan ortiq o'quvchi) guruhlarga bo'linadi. Shuningdek, har bir guruhdagi ta'lim oluvchilarning yoshiga, ta'lim yo'nalishiga, ta'lim topshiriqlari va shu kabilarga qarab ham guruhlarga ajratiladi. Bu shaklni qo'llash jarayonida yakka va juft bo'lib ishlash, frontal shakllari ham amalga oshiriladi.

Davlat ta'lim standarti – uzluksiz ta'limning muayyan bosqichida ta'limning mazmun-mohiyatiga, kadrlar tayyorlash sifati va darajasiga davlat tomonidan qo'yiladigan minimum talablarni belgilaydigan hujjat, o'quvuklamalarining zaruriy hajmi.

Dars – aniq maqsadni ko'zlab, belgilangan vaqtda ma'lum xususiyatlariga ko'ra birlashtirilgan ta'lim oluvchilar guruhi bilan o'qituvchirahbarligida olib boriladigan asosiy o'quvshakli; ta'lim maqsadlarini amalga oshirish, o'qitishshakllari, metodlari va vositalari yordamida o'quvdasturida belgilangan mavzuning o'zlashtirilishini ta'minlash jarayoni.

Didaktika – pedagogikaning tarmog'i, ta'lim-tarbiya maqsadlari, metodologiyasi, mazmuni, qonuniyatlari, tamoyillarini o'rganish va ishlab chiqish bilan shug'ullanadi.

Forum – saytda muloqot yuritish shaklidir. Forumda axborot beruvchining o'z muammolari bo'lib, u axborot mazmunini belgilaydi. Forumlar ma'lum mavzularga ega bo'ladi. Unda ishtirok etuvchi ma'lum tomon mazmunini ochishga harakat qiladi. Forum mazmuni, mavzulari internetda uzoq vaqt saqlanishi mumkin.

Elektron forumlar – Internet va elektron pochtalardan foydalanib o'tkaziladigan seminardir.

Ijodkorlik – insonning ongli, ma'lum maqsadga qaratilgan, yaratuvchanlikka yo'nalgan faoliyati.

Innovatsiya – yangilik kiritish, o'zgarishlarni joriy etish jarayoni va faoliyati.

Innovator – ta'lim mazmuni va o'qitish jarayonida yangiliklarni joriy qiluvchi shaxs.

Integrativ – (yaxlitlash) axborotlarni tashkil qiluvchi cheksiz ko'p kichik qismlarning o'zaro ajralmas bog'liqligi, ularning yaxlitligi, bir butunligi asosida yagona to'g'ri xulosani aniqlash.

Intellekt – insonning shaxsiy-individual sifati, bilish, tinimsiz izlanish faoliyati, fikrlashi, aqliy mushohadasi, tug'ma va orttirilgan qobiliyatlari to'plami.

Interfaol mashg'ulot – o'qituvchiva ta'lim oluvchi o'zaro faol ishtirok etadigan jarayon (o'zaro faol harakatda, hamkorlikda kechadi).

Interfaol metod – ta'lim jarayonida o'qituvchihamda ta'lim oluvchilar o'rtasidagi o'zaro faollikni amalga oshirish orqali o'zlashtirishni faollashtirish, shaxsiy sifatlarni rivojlantirish va samaradorlikni oshirishga yordam beradigan usul.

Iste'dod – har tomonlama rivojlangan, kuchli, noyob va takrorlanmas qobiliyatga ega bo'lgan shaxs.

Kasb - muayyan bilim va mahorat talab etadigan mehnat faoliyati turi. Kasb-hunar sirlarini egallashga umumiy hamda maxsus ma'lumot, amaliy ish-harakat usullarini o'zlashtirish orqali erishiladi.

Kasbiy bilimdonlik – muayyan faoliyat yuritish uchun zarur bo'lgan nazariy va amaliy tayyorgarlik birligi.

Kasbiy mahorat – bitiruvchining yuqori darajada kasbiy ko'nikma va malakalarni egallaganligi, shaxsning mehnat bozorida egallayotgan kasbi bo'yicharaqobatbardoshlik darajasini aks ettirishida namoyon bo'ladi. Kasbiy mahorat yangi ishlab chiqarish sharoitlariga oz vaqt ichida yuqori darajadagi moslashuvchanligi, yangiliklarni tez o'zlashtirishi, faoliyat sohasini mustaqil tanlay olish kabi kasbiy sifatlari bilan belgilanadi.

Kasbiy-pedagogik muloqot – pedagog va talabaning o'zaro ijtimoiy-psixologik aloqasi tizimi bo'lib, uning mazmuni axborotlar ayriboshlash, tarbiyaviy ta'sir o'tkazish, kommunikativ vositalar yordamida o'zaro munosabatlarini tashkil etish hisoblanadi.

Kasbiy tayyorgarlik – bo‘lajak mutaxassisning psixologik, psixofiziologik, jismoniy hamda ilmiy-nazariy va amaliy tayyorgarligi.

Kafolat – shaxslarga yuklatilgan vazifalarni yaratilgan vositalar, yo‘llar, shart-sharoitlar asosida davlat talablariga (standartlari) mos bajarilishini to‘la ta‘minlash.

Keys texnologiyasi – ta‘lim oluvchilarning amaliy vaziyatlarni o‘rganishi hamda tahlil qilishi orqali mustaqil qaror qabul qilishi, muammolar yechimini topishga qaratilgan, o‘qituvchikuzatuvchi va yo‘naltiruvchi vazifasini bajaradigan ta‘lim texnologiyasi.

Kognitiv – bilishga oid, bilish jarayoni.

Kreativlik – shaxsning ijodiy fikrlashi, betakror qadriyatlar yarata olish qobiliyati, vaziyatga o‘zgacha va nostandart yondoshuvi, tadqiqotga moyilligi.

Kuzatish – biror pedagogik hodisa bo‘yichaaniq faktik material olish maqsadini ko‘zlagan idrok etishning o‘ziga xos shakli.

Ko‘nikma – egallangan bilimlar asosida ongli faoliyat (harakat) ni tez, tejamli, to‘g‘ri, kam jismoniy va ruhiy kuch sarflagan holda bajarish. Harakat turlari bo‘yicha 3 turga bo‘linadi: harakat (psixomotor), sensor-hissiy (affektiv), aqliy-bilish (kognitiv) ko‘nikmalarga.

Ko‘nikma – o‘zlashtirilgan bilimlar asosida amalga oshiriladigan va amaliy jihatdan maqsadga muvofiq xatti-harakatlarda, muayyan tayyorgarlikda ifodalangan ongli faoliyat. Ko‘nikmaning fiziologik asosi bosh miya katta yarim sharlari po‘stlog‘ida hosil bo‘ladigan murakkab refleksi. Dastlabki shakllanish bosqichlarida bunday harakatlar ixtiyoriy diqqat bilan bajariladi. Keyingi bosqichlarda diqqat bilan nazorat qilish kamayib boradi va natijada avtomatlashgan harakatga aylanadi.

Ko‘nikmalar muntazam mashq qilish va takrorlash orqali zarur darajada shakllanadi.

Laboratoriya ishi – maxsus jihozlangan sharoitda asbob-uskunalar va boshqa texnik moslamalardan foydalangan holda talabalar bilan tajribalar o‘tkazish, biror hodisani maxsus jihozlar yordamida o‘rganish.

Mazmun – ilmiy bilimlar yig‘indisi, amalda qo‘llash uchun beriladigan ko‘nikma va malakalar jarayonida o‘quvchilar anglash, fikrlash, o‘ylash, mulohaza yuritish orqali amalga oshiriladi.

Malaka – egallangan bilim va shakllangan ko‘nikmalar asosida avtomatlashgan, muayyan usul bilan yuqori darajada bajariladigan harakat, mashq qilish va tajriba hosilasi.

Malaka – shaxsning ma‘lum kasbga yaroqlilik, tayyorgarlik darajasi, shu kasbda ishlashi uchun zarur bilim, ko‘nikmalar yig‘indisi. Kasbiy bilim va ma‘lumotlarning tez ko‘payib borayotgani hamda hayot tempining jadalligi ilgari o‘zlashtirilgan malakaning yetishmasligini keltirib chiqaradi. Bu yetishmovchilik qayta tayyorlash va malaka oshirish orqali to‘ldirib boriladi. Bu jarayon uzviy va uzluksiz davom etgandagina zamon talablari darajasidagi malakani kafolatlaydi.

Malaka tavsifnomasi – mutaxassisning nazariy va amaliy bilimlariga qo‘yiladigan umumiy talablar.

Ma‘ruza – odatda oliy o‘quvyurtida biror fan mazmunini og‘zaki va ko‘rgazmali bayon qilishga asoslangan o‘quvmashg‘uloti turi, jarayoni va metodi.

Masofaviy ta‘lim – masofalararo radio, televidenie, kompyuter, internet vositalari asosidagi ta‘lim jarayoni.

Maqsad – o‘qitishdan ko‘zda tutilgan natijalarga erishishni amalga oshiruvchi mo‘ljal, aniq yo‘nalishni belgilab beruvchi yetakchi g‘oya.

Ta‘limiy maqsad – ta‘lim oluvchilarni muayyan fanga oid tushuncha, bilim, ko‘nikma va malakalar bilan qurollantirish, ularning ta‘lim mazmunini o‘zlashtirishi hamda amaliyotga tatbiq qila olishini ko‘zda tutish. Tarbiyaviy maqsad – ta‘lim oluvchilarning fan asoslarini o‘zlashtirishi orqali ularda odob-axloq qoidalariga mos keladigan e‘tiqod, axloqiy ko‘nikma va malakalarni tarkib toptirish, mas‘uliyat, maqsad, ideal, qiziqish, e‘tiqod hamda dunyoqarashni shakllantirishni ko‘zlash. **Rivojlantiruvchi maqsad** – o‘qitish jarayoni ta‘sirida ta‘lim oluvchi shaxsini intellektual, irodaviy, emotsional va jismoniy jihatdan rivojlantirish, qiziqish, ehtiyoj, qobiliyat, mustaqil fikrlash va muloqot malakalarini shakllantirishni nazarda tutish.

Mahorat – o‘zlashtirilgan bilimlar va hayotiy tajribalar asosida barcha kasbiy amaliy harakatlarni kam kuch va kam vaqt sarflab bajarish.

Mediata’lim – ta’lim oluvchilar tomonidan ommaviy axborot vositalari – matbuot, televidenie, radio, internet, adabiyot, san’at, kino, teatr ma’lumotlarini o‘zlashtirish, tahlil qilish va bilim olishga asoslanadi.

Metod – grekcha so‘z bo‘lib, “yo‘l”, “usul”, “axloq” ma’nolarini bildiradi. Tabiiy va ijtimoiy hayot hodisalarini bilish, tadqiq qilish faoliyati, harakat yo‘li, usuli, uslubi, tarzi yoki qiyofasi, shakli, ko‘rinishi.

Metodist – ta’lim-tarbiya metodlari bo‘yicha mutaxassis. Dasturlar, metodikalarni ishlab chiqish va amalga oshirish jarayonida metodik maslahat beruvchi shaxs.

Metodik – metodikaga tegishli, qat’iy ketma-ketlikka, oldindan ishlab chiqilgan rejaga, tizimga aniq rioya qilish.

Metodika – biror jarayon yoki faoliyatni maqsadga muvofiq amalga oshirish metodlari, yo‘llari majmuasi, ma’lum o‘quvpredmetini o‘qitishqonuniyatlari.

Metodologiya – bilishning ilmiy metodi haqidagi, biror fanda qo‘llaniladigan metodlar majmuasiga oid ta’limot.

Moderator – ta’lim mazmunini yaratuvchisi, modullarni ishlab chiquvchi shaxs.

Moderator – ma’muriy huquqqa ega bo‘lgan forum ta’limi qatnashchisi, boshqaruvchi, maslahatchi, yo‘naltiruvchi, faollashtiruvchi, ta’lim uchun sharoit yaratuvchi.

Motiv – lotincha so‘z bo‘lib, “turtki”, “harakatga keltiruvchi, undovchi kuch”, “sabab”, “xohish”, “mayl” kabi ma’nolarni bildiradi, shaxsning o‘z ehtiyojlarini qondirish uchun ichki uyg‘onishi, maqsadiga erishish uchun aniq maqsad sari intilishi.

Modulli o‘qitish. U modullar bo‘yicha tuzilgan o‘quv programmalari asosida o‘qitishni tashkil etishdir. Modul kurs mazmunini uch sathda qamrab oladi: to‘la, qisqartirilgan va chuqurlashtirilgan. Programma materiallari bir vaqtning o‘zida barcha ehtimol ko‘rilgan kodlarda: rasm, test, ramzlar va so‘z bilan berilishi mumkin.

Moderator – forumning tashkilotchilik, ya'ni administratorlik huquqiga ega shaxs – u ma'lum tajribaga ega, muhokama etilayotgan mavzu mazmunini chuqur, puxta o'zlashtirib olgan shaxs.

Motivatsiya – motivlar yig'indisi, maqsadga erishish uchun qo'zg'ata olish, harakatga keltira olish faoliyati.

Muammoli ta'lim – ta'lim jarayonida o'quvchilar oldiga o'quvmuammosini qo'yish orqali muammoli vaziyatni vujudga keltirish va mashg'ulot davomida uning yechimini topish.

Muammoli ta'lim texnologiyalari – o'quvchi faoliyatini faollashtirish va jadallashtirishga asoslangan. Muammoli ta'lim texnologiyasining asosi – insonning fikrlash jarayoni muammoli vaziyatni hal etishdan boshlanishi hamda uning muammolarni aniqlash, tadqiq etish va yechish qobiliyatiga ega ekanligidan kelib chiqadi. Muammoli ta'lim o'quvchilarning ijodiy tafakkuri va ijodiy qobiliyatlarini oshirishda katta ahamiyatga ega.

Muammoli vaziyat – bu insonning intellektual qiyinchilikda paydo bo'lgan vaziyatdan chiqish jarayoni, bunda ma'lum va noma'lum faktlarga suyanib, maqsad sari intilish, vaziyatdan chiqish olishga intilish, qiziqishlar orqali ijodkorlikka, mahsulot olishga yo'l ochadi.

Multimedia – ko'p axborotli ma'nosini bildirib, qo'llanmalar, ya'ni ma'lumotlar 3-4-o'lchamli grafik ko'rinishda, ovozli, video, animatsiya va qisman verbal (matn) shaklida beriladigan o'quv vositasi. Ilg'or pedagogik texnologiyalar asosida dars o'tilganda multimedia vositalaridan foydalanish samaradorlikni yanada oshiradi.

Mustaqil ta'lim – o'z-o'zini o'qitish, shaxsiy dastur asosida ta'lim olish.

Natija – ta'lim jarayoni yakunining mohiyatini qayd etuvchi tushuncha, belgilangan ta'limiy maqsadni amalga oshirishda hosil qilingan tushuncha, egallangan bilim, shakllangan ko'nikma va malakalarda ifodalanadigan pirovard mahsul.

Obyekt – yunoncha so'z bo'lib, 1 – bizdan tashqarida mavjud va bizning ongimizga bog'liq bo'lmagan tashqi olam bo'lib, bilishning, shuningdek, subyektning amaliy ta'sir predmeti hisoblanadi, 2 - qaysidir faoliyatga yo'naltirilgan hodisa.

Pedagog – tarbiyachi, o‘qituvchi, dars beruvchi, rivojlantiruvchi shaxs.

Pedagogik jarayon – ta’lim masalalari, uning taraqqiyotini hal qilishga qaratilgan, maxsus tashkil etilgan pedagog va talabalarning maqsadli o‘zaro munosabatlari.

Pedagogik innovatsiya – 1) pedagogik faoliyatga uning samaradorligini oshirish maqsadida yangiliklarning kiritilishi, ta’lim-tarbiyaning mazmun va texnologiyalaridagi o‘zgarishlar; 2) Ta’lim faoliyatida bola shaxsini rivojlantirish jarayoniga oid madaniy an’analarga asoslanib ta’lim jarayoniga yangicha qarash va yondashuvlar.

Pedagogik mahorat – pedagogik jarayonning yuqori samaradorligini belgilovchi o‘qituvchining kasbiy sifatleri va shaxsiy xususiyatlari majmui.

Pedagogik texnologiya – o‘qituvchimahoratiga bog‘liqbo‘lmagan holda pedagogik muvaffaqiyatni kafolatlay oladigan ta’lim oluvchi shaxsini shakllantirish jarayonining loyihasidir. (V.P.Bespalko)

Pedagogik texnologiya – bu o‘qituvchi(tarbiyachi)ning o‘qitish(tarbiya) vositalari yordamida talim oluvchilarga muayyan sharoit va ketma-ketlikda ta’sir ko‘rsatish va bu faoliyat mahsuli sifatida ularda oldindan belgilangan shaxs sifatlarini shakllantirish jarayonidir. (N.Saydaxmedov)

Pedagogik texnologiya – bu o‘qitishga o‘ziga xos yangicha (innovatsion) yondashuvdir. U pedagogikadagi ijtimoiy-muhandislik tafakkurining ifodalanishi, texnokratik ilmiy ongning pedagogika sohasiga ko‘chirilgan tasviri, ta’lim jarayonining muayyan standartlashuvi hisoblanadi. (B.L.Farberman)

Pedagogik texnologiya tushunchasi ko‘p qirrali bo‘lib, unga pedagogik, psixologik, didaktik, tashkiliy, iqtisodiy, ijtimoiy, ekologik

va boshqa nuqtai nazarlardan yondashish mumkin.

Pedagogik texnologiya – axborotlarni o‘zlashtirish, ulardan amalda foydalanish, ulardagi yangi ma’no-mazmunlarni hamda axborotlar orasidagi turli bog‘liqliklarni ochish orqali yangi axborotlar yaratishga o‘rgatish jarayonidan iborat.

Pedagogik texnologiya – ta’lim metodlari, usullari, yo’llari hamda tarbiyaviy vositalar yig’indisi. U pedagogik jarayonning tashkiliy-uslubiy vositalari majmuidir.

Pedagogik texnologiya – ta’lim mazmunini qulay shakl va usulda uzatish hamda o’zlashtirish jarayonidan iborat.

Pedagogik texnologiya ta’lim oluvchini mustaqil o’qishga, bilim olishga, fikrlashga o’rgatishni kafolatlaydigan jarayondir.

Pedagogik texnologiya jarayonida o’qituvchirahbarligida o’quvchi mustaqil ravishda bilim oladi, o’rganadi va o’zlashtiradi.

Pedagogik texnologiya – oldindan belgilangan maqsad bo’yicha insonga ta’lim-tarbiyaviy ta’sir o’tkazish faoliyatidan iborat.

Pedagogik texnologiya – o’quvchilarning bilim olishga bo’lgan qiziqishlarini, ijodiy izlanishlarini, mantiqiy tafakkurini rivojlantirishga, mustaqil fikrlash, mushohada yuritishga qaratilgan ta’lim-tarbiya berishning faol shakl, usul va vositalari majmuasi. U pedagogik jarayonni mazmunli, samarali amalga oshirish texnikasi hisoblanadi. O’quv jarayonini samarali boshqarish va tashkil etishga asoslangan pedagogik texnologiyalar. Bu texnologiyalarga tabaqalashtirilgan, individuallashtirilgan, dasturlashtirilgan ta’lim texnologiyalari, ta’limning jamoa usuli, guruhli, kompyuterli ta’lim texnologiyalari kabilar kiradi.

Rivojlantiruvchi ta’lim texnologiyalari. Bularga o’quvchi shaxsining ijodiy sifatlarini, ayrim sohalardagi bilimlarni, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish texnologiyalar kiradi.

Rivojlantiruvchi maqsad – ta’lim jarayoni ta’sirida shaxsning akliy kamolatini, bilish kobiliyatini, o’kishga, mexnatga bo’lgan munosabatini rivojlantirishdan iborat.

Kreativ (ijodiy) texnologiyalar tadqiqot xarakteriga, xususiyatiga ega bo’lib, o’quvchilarda maqsadga yo’naltirilgan ijodiy tafakkurni jadal rivojlantiradi.

Pedagogik faoliyat – ta’lim maqsadlarini amalga oshirishga qaratilgan ijtimoiy faoliyatning alohida turi.

Reyting – o’quvfaoliyatining miqdoriy xarakteristikasi hisoblanadi. O’quvchilarning barcha faoliyat turlarini ballarda (qoidaga ko’ra 100 ballgacha) butun baholash.

Refleksiya – takrorlash, aks etish, o‘z harakatlari va holatlarini tahlil qilish, o‘z-o‘zini baholash.

Samaradorlik – sifatning umumlashgan o‘lchovi.

Standart – ta‘lim oluvchiga qo‘yilgan minimal bilim, ko‘nikma va malaka talablari bo‘lib, uning barkamol inson bo‘lishining kafolati sifatida belgilanadi.

Subyekt – yunoncha 1- tashqi borliq (olam)ni bilishga intiladigan va o‘z amaliy faoliyati bilan unga ta‘sir ko‘rsatadigan inson, 2 - qandaydir xususiyatlarni tashuvchi inson, shaxs.

Smart ta‘lim — bu ta‘lim muassasalari hamda professor-o‘qituvchilar tarkibining umumiy standartlar, kelishuvlar va texnologiyalar asosida yagona Internet tarmog‘i orqali ta‘limni amalga oshiruvchi birlashmasidir.

Smart ta‘lim (education) – mohiyat jihatdan yangi ta‘lim muhitidir; butun jahon bilimlarni foydalanish va passiv kontentdan faol kontentga o‘tish uchun o‘qituvchi, mutaxassis va talabalarning kuchlarini, ya‘ni ta‘lim faoliyatini birlashtirishdir.

Smart ta‘lim - umumiy standart, texnologiyalar va o‘quv yurtining tarmog‘i va professor o‘qituvchilar tarkibi orasidagi kelishuvlar negizida internetda ta‘lim faoliyatini tashkil etishdan iboratdir.

Smart o‘quv jarayoni - innovatsiyalar va internetdan foydalanish asosida tashkil etilgan ta‘lim jarayonidir; u tizimli ko‘p o‘lchovli ko‘rish va ko‘p aspektliligi va yangilanishining uzluksizligini e‘tiborga olgan holda predmetlarni o‘rganish asosida kasbiy kompetensiyalar egallashga imkoniyat beradi.

sub‘ektiv tuzilma – innovatsion faoliyat sub‘ektlarining xalqaro, mintaqaviy, tuman, shahar va boshqa sathlari;

sathiy tuzilma – innovatsion faoliyat sub‘ektlarining xalqaro, mintaqaviy, tuman, shahar va boshqa sathlari; mazmun tuzilmasi – o‘quv-tarbiyaviy ishlar, boshqaruv (va b.) da yangilikning paydo bo‘lishi, ishlab chiqilishi va o‘zlashtirilishi;

Ta‘lim – ta‘lim oluvchilarni axloqiy, intellektual, jismoniy, kasbiy, madaniy rivojlantirishning yuqori darajasiga erishish maqsadida amalga oshiriladigan o‘quv-tarbiyaviy jarayoni.

Ta'lim dasturi – ta'limning maqsadlari va aniq vazifalaridan kelib chiqqan holda, ma'lum daraja va yo'nalishdagi ta'lim mazmun-mohiyatini o'zida mujassam etgan dastur.

Ta'lim sifati – ta'lim jarayonining turli ishtirokchilari ta'lim xizmatlaridan kutganlarining qanoatlantirilishi darajasi yoki ta'limda qo'yilgan maqsad va vazifalarga erishish darajasi tushuniladi.

Tafakkur - inson aqliy faoliyatining oliy shakli, atrof-olamdagi o'zaro bog'langan narsa va hodisalarni bilish jarayoni, muhim hayotiy jarayonlarni his qilish, muammolarni hal etish, mavhum voqea-hodisalarni anglash. Tafakkur hissiy bilish, tushuncha, hukm, xulosa shakllarida namoyon bo'ladi.

Test – (ingl. "test" - tekshirish, sinov, nazorat) aniq maqsad asosida muayyan holat darajasini sifat va miqdoriy ko'rsatkichlarda belgilashga imkon beruvchi sinov vositasi, o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini xolisona baholash imkoniyatini beradigan topshiriqlar tizimidan iborat.

Test topshiriqlari – ta'lim natijalarini xolisona nazorat qilishning didaktik va texnologik vositalari hisoblanadi. Test savollari yordamida barcha o'quvchilarning bilimni bir vaqtda tekshirish, ularni mashg'ulotlarga puxta tayyorgarlik ko'rishga, mustaqil o'qish ko'nikmalarini rivojlantirishga o'rgatish, intizomini mustahkamlash kabi imkoniyatlar yaratiladi.

Test usulida baholash – ta'lim jarayoni natijalarini obyektiv, ishonchli aniqlashga yordam beradigan pedagogik diagnostika metodlaridan biri.

Texnologiya – 1) shaxsni o'qitish, tarbiyalash va rivojlantirish qonuniyatlarini mujassamlashtirgan va yakuniy natijani kafolatlaydigan pedagogik hodisa, tizim; 2) ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etish, uni boshqarish, pedagogik va o'quvfaoliyatini tashkil qilish usullari tasnifi (klassifikatsiya).

Texnologiya – ishlab chiqarish jarayonida ashyolar, materiallar, yarim tayyor mahsulotlarni tayyorlash, qayta tayyorlash, ashyoning holati, xususiyati, shaklini sifatli o'zgartirish tizimi, mahsuldor metodlar to'plami.

Texnologik xarita – integrallashgan darslarni tashkil etishda tushuncha va bilimlarning muayyan izchilligi va axborotli modellarni

o'rganish usullari, yo'llari, ko'rsatmalari hamda ko'rgazmali – texnologik topshiriqlar yig'indisi.

Tizim – unsurlar (qismlar, elementlar, predmetlar, hodisalar, qarashlar, bilimlar, harakatlar va b.)ning ma'lum bir bog'lanishda, ketma-ketlikda, o'ta izchillikda, rejali hamda to'g'ri joylashish tartibi.

Tushunish – axborotning ma'no-mazmunini idrok qilish, qayta ishlash, undan ko'rsatilgan tartibda mustaqil foydalana olish.

Tushuntirish – axborotning ma'no-mazmunini, undan foydalanish tartibini turli vosita va usullarni qo'llab, tushuntiruvchining o'zi tushungan darajada boshqalarga yetkazish faoliyatidan iborat jarayon.

Tyutor – lot. “tueor”, ingl. “tutor” – xonaki o'qituvchi, repetitor, murabbiy so'zlaridan olingan bo'lib, hozirgi vazifasiga ko'ra konsultant-o'qituvchi, masofaviy ta'lim orqali o'rgatuvchi ma'nosida tushuniladi.

Usul – biror narsa, hodisa, jarayonni o'rganish yoki amalga oshirish tartibi.

Faollik – biror maqsad yo'lida aqliy, jismoniy va boshqa harakatlarni tez va unumli amalga oshirishga intilish.

Faoliyat – 1) ongli maqsad bilan boshqariladigan kishining ichki (ruhiy), tashqi (jismoniy) faolligi; 2) atrof-muhitning kishilar tomonidan maqsadga muvofiq qayta bunyod etilishi.

Shakl – dars jarayonini amalga oshirishning eng qulay usullari, vositalari, ketma-ketligi, ta'lim oluvchilar soni, sarflangan vaqt, joy qulayliklarini o'z ichiga oladi.

Shaxs – psixologik jihatdan taraqqiy etgan, foydali faoliyat turi bilan shug'ullanadigan, atrof-muhitga ongli munosabatda bo'la oladigan, o'ziga xos shaxsiy xususiyatlar, muayyan xulq-atvor, mustaqil fikr va dunyoqarashga ega bo'lgan inson.

Evristik – yo'naltiruvchi savollarni berib borishga asoslangan o'qitish tizimi, topqirlik, faollikni rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim, o'quvizlanishli, optimallashtirilgan (qulaylashtirilgan) tafakkurni rivojlantiradi.

O'zlashtirish – tushunish, o'rganish orqali axborotning mazmuni, undan foydalanish yoki harakatlarni bajarish tartibi to'g'risida bilim va ko'nikmalar hosil qilish, muayyan xatti-harakat va xulq-atvor usullarini egallash jarayoni.

O'rganish – axborotdan foydalanish va turli harakatlarni ko'rsatilgan tartibda mustaqil bajarish ko'nikmalarini egallash, takrorlay olish, faoliyatidan iborat jarayon.

O'rgatish – o'quvchilarda axborotdan foydalanish, xulq- atvor ko'nikmalari va odatlarini shakllantirish maqsadida amalga oshiriladigan harakat, turli vosita va usullarni qo'llab tushuntirish, amaliy mashqlar orqali ko'rsatish jarayoni.

O'qitish- ta'lim oluvchining bilish faoliyatini boshqarishga qaratilgan o'qituvchining faoliyati.

O'qituvchi– pedagogik-psixologik va mutaxassislik yo'nalishlari bo'yichamaxsus ma'lumot, kasbiy tayyorgarlik va ma'naviy-axloqiy sifatlarga ega, ta'lim muassasalarida ta'lim-tarbiya berish faoliyati bilan shug'ullanish huquqiga ega, o'quvchilar tomonidan ta'lim mazmunining o'zlashtirilishini ta'minlovchi, o'quvjarayoniga rahbarlik qiluvchi shaxs.

O'quvchi shaxsiga yo'naltirilgan ta'lim – o'quvchining o'quv-shaxsiy imkoniyatlariga moslashtirilgan pedagogik muhitni hamda ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishni nazarda tutadi. Bu ta'lim texnologiyasida har bir o'quvchini o'rganish, tushunish, hurmat qilish, unga ishonish, ta'limni unga moslashtirish katta ahamiyatga ega.

Qiziqish – shaxs harakatiga sabab bo'ladigan faoliyat yo'nalishining ongli shakli.

Qobiliyat – ma'lum bir faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun shart-sharoit yaratadigan, imkoniyat darajalarining ustunligini ifodalaydigan shaxsiy-individual xususiyatlar.

G'oya – tushuncha, tasavvur, fikrlar paydo bo'lgan muammolarni yechishga yordam beradi. Agar u innovatsion yo'nalishda kechsa, ta'lim rivoji tezlashadi.

Hamkorlik pedagogikasi – ta'lim oluvchining shaxsiy xislatlarini namoyon qilish orqali unda olijanob insonning shakllanishi va rivojlanishiga imkon yaratadigan, ta'lim oluvchida bilishga bo'lgan intilishni rivojlantiradigan, keng va chuqur bilim va malakaga ega bo'lish uchun sharoit tug'diradigan, o'z-o'zini tarbiyalashga yo'naltiradigan, o'zaro muloqot hamda birgalikdagi faoliyatga asoslangan yondoshuv. Uning metodik usullari: insonparvarlik, shaxsiy yondashuv, muloqot mahorati, o'quv faoliyati.

ADABIYOTLAR

1. “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 14 fevraldagi PF-4849-sonli Farmoyishi. - O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2017 y., 7-son, 88-modda

2. SH.M.Mirziyoevning 2017 yil 7 fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni. Lex.uz.

3. Mirziyoyev Shavkat Miromonovich. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta‘minlash yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitusiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi ma‘ruza. 2016 yil 7 dekabr /SH.M.Mirziyoyev. —Toshkent: “O‘zbekiston”, 2017. - 48 b

4. Mirziyoyev Shavkat Miromonovich. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalkimiz bilan birga quramiz. Mazkur kitobdan O‘zbekiston Respublikasi Prezidenta Shavkat Mirziyoyevning 2016 yil 1 noyabrdan 24-noyabrga qadar Qoraqolpog‘iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shaxri saylovchilari vakillari bilan o‘tkazilgan saylovoldi uchrashuvlarida so‘zlagan nutqlari o‘rin olgan. /SH .M.Mirziyoyev. - Toshkent: “O‘zbekiston”, 2017. - 488 b

5. Yuldashev U.Yu, Zokirova.F.M. Metodika prepodavaniya informatiki. - T.: “Aloqachi”, 2005

6. Omonov N.T., T.X.Xo‘jayev va boshq. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – T., “Iqtisod-moliya”, 2009 y.

7. Иванов В. И. Создание видеороликов с помощью скринкастинга [Текст] / В. И. Иванов. — Москва: Ролики и монтаж, 2014. — 248 с.

8. Инфоурок [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://infourok.ru/> (дата обращения: 15.12.2017). 52

9. Каталог статей [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://nitforyou.com/> (дата обращения: 10.12.2017).

10.Коджаспирова Г. М. Технические средства обучения и методика их использования [Текст] / Г. М. Коджаспирова, К. В. Петров. — Москва: Academia, 2009. — 154 с.

11. Аванесов В. С. Композиция тестовых заданий. – М.: Асс. инженеров-педагогов, 1996. - 192 с
12. Аванесов В. С. Научные проблемы тестового контроля знаний. – М.: Педагогика, 1994. - 135 с.
13. Комарова Н. И. Технические и аудиовизуальные средства обучения. Программа для студентов гуманитарных факультетов педагогических ВУЗов [Текст] / Н. И. Комарова. — Москва: МГПУ, 2004. — 146 с.
14. Кришна Г. Хороший интерфейс — невидимый интерфейс [Текст] / Г. Кришна. — Санкт-Петербург: Питер, 2016. — 256 с.
15. Купер А. Интерфейс. Основы проектирования взаимодействия [Текст] / А. Купер. — 4-е изд. перераб. и доп. — Санкт-Петербург: Питер, 2017. — 720 с.
16. Носкова Т. Н. Аудиовизуальные технологии в образовании [Текст] / Т. Н. Носкова. — Санкт-Петербург: СПбГУКиТ, 2004. — 197 с.
17. Программное обеспечение для медицинских организаций [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.tech2s.ru/> (дата обращения: 25.12.2017).
18. Протекст [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://prottext.su/> (дата обращения: 19.12.2017).
19. Пультяков А. В. Технические требования к видеороликам [Текст]: учебное пособие / А. В. Пультяков, Е. А. Типтей, С. Д. Пультякова. — Иркутск: ИрГУПС, 2015. — 80 с.
20. Розин В. М. Визуальная культура и восприятие: Как человек видит и понимает мир [Текст] / В. М. Розин. — Москва: Владос, 2005. — 157 с.
21. Соколов А. Г. Монтаж: телевидение, кино, видео — Editing: television, cinema, video [Текст]: учебник / А. Г. Соколов. — Москва: «625», 2001.—207 с. 53
22. Титоренко Г. А. Автоматизированные информационные технологии в экономике [Текст] / Г. А. Титоренко. — Москва: Компьютер; ЮНИТИ, 2016. — 352 с.
23. Тихомиров В. П. ДО: история, экономика, тенденции [Текст] / В. П. Тихомиров. — Москва: Аспект Пресс, 2004. — 221 с.

24. Утилова Н. И. Монтаж: [Текст]: учебное пособие / Н. И. Утилова. — Москва: Аспект Пресс, 2004. — 171 с.

25. Яворских Е. А. Видео на персональном компьютере: самоучитель [Текст] / Е. А. Яворских. — Санкт-Петербург: Техническая книга, 2005. — 141 с.

26. Анисимов А.М. Работа в ситеме дистанного обучения Moodle. Учебное пособие. 2-е изд. испр. и дополн. – Харьков, ХНАГХ, 2009. – 292 стр.

27. Турсунов С.К. Таълимда электрон ахборот ресурсларини яратиш ва уларни жорий килишнинг методик асослари. Монография.-Т.: Адабиёт учқунлари, 2018.

28. Pšenáková I. and Szabó T., «Interactivity in Learning Materials for the Teaching.» *2018 16th International Conference on Emerging eLearning Technologies and Applications (ICETA)*, Sary Smokovec, 2018, pp. 445-450. doi: 10.1109/ICETA.2018.8572208

29. Computer graphics. Rae Earnshaw, John Vince. ISBN 978-0-12-227741-2. Academic Press. 1995. 503 p. <https://doi.org/10.1016/C2009-0-21228-1>.

30. The computer Graphics Interface. Karla Steinbrugge Chauveau, Janet S. Chin and Theodore Niles Reed. ISBN 978-0-7506-1538-9. Butterworth-Heinemann. 1991. 394 p. <https://doi.org/10.1016/C2013-0-04613-0>.

31. H. Zaynidinov, M. Zaynutdinova, E. Nazirova. «Digital processing of two-dimensional signals in the basis of haar wavelets». Computer Systems and Technologies. 19th International Conference, CompSys Tech`18, (Indexed by SCOPUS), Ruse, Bulgaria, September 13-14, 2018, Proceedings, p.130-133. DOI: 10.1145/3274005.3274023.

32. 3D bioprinting of tissues and organs // Nature Biotechnology № 32, 773—785 (2014), [doi:10.1038/nbt.2958](https://doi.org/10.1038/nbt.2958)

33. Study on voltage sag control of distribution network based on custom power technology. China International Conference on Electricity Distribution, CIGRE/CIRED 27 December 2018, Номер статьи 8592349, Pages 649-653 2018

34. Beckers, J., Dolmans, D. and van Merriënboer, J. 2016. E-Portfolios enhancing students' self-directed learning: A systematic

review of influencing factors. *Australasian Journal of Educational Technology*, 32 (2), 32-46. DOI: <https://doi.org/10.14742/ajet.2528>

35. Buyarski, C.A., Aaron, R.W., Hansen, M.J., Hollingsworth, C.D., Johnson, C.A., Kahn, S., Landis, C.M., (...) and Powell, A.A. 2015. Purpose and Pedagogy: A Conceptual Model for an ePortfolio. *Theory into Practice*, 54 (4), 283-291. DOI: <https://doi.org/10.1080/00405841.2015.1076691>

36. Habeeb, K.M. and Ebrahim, A.H. 2019. Impact of e-portfolios on academic staff assessment and student performance on learning science concepts in kindergarten. *Education and Information Technologies*. Volume 24, Issue 2, 1661-1679. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10639-018-9846-8>

37. Zakirova, F.M., Saidova, F. and Zakirova, M. 2018. Blended learning for the development of academic staff creativity: The experience of advanced training of pedagogical staff in the Republic of Uzbekistan. In *2nd International Conference on Digital Technology in Education*, ICDTE 2018. Thailand. 143696. DOI: <https://doi.org/10.1145/3284497.3284501>

Internet saytlari

1. www.ziyonet.uz - O'zbekiston Respublikasi oliy va o'rta mahsus ta'lim vazirligi qoshidagi axborot-ta'lim portali

2. www.lex.uz – O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi

3. www.gov.uz - O'zbekiston Respublikasi hukumat portal

4. <https://yandex.ru/tutor/search/docs/?text=учебный%20видеоролик%20это>

5. http://elar.rsvpu.ru/bitstream/123456789/22887/1/RSVPU_2018_018.pdf

6. <https://www.eduneo.ru/7-xarakteristik-uchebnogo-video-kotoryj-dolzhen-znat-kazhdyj-prepodavatel/>

MUNDARIJA

KIRISH	3
1-mavzu. Didaktika ta'lim nazariyasi sifatidagi taraqqiyoti	4
2-mavzu. Ta'lim jarayonining metodologik asoslari	13
3-mavzu. Asosiy didaktik konsepsiyalar	24
4-mavzu. Pedagogik jarayon bir butun tizim sifatida	51
5-mavzu. O'qitish jarayonining mohiyati va imkoniyatlari	63
6-mavzu. Ta'lim qonunlari va tamoyillari	68
7-mavzu. Ta'lim mazmuni	88
8-mavzu. O'quv jarayonini tashkil etishning asosiy shakllari	104
9-mavzu. O'qitish metodlari va vositalari	113
10-mavzu. O'qitishning rivojlantiruvchi texnologiyalari.	126
11-mavzu: O'qitish jarayoniga texnologik yondashuv.	132
12-mavzu. Muammoli o'qitish texnologiyasi	147
13-mavzu. Mualliflik texnologiyalar.	156
14-mavzu. Masofaviy va media ta'lim	175
15-Mavzu: SMART ta'lim texnologiyalari	190
16-mavzu: Bilimlarni to'liq o'zlashtirish texnologiyasi.	196
17-mavzu. Innovatsion ta'lim texnologiyalari	212
18-mavzu. Kreativ ta'lim texnologiyasi	217
19-mavzu. Loyihali ta'lim	222
Tayanch atamalar	232
ADABIYOTLAR	245

**ASHIROVA A.I., ALLABERGANOVA M.R.,
DJURAYEVA D.SH.**

TA'LIM NAZARIYASI

O'QUV QO'LLANMA

Toshkent - "METHODIST NASHRIYOTI" - 2024

Muharrir: Bakirov Nurmuhammad

Texnik muharrir: Tashatov Farrux

Musahhih: Shoumarova Oqila

Dizayner: Ochilova Zarnigor

Bosishga 1.04.2024.da ruxsat etildi.

Bichimi 60x90. "Times New Roman" garniturası.

Ofset bosma usulida bosildi.

Shartli bosma tabog'i 16.. Nashr bosma tabog'i 15,75.

Adadi 300 nusxa.

"METHODIST NASHRIYOTI" MCHJ matbaa bo'limida chop etildi.

Marzil: Toshkent shahri, Shota Rustaveli 2-vagon tor ko'chasi, 1-uy.

+99893 552-11-21

Nashriyot roziligisiz chop etish ta'qiqlanadi.